

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XIX

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS

Allee

ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XIX

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XIX

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
1997

UDK 902/904(474.3)+39(=174)(082)

Ar 467

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

Dr. habil. hist. Prof. A. CAUNE,
Dr. habil. hist. Prof. Ē. MUGURĒVIČS (atbildīgais redaktors),
Dr. hist. I. OSE

Uz 1. vāka: Ordeņa pilsdrupas Cēsīs.
M. ZUNDES foto

SATURS

Priekšvārds	7
I. AKMENS UN BRONZAS LAIKMETS	9
<i>Valdis Bērziņš</i> . Mājokļu iekārtojums Sārnates neolita apmetnē	11
<i>Jānis Graudonis</i> . Kulta vieta Vecatē	20
<i>Ilze Loze</i> . Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins)	25
<i>Ilga Zagorska</i> . Par kādu retu akmens laikmeta apbedīšanas tradīciju.	42
II. DZELZS LAIKMETS	51
<i>Māris Atgāzis</i> . Āvas cirvji Latvijā	53
<i>Elvīra Šnore</i> . Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā	64
<i>Antonija Vilcāne</i> . Aizkalnes kapulauks (9.—11. gs.)	82
<i>Anna Zariņa</i> . Kapi ar tirgotāja piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.—13. gs.)	97
III. VIDUSLAIKI	107
<i>Zigrīda Apala</i> . Nieru dunču atradumi Cēsu pils izrakumos	109
<i>Viktorijs Bebre</i> . Pastalas — vienkāršākie senie apavi Latvijā	114
<i>Tatjana Berga</i> . Kaklarotas Krāslavas Augustiņišķu senkapos (14. gs.—16. gs. sākums)	119
<i>Andris Caune</i> . Bērnu koka rotaļlietas viduslaiku Rīgā.	130
<i>Rita Grāvere</i> . Latgales 14.—18. gs. iedzīvotāji odontoloģiskā skatījumā	135
<i>Jānis Grūbe</i> . Bauskas pils ieroči pēc 1976.—1992. gada izrakumu liecībām	140
<i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . Medibas Latvijā viduslaikos	149
<i>Ieva Ose</i> . Konrads Štrauss un senās Livonijas keramika (Veltījums pētnieka 100 gadu jubilejai)	158
<i>Indriķis Šterns</i> . «De Portu Semigallie»	165
<i>Indriķis Šterns</i> . Par Rīgas un Daugavas vārdu	172
Grāmatā lietotie saīsinājumi	175

INHALT/CONTENT

I. STEIN- UND BRONZEZEIT / STONE AND BRONZE AGE	9
<i>Valdis Bērziņš</i> . Dwelling Layout at Sārnate Neolithic Settlement	11
<i>Jānis Graudonis</i> . The Cult Site at Vecate	20
<i>Ilze Loze</i> . Introduction of Agriculture in the Territory of Latvia (Lake Lubāna basin)	25
<i>Ilga Zagorska</i> . On a Rare Stone Age Mortuary Rite	42
II. EISENZEIT / IRON AGE	51
<i>Māris Atgāzis</i> . Broad-axes in Latvia	53
<i>Elvīra Šnore</i> . Das Gräberfeld Lejasdopeļi im alten Selonenland	64
<i>Antonija Vilcāne</i> . The Aizkalne Burial Field (9—11th Centuries)	82
<i>Anna Zariņa</i> . Die Gräber mit Händlerzubehör im livischen Gräberfeld des 10.—13. Jh. zu Salaspils Laukskola	97
III. MITTELALTER / MIDDLE AGES	107
<i>Zigrīda Apala</i> . Funde der Nierendolche aus den Ausgrabungen der Burg Cēsis	109
<i>Viktorijs Bebre</i> . Pastalas — Most Ancient Simplest Footwear in Latvia	114
<i>Tatjana Berga</i> . Halsschmücke des 14. — Anfang des 16. Jahrhunderts aus dem Gräberfeld Augustiņišķi bei Krāslava	119
<i>Andris Caune</i> . Kinderspielzeug aus Holz im mittelalterlichen Riga	130
<i>Rita Grāvere</i> . Inhabitants of Latgale of the 14th—18th Centuries Viewed in the Odontological Aspect	135
<i>Jānis Grūbe</i> . Die Waffen der Burg von Bauska nach zeugnissen der Ausgrabungen 1976—1992	140
<i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . Die Jagd in Lettland im Mittelalter	149
<i>Ieva Ose</i> . Konrad Strauss und die Keramik in Alt-Livland (Dem 100-jährigen Jubiläum des Forschers gewidmet)	158
<i>Indriķis Šterns</i> . The Port of Zemgale	165
<i>Indriķis Šterns</i> . On the Place-names «Riga» and «Daugava»	172

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

- Zigrīda APALA — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Māris ATGĀZIS — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Viktorija BEBRE — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Tatjana BERGA — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Valdis BĒRZIŅŠ — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Andris CAUNE — Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis GRAUDONIS — Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Rīta GRĀVERE — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis GRŪBE — Bauska, Bauskas novadpētniecības un mākslas muzejs
- Ilze LOZE — Dr. habil. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ēvalds MUGURĒVIČS — Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva OSE — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Elvira ŠNORE — 1905—1996, Dr. hist. h.c., Rīga
- Indriķis ŠTERNS — Prof. emeritus, Alentauna, ASV
- Antonija VILCĀNE — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ilga ZAGORSKA — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Anna ZARIŅA — Dr. habil. hist., Rīga

PRIEKŠVārds

Kārtējais krājuma «Arheoloģija un etnogrāfija» laidieni ir veltīti aktuālām Latvijas senākās vēstures problēmām, ar kurām pašlaik nodarbojas šī vēstures perioda speciālisti. Zinātniskajās iestādēs un muzejos ir uzkrāts milzīgs senlietu materiāls, kas sniedzas simtos tūkstošos vienību. Liela daļa no šī unikālā materiāla nav publicēta un plašām interesentu aprindām ir mazpazīstama. Autori aplūko jautājumus, kas aptver laikposmu no vissenākajiem laikiem līdz pat vēlajiem viduslaikiem. Arī tematiski rakstu saturs ir daudzveidīgs. Tiek aplūkoti Latvijas teritorijas iedzīvotāju nodarbošanās, ticējumi, dzīves apstākļi, darbarīki, ieroči, rotas, keramika un rotaļlietas. Tā kā šeit publicēta materiāla liela daļa iegūta izrakumos senkapos, plaši analizētas apbedīšanas tradīcijas, dots mirušo zobu vērtējums etniskā plāksnē.

Sakarā ar tuvojošos Rīgas 800 gadu jubileju, balstoties uz arheoloģiskajiem datiem, rakstītajiem avotiem, tiek aplūkotas Daugavas lejteces vēstures un toponīmas problēmas.

Krājumu ievada Valda Bērziņa raksts par mājokļu iekārtojumu Sārnates neolīta apmetnē. Izrakumi Sārnates purva apmetnē sākās jau mūsu gadsimta 30. gadu beigās E. Šturma (1894—1959) vadībā, 40.—50. gados pētījumus turpināja L. Vankina (1908—1989), kas par šo unikālo pieminekli publicējusi monogrāfiju (1970). Lai gan L. Vankina ir devusi Sārnates apmetnē atklāto mītņu aprakstu, tomēr mājokļa iekārtojums, cilvēka darbošanās tajā, respektīvi, dzīvojamā telpa no funkcionālā viedokļa, nebija pietiekami izpētīta. Balstoties uz jaunākajiem aizrobežu arheologu pētījumiem un konkrēto Sārnates materiālu, rakstā dots pārlicinošs ieskats neolīta laika mājokļa iekārtojumā.

Jautājums par zemkopības ieviešanu un tās līmeni akmens laikmetā Latvijas teritorijā bijis aktuāls jau pirmskara historiogrāfijā. Tolaik rakstīja par pirmbaltiem kā zemkopja dzīvesveida atnesējiem mūsu zemē ap 2000. g. pr.Kr. Pēckara arheoloģiskie pētījumi Lubāna ezera neolīta apmetnēs ļauj ražojosās saimniecības (zemkopība, lopkopība) sākumu attiecināt uz agrāku laiku — vidējo neolītu. Šie jautājumi tuvāk aplūkoti I. Lozes rakstā «Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins)».

J. Graudonis rakstā «Kulta vieta Vecatē» aplūko kādu retu agrā dzelzs laikmeta kulta vietas veidu.

I. Zagorska pievēršas visplašāk izpētītajam akmens laikmeta kapulaukam Zvejniekos, kur 60.—70. gados F. Zagorska (1929—1986) vadībā atsegts vairāk nekā 300 kapu. Dažos izpētītajos kapos parādās īpatnēja apbedīšanas tradīcija, ko autore aplūko savā rakstā.

Uz dzelzs laikmetu attiecas trīs kapulauku materiālu publikācijas. Lasītājiem dota iespēja iepazīties ar E. Šnores (1905—1996) pēdējo zinātnisko rakstu «Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā», pie kura viņa strādāja līdz savas ražīgās dzīves beidzamajām dienām. Šo rak-

stu publicēšanai sagatavojusi viņas skolniece A. Vilcāne, kas pati uzrakstījusi pētījumu par Aizkalnes kapulauku. Šis latgaļu 9.—12. gs. kapulauks izrakumos daļēji atsegts 1940. gadā E. Šnores vadībā. A. Zariņa aplūko tos Salaspils Laukskolas kapus, kurus pēc inventāra (svariņi, atsvariņi, monētas) var uzskatīt par vietējo tirgotāju apbedījumiem.

M. Atgāža raksts veltīts āvas cirvjiem, kuru izcelsme meklējama Skandināvijā 10. gs. beigās. Pēc J. Petersena klasifikācijas šie cirvji atbilst M tipam, kurš plaši sastopams arī citās Eiropas zemēs. Baltu apdzīvotajā teritorijā iegūts vairāk nekā 200 šādu cirvju. Latvijas teritorijā āvas cirvji raksturīgi kuršiem, kas šādus ieročus gatavojuši arī uz vietas.

Visvairāk rakstu veltīts viduslaiku tematikai. Z. Apala apskata Latvijas teritorijā reti sastopamu senlietu grupu — nieru dunčus, kas bagātīgi pārstāvēti Cēsu pils izrakumos. V. Bebre savā rakstā aplūko vienkāršākos senos apavus — pastalas, kas kā reprezentatīvs etnogrāfisks darinājums folkloras kolektīvos sastopams līdz mūsu dienām. Rakstā gan analizētas senākās, arheoloģiskajos izrakumos iegūtās pastalas, kas raksturotas uz plaša salīdzināmā materiāla bāzes. T. Bergas raksta tēma ir 14.—16. gs. kaklarotas, kas iegūtas Krāslavas Augustinišķu senkapos. Jāatzīmē, ka Latgales dienvidu daļa iezīmējas ar senlietu, īpaši rotu kā kapu inventāra ilgo saglabāšanos, neraugoties uz kristīgās ticības aizliegumu mirušajam līdzidot piedevas.

Kultūrlānis Vecrīgā iezīmīgs ar to, ka tajā labi saglabājas koka priekšmeti, starp tiem arī bērnu rotaļlietas. 12.—13. gs. koka rotaļlietu apskatam veltīts A. Caunes raksts. R. Grāvere savā rakstā no antropoloģiskā viedokļa aplūko Latgales 14.—18. gs. iedzīvotāju zobus, izdarot etniska rakstura secinājumus.

Arheoloģiskajos izrakumos Bauskas pilī 17 gadu laikā (1976—1992) iegūts bagātīgs materiāls. Bauskas pilī atrastos šaujamo ieroču savā rakstā apskata J. Grūbe. Kādi zvēri dzīvojuši Latvijas teritorijā viduslaikos un kādi bijuši medību paņēmieni, to aptuveni zinām pēc rakstītajiem avotiem. Taču to, kāda bijusi meža dzīvnieku izplatība atsevišķos Latvijas novados un to loma medību saimniecībā 13.—17. gs., var daudz konkrētāk uzzināt pēc osteoloģiskā materiāla, kas iegūts arheoloģiski pētītajās dzīvesvietās. Šiem jautājumiem veltīts Ē. Mugurēviča raksts «Medības Latvijā viduslaikos». Vācu zinātnieks K. Štrauss (1899—1978) Eiropā labi pazīstams kā senās keramikas pētnieks. Materiālus savam darbam par Livoniju viņš vācis 30.—40. gados. Kā parāda I. Ose rakstā par Konradu Štrausu, tad, izmantojot šī ievērojamā krāsns keramikas pētnieka darbus, ir jābūt uzmanīgiem attiecībā uz ilustrāciju anotācijas pareizību. Salīdzinot grāmatas attēlu parakstus ar K. Štrausa Minhenē uzglabātā arhīva materiāliem, konstatējama virkne kļūdu, kas labotas iepriekšminētajā rakstā.

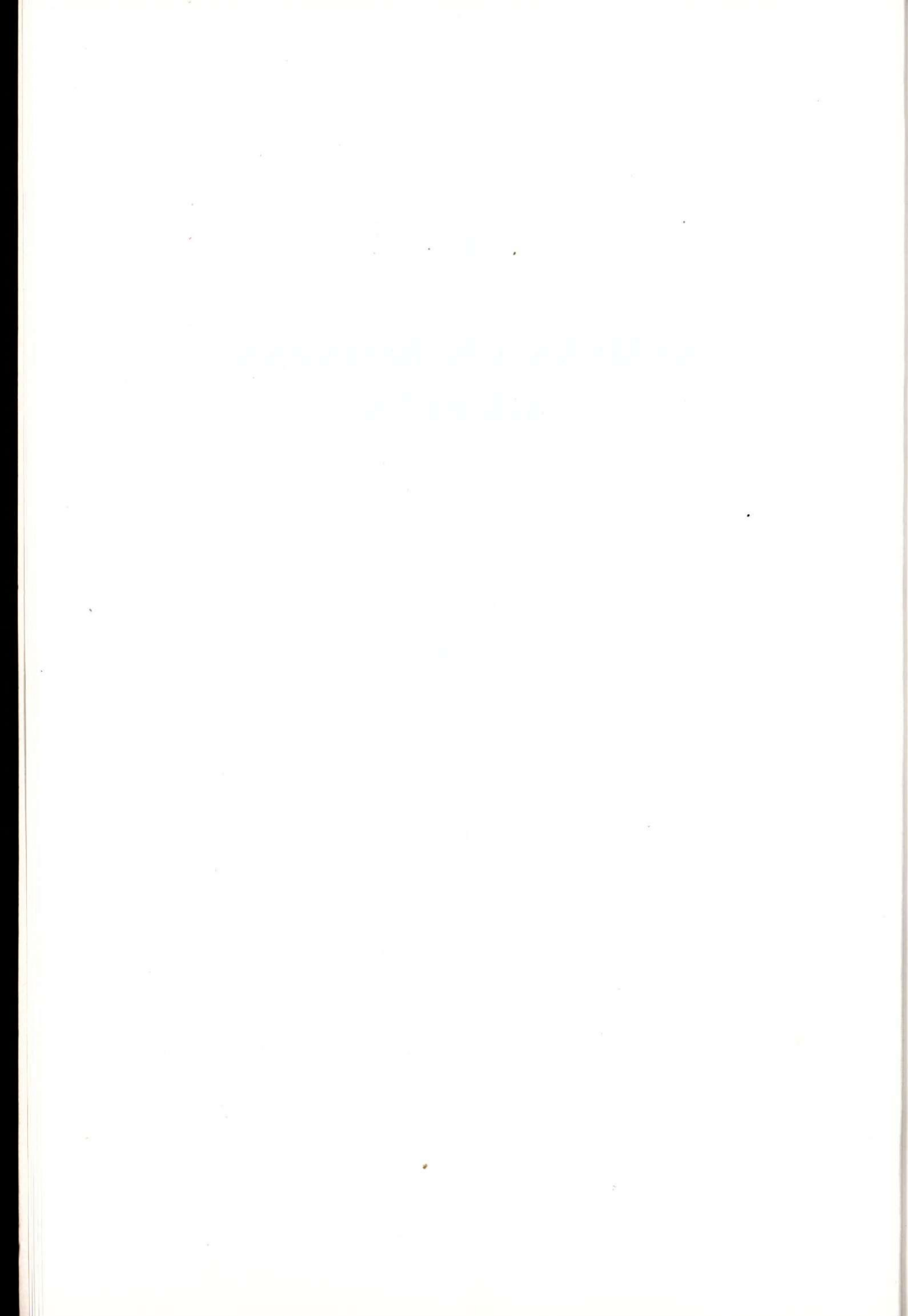
Pazīstamais Latvijas viduslaiku vēstures speciālists I. Šterns rakstos par Zemgales ostu, Rīgas un Daugavas vārdu, balstoties uz rakstītajiem avotiem, dod savu oriģinālu skaidrojumu gan par tirdzniecības ostu, gan Rīgas un Daugavas vārda izcelsmi 13. gs. starptautisko notikumu kontekstā.

Pateicamies Bauskas pils muzejam par finansiālo līdzdalību šīs grāmatas izdošanā.

Redkolēģija

I .

**AKMENS UN BRONZAS
LAIKMETS**

Valdis Bērziņš

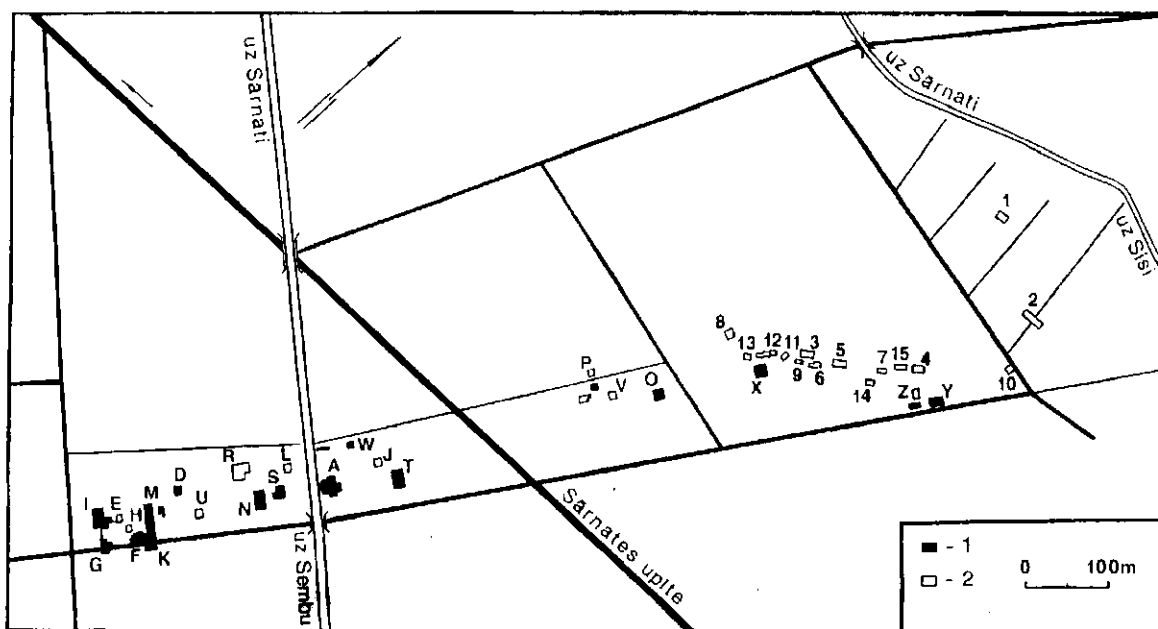
MĀJOKĻU IEKĀRTOJUMS SĀRNATES NEOLĪTA APMETNĒ

Iedvesma veikt šādu pētījumu autoram radās, lasot dāņu arheologa Oles Grēna rakstus, kuros viņš apskata senlietu izplatību vairākos Dānijas un Ziemeļvācijas mezolīta Maglemozes kultūras mājojā, izdarot secinājumus par šo mājojā iekšējo organizāciju un iedzīvotāju sociālo struktūru. Viņa pētījuma pamatā ir atziņa, ka medniekiem savācējiem visā pasaulē izplatīta tradīcija ir mājojā iekštelpas organizēšana pēc katrai kultūrai raksturīgiem principiem un ka mājojā iekārtojuma struktūra saistīta ar iedzīvotāju sociālo struktūru.

Pēc izrakumu laukumu plāniem O. Grēns analizē senlietu (galvenokārt krama mikrolītu un atšķilu) izplatību un pavardu izvietošanu izpētītajās mājojā vietās, cenšoties rekonstruēt celtnes telpas izmantošanu. Viņš secina, ka Maglemozes kultūrai raksturīgi apmēram 6×4 m lieli mājojā, kuros atrodamas divas mikrolītu koncentrācijas un visbiežāk arī divas pavardu

vietas. Turklāt mikrolītu koncentrācijām un pavardu vietām ir noteikts simetrisks iekārtojums. Šim lielajām celtnēm vērojama arī noteikta orientācija attiecībā pret blakus esošo upes vai ezera krastu. Bez tam viņš uzskata, ka bijušas arī mazākas — apmēram $3-4 \times 3-4$ m lielas — celtnes, kurām parasti tikai viena mikrolītu koncentrācija un viens pavards. Pieņemot, ka mikrolītu koncentrācijas un pavardu vietas atspoguļo individu darbības vietas, O. Grēns tālāk secina, ka lielajos mājojā dzīvojuši četri aktīvi indivīdi: divi darbojušies tur, kur atrastas mikrolītu koncentrācijas, un divi pie pavardiem, t.i., šajos mājojā dzīvojušas divas pāra ģimenes. Mazos mājojā turpretī apdzīvojusi viena pāra ģimene. Šiem secinājumiem ir acīmredzama nozīme Maglemozes kultūras saimniecības un sociālās struktūras pētniecībā.

Rodas jautājums — vai līdzīgu analīzi varētu veikt arī pēc Latvijas akmens laikmeta materiā-

1. att. Sārnates apmetnes kopplāns.

1 — mitne, kur saglabājušās organiskās vielas, 2 — mitne bez organiskajām vielām (pēc Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рис. 5, ar papildinājumiem) (zīm. Anda Bērziņa)

la? Kā zināms, ļoti labi saglabājušās vairākas atsevišķas mītnes ir neolīta apmetnē Sārnates purvā Kurzemes rietumu piekrastē.

Sārnates neolīta apmetnē no 1938. līdz 1940. gadam izrakumus veica Eduards Šturms, 1949. un no 1953. līdz 1959. gadam — Lūcija Vankina, kopā atsēdžot apmēram 2900 m² platības. L. Vankina apkopojusi gan savu, gan E. Šturma pētījumu rezultātus un interpretāciju monogrāfiskā izdevumā.² Izrakumos atklājās vairāk nekā 40 atradumu koncentrācijas (1. att.), kas parasti saistījās ar pavardiem un bieži arī ar celtnu paliekām un kuras izrakumu autori dēvēja par atsevišķām mītnēm. Šīs atradumu koncentrācijas jeb mītnes bija izvietotas šaurā, apmēram 900 m garā joslā gar purva malu. Vairākām celtnēm bija saglabājušies stabi, iedzīti 2,3—3 m caur kūdras slāni līdz mālam purva dibenā, acīmredzot ar nolūku rast stabilu atbalstu celtnu konstrukcijām. Pēc stabu izvietojuma spriežot, celtnes bijušas vientelpas, izņemot T mītni, kur L. Vankina konstatēja iespējamu šķērssienu, kas sadala gareno celtni divās telpās. Saglabājušies arī vairāki īpatnējā konstrukcijā veidoti pavardi: uz purva virsmas izbēra smiltis, uz tām izklāja zarus, kurus pārsedza ar liepu mizām un otru smilšu slāni, uz kura tad kūra uguni. Šos pavardus vairākkārt atjaunoja, un tā saglabājušies cits virs cita vairāki koku, mizu un smilšu slāņi. Nevienā celtnē neatrada grīdas paliekas. Šīm mītnēm bija raksturīgi biežāki vai plānāki ezerriekstu un lazdu riekstu čaumalu slāņi. Skābajā, slapjajā purva augsnē ļoti labi saglabājās koks, un tā Sārnatē iegūtas bagātīgas liecības par daudzveidīgo koka priekšmetu inventāru un līdz ar to plaša informācija par iedzīvotāju dzīvesveidu un saimniecību. Šajās mītnēs, kuras apzīmēja ar latīņu burtiem (A—Z), atrada lielā vairumā Sārnates tipa keramiku. Turpretī apmetnes ZA daļā atklātajās mītnēs, kas apzīmētas ar cipariem (1—15), ieguva lielāku daudzumu ķemmes-bedrišu keramikas. Nevienā no mītnēm ar ķemmes-bedrišu keramiku nebija saglabājušās organiskās vielas. L. Vankina secināja, ka šo mītnu celtnes būtiski atšķiras no mītnēm ar Sārnates tipa keramiku, un tās šajā rakstā netiek aplūkotas.

Par atsevišķām mītnēm (piemēram, K mītni) paliek iespāids, ka tās tikpat kā nav traucētas kopš celtnu sabrukšanas. Šajā ziņā Sārnates apmetne krasi atšķiras no Narvas kultūras apmetnēm pie Šventoņas lagūnas Lietuvas piekrastē, kuru inventārs daudzējādā ziņā ļoti līdzīgs Sārnates materiālam. Šventojā mītnes stipri postījusi ūdens skalošanās, kas pārnesa priekšmetus un pa lielai daļai izpostīja celtnu paliekas.³

Tā kā monogrāfijā un izrakumu pārskatos ir Sārnatē atsegto mītnu plāni ar senlietu un konstrukciju izvietojumu, tad iespējams analizēt vairāku šo mītnu iekšējo struktūru, meklējot kopīgas iezīmes un veidojot vispārēju modeli cilvēka aktivitāšu organizācijai šajās mītnēs.

SĀRNATES APMETNES PLĀNU ANALĪZE

Ne E. Šturms, ne L. Vankina savos izrakumos Sārnatē neatsedza lielu vienlaidu teritoriju, bet gan pētīja atsevišķus izrakumu laukumus. Izrakumu metodi raksturo šāds citāts no L. Vankinas monogrāfijas:

«Pētāmās vietas izvēli noteica vairāki faktori:

1) visas konstatētās mītnu vietas atradās padomju saimniecības «Užava» teritorijā lauksaimnieciski izmantojamā zemē, kuru bija paredzēts pakāpeniski meliorēt un apstrādāt; 2) pētot atsevišķas mītnes dažādās apmetnes daļās, varēja iegūt pilnīgu priekšstatu par apmetnes aizņemto platību, raksturu un hronoloģiju; 3) atsegt apmetnes teritoriju plašākā (vienlaidu) frontē kavēja ierobežotie līdzekļi un vietējā darbaspēka trūkums..

Izrakumu gaitā atklājās, ka kultūrslānis un atradumi koncentrējas ap mītnu pavardiem. Starplaukumos starp atsevišķām mītnēm kā apmetnes ziemeļu, tā dienvidu daļā kultūrslāņa nebija. Mītnēs vietās te kūdra bija mīksta, bet sausajās — cieta un saplaisājusi. Atradumu tajā tikpat kā nebija, starplaukumos starp mītnēm atrada tikai atsevišķus senatnē pazaudētus priekšmetus.

Senās mītnu vietas konstatēja pēc balto jūrmalas smilšu piejaukuma kūdrai, kas parasti iezīmēja pavardu vietas, un pēc riekstu čaumalu slāņa.»⁴

Jāsaka, ka ne visus atradumus var viennozīmīgi saistīt ar konkrētu mītni. Problēmas rodas tur, kur mītnes izvietotas tuvu kopā. Piemēram, teritorijā starp K, F un M mītni bija vairākas koka priekšmetu grupas, kas varētu piederēt vienai no šīm mītnēm. Sarežģītāk ir lielajā A izrakumu laukumā, kuru L. Vankina sadala divās daļās (A un A₁). Šajā laukumā var saskatīt pat trīs atsevišķu mājokļu paliekas.⁵

Jāatzīmē, ka ne visās mītnēs senlietu klāsts bija bagātīgs. Tikai daļā no mītnēm bija saglabājušās senlietas no koka un citiem organiskiem materiāliem, vairākās mītnēs kultūrslānis bija ļoti sekls un stipri traucēts aršanas, meliorācijas vai ugunsgrēka rezultātā.⁶

Ir vēl viens apstāklis, kas kavē izmantot dažas mītnes šādai analīzei. Tajās mītnēs, kur vislabāk saskatāmas celtnes kontūras (T, Y, O), atrasts viens pavards vai nu celtnes vidū, vai arī pavirzīts uz vienu galu. Līdz ar to var sākotnēji pieņemt, ka celtnes bijušas ar vienu pavardu un ka tās mītnu vietas, kur atrasti divi vai trīs pavardi (piemēram, F mītnē), apdzīvotas atkārtoti. Katrā ziņā drīzāk var cerēt uz slēgtu atradumu kompleksu tajās mītnu vietās, kur atrasts tikai viens pavards.

Ievērojot visus iepriekšminētos apstākļus, senlietu izvietojuma analīzei izvēlētas piecas mītnes, kurām iespējams noteikt celtnes aptuvenās kontūras, kurām ir viens pavards celtnes iekšienē⁷ un kurās atrasts pietiekami daudz senlietu ar fiksētām atradumu vietām. 2. attēlā

redzami šo mītņu plāni, kas sagatavoti pēc plāniem L. Vankinas monogrāfijā un izrakumu pārskatos⁸ un kuros shematiski attēlots senlietu funkcionālo tipu izvietojums attiecībā pret pavadu un konstruktīvajām paliekām. Visiem plāniem saskaņots mērogs un orientācija. Labākas pārredzamības dēļ katra mītne attēlota četros shematiskos plānos:

- I — konstruktīvās paliekas (stabi, bedre K mītne⁹);
- II — zvejas, medību un ūdens transporta piederumi (murdi, tīklu gala koki, žebērķļa daļa,¹⁰ harpūnas, loki, šifera un koka bultu gali, šķēpi, airi, laiva);
- III — rīki un trauki, kas izmantoti pārtikas gatavošanā (riekstu skaldāmās vāļītes, karotes un kausiņi, koka trauki, veseli un uz vietas sasisti māla trauki); lazdu un ezerriekstu čaumalu izplatība, kā arī ovālas māla bļodiņas.¹¹
- IV — amatniecības, t.i., dažādu materiālu apstrādē lietotie rīki (akmens rīki, krama kasīkli un urbji, cirvju/kaltu koka starplocekļi¹² un kāsveida kāti¹³), pusfabrikāti (dzintara, koka priekšmeti) un atkritumi (krama atšķīslas, dzintara šķembas).

Visos plānos parādītas pavadu vietas un hipotētiskas ēku kontūras.¹⁴

Plānos netiek dalīti veseli un fragmentāri priekšmeti. Neparādās keramikas lauskas, tīklu pludiņi un gremdi, jo šādu atradumu bija ļoti daudz un tie neuzrāda nekādas raksturīgas koncentrācijas vietas. Plānos nav parādītas gatavas rotas (dzintara krelles, pogas, piekariņi u.c.), nav arī priekšmetu ar nezināmu vai neskaidru funkciju (piemēram, nezināmas funkcijas vāles un dažādi citi koka rīki).¹⁵

Lai pēc senlietu izvietojuma izdarītu secinājumus par dažādo aktivitāšu vietām, pirmkārt, jāpieņem, ka mītņē atrastās senlietas tiešām attiecas uz šo vienu mītņi/mājokli. Vienas mītnes atradumus nevar uzskatīt par pilnīgi slēgtu kompleksu, bet var pieņemt, ka vairākums priekšmetu, kas atrasti konkrētā mītņē, tiešām attiecas uz vienu apdzīvotības periodu. Otrkārt, jāpieņem, ka rīki atrasti tur, kur tos lietoja vai glabāja. Par dažām senlietu kategorijām tas ir diezgan skaidrs: piemēram, riekstu vāļītes bieži atrastas riekstu čaumalu slānī, un tās acīmredzot atstātas lietošanas vietā.

Visskaidrākā liecība tam, ka vairākums senlietu tiešām attiecas uz vienu mītnes apdzīvotības posmu un ka rīki atrasti tur, kur tie lietoti vai glabāti, ir skaidri saskatāmas funkcionāli saistītu priekšmetu koncentrācijas. Ja rīki ūdens skalošanās vai citu faktoru rezultātā būtu traucēti vai izmesti kā atkritumi, tad varētu gaidīt, ka tie būtu izmētāti bez jebkādas kārtības. Vislabāk šādas priekšmetu koncentrācijas redzamas K un N mītņē. K mītņē visi zvejas un medību rīki atrasti uz D un DR no

pavarda — starp pavadu un hipotētisko ieejas vietu, kā arī ieejas vietas rajonā un ārpus tās. Arī mājturības piederumi atrasti uz D un DR no pavarda, bet galvenā to koncentrācija (ko veido riekstu vāļītes) ir pie paša pavarda. Bez tam arī riekstu čaumalu slānis ap pavadu visplatāko joslu aizņem šajā pavarda pusē. Uz D un DR no pavarda ir daudz atradumu, bet pavarda Z pusē uzietās tikai divas dzintara šķembas.

Līdzīga aina ir N mītņē, lai gan te vērojama atšķirīga orientācija: medību un zvejas rīki pa lielāku daļu atradās ārpus rekonstruētajām ēkas kontūrām, uz A un ZA no pavarda. Arī visi mājturības piederumi bija A, ZA un DA pusē, bet krietni tuvāk pavadam, acīmredzot telpas iekšienē, tāpat riekstu čaumalu slānis galveno platību aizņem šajā pusē. Senlietas, kas saistītas ar amatniecību, atradās gan senlietām bagātajā A pusē, gan «tukšajā» R pusē.

Kā jau minēts, celtnes ieejas vietai vajadzēja atrasties tajā galā, kur ir medību/zvejas un mājturības piederumu koncentrācijas, tāpēc ka šīs koncentrācijas nerespektē ēkas kontūras (ja šajā celtnes pusē viscaur būtu siena, tad atradumu koncentrācija būtu vai nu telpas iekšienē, vai ārpus tās) un ir loģiski glabāt medību un zvejas rīkus celtnes ieejas, nevis pretējā galā.¹⁶

Visumā līdzīgs senlietu izvietojums ir K un Y mītņē, bet N mītņē situācijai līdzības var saskatīt T un M mītņē. Šajās mītņēs gan plānos fiksēto senlietu nav tik daudz kā K un N mītņē un līdz ar to neparādās tik izteiktas senlietu koncentrācijas.

Runājot par dažādajām orientācijām, vēl piezīmējams, ka mītņēs, kur medību, zvejas un mājturības rīki atrodas uz A/DA/ZA no pavarda, pati celtnes, spriežot pēc stabu izvietojuma, bijusi garena, ar garo asi aptuveni RZR—ADA virzienā (vislabāk redzams T mītņē).

SECINĀJUMI

Pirmkārt, tā kā plānos parādās funkcionāli saistītu priekšmetu koncentrācijas, var secināt, ka mītņēs atrastie priekšmeti nav traucēti pēc mītņu atstāšanas, piemēram, nav pārskaloti.

Otrkārt, pēc mītņu plāniem celtnēm var konstatēt divas galvenās orientācijas:

1) aptuveni DR—ZA virzienā — ar hipotētisko ieejas vietu DR pusē — orientētas K un Y mītnes celtnes. Šāda orientācija ir arī analizē neiekļautajai O mītnes celtnē. O un Y mītnes celtnes ir kvadrātiskas, to platība 25—30 m², kamēr K celtnē bijusi garena, ar lielāku platību;

2) ADA—RZR virzienā, ar ieeju ADA galā, orientētas T, N un M mītnes celtnes, kā arī celtnē A laukuma DA stūrī. Spriežot pēc stabu rindām, šīs celtnes visas bijušas garenas. Aplūkojot attiecīgo mītņu izvietojumu apmetnē (1. att.), var saskatīt, ka tās visas izvietotas iz-

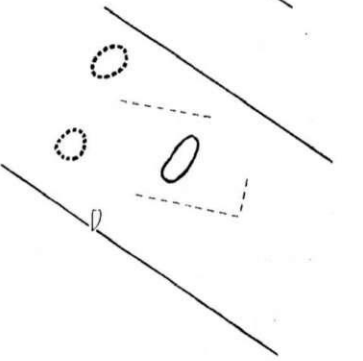
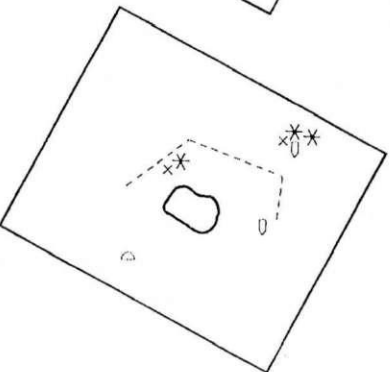
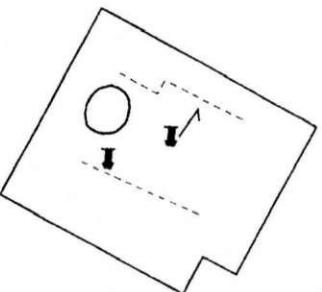
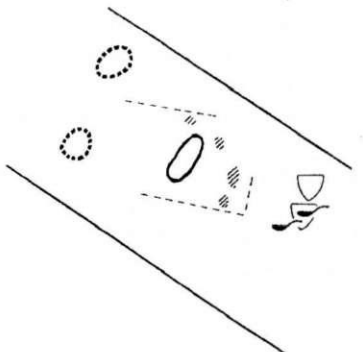
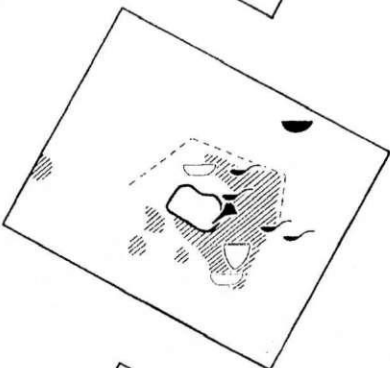
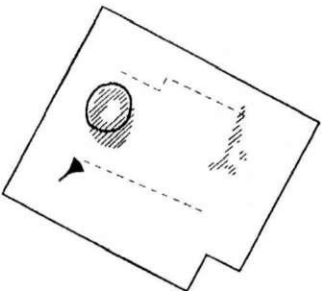
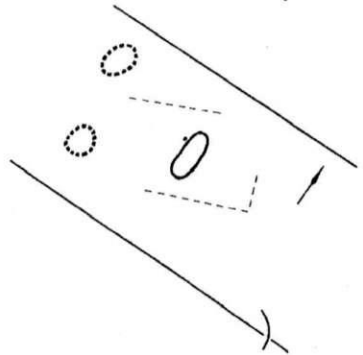
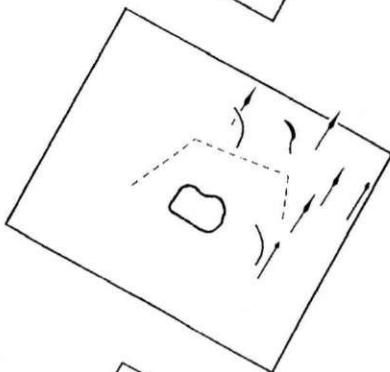
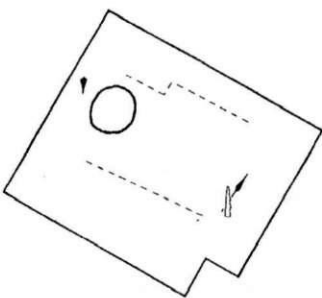
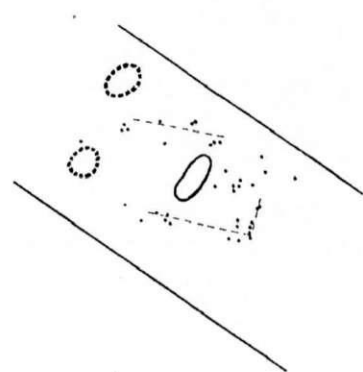
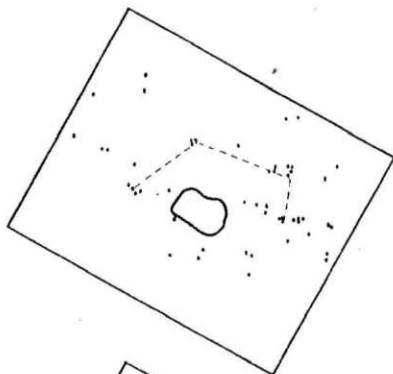
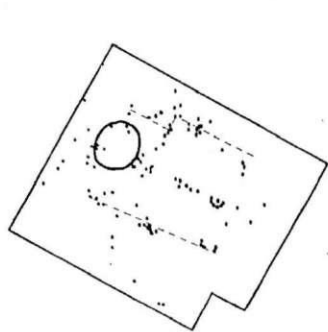

2. att. Sārņates apmetnes K, Y, T, N un M mītnes shematiski plāni (autora zīmējums).
 Konstruktijas: 1 — pavards ar mizu un smilšu slāņiem, 2 — pavards ar smilšu slāni, 3 — bedre,
 4 — stabs, 5 — ēkas kontūra (hipotētiska), 6 — izrakumu laukuma mala.
 Zveja, medības, transports: 7 — murds, 8 — tikla gala koks, 9 — žebērķļa daļa, 10 — šķēpa kāts,
 11 — kaula harpūna, 12 — loks, 13 — krama/šifera bultas gals, 14 — koka bultas gals, 15 — airis.

T MĪTNE

N MĪTNE

M MĪTNE

Mājturība: 16 — riekstu daudzāmā vāļite, 17 — riekstu čaumalu slānis, 18 — koka kausiņš/karote, 19 — māla vārāmais trauks (vesels vai uz vietas saplisis), 20 — ovāla māla bļodiņa, 21 — koka/kriju trauks.

Amatniecība: 22 — krāma kasiklis, 23 — krāma urbis, 24 — krāma atšķīla, 25 — slīpēts akmens cirvis/kalts, 26 — cirvja kāšveida kāts, 27 — cirvja/kalta koka spolītes veida starploceklis, 28 — koka rīka pusfabrikāts, 29 — dzintara pusfabrikāts/neapstrādāts dzintars, 30 — dzintara šķemba

klaidus vienā rindā, sākot ar A mītņi DR galā un beidzot ar T mītņi ZA galā. Jādomā, ka šī rinda stiepās gar seno ezera krastu.

Pēc mītņu plānu analīzes var izvirzīt arī modeli, kurā katra mītne sadalīta trīs zonās:

- a) **MĀJTURĪBAS** zona, kas atradās ēkas iekšienē un bija saistīta ar pavardu un rajonu starp pavardu un ieeju: te visbiežāk veica riekstu skaldīšanu un ēdiena gatavošanu, varēja nodarboties arī ar amatniecību, bet parasti neglabāja lielos zvejas un medību rīkus;
 - b) **ZVEJAS UN MEDĪBU RĪKU** zona ēkas ieejas rajonā aiz mājturības daļas: šeit novietoti lielie zvejas un medību rīki un varbūt veikti arī mājturības un amatniecības darbi;
 - c) **AMATNIECĪBAS** zona («līrais gals»)¹⁷ ēkas tālākajā galā, pavarda pretējā pusē, aiz mājturības daļas: te nodarbojās ar dažādu materiālu apstrādi, neuzglabāja lielus rīkus un visumā šo daļu neizmantoja arī pārtikas gatavošanai.
- Šis modelis parādīts 3. attēlā.¹⁸

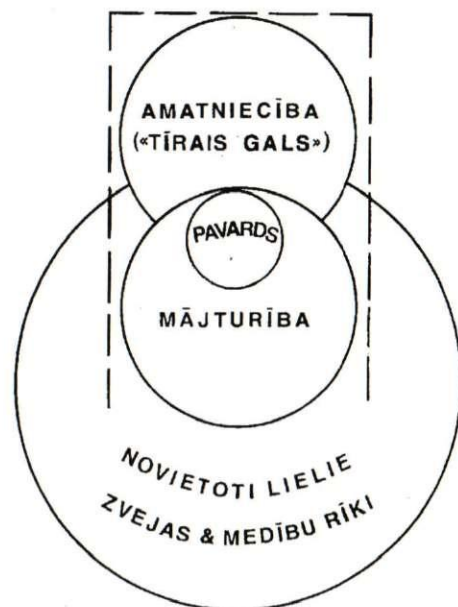
PERSPEKTĪVAS: SOCIĀLĀS STRUKTŪRAS PĒTĪŠANA

Balstoties uz analīzes rezultātiem, varētu, līdzīgi kā to dara O. Grēns savos pētījumos par Maglemozes kultūras mājokļiem, mēģināt izdarīt secinājumus par iedzīvotāju sociālo struktūru. O. Grēns šim nolūkam izmanto etnogrāfijas un psiholoģijas datus. Viņš apskata etnogrāfiskos pētījumos konstatētos mednieku savācēju mājokļu iekārtojumu veidus un, balstoties uz etnogrāfu pētījumiem, izvirza vairākus hipotētiskus sociālpsiholoģiskus faktoros, kas ietekme individu izvietojumu mazos vientelpas mājokļos:¹⁹

- 1) attālums telpā starp indivīdiem sakrīt ar viņu sociālo distanci;
- 2) indivīdi mājoklī izvietoti tā, lai visiem būtu iespēja sazināties un acu kontakts. Tas nozīmē, ka viņi būs izvietoti aplī vai arī vienā vai vairākos apla segmentos ar skatu uz kopīgo centru;
- 3) vieta pretī durvīm saistīta ar lielāko prestižu un līdz ar to ir visvēlamākā (tā ir izdevīga no aizsardzības viedokļa, dod drošības sajūtu);
- 4) jo augstāks indivīda sociālais statuss, jo vairāk tiek ņemtas vērā viņa vēlmes attiecībā uz izvietojumu telpā.

O. Grēns norāda uz etnogrāfiskajā materiālā sastopamo mājokļu polarizāciju pēc dzimuma principa. Šāda polarizācija parādas divās formās:

- a) sieviešu elements saistīts ar ieejas rajonu, kamēr vīriešu elements — ar telpas dziļumu (šo variantu plaši apskatījuši G. Renks²⁰ un I. Paulsons²¹);

3. att. Sarnates mājokļu hipotētisks sadalījums zonās (zīm. Anda Bērziņa)

- b) polarizācija ir vairāk starp abām mājokļa pusēm, prestižs pieaug virzienā prom no ieejas.

Pirmais (a) variants, pēc O. Grēna, vērojams sabiedrībās, kur vīrietim raksturīgs augstāks statuss, lielāks prestižs, otrais variants (b) sastopams sabiedrībās, kur vīriešiem un sievietēm piešķirtas vienlīdzīgākas lomas.

Sarnates mītņēs vērojama polarizācija «ieeja—telpas dziļums», t.i., to varētu ietilpināt O. Grēna aprakstītās polarizācijas *a* formā. Balstoties uz viņa secinājumiem, Sarnates mājokļu *a* zonu — tuvāk ieejai, ar mājturības piederumiem — varētu uzskatīt par sieviešu daļu, bet *c* zonu — tālāk no ieejas — par vīriešu daļu. Šāda situācija, kur vīrietim dota vieta pretī ieejai, varētu norādīt uz vīriešu lielāku prestižu.

Tomēr šķiet, ka šis vienkāršais modelis nav bez ierunām piemērojams Sarnatē. Jāņem vērā, ka Sarnates mājokļi visumā ir ievērojami lielāki par O. Grēna pētītajiem Maglemozes kultūras mājokļiem. Aprēķinātā Sarnates mājokļu platība ir šāda: K mītne — 30—35 m²; N mītne — 30 m²; T mītne — 40 m²; Y mītne — 20 m².²² Maglemozes kultūras mājokļi, kā jau minēts, iedalīti relatīvi lielākajos — ar aptuveni 24 m² platību un mazajos — ar aptuveni 12 m² platību. O. Grēns nodarbojas ar maziem, sezonāli izmantotiem mājokļiem, kas raksturīgi klejotāju tautām. Pamatojoties uz etnogrāfiskiem datiem, viņš secina, ka cilvēku darbība mēdz būt mazāk sarežģīta mazākos mājokļos, kur ir maz telpas: «Iemītņieki telpā parasti ieņem vienas un tās pašas vietas ēdot, gulot un strādājot. Lielākos mājokļos — ar lielāku platību uz vienu iemītņieku — katra persona bieži vien iesaistīta aktivitātēs, kuras veic

dažādās aktivitāšu zonās.»²³ Šķiet, ka Sārnates celtnēs, kur telpas platība krietni lielāka, iemītniekiem tiešām varēja būt atsevišķas vietas ēšanai, gulēšanai, dažādām aktivitātēm. Jājauda — cik liela nozīme šādā situācijā piešķirama jau minētajai polarizācijai kā sociālas struktūras atspoguļotājai? Paturot prātā O. Grēna izvirzītās hipotēzes par faktoriem, kas ietekmē dzīvi vientelpas mājokļos, varētu mēģināt izveidot sabiedrī-

bas modeli, kas pamatots tieši uz Austrumbaltijas neolītam raksturīgām parādībām. Vairāki etnogrāfiski pētījumi parādījuši, ka mājas iekārtojums atspoguļo konkrēto sabiedrību un tās pasaules uztveri.²⁴ Arī Sārnatē konstatētā noteiktā mājokļa orientācija un iekštelpas sadalījums zonās, bez šaubām, saistīts ar iedzīvotāju priekšstatiem par pasauli, par savu sabiedrību un katra indivīda vietu tajā.

PARINDES

- ¹ Grøn O. Dwelling organization — a key to the understanding of social structure in Old Stone Age societies? An example from the Maglemose culture // New in Stone Age archaeology (Archeologia interregionalis). — Warsaw; Krakow, 1987. — P. 63—82; Grøn O. General spatial behaviour in small dwellings: a preliminary study in ethnoarchaeology and social psychology // The Mesolithic in Europe. Papers presented at the Third international symposium, Edinburgh 1985. — Edinburgh, [S.a.]. — P. 99—105; Grøn O. A method for reconstruction of social structure in prehistoric societies and examples of practical application // Social space. Human spatial behaviour in dwellings and settlements. Proceedings of an interdisciplinary conference. — Odense, 1991. — P. 100—117.
- ² Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге. — Рига, 1970.
- ³ Narvas kultūras apmetnēs Šventojā ēku kontūras bija nosakāmas tikai 23. apmetnē. Tur atrada rindā izvietotas trīs garenas celtnes. (*Rimantiēnē R. Svetoji. Narvos kultūros gyvenvietes.* — Vilnius, 1979. — P. 80, 179.)
- ⁴ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге. — С. 13.
- ⁵ Turpat. — 20. lpp., 16., 17. att.
- ⁶ Turklāt ne visās mitnēs L. Vankina senlietu atradumu vietas atzīmēja plānos vai senlietu sarakstos. Daudziem atradumiem fiksēts tikai, kurā mitnē jeb izrakumu laukumā tie atrasti.
- ⁷ M mitnē uz Z no celtnes paliekām konstatēti vēl divi pavardi, kas gan sastāv tikai no smilšu slāņa, bez zaru un mizu slāņiem.
- ⁸ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге. — Plāni: K mitne — 48.—50., 53. att. (38., 39. lpp.); N mitne — 66., 67., 70., 71., 73., 74. att. (45.—47. lpp.); T mitne — 89., 92., 94., 95., 97., 99., 101., 148. att. (57.—61., 128. lpp.); Y mitne — 116., 119., 123., 125., 127., 128. att. (69.—72. lpp.); M mitne — *Vankina L. Sārnates purva apmetne. Pārskats par izrakumiem 1953. gadā.* — XVIII lpp.; senlietu saraksti L. Vankinas izrakumu pārskatos par 1949., 1953. — 1958. g. (LVM AA 317, 428 — 433).
- ⁹ T mitnē, 1 m uz A no pavarda, arī bija 15 cm dziļa bedre, kura plānos nav atzīmēta. *Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге.* — С. 58.
- ¹⁰ Sārnatē kopā atrasti četri analogi un viens līdzīgs eksemplārs, kurus L. Vankina uzskatīja par bumerangiem. Tomēr vēlākos gados iegūtie atradumi Šventojas neolīta apmetnē Lietuvā un Ertebeles kultūras apmetnē Nebetā Dānijā pierāda, ka šie spārnveidīgie priekšmeti, kuriem viens gals plakans, ar asu malu, bet otrs gals piemērots piestiprināšanai pie kāta, uzskatāmi par īpaša tipa žebērķļu sānu zariem (angl. *leister ings*, vācu *Schalmen von Aalstecher*). Šventojas 4B apmetnē atrasts vesels žebērķļa gals, kas sastāv no koka kāta, kurā iedzīts kaula smailis un kātam katrā pusē ar lūkiem piestiprināts šāds koka
- «spārn» (*Rimantiene R. Der Aalstecher von Svetoji 4B in Litauen // Archaeologia Baltica.* — Vilnius, 1995. — P. 8—11; fig. 2, 3). Nebetas atradums ir ļoti līdzīgs, tam trūkst tikai centrālā smaila (*Skaarup J. Submerged settlements // Digging into the past. 25 years of archaeology in Denmark.* — Aarhus, 1993. — P. 75 (att. bez nr.)).
- ¹¹ Līdzīgas Skandināvijā Ertebeles kultūras apmetnēs atrastās māla bļodiņas uzskata par lampiņām, kurās dedzināja taukus (*Mathiassen Th. Blubber lamps in the Ertebolle Culture? // Acta Archaeologica.* — København, 1935. — N VI. — P. 139—151). L. Vankina šo funkciju attiecina arī uz Sārnates bļodiņām (*Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге.* — С. 119). Šeit taš vienkāršības labad pieskaitītas mājturības piederumiem.
- ¹² Sārnatē atrasti vairāki šādi divdaļīgi spolītes veida koka priekšmeti, kurus L. Vankina uzskatīja par cirvju vai kalto rokturiem. Šo skaidrojumu, pamatojoties uz līdzīgiem atradumiem Šventojā, tālāk risinājusī R. Rimantiene. Šādiem priekšmetiem ir iedobe vienā vai abos galos. Eksemplāri ar iedobi vienā galā uzskatāmi par kalto rokturiem (kalto iestiprināja iedobē starp abām roktura daļām, cieši nosienot ar lūkiem). Eksemplāri ar iedobēm abos galos uzskatāmi par cirvju vai cēršu starplocekļiem: otrajā iedobē iestiprināja kašveida koka kātu. Kātu un akmens asmeni kopā saturēja, nosienot divdaļīgo «spolīti» ar lūkiem. Šventojas 1B apmetnē atrasts šāds starploceklis ar visu lūku apšējumu, pēc kura izstrādāta rekonstrukcija (*Rimantiene R. Svetoji. Narvos kultūros gyvenvietes.* — P. 51; *Rimantiene R. Akmens amžius Lietuvoje.* — Vilnius, 1984. — P. 158, pav. 84). Līdzīgi rīki atrasti Zvidzes apmetnē Lubānas zemienē (*Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний, средний неолит.* — Рига, 1988. — С. 42) un vairākās citās neolīta atradumu vietās.
- ¹³ Šie oša koka kaši uzskatāmi par cirvju vai cēršu kātiem, kas iestiprināti minētajos spolītes veida starplocekļos.
- ¹⁴ N un T mitnēm celtnu kontūras zīmētas pēc L. Vankinas, bet M, N un Y mitnēm — pēc autora uzskatiem, pamatojoties uz stabu izvietojumu.
- ¹⁵ Trūkst arī vairāku šajās mitnēs atrasto priekšmetu, kuru atrašanas vieta nav fiksēta plānos vai senlietu sarakstos.
- ¹⁶ L. Vankina Y mitnes celtnē ieeju saskatīja pretējā pusē nekā šī raksta autors. *Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнаге.* — С. 127.
- ¹⁷ D. Olausena savā rakstā, kur analizēta apmetņu telpa Skandināvijā, norāda uz vairākiem pētījumiem, kuros par visintensīvāk apdzīvoto apmetnes daļu uzskata to, kur ļoti maz arheoloģisko atradumu (t.i., iedzīvotāji tur neļāva uzkrāties atkritumiem). Attiecībā uz Sārnati var izteikt minējumu, ka mājokļa c zona bija galvenā «dzīvojamā telpa», kuru centās uzturēt tīru, attīrot no lieliem atkritumiem un neuzglabājot tur lielus darbarīkus. (*Olausson D. Intrasite spatial analysis*

in Scandinavian Stone Age research // Meddelanden fran Lunds universitets historiska museum. New series. — Lund, 1985—1986. — Vol. 6. — P. 15.)

- ¹⁸ Salīdzināšanai jāpiemin L. Vankinas novērojumi par senlietu izvietojumu celtnē: māla trauki, riekstu vāļites u.c. sīkāki priekšmeti atrasti pavardu tuvumā, liecinot, ka saime pulcējusies ap pavardu (*Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — С. 131*). Par K mītni viņa raksta, ka celtnes garākajās malās bijušas piebūves, kurās glabāja dažādus saimniecības piederumus (*Turpat. — 129. lpp.*).
- ¹⁹ *Grøn O.* General spatial behaviour in small dwellings: a preliminary study in ethnoarchaeology and social psychology. — P. 104.
- ²⁰ *Rank G.* Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeuroasischen Volker. — Stockholm, 1949. — Vol. 1; 1951. — Vol. 2.

- ²¹ *Paulson I.* The «seat of honour» in aboriginal dwellings of the circumpolar zone, with special regard to the Indians of northern North America // Indian tribes of aboriginal America. Selected papers of the 29th International Congress of Americanists. — Chicago, 1952.
- ²² L. Vankinas aprēķini. — *Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — С. 127, 129.*
- ²³ *Grøn O.* A method for reconstruction of social structure in prehistoric societies and examples of practical use. — P. 101.
- ²⁴ *Tanner A.* Bringing home animals. Religious ideology and mode of production of the Mistassini Cree hunters. — London, 1979; *Richards C.* Life is not that simple: architecture and cosmology in the Balinese house // Neolithic houses in northeast Europe and beyond. — Oxford, 1996. — P. 171—184; *Hugh-Jones C.* Houses in the Neolithic imagination: an Amazonian example // Neolithic houses in northeast Europe and beyond. — P. 184—193.

Valdis Bērziņš

DWELLING LAYOUT AT SĀRNATE NEOLITHIC SETTLEMENT

Summary

Spatial analysis of five dwellings at the Sārnate Neolithic settlement (Ventpils Region, Užava District) is employed to produce a model of the orientation and internal organisation of these dwellings. The possibilities for making inferences about the social structure of the community are discussed, along the lines advocated by Danish archaeologist Ole Grøn in his work on Maglemose Mesolithic habitations.

The data used in the analysis are from excavations directed by Lūcija Vankina in the years 1949—1959. The wetland site was characterised by extremely good conditions for the preservation of wood and other plant materials, and in consequence has produced a large number of wooden artefacts and other organic remains, as well as remains of structures built on piles with hearths.

The first conclusion from analysis of the dwelling plans (Fig. 2) is that the presence of concentrations of functionally related artefacts indicates the lack of disturbance by the action of water or other factors.

Two main orientations of the dwellings are observed:

- 1) Dwelling structures K and Y were oriented approximately S—NE, with the entrance hypothetically at the S end, and this orientation applies also to dwelling structure O (not shown). Structures O and Y are square, covering an area of 25—30 m², structure K being elongated and larger.
- 2) Dwelling structures T, N and M, as well as the structure in the SE corner of excavation area A, were oriented approximately ESE—N, with the entrance at the ESE end. On the basis of the lines of posts, it is concluded that these were all elongated buildings. Fig. 1, showing the distribution of these

dwellings within the settlement, suggests that they were laid out in a line, spaced well apart, from dwelling A at the S end to dwelling T in the NE. It is supposed that this line of dwellings stretched parallel to the former lake-shore.

Following the analysis of dwelling plans, a hypothetical model is put forward, where each dwelling is divided into three activity areas (Fig. 3):

- 1) a housekeeping area inside the building, associated with the hearth itself and the area between the hearth and the entrance. This is where cooking and nut-cracking was generally carried out. Craft activities may also have taken place here, but large items of fishing and hunting equipment were normally not kept here;
- 2) an area for fishing and hunting equipment in the vicinity of the entrance beyond the housekeeping area: larger pieces of fishing and hunting gear were stored there and maybe housekeeping and craft work was also done;
- 3) the crafts area ("the clean end") inside the building at its far end on the opposite side of the hearth from the housekeeping area: craft work was done there, large artefacts were not kept and in general this area was not used for cooking.

It is concluded that, although the social-psychological factors considered by Grøn are important, the model that he employs for studying social structure from the remains of small dwellings of mobile hunter-gatherers cannot be applied directly to the larger habitations at Sārnate with their more complex internal organisation.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Plan of Särnate habitation site. 1 — dwelling site with preserved organic material; 2 — dwelling site with no organic material preserved. (Based on Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рис. 5, with additions.)

Fig. 2. Schematic plans of dwellings K, Y, T, N and M at Särnate. Structural features: 1 — hearth with layers of bark and sand; 2 — hearth with a layer of sand; 3 — pit; 4 — wooden post; 5 — limit of structure (hypothetical); 6 — limit of excavated area. Fishing, hunting and transport: 7 — fish-trap; 8 — end-post of fishing net; 9 — leister wing; 10 — spear shaft; 11 — bone harpoon;

12 — bow; 13 — flint/slate arrow-head; 14 — wooden arrow-head; 15 — paddle. Housekeeping: 16 — mallet for cracking nuts; 17 — layer of nut-shells; 18 — wooden ladle/spoon; 19 — clay pot (intact or broken in situ); 20 — oval clay bowl; 21 — wooden/pine bark dish. Crafts: 22 — flint scraper; 23 — flint borer; 24 — flint flake; 25 — polished stone axe/chisel; 26 — hook-like handle of axe; 27 — wooden haft for axe/chisel; 28 — unfinished wooden artefact; 29 — unfinished amber ornament / unworked amber; 30 — amber flake.

Fig. 3. Hypothetical division of a Särnate dwelling into activity areas.

Jānis Graudonis

KULTA VIETA VECATĒ

Sākot ceļa Vecate—Aloja ierīkošanu 1966. gadā, celtnieki jaunās ceļa trases grāvī, ap 250 m uz rietumiem no Vecates—Mazsalacas lielceļa, pārraka īpatnēju akmeņu krāvumu, domāja — pavardu. Par atklāto viņi ziņoja Valmieras novadpētniecības muzejam. Pēc muzeja lūguma šajā vietā darbus pārtrauca, lai saglabātu atradumu zinātnieku pārbaudei.

7. augustā atklājuma vietu pie Vecates Iesalnieku mājām apmeklēja Latvijas arheologu semināra dalībnieki. Bija redzams, ka, strādājot ar tehniku, iespējamais piemineklis stipri izpostīts, tomēr arheologi nolēma tur veikt pārbaudes izrakumus. To darīt uzdeva šī raksta autoram.

Ierodoties Iesalniekos 11. augustā un tuvāk apskatot iespējamā pieminekļa rajonu, bija redzams, ka ar buldozeru tur norakta zemes kārtā līdz 0,5 m, varbūt pat vēl lielākā dziļumā. Vietas pārbaudei šķērsām pāri trasei iemērija 5 m platu, 18 m garu laukumu, ietverot tajā ceļa grāvi ar pārrakto akmeņu konstrukciju un jaunā ceļa malu.

Tehnikas sajaukto zemi noņēmot, 15.—18. kvadrātā tūlīt atsedzās dzeltenī pelēcīga pamatzeme, tāpēc tur darbu pārtrauca. Turpretī pārējā laukuma daļā (1. att.: I) atklājās sapostītā pieminekļa paliekas. Tā laukuma 1—2/a un 2—3/d kvadrātos atsedzās melnas zemes laukumi. Tāda pati zeme parādījās platā lokā 9—13/a—e kvadrātos un 12—13/c—a kvadrātos laukuma paplašinājumā (1. att.: I a). Neliels tāds laukumiņš ir arī 14/a kvadrātā. Grāvis laukumu šķērsoja 7./8. kvadrāta robežā (1. att.: I c), bet 5—9/c—e kvadrātos ietvērās sapostītā akmeņu krāvuma paliekas (1. att.: I b). Ovāls, gandrīz precīzā Z—D virzienā orientēts melnas zemes laukums atsedzās 10—11/a—c kvadrātos (1. att.: I f). Tā ziemeļu galā redzams no laukakmeņiem izlikts riņķis (1. att.: I e, II e).

Izrakumiem ar interesi sekoja toreizējais Iesalnieku māju saimnieks 73 gadus vecais A. Zalcmanis. Viņš zemi pētāmā objekta rajonā saņēmis lietošanā pēc agrārās reformas, kad jaunsaimniecībās sadalīta Vecates muiža. Bijušais muižas pārvaldnieks viņam stāstījis, ka 19. gs. visā šajā rajonā bijis mežs, bet 19. gs. beigās ierīkoti tīrumi. Tīrumā tad gribējuši rakt divi kungi no Rī-

gas, bet barons neesot lāvis, jo tautā runāts, ka te esot svēta vieta, kur senči dedzinājuši mirušos. Kad viņam te piešķirta zeme, A. Zalcmanis konstatējis dažas savādības. Tā, apstrādājot zemi paugurā vai arī parokot dziļāk par aramkārtu, vietām atklājusies «akmeņu grīda». Viņš šos akmeņus lauzis jauncelāmās ēkas pamatiem. Akmeņi gan bijuši tikai vienā kārtā. Tie lielākoties bijuši plakani, dažāda lieluma, pat tādi, ko viens vīrs ratos iecelt nevarējis. Zem akmeņiem bijuši pelni, vietām melna masa. Starp akmeņiem «mantu» nav bijis, bet atrasti cilvēku garie kauli.

Dzirdētais par mazajā laukumā atsegto nekā nenoskaidroja, bet liecināja par to, ka ir konstatēts vēl nezināma rakstura arheoloģisks piemineklis.

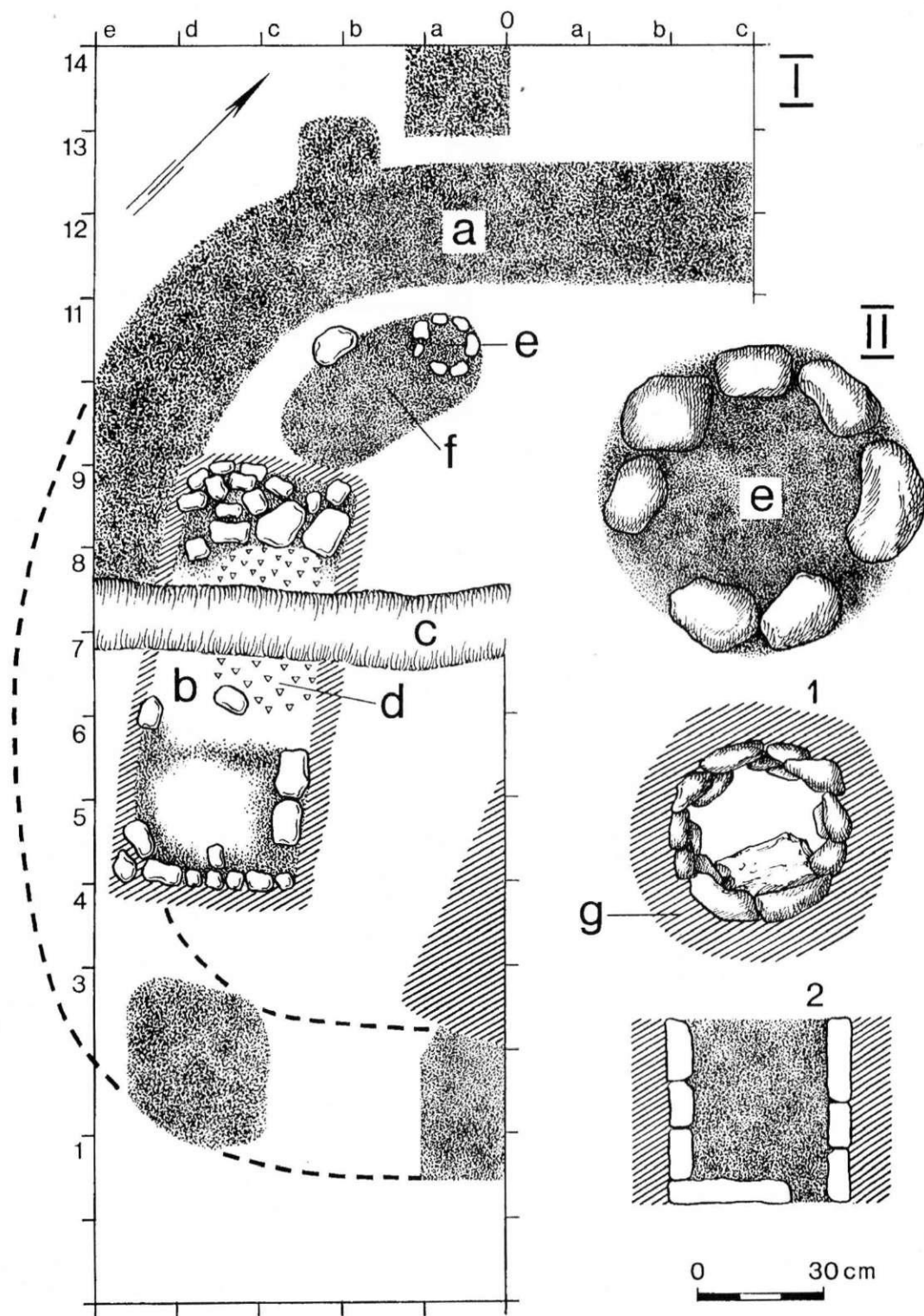
Pirmkārt uzmanību saistīja ar grāvi sapostītā akmeņu krāvuma rajons (1. att.: I b). Krāvums bijis četrstūrains — 4,9 m garš un ap 2,05 m plats. Strādājot ar buldozeru un rīkot grāvi, nopostīta krāvuma vidusdaļa, bet tā galus iezīmējušie akmeņi saglabājušies savās vietās. DA galā akmeņi veido taisnleņķa stūrus. ZR galā akmeņu likums saglabājies ap 1,0—1,3 m platā joslā. Arī te akmeņi bijuši vienā kārtā. Rūpīgi, starp lielākiem akmeņiem liekot mazākus, veidots līdzens «brugis». Akmeņu izmēri — 40x33, 42x28, 54x31, 40x33 cm u. tml. Saglabājušies krāvuma daļa atbilst tam, ko par «akmeņu grīdu» stāstīja A. Zalcmanis.

Krāvuma rajonā 7—8/c—d kvadrātos, kur akmeņi bija norakti, atsedzās līdz 20 cm biezs pelnu slānis (1. att.: I d). Zem pelnu slāņa savukārt atklājās ap 3 cm bieza balti pelēka, brūnīga augstā temperatūrā izdegušu mālu un pelnu kārtā, bet zem tās — 10—12 cm bieza ļoti cieta, stipri degušu, tīru sarkanu mālu kārtā. Turpat blakus 5—6/c—e kvadrātos akmeņu krāvuma ietvaros bija melna deguma kārtā. Tas atkal atgādināja A. Zalcmaņa senāk citur redzēto.

Ar pelniem klātais laukums bija 2,0—2,05 m garš, līdz 1,20 m plats. Gar krāvuma rajona malām māli pacēlās nedaudz augstāk par akmeņiem un likās tur īpaši pieziesti. Noņemot akmeņus, noskaidrojās, ka to apakšdaļa guļ 0,15—0,25 m dziļāk par cieti izdegušajiem māliem. Tā varēja konstatēt, ka visa konstrukcija veidota:

1) izrokot ap 20 cm dziļu padziļinājumu; 2) gar tā malām guldēt akmeņus un 3) tad visu to piepildot ar māliem. Virs šāda mālaina veidojuma kurināta uguns. Cieti izdegušie māli liecināja, ka uguns bijusi intensīva, bet pat vairāk nekā 20 cm biežais pelnu slānis — ka kurināšana bijusi ilglaicīga.

Kādam nolūkam uguns kurināta, nav droši nosakāms. Ne pelnos, ne citur šajā konstrukcijā kalcinētu kaulu nebija, tāpēc pamatoti var sacīt, ka tautas nostātos minētā mirušo dedzināšana te nav notikusi. Ticamākais skaidrojums — šāda konstrukcija liecina par tieksmi veidot svētnīcu, kur ilgāku laiku notikuši ugunsriti.

1. att. Izrakumu laukuma plāns.

I: a — melnzemes loks, b — pārraktais akmeņu krāvums, c — ceļa grāvis, d — pelnu laukums, e — laukakmeņu riņķis, f — ovālais melnzemes laukums; II: e — akmeņu riņķis uz melnzemes; 1 — bedre ar akmeņu likumu gar mālu klājumu segtām sienām; 2 — bedres griezumā (akmeņu likums pie mālu klājuma), g — mālu klājums bedres malā

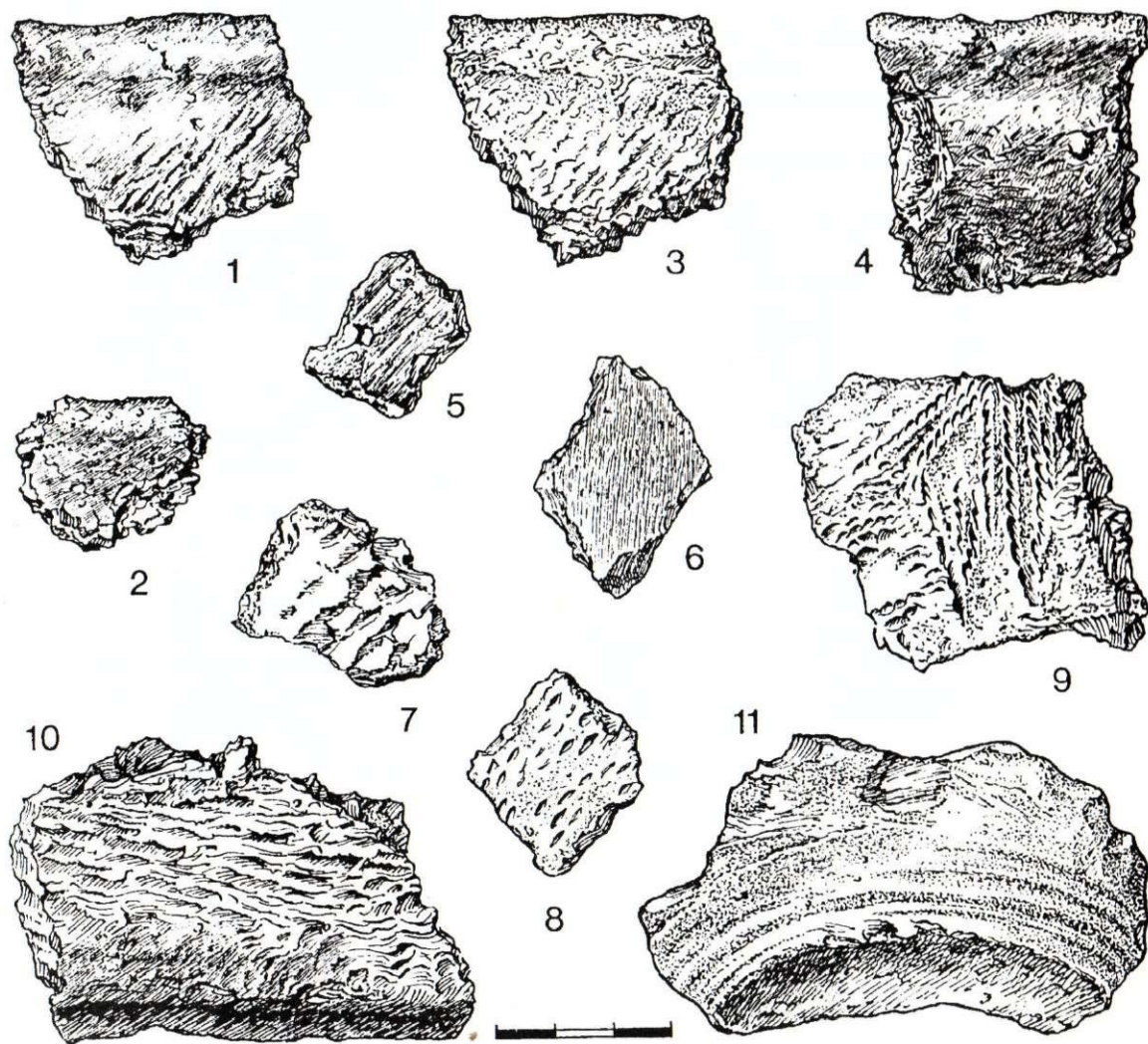
Otra zīmīga detaļa izrakumu laukumā bija 10—11/a—c kvadrātos situētais, gandrīz precīzi Z—D virzienā orientētais melnās zemes laukums (1. att.: I f), kura ziemeļu galā no laukakmeņiem veidots riņķis (1. att.: I e). Tumšās zemes laukums 2,4 m garš un līdz 1,35 m plats, no akmeņiem izliktajam riņķim iekšējais diametrs 0,23 m, ārējais — R—A virzienā 0,43 m, Z—D virzienā 0,52 m. Izņemot tumšo zemi no šī laukuma, tajā atrada dažus sīkus kalcinētu kauliņu fragmentus un māla trauku lauskas: vienu abpus švikātu (2. att.: 5) un vairākas tekstilās (2. att.: 3, 8). Pēc tumšās zemes izņemšanas atklājās 8—14 cm dziļa bedre ar stāvām malām.

Zem laukakmeņu riņķa atklājās dziļumā ejošs, diametrā 0,48 m liels melns zemes aplis (1. att.: II e). Norokot šajā vietā vēl ap 0,10 m biezu slāni, iezīmējās dziļāk ejošas bedres kontūras (1. att.: II 1). Izsmēlot zemes pildījumu, atklājās, ka te ir rūpīgi ar plakaniem akmeņiem izlikta bedre (1. att.: II 2). Bedre bija izrakta smilšainā pamatzemē, tad tās sienas izklātas ar sarkaniem māliem, nostiprinot tās vēl ar 2—3 kārtās liktiem plakaniem laukakmeņiem. Arī bedres dibenā nolikti plakans, 4 cm biezs plienakmens. Šīs bedres

diametrs — 32 cm, dziļums — 55 cm. Tā bija sevišķi pārdomāti izveidota. Tajā acīmredzot kādreiz atradies rūpīgi ar akmeņiem nostiprināts stabs, iespējams — skulptūra. Bedres nozīme jāsaista ar visa kompleksa funkcijām.

Trešais komponents visā atsegtajā objektā bija liels melnzemes riņķis (1. att.: I a). Melno zemi izņemot, noskaidrojās, ka tur ir 1,2 m plats iedziļinājums, kas no pašreizējā līmeņa pamatzemē dziļumā iet ap 0,10 m. Loka ārmalā savukārt līdz 0,18 m dziļš, 0,30 m plats grāvjeida padziļinājums. Loka norobežotā laukuma diametrs varēja būt ap 8—9 m.

Atsegtajā kompleksā kopumā iezīmējas divas tā attīstības pakāpes. Pirmajā — agrākajā šī kompleksa izveides pakāpē ietveras lielā loka norobežotais laukums ar staba bedri (skulptūru!) tā ZR malā. Vēlākais veidojums saistās ar 10—11/a—c kvadrātos situēto ovālo bedri un akmeņu krāvuma segto veidojumu 5—9/c—e kvadrātos. Uz šādu divos laika posmos atšķirīgu konstrukciju pastāvēšanu norāda tas, ka ovālajā laukumā bērtās zemes pārklāja agrāk eksistējušu staba vietu, tāpat tas, ka ar krāvumu saistītais veidojums daļēji skāris lielo loku. Nav atradumu katra atsevišķi

2. att. Māla trauku lauskas: 1—4, 7—10 — tekstilās, 5 — švikātā, 6 — gludā, 11 — ripas keramikas

kā posma datēšanai, jo tai nepietiek ar dažādās vietās tumšajā zemē atrastām 125 māla trauku lauskām. Tekstilās, gludās un pat viena vēlās švīkātās (2. att.) keramikas lauska norāda, ka komplekss vispār attiecināms uz 1. g.t. pirmo pusi, bet viena ripas keramikas trauka lauska (2. att.: 11) ir vēlākam laikam piederīga un ar objekta eksistenci nav saistāma. Tādā kārtā visa atsegtā pieminekļa eksistence attiecināma uz 1. g.t. pirmo pusi, bet tā sākuma laiks varētu būt pat agrāks.

Par visu pie Iesalniekiem atklāto objektu noteikti var sacīt, ka tur nav notikusi tautas nostāstos minētā mirušo dedzināšana. Kā minēts, ne lielajā pelnu slānī, ne citur visā kompleksā kalcinētu cilvēku kaulu nebija. Vecates apkārtnē nav zināmi ugunskaņi, kuru ustrīns (mirušo dedzināšanas vieta) būtu bijis paugurā pie Iesalniekiem. Pamatoti jākonstatē, ka te bijusi svētvieta, kaut arī tai nav svētvietām parastā nosaukuma («Baznīckalns», «Kulta kalns», «Elku pļava» u.tml.). Patiesības grauds tādā ir tautas nostāstos par «svētvietu», par «upurvietu», kam laika gaitā, kaut bez reāla pamata, pievienota doma par «mirušo dedzināšanu».

Atzinumu, ka pie Iesalniekiem bijusi svētnīca, upurvietā, kuru apņēmis grāvis un kur varbūt bijusi bedre nostiprināta koka skulptūra, var apstiprināt analogijas. Tā Ilmeņa ezera krastā pie Novgorodas pētiņa Pērkona svētnīca, kurā konstatēts, ka tās centrā bijusi dieva skulptūra un svētvietu apņēmis grāvis.¹ Līdzīgas svētvietas, kur ar grāvi apjotas teritorijas centrā novietots dieva tēls, atklātas Smoļenskas apgabala pilskalnās.²

Ka arī Latvijas iedzīvotājiem varēja būt koka tēli, raksta L. Adamovičs un citi.³ Tāpēc var pieņemt, ka arī pie Iesalniekiem kādu laiku bijusi svētnīca ar koka tēlu un tās teritoriju apņemošu grāvi. Vēlāk, mainoties tradīcijām, izveidotas īpašas ziedojumu — ugunsritu realizēšanas vietas, kuru celtniecībā nozīmīgi bijuši māli un akmeņi. Ugunsritu lielo lomu kulta izdarībās aplicina ne vien lielais pelnu daudzums, bet arī zem pelnu slāņa konstatētie stipri izdegušie māli. Var piekrist L. Adamoviča rakstītajam, ka «ugunskurs bij nepieciešams visur, kur rīkoja ziedojumu mielastu»⁴.

Postījumu dēļ nevar kaut cik ticami veidot visas Iesalnieku senvietas rekonstrukciju. Nevar pateikt, cik dziļš sākotnēji bijis svētvietu apņemošais grāvis, kāds sākotnējais dziļums bijis atsegtajam ovālajam zemes laukumam vai «akmeņu krājumam». Tomēr bedru apakšējās daļās konstatētās stāvās sienas nepārprotami norāda uz augstāk bijušu virsbūvi, kas ceļa darbos norakta.

Rakstot par baltu kulta kalniem, E. Šturms norāda, ka ar nosaukumu «Kulta kalns» (*Alk-hügel*) var būt apzīmētas gan istenas kulta vietas, gan ar vaļņiem un grāvjiem apjotas tautas sapulču vai tiesas vietas.⁵ Tāda tautas sapulču vieta varētu būt Matkules Baznīckalns, kur zem velēnas atsedzies 10—15 cm biezs plienakmeņu klājums, bet nav ne stabu bedru, ne ugunsgrāvu vietu.⁶ Pēc E. Šturma domām, tautas sapulču vieta

(*Volkssammlungsstätte*) vai arī tiesas vieta (*Gerichtsstätte*) ir P. Stepiņa 1937. gadā pētītajā objektā pie Durbes pagasta Elka Pekšiem.⁷ Tur konstatētas nocietinājumu pazīmes — koncentriski grāvji, stabu sēta, akmeņu segkrāvums, bet nav ne celtņu pamatu, ne pavarda vietu, ne arī upurbedru. Tātad tā uzskatāma par tautas sapulču vai tiesas vietu, kam celti nocietinājumi.

Par kulta objektu noteikti atzīts Strazdes Baznīckalns.⁸ Tur atklātas kulta bedres un noskaidrota to izveide un raksturs. Interesanti atzīmēt, ka Strazdes Baznīckalna kulta bedru pildījumā izšķiramās atšķirīgās krāsas zemes kārtas līdzīgas Salaspils Reznu kapulauka teritorijā konstatēto kulta bedru pildījumam.⁹ Tās atšķiras pēc izmēriem un arī ar to, ka Baznīckalna bedrēm augšā ir ogļainas melnzemes kārtā un pildījumā arī ogļaina zeme, bet Reznu bedru augšā noklāta ar sarkaniem māliem, pildījumā ogļu nav, bet ir kārtām māli un smiltis. Reznu bedres ir apaļas, katlveida, Baznīckalna — apaļas vai ovālas, ar cilindrisku apakšu. Šajā sakarībā interesants ir par kulta vietu atzītais Lazdiņu uzkalniņš Cēsu rajona Priekuļu ciemā.¹⁰ Tur māla segkārtā konstatēta daļai uzkalniņa, kur atklātas divas pamatzemē ieraktas bedres (kulta?). To pildījumā bijušas atšķirīgas zemes kārtas, augšā noklāta ar mālzemi. No smilšu un mālzemes kārtām veidoti kulta objekti atsegti Doles Ķivutkalna nocietinātajā apmetnē.¹¹

Šie fakti ļauj domāt, ka kulta objekti dažādos laikos un dažādos reģionos var būt veidoti atšķirīgi, bet tajos var saskatīt arī kopējas iezīmes. Strazdes Baznīckalna kulta bedrēm var konstatēt dažu elementu līdzību ar Iesalnieku kompleksā vērojamo. Tā gan ovālais, gan četrstūrainais veidojums Iesalnieku kompleksā pēc izmēriem ir līdzīgs Baznīckalna kulta bedrēm.¹² Abos kompleksos bedrēm ir līmeniski dibeni un vertikālas sienas.

Analizējot Strazdes bedrēs atrasto, E. Šturms kulta bedrēs un kuršu ugunskaņos saskata vienādu tradīciju izpausmi un saista to ar mirušo kultu.¹³ Iesalnieku kompleksā šajā skatījumā interesanti ir tas, ka četrstūrainais akmeņu krāvums atgādina somu ciltīm 1. g.t. pirmajā pusē raksturīgos akmeņu krāvumu kapus. Kompleksa krāvumu norobežojošie akmeņi veido četrstūri, kas līdzīgs akmeņu krāvumu kapu kamerām (tarandām). Akmeņu «brugis» virs ugunsgrāva paliekām (pelnu slāņā!) savukārt ir līdzīgs apbedījumu aplikumam ar akmeņiem kapulaukos. Turklāt svētvietas datējums ar 1. g.t. pirmo pusi ir tāds pats kā akmeņu krāvumu kapiem. Tādā kārtā Vecates kompleksā var saskatīt kapulauka tradīciju atspulgu svētnīcā, tāpat kā to E. Šturms saskata Kursā.

Atsevišķu kulta konstrukciju un citu kulta objektu (kulta kalni, akmeņi, avoti u.c.) konstatējumi, liekas, ir laba bāze tam, lai Latvijas senvēsturē sāktu padziļinātu šīs sfēras parādību izpēti.

PARINDES

- ¹ *Седов В. В.* Новые данные о языческом святилище Перуна // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — Москва, 1954. — Вып. 50. — С. 105—108.
- ² *Третьяков П. Н., Шмидт Е. А.* Древние городища Смоленщины. — Москва; Ленинград, 1963. — Рис. 6 (Tušemļas pilskalna svētnīcas rekonstrukcija), рис. 8, 49 (Gorodokas pilskalna svētnīcas skats).
- ³ *Adamovičs L.* Senlatviešu reliģija // *Vēstures atziņas un tēlojumi.* — Rīga, 1937. — 108. lpp.; *Gimbutiene M.* Balti aizvēstures laikos. — Rīga, 1994. — 198.—202. lpp.; *Urtāns J.* Latvijas seno kultu vietu veidi un izplatība // *ASM 1977.* — Rīga, 1978. — 78. lpp.
- ⁴ *Adamovičs L.* Senlatviešu reliģija. — 104. lpp.
- ⁵ *Šturms E.* Baltische Alkhügel // Pirmā Baltijas vēsturnieku konference. — Rīga, 1938. — 132. lpp.
- ⁶ Turpat. — 118. lpp.
- ⁷ Turpat. — 19.—23., 126. lpp. un tālāk.
- ⁸ Turpat. — 119.—125. lpp., 4., 6., 7., 8., 14. att.
- ⁹ LA. — 22. att.: 1, 2.
- ¹⁰ *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // *ASM 1972.* — Rīga, 1973. — 3.—7. lpp.
- ¹¹ *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — Rīga, 1989. — 19., 20. lpp., 15., 16. att.
- ¹² *Šturms E.* Baltische Alkhügel. — Tabula 120. lpp.
- ¹³ Turpat. — 123., 124. lpp.

Jānis Graudonis

THE CULT SITE AT VECATE

Summary

In 1966 at Iesalnieki farmstead on the route of the new road linking Vecate and Aloja, road-builders dug into a mysterious stone cairn. In a test excavation, on removal of the layer of soil disturbed by the machinery, the remains of an archaeological site were uncovered (Fig. 1: I). Without knowing the level of the original soil surface, it was impossible to determine the depth at which the monument had lain prior to being damaged.

A crescent of black earth was visible in the light subsoil, and, when the dark earth was removed the bottom of a ditch 0.10—0.38 m in depth and 1.2 m in width was revealed. Inside the area encompassed by the ditch was a 4.9 m long and around 2.05 m wide cairn (Fig. 1: Ie) and an area of dark earth 2.4 m long and up to 1.35 m wide, with a NS orientation (Fig. 1: Ib).

Within the limits of the cairn an area of ash was uncovered, 2.0 m in length and up to 1.2 m in width. The thickness of the ash layer was around 2.0 m. Under it was a mixed layer of ash and clay, approximately 0.3 m thick, and under this was a layer of intensely burnt red clay, 0.10—0.12 m in thickness. Next to the area of clay was a black charred layer. Along the sides of the depression were large stones, whose lower faces were 0.15—0.25 cm deeper than the layer of clay. Thus it was established that there had been a depression, along whose sides large stones had been placed, followed by a fill of red clay. A fire was burnt over this structure. The hardness of the burnt clay and the amount of ash testified to the burning of an intense fire over a long period of time.

The evidence showed that «cremation of the dead» mentioned in popular tradition had not taken place here. There were no calcified bones in the ash layer, and there are no cremation cemeteries in the vicinity which could have had a cremation site here. The monument can only be explained as an offering site with rites involving fire.

At the N end of the oval area of black earth was a ring of boulders (Fig. 1: a) with an inner diameter of 0.25 m, and outer diameter of 0.43—0.52 m. On removal of the dark earth a steep-sided pit of depth 0.14 m was uncovered, and under the ring of boulders was black earth filling a deeper pit (Fig. 1: II c-a-d). When the fill was removed, a 0.55 m deep pit, 0.32 m in diameter was revealed, dug into the sandy subsoil. Its sides had been lined with clay and reinforced by the arrangement of stones. It seems that a post (sculpture) reinforced with stones had once stood there. The significance of this feature must be related to that of the whole of the complex.

It must be stressed once again that there is no foundation for assuming the monument to have been a cremation site. On the basis of parallels with hillforts in the vicinity of Novgorod (1) and Smolensk Region (2), as well as written sources (3,4) and information about other excavated monuments in Latvia (5—11), the Vecate monument can be regarded as a cult site, which, on the basis of the excavated pottery (Fig. 2) is dated to the 1st half of the 1st millennium AD or earlier.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Plan of the excavated area. I: a — crescent of dark earth; b — disturbed stone cairn; c — roadside ditch; d — area of ash; e — circle of boulders; f — oval area of dark earth. II: e — circle of boulders over dark earth; I — pit

with setting of stones around the clay-covered sides; 2 — section of pit (clay layer with setting of stones).

Fig. 2. Potsherds: 1—4, 7—10 — textile impressed; 5 — striated; 6 — smooth-walled; 11 — wheel-made.

Ilze Loze

ZEMKOPIBAS IEVIEŠANA LATVIJAS TERITORIJĀ (Lubāna ezera baseins)

Zemkopības ieviešanās sākotnējais process un tā pētniecības dažādie aspekti ir viens no visvairāk diskutējamiem jautājumiem Eiropas aizvēstures problēmām veltītajā literatūrā.

Zemkopības ieviešana aplūkota uz kopējā augu kultivēšanas un dzīvnieku pieradināšanas fona. Turklāt šī izcelsme tiek apskatīta tikai kā daļa no daudz plašāka t.s. domestikācijas procesa.¹ Ar pēdējo tiek saprasta ne tikai augu kultivēšanas iemaņu apgūšana un mājdzīvnieku pieradināšana, bet — kas ir it sevišķi svarīgi — sabiedrības sociālā domestikācija vēl pirms augu un dzīvnieku pieradināšanas.²

Zemkopības izcelsme ir traktēta ne tikai kā ekonomikas nozare vai produkcijas iegūšanas veids, bet gan kā daudz plašāka procesa domestikācijas daļa, kuru veic sabiedrības grupas, kuru pasaules uzskats pamatojas uz to «ienemamā sabiedriskā stāvokļa svarīgumu».

Šī raksta uzdevums ir ieskicēt zemkopības iedīgļus un to pirmsākumus Latvijas teritorijā, izmantojot uzkrāto arheoloģisko, paleokarpoģisko un palinoloģisko materiālu, kā arī dot norādes par iespējamo sākotnējās zemkopības veidošanās raksturu.

Šajā sakarībā izmantojami īpaša neolīta pieminekļu mikrorajona — Lubāna ezera ieplakas un tās apkārtnes arheoloģiskajos izrakumos iegūtie materiāli, kuri līdz šim vēl nav apskatīti Latvijas arheoloģijas literatūrā.

Neolīta apmetņu izvietojums Lubāna ezera baseina pārpusvotajās teritorijās ir nodrošinājis organiskā materiāla saglabāšanās iespēju, kas ir visnotaļ nepieciešams zemkopības pazīmju noteikšanai un izvērtēšanai.

PIRMO ZEMKOPJU APMETNES

Par pirmo zemkopju apmetnēm Lubāna ezera ieplakā uzskatāmas tās ilgstoši apdzīvotās vietas, kuras atrodas pussalas veida izvirzījumā vai salas veida pacēlumos ezera vai lielo upju tiešā tuvumā, ar fundamentāli celtiem stāvkoku konstrukcijas mājokļiem, laukakmeņu pavardiem un zemkopībai piemērotām platībām apkārtņē, kā arī kurās ir pietiekami daudz liecību par

sākotnējās zemkopības iemaņu apgūšanu un šīs ekonomikas nozares pickopšanu. Tās ir četras apmetnes: Abora I un Lagaža,³ Iča⁴ un Zvidze,⁵ kas pieskaitāmas ne tikai pie pastāvīgā apmetņu tipa, bet var būt uzskatāmas pat par t.s. centrālās vietas apmetnēm noteiktā neolīta periodā vai pat vairākos periodos (Zvidze) (l. att.). Šīs apmetnes atšķiras arī ar kultūrslāņa raksturu, tā piesātinātības pakāpi un biežumu, ar stingri norobežotu, iespējams, iežogotu teritoriju.

Šajās apmetnēs ēku celtniecībai izmantoti gobi, eglu, alkšņu, vītoli, apšu stabi un mieti, kā arī alkšņu plankas (Zvidze, 1982. g. koksnes paraugu atlase).⁶ Cirstas arī priedes un bērzi (Lagaža — 1968 g. un Abora — 1970 g., koksnes paraugu atlase),⁷ un šie koki veidojuši ēku konstruktīvās detaļas.

Tās ir apmetnes ar blīvi izvietotām ēkām, starp kurām un kurās guldīti mirušie ģintis locekļi (Abora I, Iča, Lagaža un Zvidze).⁸

Šo apmetņu ēku konstrukcijas bijušas pietiekami izstrādātas. Ēkām bijis divslīpju jumts ar pārkari, piebūve vienā vai otrā galā, viena (Zvidze) vai vairākas telpas (Lagaža), speciāla iecja no ēkas gala (Zvidze). Konstruēta savdabīga celtnē no divām daļām, izvietotām platā leņķī viena pret otru; pret apmetnes dabiski neaizsargāto malu šai ēkai ir dubulta siena (Lagaža).⁹ Masīvie, no lapu kokiem darinātie jumta atbalsta balķi Lagažas apmetnē, kā arī 6 m garā kores (?) sija un plēstās plankas, ideāli noasinātie stabu un mietu gali šajā apmetnē liecina par attīstītām celtniecības iemaņām un mājokļa konstruktīvo detaļu apstrādi.

Šajās apmetnēs koncentrējies liels skaits materiālās kultūras palieku — ēkās, kā arī speciāli atvēlētajās vietas vai otra materiāla apstrādei piemērotajās vietās; diezgan haotisks rīku un keramikas fragmentu izvietojums vērojams kultūrslāņa virsējā daļā.

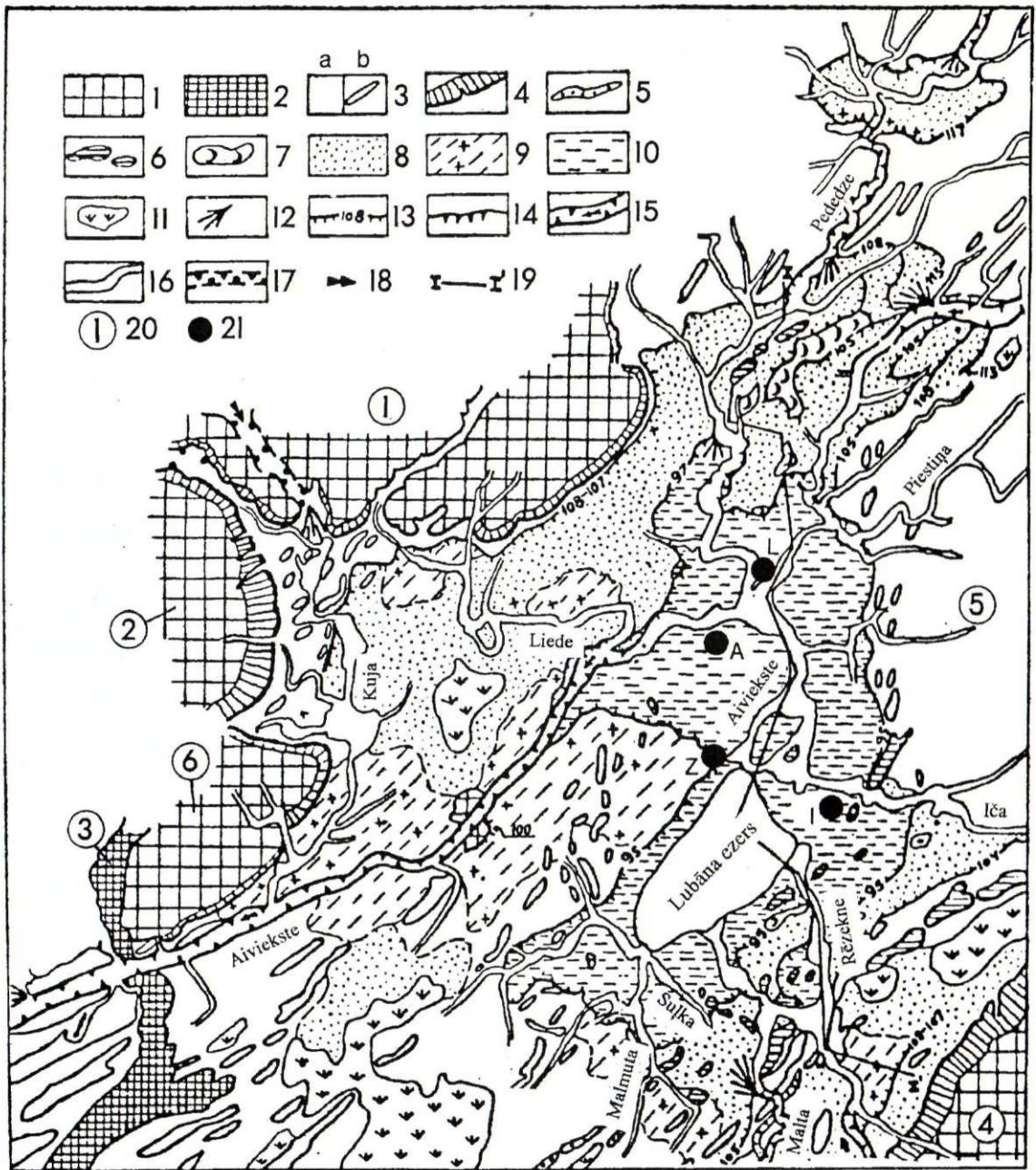
Apmetņu apdzīvotāju ikdienā lietojamie rīki, medību un zvejas rīki ir skaitāmi tūkstošos. Keramikas masveida atradumi, to blīvums un skaitliskās attiecības apmetņu centrālajā daļā

un perifērijā liecina par keramikas trauku intensīvu izmantošanu arī produktu uzglabāšanai.

Izvērsta apmaiņas sistēma: dzintars — krams (Augš- un Vidusvolga, Dņepras baseins) un dzintars — slānekļis (Karēlija) liecina par visai aktīvu Lubāna ezera ieplakas apdzīvotāju darbību iztikas nodrošināšanā, veidojot stratēģiski izdevīgu komunikāciju sistēmu starp savu

un austrumu, dienvidaustrumu un ziemeļu kaimiņu teritoriju apdzīvotājiem.¹⁰

Visu iepriekš minēto apmetņu apdzīvotāji ir pazīnusi mājlopus: kā liellopus, tā arī sīklopus un cūkas.¹¹ Minimālais mājlopu skaits nav liels: 25 — Zvidzē, 34 — Aborā I un 9 — Lagažā.¹² Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka nokautie dzīvnieki bija vienīgie — jo ganāmpulks, iespē-

1. att. Pirmo zemkopju apmetņu izvietojums Lubāna ezera ieplakā uz šī reģiona ģeomorfoloģiskās shēmas (Эберхард, 1972).
 1 — morēnu un kēmu reljefs, 2 — fluvioglaciāla pauguraina grēda, 3a — viļņots un lēzens morēnu līdzenums, 3b — viļņots morēnu līdzenums ar skaidri izdalītiem morēnu uvāļiem un pagarinātiem morēnu pauguriem, 4 — augstieņu nogāzes, 5 — osi, 6 — atsevišķi limnoglaciālie pauguri, 7 — eola reljefs, 8 — smilšains vēlā ledāja baseinu līdzenums, 9 — morēnu abrazijas līdzenumi, vietām ar plānu smilšu materiāla segu un laukakmeņiem, 10 — Lubāna ezera — purvu ieplaka, 11 — purvu līdzenumi, 12 — deltas, 13 — vēlā ledāja un pēcdedāja ūdenstilpju krasta līnijas un to absolūtais augstums, 14 — abrazijas iedobumi, 15 — vēlā ledāja baseinu noteces ielejas, 16 — nelielas, vāji izteiktas pēcdedāja palieņu ielejas un Lubāna ezera ieplakas upju palienes, 17 — ielejveida padziļinājumi, 18 — sniega ūdeņu noteces virziens, 19 — ģeoloģiskā griezuma līnijas, 20 — ģeomorfoloģiskie reģioni (1 — Gulbenes valnis, 2 — Vidzemes Centrālā augstiene, 3 — Madonas—Trepes valnis, 4 — Latgales augstiene, 5 — Ziemeļlatgales pacēlums, 6 — Praulienes pauguru josla), 21 — neolīta apmetnes (Z — Zvidze, A — Abora I, L — Lagaža, I — Iča)

jams, tika saudzēts kā pienam, tā arī vilnai. Lielās medību faunas bagātības Lubāna ezera ieplakā, ieskaitot avifaunu (putnus) un ihtiofaunu (zivis), varēja radīt īpašus apstākļus barības resursu nodrošināšanā un iztikas stratēģijas stabilizēšanā.

Apmetņu apdzīvotāju sociālā organizētība, kā liecina atklātie apbedījumi Aboras I apmetnē (61 indivīds),¹³ bija vērsta uz noteikta sabiedriskā statusa ievērošanu.

Tikai vienam no vīriešu kārtas apbedītajiem (3. kaps) bija bagātīgas kapa piedevas (ieskaitot no 27 tehniski labi izstrādātām dzintara pogveida krellēm veidotu virteni).¹⁴ Mirušais guldīts vienā kapā ar 3 citiem indivīdiem, to skaitā divām sievietēm, un šajā kapā atrasts koka gabala fragments (planka?), kas atgādina Viduseiropai raksturīgo bukša koku (*Buxus sempervirens*),¹⁵ kuru uzskata par eksotisku materiālu Austrumbaltijas videi.

Jāuzskata, ka 3. apbedījuma indivīdam bija augsts statuss sabiedrībā, savukārt tas apstāklis, ka arī kāds no bērniem (18. kaps) apbedīts ar sevišķi bagātām un izsmalcinātām kapa piedevām (2 krūšveida un 2 čūskveida pickariņi),¹⁶ norāda, ka augstais sabiedriskais statuss bija mantojams. Šis, iespējams, ir vienkāršs valdonības principa atspoguļojums sabiedriskajā struktūrā, kad patrilineālā organizētība tajā bija jau kļuvusi par valdošo.

HRONOLOGIJA UN NEOLĪTA KULTŪRAS, TO SECĪBA

Visvecākā no neolīta kultūrām Lubāna ezera ieplakā ar keramikas klātbūtni, kuras piemērkļos ir pietiekami daudz antropogēno indikatoru (cilvēka iejaukšanās faktori apkārtējā vidē) nosaukta par Narvas kultūru un tiek datēta ar 4585.—4100. g. pr.Kr.¹⁷

Šajā gadījumā par pamatu ņemti Zvidzes daudzslāņu apmetnes datējumi, to skaitā arī 9 starplaboratoriju kontroles datējumi.¹⁸ Tā kā tie atbilst Osas — otras Lubāna ezera baseina agrā neolīta apmetnes — radioaktīvā oglekļa datējumiem tikai daļēji,¹⁹ atliek pieņemt, ka tie atspoguļo sākotnējo un līdz ar to vissenāko Narvas kultūras attīstības stadiju, šai kultūrai eksistējot līdz 3780±50 g. pr.Kr.

Nākamā Lubāna ezera ieplakā ir ķemmes un bedrišu keramikas kultūra. Šai kultūrai ir cits datējums, jo, kā liecina kultūrslāņu sagulumu raksturs, tā Zvidzes un Osas apmetnē atrodas virs slāņiem ar Narvas keramiku, un tās vecuma robežas ir krietni vēlākas — 3370.—2800. g. pr.Kr.

Pēc šīs kultūras seko mūs sevišķi interesējošā Postnarvas kultūra (Austrumbaltijas vidusdaļai raksturīga ar keramikas tipu, kas pazīstams no Piestiņas, bet it sevišķi Zvidzes apmetnēm turpat Lubāna ezera ieplakā). Tās datējumam ir vēlāka apakšējā un augšējā robeža salīdzinājumā ar ķemmes un bedrišu keramikas kultūru — 2800.—2480. g. pr.Kr.²⁰

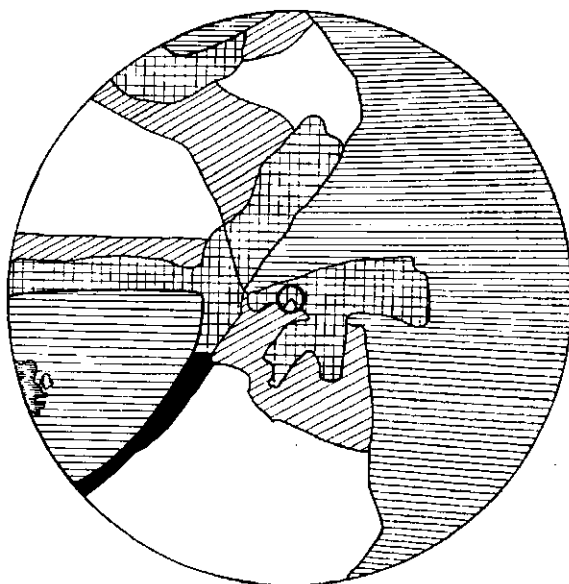
Savukārt vēlā neolīta kompleksu, to skaitā arī auklas keramikas kultūras vecums, ņemot vērā radioaktīvā oglekļa datējumus Aboras I, Ičas un Lagažas apmetnē, ir aprēķināms starp 2540.(?)/2300. g. pr.Kr. un 1910./1820. g. pr.Kr.,²¹ bet agrās bronzas laikmeta Lubānas tipa keramikas izgatavošanas laiku pēc Lagažas apmetnes datējumiem var attiecināt uz 1690.—1390. g. pr.Kr.²²

EKOLOĢISKĀS ZONAS

Lubāna ezera ieplakā un tās apkārtnē ir izdalāmas vairākas ekoloģiskās zonas. Apmetnes parasti bija lokalizētas starp vairākām ekoloģiskām zonām. Mūs sevišķi interesējošā Zvidzes apmetne izvietota abraziņas morēnas līdzenuma pašā malā tieši tajā vietā, kur bija pāreja uz Lubāna ezera seno akvatoriju, jau neolītā pildītu ar sapropeļa un kūdras nogulumiem (1., 2. att.).

Tieši šī morēnas līdzenuma mala, kas bija pārklāta ar jaukto koku mežiem un krūmājiem, ar savām augsnēm bija tā, kas varēja slēpt visas iespējas agrākai vai vēlākai šo mežu izciršanai, lai atbrīvotu platību lauku iekārtošanai.

Tomēr arī citas ekoloģiskās nišas — pieczera un ezera zona (pickrastes un ūdens veģetācija) un purvi ar savām augsnēm, it sevišķi sausajā subborēālajā laikā, nodrošināja labvēlīgus apstākļus apmetnes apdzīvotāju saimnieciskā režīma vispusīgai attīstībai. Šīs zonas saturēja

	1		2		3
	4		5		6

2. att. Zvidzes apmetnes apkārtnes augšņu karte. 1 — zemā purva trūdānā kūdraugsne, 2 — velēnpodzolētā glejotā augsne, 3 — velēnglejota augsne, 4 — velenu glej-augsne, 5 — zemā purva gleja trūdānā kūdrainā augsne, 6 — Zvidzes apmetne (*Daigas Pjatkovskas zīmējums*)

lielu ekonomisko potenciālu, radot iespējas izmantot konkrētas ekoloģiskās zonas noteiktos gadalaikos.

Uzskata, ka teritorija 1 km rādiusā ap apmetni tiek intensīvi izmantota zemkopībai, un nereti to sauc par «apmetnei piederošu teritoriju», kurā cirta un gāza kokus un sāka ierīkot pirmos laucīņus.

Savukārt Aboras I apmetne atradās uz neliela salasveida pacēluma 60—70 m platās Aiviekstes labajā krastā, ko bija veidojuši smilšmāla nogulumi Lubāna ezera ieplakā (ezeru — purvu zemienē). Arī šeit ir izdalāmas vairākas ekoloģiskās zonas. Tās uzrāda arī 40 noteikto sēkļu floru analīze, ko veikuši paleokarpoloģi.²³

Koku un krūmu, kā arī meža zāļu un krūmu floras Aboras I apmetnē veido 12 %, tajā pašā laikā purvu un slapjo zāļu floras — 27 %, piekrastes un atklāto ūdens baseinu florām dominējot — 58 %.

Iespējams, ka ūdensaugu īpatsvara palielināšanās liecina par ūdens režīma izmaiņām — tā līmeņa celšanos Aiviekstē un visā senajā kontinentālajā ūdens sistēmā. To pierāda arī paleokarpoloģiskie pētījumi šajā apmetnē.²⁴ Turklāt, kā rāda palinologu pētījumi par *Pediastrum* alģēm kā hidroloģiskās situācijas un ekoloģisko izmaiņu indikatoriem ūdenskrātuvēs, Lubāna ezeram atlantiskā laika sākumā bija eitrofisks silts baseins. Šie eitrofiskie apstākļi saglabājās vēl subboreālajā laikā, kad pamazām krītas ūdens temperatūra un sākas pāreja uz aukstu, oligotrofa tipa baseinu.²⁵

Tomēr šis fakts nav iespaidojis apmetnes apdzīvotāju dažādu ekoloģisko zonu ekonomiskā potenciāla izmantošanu noteiktos gadalaikos, lai gan ūdenslīmeņa režīma izmaiņas galā noveda pie vēlā neolīta — bronzas laikmeta apmetnes apdzīvotāju aiziešanas no Lubāna ezera ieplakas pavisam.

Aboras apmetnes apkārtnē 1 km rādiusā bija šādas ekoloģiskās zonas: mežu (koku) un krūmu (tātad zona, kas izmantojama lauksaimniecībā), purva un slapjo pļavu (izmantojama ganīšanai), piekrastes un atklāta ūdens baseina zona.

Tāpat var tikt sadalīta arī Ičas un Lagažas apmetņu apkārtnē, kuru paleoģeogrāfiskā situācija, neapšaubāmi, bija izvēlēta, lai nodrošinātu to apdzīvotājiem dažādu ekoloģisko nišu izmantošanu.

AUGŠŅU TIPU IZPLATĪBA

Lubāna ezera ieplaka ir pildīta ar zemo purvu un pārejas purvu kūdraugsni (TZa un TZh; t.s. hidromorfās augsnes), kas aizņem diezgan lielas platības — 55 %²⁶ (2. att.). Šīs augsnes veidojušās reljefa ieplakās un viszemākās līdzenuma vietās, kur palu un paaugstinātā gruntsūdens ilgstošā ietekmē ieplaka ir pakāpeniski pārpurvojusies. Nav jāšaubās, ka sausajā

subboreālajā laikā vismaz daļa no šīm platībām varēja būt izmantojama nelielu lauciņu iekārtošanai vai ganībām un siena sagādei. Purva augsnes veidošanās apstākļi bija atkarīgi no klimata faktora. Sausais klimats labvēlīgi ietekmējis purva augsnes veidošanos (pastiprinās organisko vielu mineralizācija, uzlabojas aerācija utt.). Mūsdienās velēngleja un glejotās augsnes (GLg un GLv; t.s. pushidromorfās augsnes) procentuāli veido mazāk par vienu ceturtdaļu no iepriekš minētās platības — 12 %. Tās veidojušās liela mitruma apstākļos uz karbonātskiem cilmiežiem, kā arī uz smilts un mālsmilts iežiem mineralizētu gruntsūdeņu ietekmē.

Savukārt reljefa augstākās vietās veidojušās velēnpodzolētās glejotās un velēnpodzolētās augsnes (PGg un PGv; t.s. automorfās augsnes) uz mālsmilts un smilšainiem cilmiežiem skuju koku mežos.

1. tabula

AUGŠŅU TIPU IZPLATĪBA ZVIDZES APMETNES APKĀRTNĒ .

Apzīmējumi*	Augšņu apakštīpi**	Apakštīpu nr.	Augšņu tipi***
PGg	velēnpodzolētā glejotā augsne	8.1.	08. podzolētā glejaugsne
PGv	velēnpodzolētā augsne	8.4.	
GLg	velēnglejotā augsne	7.1.	07. glejaugsnes
GLv	velēnu glejaugsne	7.4.	
TZa	zemā purva gleja trūdainā kūdraugsne	10.2.	10. zemā purva kūdraugsne
TZh	zemā purva trūdainā kūdraugsne	10.3.	

* Pēc FAO (Apvienoto Nāciju Organizācijas Pārtikas un lauksaimniecības komiteja) pieņemtajiem apzīmējumiem.

** Pēc Latvijas Zemes ierīcības projektēšanas institūta Madonas rajona valsts saimniecības «Aiviekste» augsnes kartēšanas materiāliem. Inv. nr. 419/3, 1990. g.

*** Pēc Latvijas augšņu tipu klasifikācijas skalas (Kārkliņš, 1995, 167., 168. lpp.).

Šeit ievietotā augšņu tipu izplatības shēma Zvidzes neolīta apmetnes apkārtnē (1. tab.)²⁷ uzskatāmi parāda, ka subboreālajā laikā apmetnes apkārtnē bija iespējams veikt ne tikai mežu tīrīšanas darbus morēnas malā, bet arī sākotnējo lauciņu izveidē izmantot zemā purva kūdraugsnes bijušā Lubāna ezera akvatorijā (2. att.).

Iespējams, ka šādas augsnes kūdras slānis bija jau biezāks par 0,50 m un izmantojams arī ganībām un pļavām.

Lubāna ezera ieplakas augšņu tipu izplatība nebūtu pilnībā uzskaitīta, ja nepieminētu arī aluviālo augsni (09. tips pēc Latvijas augšņu klasifikācijas skalas), kas veidojusies periodiski pārplūstošo upju ielejās uz mālainiem un māl-smilts aluviālajiem sanesumiem. To pamatā ir gleja māla vai gleja smilšmāla cilmiezis.

Lubāna ezera ieplakas un šī ezera baseiņa augšņu ielabošanas pakāpe tagad ir zema,²⁸ tomēr lieli meliorācijas darbi, pļavu un purvu kultivēšana mūsdienās mainījusi šo ieskatu.²⁹

Acimredzot sausajā subboreālajā laikā, kad liela Lubāna ezera ieplakas akvatorijas daļa bija jau aizaugusi, veidojot pārejas purvu augsni, šī situācija bija citāda, jo, kā liecina mūsdienu pētījumi, nepārplūstošās teritorijās šis augsnes ir kultivējamās.

NEOLĪTA AINAVAS RAKSTUROJUMS

Lubāna ezera ieplakas un tā apkārtnes veģetācijas attīstības specifikas rekonstruēšanas iespējas ir nodrošinājuši sporu-putekšņu analīžu dati un paleokarpoloģiskie pētījumi, kā arī sporu-putekšņu zonu robežu datējumi, kas veikti ar radioaktīvā oglekļa palīdzību, tādējādi padarot iespējamu ainavas raksturošanu dažādos neolīta posmos.

Neolīta sākuma perioda (atlantiskā perioda otrā puse) ainavu Lubāna ezera ieplakas apkārtne raksturo jaukti meži ar lapu koku, it sevišķi gobas un ozola klātbūtni, tajā pašā laikā samazinoties priežu un lazdu audžu daudzumam. Šis periods sakrīt ar atlantiskā optimuma laiku, kad, dominējot apšu audzēm, bijis augsts ozola, liepas, gobas un lazdas īpatsvars. Šajā laikā ainavu raksturo kā kaņepes, tā arī ceļtekas, gundegas, krustzieži un pīmulas, kas liecina par aktīvu cilvēka darbību.³⁰ Bērzu audžu daudzums pieaug atlantiskā perioda vidū. Šajā laikā zālaugus raksturo jau pieminētās kaņepes un ceļtekas, īpaši vibotnes un balandas. Ūdensaugu un ezerriekstu klātbūtne liecina par ezera transgresijas sākšanos.

Ainavu pārejas laikā no agrā uz vidējo neolītu raksturo egles un priedes skaita pieaugums, samazinoties apsei un bērzam. Ozola un liepas īpatsvars vidējā neolītā ir augsts, toties samazinās gobas daudzums. Gobas skaita samazināšanos saista kā ar cilvēka iejaukšanās pirmajām pazīmēm apkārtējā vidē, tā arī ar gobas globālu slimību. Gobas liknes kritumu (Sb_{1a}) Lubāna ezera baseinā datē ar laika posmu pirms 4750±60—4430±50 gadiem.

Subboreālā perioda pirmās puses beigās (Sb_{1b}), palielinoties lazdas, gobas un apses daudzumam, samazinās egles īpatsvars. Savukārt subboreālā perioda otrajā pusē (Sb₂) pieaug egles un priedes daudzums, bet sporu-putekšņu diagrammās krīt bērza, apses un jaukto mežu putekšņu liknes.

Cilvēka aktīvu līdzdalību atklātas ainavas veidošanā arī šajā laikā raksturo vibotnes, gundegas un krustzieži. Ruderālo, kā arī meža un slapjo pļavu ganību komponentus veido rāvas, nātre un graudzāļu dzimtas pārstāvji, bet pļavu augus raksturo gauri, aiņas skābene, stiegrainā ceļteka un sātā sūrene.³¹

Tādējādi jau sporu-putekšņu diagrammās Lubāna ezera baseinā parādās lauksaimniecības sākotnējo aktivitāšu liecinieki, kuru vidū lakstaugi, konkrēti, ceļteka, kā norāda palinologi, ir ļoti izturīga ganībās salīdzinājumā ar citiem augiem.³²

Šo un citu augu kompleksi, pēc palinologu vērtējuma, ir saistīti ar mežu izciršanu un atklātas ainavas veidošanu ne tikai mūs interesējošai augu kultivēšanai, bet arī ganībām.

Vidējā neolītā veidojas atklāta ainava, un tieši šajā laikā, kā liecina sporu-putekšņu dati, parādās pirmie nelielie zemkopju apstrādātie lauciņi. Samazinās mežu platības, ozola un apses daudzums kritas, bet vērojams priedes daudzuma pieaugums.

ARHEOLOĢISKĀS NORĀDES

Arheoloģiskās norādes sākotnējās zemkopības raksturošanai Lubāna ezera apkaimē ietver sevi iespējamos zemkopības rīkus. Tie ir klasificējami šādi: līdumu lišanas rīki, zemes apstrādes rīki, graudaugu kultūru novākšanas rīki, graudu sasmalcināšanas rīki un kaņepju un līnu apstrādāšanas rīki.

Līdumu lišanas rīki. Līdumu lišanai nepieciešamie koku ciršanas jeb gāšanas rīki ir pārstāvēti ar labas kvalitātes krama bezcauruma cirvjiem, kurus iestiprināja no koka darinātā kātā. Tie ir taisnie plānpieta (Jaunsvirlauka Zemgalē, Lejasciems Vidzemes augstienē) un biežpieta cirvji (Nigrande un Ramtas Kurzemē) (3. att.). Tie ir rūpīgi slīpēti. Retāk sastopami eksemplāri ar sānmalas fasetējumiem. Šī krama apstrādes tehnoloģija — slīpēšana un pulēšana — ir pazīstama kopš piltuvkausu kultūras (*Funnel Becker, Trichter Becker*; turpmāk PKK) eksistences laika Eiropā, tajā skaitā arī Dienvidskandināvijā. Bezcauruma cirvji tika lietoti vairāk nekā 500 gadu ilgā periodā.³³ To vecumu Dienvidskandināvijas teritorijā nosaka vairāk nekā 50 radioaktīvā oglekļa datējumi. Par agrākajiem tiek uzskatīti smailpieta un plānpieta krama bezcauruma cirvji, par vēlākajiem — biežpieta. Pēdējie ir raksturīgi kā PKK, tā arī auklas keramikas kultūrai (turpmāk AKK) 2500.—1800. g. pr.Kr.³⁴

Tātad minētā krama apstrādes tehnika — slīpēšana un pulēšana — Lubāna ezera ieplakā varēja parādīties jau PKK laikā, respektīvi, vidējā neolītā. Tas nav bijis nekas neiespējams, ņemot vērā šī perioda krama apstrādes tehnoloģijas iezīmes un to novācīju izplatības vispārējo raksturu. Dānijā eksperimentāli izstrādāta šo

un depozītos — tie izgatavoti no oša, un tikai viens bijis iztēsts no dižskābarža.

Dāņu speciālista Svenda Jurgensona Dienvidjūtlāndē veiktie eksperimenti, kā arī to rezultātu iztirzājums (kātu sagatavošana, garums, apstrādes tehnika, koku gāšana, nolietojuma pēdas uz cirvju asmeņiem, asmeņu bojājumi, asināšana un slīpēšana, cirvju lietošanas laiks utt.) liecina par krama cirvju iekātošanas īpašām iemaņām, izvēloties noteiktas attiecības starp cirvja asmeņa lielumu un kāta garumu.³⁶

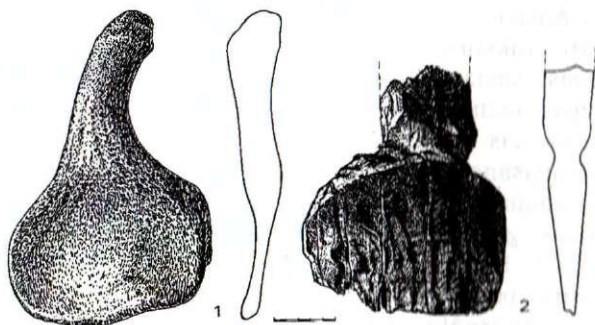
Liepa un ozols (cieta koksne) bijis viegli nocērtams, kas gan nav bijis viegli izdarāms ar bērzu, alksni un osi (miksta koksne). Goba (sīksta koksne) ir vēl grūtāk nocērtama, bet ar dižskābardri reizēm bijis grūti, reizēm viegli tikt galā.

Dānijas un Šveices krama cirvjiem ir bijis viena veida iekātojums.³⁷ Kāta garuma attiecības pret iestiprinājuma vietu ir 5,5:1,5. Kāts viegli izliekts, bet tā pabiezajai iestiprinājuma vietai profilā ir karotes forma. Caurums izgriezts kāta vidusdaļā, attiecīgi to pielāgojot iekātojamā cirvja biezumam.

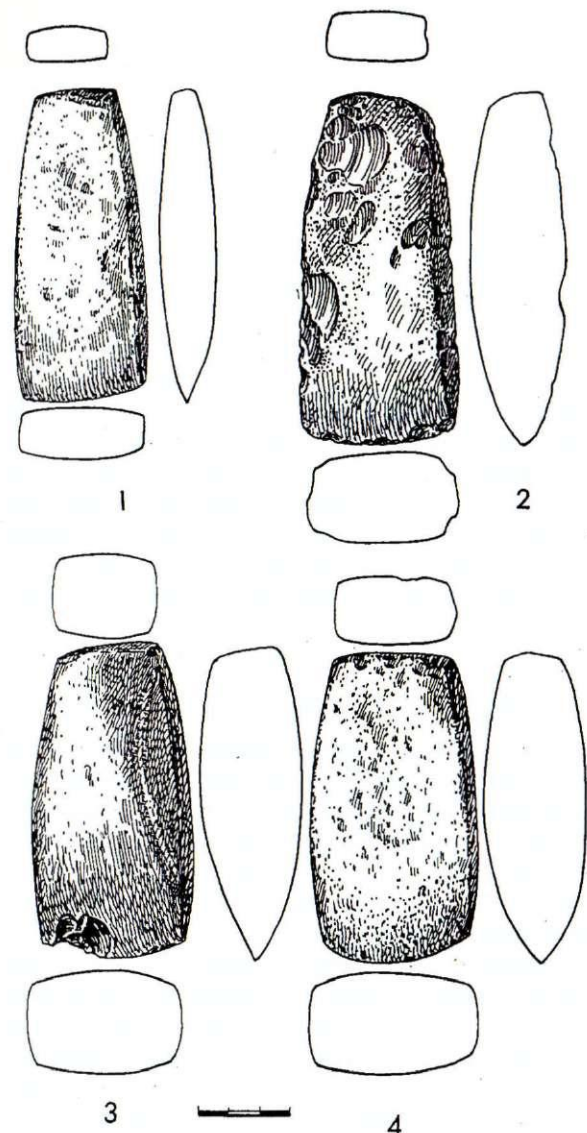
Cita tipa iekātojums konstatēts Lubānā ezera ieplakā (Aboras apmetne). Tas saglabājies fragmenta veidā un, spriežot pēc cauruma apmēriem, ir saturējis 2,5 cm biezu un 3,2 cm platu akmens kapli (inv. nr. 76: 3855; 8. att.: 1). 56 cm gara cirvja kāta (?) sagatave (Zvidzes apmetne, inv. nr. 118:1371) liecina par atšķirīgi veidotu krama cirvja iestiprinājuma veidu (5. att.: 1).

Zemes apstrādes rīki. Zemes rakšanas, kaplēšanas un irdināšanas rīkus pārstāv koka lāpsta, koka, raga vai akmens kapļi, koka nūjas, kā arī raga rīki ar ieurbtu caurumu roktura pietiprināšanai.

Koka lāpstai ar viegli noapaļotām kontūrām un daļēji saglabājušos kātu (Zvidzes apmetne) nav bijusi apdedzināta virsma³⁸ (4. att.: 2). Tai ir visai primitīva forma salīdzinājumā ar Šveices neolīta celtnu vietās, konkrēti Egołzwil 3 apmetnē, atrasto lāpstu.³⁹ Lāpsta darba daļa ir

4. att. No aļņa raga (1) un no koka (2) izgrieztās lāpstas Aboras un Zvidzes neolīta apmetnē (LU LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 76: 3685, 188, koka senlietu kolekcija nr. 8) (Martas Jāņkalniņas (1) un Viļņa Zāberca (2) zīmējums)

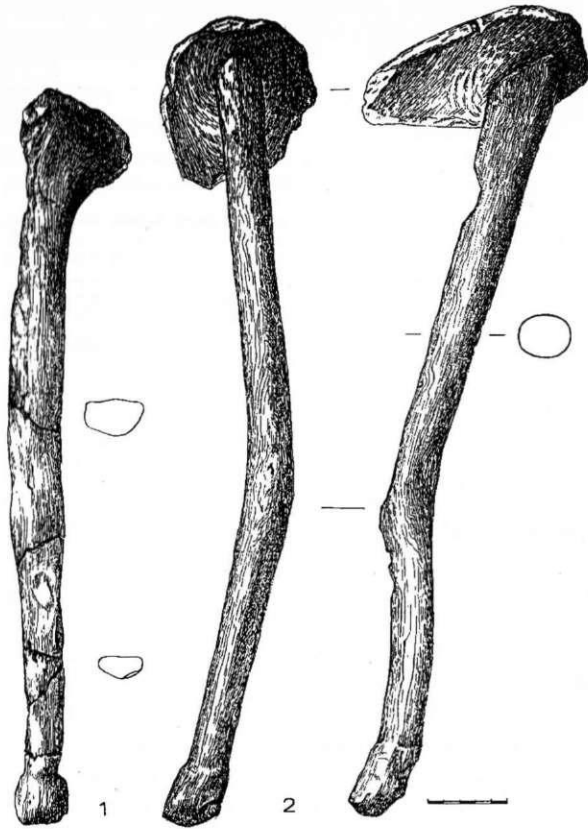

3. att. Krama bezcauruma cirvji Latvijas teritorijā (Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. A 10670, CVVM 59026, A 9841, A 3530): 1 — Jaunsvirlauka, Jelgavas raj., 2 — Vecsaules Sīļi, Bauskas raj., 3 — Nīgrandes Mežlauži, Liepājas raj., 4 — Upmales Pavāri, Kuldīgas raj. (Martas Jāņkalniņas zīmējums)

cirvju izgatavošanas tehnoloģija.³⁵ Tā varēja būt izmantota jau vidējā neolītā Austrumlatvijas teritorijā — jo Latvijā labas kvalitātes smailpieta un plānpieta cirvji iegūti Lejasciemā Gulbenes rajonā, Jaunsvirlaukā Jelgavas rajonā, Vecsaule Bauskas rajonā u.c.

Savukārt biežpieta ķīļveida krama cirvji, kā liecina savrupatradumi Ramtās Tukuma rajonā, Pampāļos Kuldīgas rajonā, Milzkalna pagastā Gukuma rajonā, Nīgrandē Liepājas rajonā, Vecsaules Sēļos Bauskas rajonā, piederējuši AKK pārstāvjiem (3. att.: 3, 4).

Krama cirvju iestiprināšanai izmantotie kāti atrasti galvenokārt Dānijas un Šveices apmetnēs

5. att. Krama cirvja iespējamā kāta sagatave (1) un koka kaplis (2). Zvidzes apmetne (LU LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 188: 1371, 437) (Martas Jāņkalniņas (1) un Baibas Vaskas (2) zīmējums)

16,5 cm plata un 12,5 cm augsta, kāts nolūzis vēl neolītā.

Zemes uzrakšanai, iespējams, izmantoti arī no aļņa raga pamatnes izgatavotie *lāpstveida rīki* (Abora, inv. nr. 76:654 un 1080), kurus, tāpat kā akmens lāpstveida rīkus, varēja iekātot⁴⁰ (4. att.: 1).

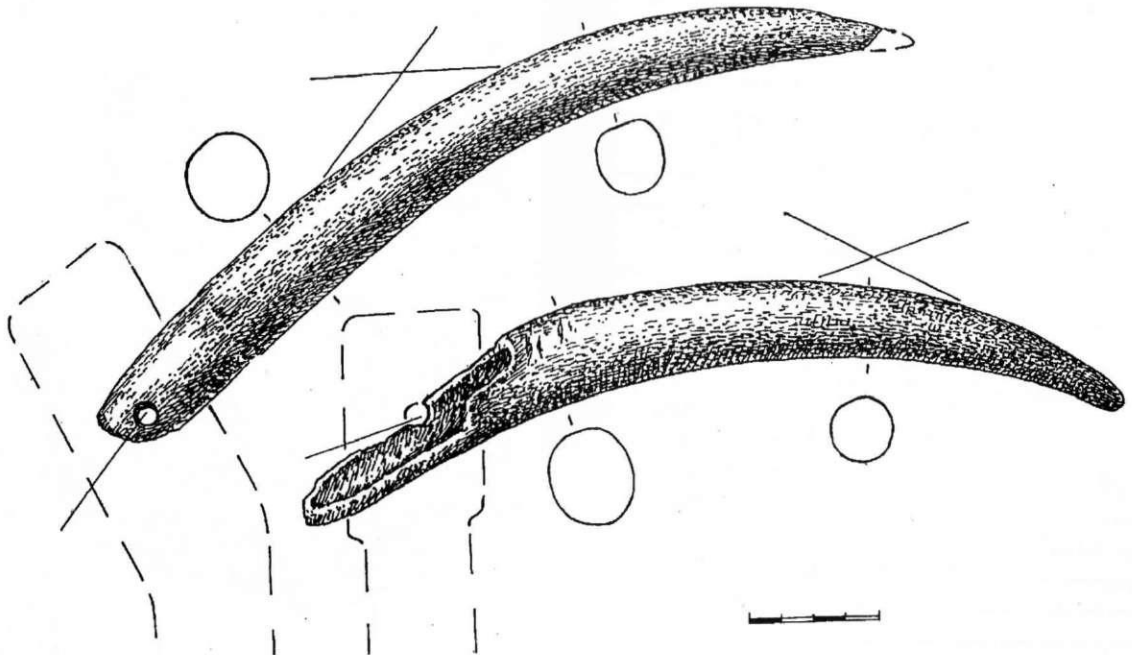
Koka kapļi izgatavoti no vienlaidus lapu koka. Tiem ir smaili ovāla darba daļa ar rūpīgu virsmas tēsumu no abām pusēm (izmēri 18 x 9 cm un 14,7 x 6,5 cm) un viegli izliekta roktura daļa⁴¹ (5. att.: 2). Šī tipa kapļi, kas pazīstami arī Sārnaves purva mītnēs⁴² un Šventojas lagūnas 1B, 2B, 3B un 23. apmetnē,⁴³ bija plaši izplatīti kaplēja- mais rīki neolītā Eiropā.⁴⁴

Zvidzes apmetnē iegūtajiem koka kapļiem atšķirībā no Sārnaves un Šventojas nav kāta sabiezējuma roktura pārejas vietā uz darba galu.

Akmens kapļveida rīki, kurus varēja iekātot, raksturīgi vēlā neolīta apmetnēm Lubāna ezera ieplakā. To formas nav spilgti izteiktas, jo akmens apstrāde (izņemot kramu un slānekli) akmens laikmetā netika pilnveidota. Šie kapļi ar biezu pietu, spēcīgu korpusu un sašaurinājumu lejasgalā bija visai piemēroti zemes kaplēšanai.⁴⁵

Par zemes iridnāšanas rīkiem var uzskatīt *staltbrīža ragus ar izurbtu caurumu apakšdaļā*. Irīdīnāšanas rīka, sastāvoša no koka kāta un pie tā piestiprināta raga, rekonstrukciju veidojis Mats P. Malmers, izmantojot šāda veida atradumus Skonē (Bedinga u.c.) un Gotlandē (Visbija u.c.), kur tie lielākoties iegūti kapu piedevu veidā⁴⁶ (6. att.).

Labības novākšanas rīki. Krama nažveida sirpji — viens no rīkiem labības novākšanai, iespējams, pazīstami Lubāna ezera ieplakas vēlā

6. att. No staltbrīža rāgiem izgatavotie zemes irīdīnāšanas rīki. Aboras apmetne (LU LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 76: 3104, 3699) (Martas Jāņkalniņas zīmējums)

neolīta apmetnēs, to skaitā Aborā I⁴⁷ (to pilnīgi drošai identificēšanai nepieciešams veikt trašologiskus pētījumus, nosakot šīs īpašās lietošanas pēdas). Krama sirpji, kā liecina rekonstrukcijas, bijuši ievietoti no koka darināta sirpjuveida vai savādākā ietvarā, lai tos varētu ērti satvert rokā.⁴⁸

Graudu sasmalcināšanas rīki. Graudu sasmalcināšanai neolītā Lubāna ezera ieplakas iemītnieki izmantojuši graudberžus un piestas.

Akmens graudberži jeb t.s. vienrocīgie beržāmie akmeņi izmantoti graudu atdališanai no apvalka un no sēnalām atdalīto graudu sasmalcināšanai.

Senākie graudberži (apaļi upes oļi ar vienu darba plakni) ir ar 8,5—9 cm lielu diametru un tādējādi visai viegli satverami vienā rokā. Šādi graudberži pazīstami jau Zvidzes apmetnes vidējā neolīta mājokļos (inv. nr. 188: 1639, 1787).

Vēlākiem, respektīvi, vēlā neolīta graudberžiem Aboras I un Lagažas, kā arī Kvāpānu II apmetnē raksturīga ne tikai apaļa, bet arī ovāla forma (7. att.: 2), kas, iespējams, liecina par to izmantošanu kā divrocīgo augšējo graudberzi tajā laikā, kad lietošanā jau parādījās lielais apakšējais graudberzis.

Starp Lagažas apmetnē iegūtajiem eksemplāriem ir daži, kuriem beršanai izmantotas sānu šķautnes (inv. nr. 118: 596; 7. att.: 2), tajā pašā laikā pārējiem eksemplāriem darbošanās pēdas lieliski saskatāmas abās pretējās plaknēs (inv. nr. 118: 594) (2. tab.).

Graudberži Aboras I apmetnē, kā liecina arheoloģiskie izrakumi, lielos daudzumos koncentrēti ap mītņu pavardu vietām. Tā, piemēram, F izrakumu laukumā atklātajās mītņu vietās (240 m² lielā platībā) atsegti 74 graudberži, no kuriem vairākums atrasts kādas mītnes pavarda visticšākajā tuvumā.⁴⁹

Lielizmēra apakšējais graudberzis, izgatavots no smalkgraudaina akmens, atrasts Lagažas apmetnes arheoloģiskajos izrakumos 60. gadu beigās⁵⁰ (tā izmēri: 29,6 x 24 cm; 7. att.: 3). Tas bijis visai parocīgs labības graudu sasmalcināšanai. Par tā ilgstošu un intensīvu izmantošanu liecina koncentriskā 3,5—4 cm platā darba josla, kura izveidojusies ap graudberža centrā esošo, darba procesā neizmanto ieovalas formas pacēlumu.

Akmens piestas Latvijas teritorijā kā graudu un augu sēkļu sasmalcināšanas rīks pazīstamas kopš vidējā neolīta. Šāda rīka fragments iegūts Zvidzes apmetnē (inv. nr. 188: 2454). Uzmanība vērsama arī uz specifisku stampas veidu — to pārstāv iegarens 17,35 cm garš oļis ar pilnīgi nogludinātu virsmu un apaļu šķērsgriezumu (d = 3 cm).⁵¹ Tieši šādu rīku, kā liecina arheoloģiskās paralēles, lietoja kopā ar «segļveida dzirnakmeņi» graudu sasmalcināšanai neolītā Āzijā.⁵²

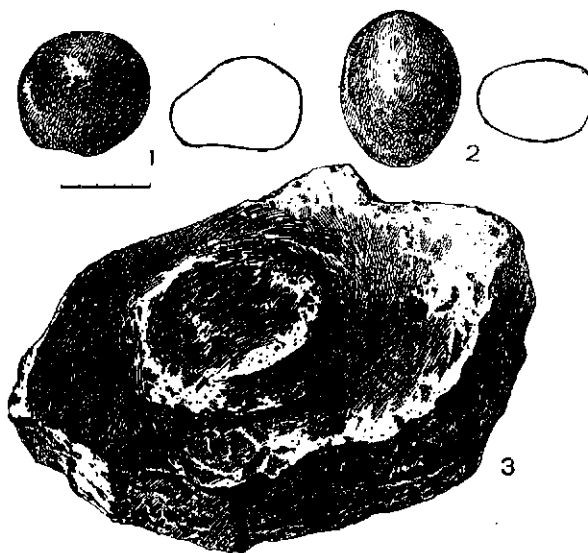
Norādes par zemkopības piekopšanu sniedz arī citas arheoloģiskās liecības: vērpšanas rīki un aušanas rīki un to iespējamās konstruktīvās detaļas.

AKMENS GRAUDBERŽU IZMĒRI LUBĀNA EZERA IEPLAKAS APMETNĒS (cm)

Apmetne	Forma	Inv. nr.	Diametrs	Biezums	Garums	Platums
Abora I	ovāla	76: 66	—	5,2	9,85	8,2
		76: 3518	—	3,8	11,4	7,8
		76: 3519	—	3,1	8,4	7,6
	apaļa	76: 3585	6,4	5,5	—	—
	ovāla	76: 3663	—	4,4	14,9	9,8
Eiņi	ovāla	119: 344	—	3,8	8	5
	apaļa	119: 345	6,5	3,39	—	—
Iča	ovāla	303: 139	—	4,2	10,1	7,6
		303: 156	—	0,51	8,1	6,5
Lagaža	ovāla	118: 597	—	4,75	11	9,9
	apaļa	118: 595	7,7	5,4	—	—
		118: 594	7,2	5,65	—	—

Vērpšanas piederumi. Par vērpšanas piederumiem uzskatāmi arheoloģiskajos izrakumos iegūtie vērpjamās vārpstas skriemeļi. Vissenākie ir ripveida eksemplāri, kuri izgatavoti no plakanām māla trauku lauskām, to sānus noapaļojot un centrā izurbjot caurumu to uzstādīšanai uz vārpstas. Nereti uz šiem skriemeļiem saglabāties attiecīgā trauka ornamenti.

Vērpjamās vārpstas skriemeļi ir gatavoti no māla podu lauskām ar pilnīgi gludu virsmu (Lagaža, inv. nr. 118: 547), rotātu ar t.s. aptītās auklas nospiedumiem (Lagaža, inv. nr. 118: 264) un tekstiliju nospiedumiem (Eiņi, inv. nr. 119: 319). Sastopami arī māla vārpstas skriemeļi ar svītru ornamentu (Zvidze, inv. nr. 188: 354, 2366; 3. tab.).

7. att. Augšējie rokas graudberži no Kvāpānu II (1) un Lagažas (2) apmetnes, apakšējais graudberzis no Lagažas apmetnes (3). (LU LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 194: 693; 118: 596,290) (Martas Jāņkalniņas zīmējums)

VĒRPJAMO VĀRPSTAS SKRIEMEĻU
IZMĒRI LUBĀNA EZERA IEPLAKAS
APMETNĒS (cm)

Keramikas tips	Apmetne	Inv. nr.	Diametrs	Biezums	Piezīmes
Post-narvas	Zvidze	188: 2366	6,8	0,8	
		188: 708	6,5	0,95	sagatave
Tekstilā	Eiņi	119: 319	6,4	1	fragments
Post-narvas	Lagaža	118: 547	6,5	0,7	sagatave
		118: 264	6	1,3	
		118: 191	3,1	0,9	stipri nolietots
Lubānas	Malmutas grivas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetne	101: 24	3	0,7	stipri nolietots
	Abora	76: 1342	4,7		

Vārpstu skriemeļu diametrs vidēji ir 6,5 cm liels, to cauruma diametrs 0,5 cm. Skriemeļu biezums tāds pats kā attiecīgajam traukam.

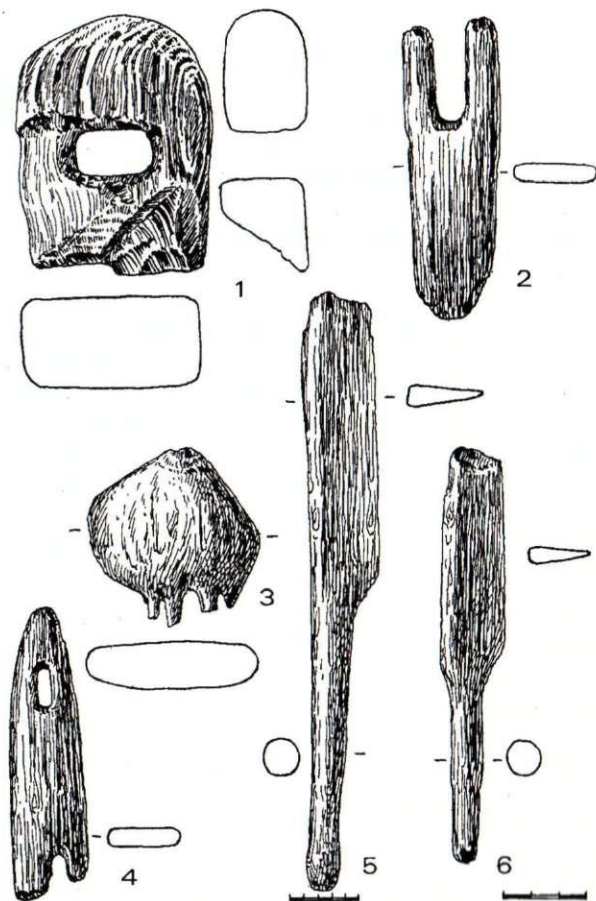
Aušanas rīki. Aušanas rīki un to konstruktīvās detaļas, kas iegūtas arheoloģiskajos izrakumos, uzskatāmas par netiešu argumentu sākotnējās zemkopības klātbūtnes konstatēšanā. Šajā gadījumā ir izmantojamas arheoloģiskās liecības par audumu izgatavošanu. To vidū atzīmējami ne tikai *tekstiliju nospiedumi uz māla trauku fragmentiem*, bet arī *koka atspoles*. Zvidzes apmetnes vidējā neolīta slāņos iegūtajām fragmentārajām atspolēm ir taisnstūrveida forma ar tukšu vidusdaļu un simetriski vai asimetriski apdarinātiem galiem,⁵³ tādējādi tās atgādina šauklī jeb cauru atspoli pēc etnogrāfiskajā literatūrā dotās klasifikācijas⁵⁴ (8. att.: 2, 4). Iespējams, ka augu šķiedru savienošanas tehnika jau vidējā neolītā saistīta ar *vertikālo aužamo stāvu* lietošanu. Ir grūti identificēt Zvidzes apmetnes arheoloģiskajā materiālā iegūto masveida koka materiālu (nūjas, kārtis, tievās kārtiņas u.c.) ar noteiktu vertikālo aužamo stāvu tipu.

Ir jāvērs uzmanība arī uz 1,50 cm gariem speciāli apdarinātiem koka statņiem Aboras I apmetnē. Tie gatavoti no apses un oša koka — divi ar paplašinātu segmentveida vidusdaļu un ovālu caurumu centrā, trešais ar simetrisku paplašinājumu galā; visi trim ir sīki, rūpīgi grebti 8 tapu caurumi, kas ritmiski izvietoti ik pēc 0,17—0,20 m liela intervāla.⁵⁵ Iespējams,

ka šos tapainos statņus var identificēt kā primitīvu vertikālo aužamo stāvu.

Līdzīga konstrukcija varētu būt bijusi arī t.s. *rāmja velku kokiem*.⁵⁶ Tie, kā liecina etnogrāfiskajā literatūrā apskatītie materiāli, sastāvēja no diviem 1,9—2,3 m augstiem vertikāliem tapainiem statņiem (priede, bērzs) un divām tos savienošām horizontālām kārtīm. Ir norādīts, ka pēc konstrukcijas tie atgādina vertikālos aužamos stāvus un tos iespējams izmantoja velku sakārtošanai. Tos klasificē kā pārnēsājamus velku kokus, kuru uzdevums bija pasargāt audēju no velku samudzināšanas. Tomēr tiem ir biežāk izvietotas tapu vietas nekā parastajiem aužamajiem stāviem.

Kaņepju, nātru un līnu apstrādes rīki. Visnākie kaņepju, nātru un līnu apstrādes rīki Lubāna ezera ieplakas apmetnēs pārstāvēti tikai ar *kulstīklām*, jo starp arheoloģiskajos izrakumos Zvidzes apmetnē iegūtajiem no koka darinājumiem rīkiem ir daži, kas pēc formas un šķērsriezuma ir tuvi etnogrāfiskajā materiālā konstatētajiem. Etnogrāfi izšķir nažveida, taisnstūra vienpusējās un divpusējās kulstīklas jeb brauktuves,⁵⁷ kuras nereti gatavoja no bērza koka.⁵⁸

8. att. Akmens kapļa kāta fragments (1), atspoles fragmenti (2, 4), ķemme (3) un kulstīklas (5, 6) no Aboras (I) un Zvidzes apmetnes (2—6) (LU LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 76: 3855, 188: 477, 484, 116, 433, 476) (Martas Jāņkalniņas zīmējums)

Vienpusējās kulstīklas ar noapaļotu taisnstūra griezumumu, spriežot pēc Zvidzes apmetnē iegūtajiem materiāliem, bijušas 18 cm garas, ar 5,5 cm platu darba galu⁵⁹ (8. att.: 5, 6). Iespējams, ka vienpusējās kulstīklas bijušas arī krietni plātākas. Par to liecina stipri nolietotie eksemplāri ar paplatu darba daļu un nolauztu rokturi.⁶⁰ Divpusējām kulstīklām, spriežot pēc etnogrāfiskā materiāla, varēja būt plākšņveida vai segmentveida šķēsgriezums darba daļai un rokturis ar apaļu vai noapaļotu četrstūrīgu griezumumu.⁶¹

Iespējams, ka ar kaņepju un linu šķiedru apstrādi, respektīvi, sukāšanu, saistīta arī *koka ķemme*⁶² (8. att.: 3). Tāpat jāatzīmē gan Zvidzes, gan arī Aboras un Lagāžas apmetnē atsegte koka dēļu fragmenti, kas varētu liecināt par t.s. *galdiņu*, respektīvi, gludu atbalsta pamatu izmantošanu, apstrādājot kaņepju un linu šķiedras ar kulstīklu.

Kaņepju šķiedras lietotas auklas vīšanai un audekla aušanai. Atzīmējama arī kaņepju apstrādes specifika, jo kaņepe ir divmāju augs.⁶³ Virišķos augus jeb paskaņus izplūca agrāk (tūlīt pēc noziedēšanas) un no tiem ieguva smalkāko šķiedru.

Kaņepju sēklas izmantotas arī ēšanai, tās izkarsējot un pēc tam piestā sagrūžot. Kaņepju milti lietoti barībā kopā ar taukvielām.

Nātre ir visnenākais šķiedraugs Latvijā. No tās varēja vērpt diegus un aust audumus. Iespējams, ka arī šo šķiedru apstrādei lietoti iepriekš aprakstītajiem līdzīgi rīki.

ZEMKOPIBAS ATSPĒGULOJUMS PUTEKŠŅU SPEKTROS

Sporu-putekšņu analīžu rezultāti ir viens no galvenajiem argumentiem kā sākotnējās, tā arī vēlākās zemkopības un to sistēmu pētniecībā.

Sporu-putekšņu spektros konstatētie kultūraugu, kā arī to pavadoņu — sinantropisko augu (nezāļu) putekšņi raksturo attiecīgu neolīta apdzīvotības perioda graudaugu kultivāciju arī Lubāna ezera iepakā.

Kaņepes (*Cannabis sativa*) Lubāna ezera iepakā (Zvidzes apmetnē) sporu-putekšņu griezumos sporādiski parādās jau agrā neolīta slāņos, bet, sākot ar vidējā neolīta slāņiem, tās ir palinoloģiski izsekotas nepārtraukti.⁶⁴

Lietuvas piejūrā, kā rāda Šventoņas lagūnas vidējā neolīta apmetnē (nr.23) atrastās sēklas un novītā aukla,⁶⁵ kā arī sporu-putekšņu spektros konstatētie kaņepju putekšņi Šventoņas vēlā neolīta apmetnēs (nr. 1A un 9), kaņepju šķiedras izmantotas ikdienas dzīvē.⁶⁶

Par kaņepju šķiedru izmantošanu neolīta Polijas teritorijā ir maz datu. To varbūtējā klātbūtne atzīmēta tikai līnijas keramikas kultūras (ap 4400—4200 g. pr. Kr.) izplatības zonā Polijas ziemeļrietumu daļā.⁶⁷

Mieži (*Hordeum vulgare*) ir konstatēti citā reģionā — Lielā Ludzas ezera piekrastē, kur

Kreiču vēlā neolīta apmetnē pavarda tuvumā bija atrasts pusgrauds.⁶⁸

Lubāna ezera tuvumā miežu putekšņi sporu-putekšņu diagrammās parādās vidējā neolīta slāņa apakšā un augšā.⁶⁹ Tas, iespējams, liecina par pārtraukumu miežu kultivēšanā. Procentuāli šie putekšņi konstatēti maz. Līdz šim sākotnējās zemkopības raksturošanā tika izmantoti graudaugi, to skaitā mieži Ķivutkalnā, Daugavas lejteccē (vēlais bronzas laikmets).⁷⁰ Zvidzes apmetnē miežu putekšņi konstatēti vidējā neolīta kultūrslānī, kura vecums, kā jau norādīts iepriekš, ir noteikts, pateicoties oglekļa datējumiem.⁷¹ Tas nozīmē, ka graudaugu, to skaitā arī miežu kultivēšanas sākotnējais process ir iesācies vismaz par 2000 gadiem agrāk.

Arī Lietuvas piejūras — Šventoņas neolīta apmetnēs no graudaugiem atzīmēti mieži un prosa.⁷² Savukārt V. Gaerte vēl šī gadsimta 20. gados ir rakstījis par divgraudu miežu apvalka atradumu kādā Kuršu kāpas apmetnē.⁷³

Mieži ir pazīstami līniju keramikas kultūras un PKK apmetnēs Polijā,⁷⁴ Tripoljes un lodveida amforu, kā arī AKK apmetnēs Viduseiropā.⁷⁵ Tāpat tie konstatēti Škones dienvidrietumos esošajās PKK apmetnēs,⁷⁶ turklāt tiek uzskatīts, ka miežus ir daudz vieglāk iekultivēt nekā viengrauda un divgraudu kviešus.⁷⁷ Ir arī norādes, ka mieži ir mazāk jutīgi pret aukstumu.

ZEMKOPIBAS SĀKOTNĒJO IEMAŅU APĢŪŠANA

Arheoloģiskās un palinoloģiskās norādes par zemkopības clementiem Lubāna ezera iepakā un tās apkaimē ļauj pieņemt, ka šī reģiona apdzīvotāji, iespējams, jau sākuši piekopt līduma zemkopību.

Līduma zemkopība tiek uzskatīta par maza mēroga zemkopības formu, un to skaidro kā zemes ekstensīvo un darba intensīvo iztikas sistēmu, tāpēc ka līduma laukumiņi, ne lielāki par 4 ha, tiek kultivēti tikai īsu brīdi (1—3 gadi) ar ļoti lielu efektivitāti. Tajā pašā laikā mežu lišanas process, kultivēšana un ražas novākšana prasa intensīvus cilvēku pūliņus, lietojot tādus rīkus kā cirvjus, nažus, kapļus un rakšanas nūjas.⁷⁸ Šo maza mēroga zemkopības formu parasti mēdz saistīt ar zemu apdzīvotāju blīvumu vai reti izvietotām apmetnēm, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 250.

Līduma zemkopība tiek uzskatīta par ļoti piemērotu mežu ekosistēmām, jo šeit sagatavoto laukumiņu veģetācija satur lielāku barības potenciālu produktu ražošanai salīdzinājumā ar krūmos vai zālajos sagatavotiem lauciņiem. Olbaltumvielām bagātā labības raža, kā mieži un kvieši, veido lielāku barības rezervi, kultivējot to pelnos un augsnē, nekā tādos pašos apstākļos kultivētā sakņaugu raža. Kultivēšanas vietas maiņu prasa tieši labība, un tāpēc notiek šo lauciņu strauja nomainīšana un līdz ar to palielinās kopējā teritorija katrai kopienai.

Zemkopības iemaņu apgūšana Lubāna ezera baseinā aplūkojama ne tikai uz šeit sniegtā konkrētā zinātniski lietiskā materiāla pamata, bet arī izmantojot daudz plašāku fonu.

Zemkopības izcelsme, kā jau norādīts iepriekš, tiek traktēta kā sociālu grupu ainavas domestikācijas plašā procesa daļa.⁷⁹

Viena no būtiskākajām detaļām šajā jautājumā ir sākotnējās zemkopības modeļa izstrāde lieliem reģioniem, akceptējot vai noliedzot indigenismu (vietēja izcelsme) un difuzionismu (kontakta ceļā iegūta kultūras elementu izplatība).

Nepretendējot uz sākotnējās zemkopības modeļa izstrādi, kas neapšaubāmi ir veicama lielāka Austrumbaltijas reģiona ietvaros, ieskicēsim tikai dažus pamatprincipus, kas būtu ņemami vērā šī jautājuma skaidrošanā Lubāna ezera ieplakā.

Pirmkārt, jāvērs uzmanība uz šī reģiona ilgstošo apdzīvotību. Uz to norāda kultūrslāņu sagulumu raksturs Zvidzes apmetnē, kas liecina par nepārtrauktu apdzīvotību mezolītā un neolītā.⁸⁰ Arheoloģiskie izrakumi šeit uzrāda mezolīta — neolīta kultūrslāņu secību, kā arī senlietu kompleksu raksturu, sniedz norādes par augu un dzīvnieku valsts raksturīgām iezīmēm vienā vai otrā apdzīvotības periodā.

Ilgstošā apdzīvotība Zvidzes apmetnē liecina, ka vietējā kopiena šīs apdzīvotības vietas izvēli, iespējams, saistīja ar regulāru Lubāna ezera un tā piekrastes zonas, kā arī sākotnējo ganību un iekārtoto lauciņu izmantošanu. Uz to norāda analizētie sēkļu floru paraugi Zvidzes apmetnē. Dominē ūdenszāles (40 %) un piekrastes zāļu sugas (24 %). Savukārt purvu un slapjo pļavu augiem (19 %) un kokiem un krūmiem (10 %) sēkļu floru ekoloģiskajā struktūrā ir mazāks īpatsvars.⁸¹

Zvidze ir viena no visai retajām apmetnēm Baltijas jūras austrumkrasta zonā ar kultūrslāņiem *in situ*, kurā ir dokumentēts šīs iztikas stratēģijas izmaiņu procesa sākums, iezīmējot pāreju no mednieku un savācēju iztikas stratēģijas uz zemkopības piekopšanu.

Iespējams, ka ilgstošā apdzīvotība atspoguļo vietējās kopienas noteiktu pasaules uzskatu kopu, kas nosaka izvēlētās noteiktās dzīvesvietas ilgstošu ekspluatāciju, sākot piemērot to arī citai iztikas stratēģijai.

Otrkārt, jāatzīmē, ka Lubāna ezera baseinā nav iegūtas norādes par kādas jaunas kultūras ieplūšanu, kas atnestu līdzīgu zemkopības iemaņas. Toties Zvidzes neolīta apmetnē konstatēta neliela Eiropas zemkopju PKK keramikas klātbūtne,⁸² kas liecina par Lubāna ezera ieplakas apdzīvotāju kontaktiem ar šīs kultūras nesējiem.

Tātad ir jānoliedz jaunas kultūrplūsmas migrācijas iespējamība, kas ienestu izmaiņas vietējo cilšu ekonomikas struktūrā vēl pirmsauklas keramikas kultūras (AKK) eksistences laikā.

Smailpieta un plānpieta krama cirvji koku gāšanai un mežu ciršanai, kas Latvijas teritorijā iegūti kā savrupatradumi, nedublē — ar retiem izņēmumiem — rietumnieciskās, to skaitā Viduseiropas un skandināviskās PKK krama cirvju raksturīgās formas.

Treškārt, jāņem vērā tas, ka zemkopība Lubāna ezera ieplakā ieviešas dabas resursu pārbagātā reģionā. Par to liecina uz neolītu attiecināmie biezie kultūrslāņa sagulumi Zvidzes apmetnē ar lielu nomedītu meža faunas pārstāvju skaitu (meža cūka, alnis, stīrna, staltbriedis, taurs), kā arī vispusīgā informācija par neolīta cilvēka uzturu, jo reģistrētie dati liecina par putnu un zivju, kā arī ezerriekstu, lazdu riekstu, virzas, ziedošās niedres, dzeloņnātres u.c. augu intensīvu izmantošanu ikdienas uzturā.⁸³

Ceturtkārt, jāatzīmē, ka Lubāna ezera ieplaka, kuras pārpurvošanās process turpinājās, tieši vidējā neolītā tika pieblīvēta ar jaunām apmetnēm, kas neapšaubāmi liecina par demogrāfiskās situācijas pēkšņu izmaiņu. Savukārt mezolīta apmetnes, to skaitā arī Franča Zagorska pētītā Osas apmetne,⁸⁴ bija situētas tikai Lubāna ezera senās akvatorijas krastā ar augstuma līnijām 94—95 m virs jūras līmeņa. Iedzīvotāju skaita pieaugums un apmetņu izvietojums jaunās, stipri pazeminātās Lubāna ezera piekrastes līnijas vistiešākajā tuvumā (Suļka un Kvāpāni II vidējā neolītā, Asne I un Malmuta II vēlajā neolītā), kā arī Aiviekstes lielās ūdens maģistrāles sistēmā (Dzedzietste, Nainiekste, Piestiņa u.c.) liecina par jaunu pārpurvotu teritoriju apgūšanu un to apdzīvotāju iekļaušanos jaunā, sākotnēji, iespējams, neapgūtā vidē ar visām no tā izrietošām sekām. Tajā pašā laikā intensīvā neolīta apdzīvotība Zvidzes apmetnē — senās Lubāna ezera akvatorijas krastā (viļņotas morēnas malā), ar augstuma atzīmēm 94—95 m v.j.l. pārdzīvoja savus uzplaukuma laikus.

Iespējams, ka šo jauno apmetņu apdzīvotāji, kas iekārtoja sev mājokli citā, no Zvidzes apmetnes apkārtnes atšķirīgā vidē, piekopa tādu pašu saimniecisko režīmu, lai gan nebija vairs saistīti ar priekšgājēju priekšstatu par «īpaši izvēlētās vietas» apdzīvošanas turpināšanas nepieciešamību.

Jaunu teritoriju apgūšanai bija milzīga nozīme. Tā, domājams, stabilizēja saimniecisko režīmu, paplašināja reģiona apdzīvotāju darbības sfēru — viņi sāka ganīt pieradinātos mājdzīvniekus un kultivēt graudaugus. Tomēr jāatzīmē, ka pārpurvotās platības bija pakļautas ūdens līmeņa režīma izmaiņām kā atlantiskajā, tā arī subboreālajā laikā, kas piespieda šīs teritorijas apdzīvotājus noteiktos neolīta periodos vismaz pāris reizi pārvietoties uz augstāk izvietotajām purvu salām un pussalām. Ir vispāratzīts, ka mednieki-savācēji izmantoja dabas resursus divu stundu gājiena lielā rādiusā, bet zemkopji un lopkopji — vienas stundas gājiena lielā rādiusā ap apmetni. Kādā mērā Zvidzes apmetnes

nepārtrauktu apdzīvotību iespaidoja sociālie aspekti — saistība ar pagātni, pagātnē dzīvojošajiem priekštečiem, protams, ir grūti spriest, tomēr šīs vietas sociālā vērtība kopā ar tās dabiskajām patvēruma funkcijām un saimnieciskajām funkcijām neabšaubāmi varēja regulēt šo apdzīvotības nepārtrauktību.

Piektkārt, vietsēžu kopiena, kura apdzīvoja Zvidzes apmetni, nebija pēdējā, kas ekspluatēja šo apvidu. Pētītas ir arī vēlā neolīta apmetnes, un ir norādes, ka šeit atradušās agrā un vēlā bronzas laikmeta, kā arī dzelzs laikmeta apmetnes, kas atklātas arheoloģiskās apzināšanas darbu laikā 1961.—1990. gadā.

Turklāt Smaudžu viduslaiku ciema vieta bija lokalizēta tikai pāris simtu metru uz rietumiem no Zvidzes neolīta apmetnes Lubāna senās akvatorijas aizaugušā līča — reliktā ezeriņa krastā.⁸⁵ Turpat blakus atradās arī agrā — vēlā dzelzs laikmeta kapulauks.⁸⁶ Šie fakti liecina par apdzīvotības nepārtrauktību un neapšaubāmi norāda uz šī apvidus zemju lietderīgu ekspluatāciju gadu tūkstošu garumā.

Sestkārt, intensīvas zemkopības pazīmes (ar masveida berzamo akmeņu klātbūtni — vidēji 40 eksemplāri uz 100 m²) vēlajā neolītā Aboras I apmetnes centrālajā daļā norāda uz kādas citas vietsēžu kopienas blīvu apdzīvotību. Zemkopības intensifikācija liecina par aktīvu šīs iztikas stratēģijas pilnveidošanu, lietojot jau rokas dzirnavu tipa berzamo akmeņu un piestu un stampu kompleksu (7. att.), tajā pašā laikā, iespējams, ganot arī savu nelielo ganāmpulku. Medības, zveja un savākšana joprojām nodrošināja lielāko daļu no iztikas minimuma. Taču šī apmetne atšķirībā no Zvidzes apmetnes vēlākā laika posmā — vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā ekspluatēta tikai sezonāli, jo paleogeogrāfiskā situācija — straujā reģiona pārpurvošanās šeit ilgāk par bronzas laikmeta sākumu dzīvot neatļāva.

Septītkārt, domājams, ka zemkopības tālāku ieviešanu pastiprināja auklas keramikas kultūras nelielu grupu iefiltrēšanās vēlā neolīta kultūrvidē.⁸⁷ Aboras I apmetnes apdzīvotāji, kas veidoja jaunu kultūrvidi, sāka piekopt arī ganišanu (pastorālismu).* Viņi savus mirušos apglabāja īpašās kamerveida (?) būvēs starp ēkām vai arī nožogotā teritorijā tieši apmetnē, nevis speciālās kapu vietās, dodot iespēju mirušajiem atrasties starp dzīvajiem visu laiku. Tiem varēja tikt atvēlēta mājokļa tālākā daļa vai arī teritorija starp ēkām atkarībā no tā, vai pavards ir mājokļa vidusdaļā vai priekšpusē.

Šim faktam tiek pievērsta sevišķa uzmanība domestikācijas procesa skaidrošanā, un tas tiek vērtēts kā sabiedrības domesticēšanās pazīme.⁸⁸

Astotkārt, ir akceptējamas arī neolīta simbolikas izmaiņas, kuras, tāpat kā sociālās, varēja rasties vēl pirms ekonomiskām izmaiņām. Šīs iz-

maiņas norisēja vienlaicīgi un bija attiecīgā laikmeta pasaules uzskata un sabiedrības struktūras atspulgs. AKK visagrākajiem nesējiem integrējoties lokālajā vidē un veidojoties jaunai kultūrvietai, tika ieviesta zemkopja simbolika — solārās un lunārās zīmes (piekariņu un rotu veidā).⁸⁹

Ir izvirzīta arī hipotēze par Vērša zvaigznāja simbolu — saistībā ar seno zemkopju kalendārā cikla ievērošanu, šajā gadījumā — pavasara sējas un vasaras iestāšanās laiku.⁹⁰

Vērša zvaigznāja simbols tiek saskatīts Eiropā plaši izplatītajos ripveida piekariņos, kuri Lubāna ezera ieplakā bija gatavoti no dzintara un kurus nēsāja sievietes, ņemot līdzi arī aizkapa dzīvē.⁹¹

Pasaules uzskata un sociālekonomiskās izmaiņas atspoguļojumu rod arī vēlā neolīta mākslinieciskajos darinājumos, un proti, vērša galvas atveidojumā — krama skulptūrā (Lagaža), kas pārsteidz ar lieliski izveidoto, tieši šim dzīvniekam raksturīgo ragu izliekumu un stilizētās galvas proporcijām.

Minētais simbols, tāpat kā Saule un Mēness, saistīts ar gadalaiku nomainītu, kas ir viens no galvenajiem noteikumiem agrāro ciklu reglamentācijai. Kalendārās sistēmas ievērošana bija viens no priekšnoteikumiem veiksmīgas, kaut arī vēl nelielas ražas iegūšanai, kas varbūt nebija maznozīmīgi, ņemot vērā sākotnējās zemkopības iespējas.

Iespējams, ka vērša loma jauna saimnieciskā režīma apgūšanā bija daudz lielāka, nekā tika uzskatīts līdz šim.⁹² Par to liecina arī vērša aizjūga modeļa atradums Šventojas vēlā neolīta apmetnē (nr. 4A) Lietuvas ziemeļrietumu piekrastē.⁹³

Zirga izmantošana vēlajā neolītā, liekas, bija saistīta ar pārvietošanās nodrošinājumu — jāšanu, par ko liecina iemauktu raga laužņu detaļas atradums Lubāna ezera ieplakā (Abora).⁹⁴ Zirga pieradināšanas faktu konstatēšana gan visnotaļ atkarīga no premolāru nodilšanas pakāpes.

Sākotnējā zemkopība Lubāna ezera baseinā liecina par zemkopības ieviešanās procesa aizsākumu (Zvidze), bet zemkopības iemaņu intensifikācija akmens laikmeta beigu posmā šajā pašā reģionā (Abora I) norāda uz šīs saimnieciskās nozares pakāpenisku attīstību, nesot līdzi arī izmaiņas simbolikā un sabiedrības sociālajā struktūrā.

Par to, ka šī saimnieciskā sistēma pakāpeniski pilnveidojās, liecina bronzas un dzelzs laikmeta apmetņu, kā arī viduslaiku ciemu vietu izvietojums Lubāna ezera apkārtnē aiz pārpurvotu platību robežām, saglabājot daļu no agrāk neolītā apdzīvoto Lubāna klānu apmetņu vietām sezonas aktivitāšu vajadzībām.

Svīkātās keramikas atradumi liecina, ka vēlā bronzas un agrā dzelzs laikmetā zemkopji (1300. g. pr.Kr. — 2./3. gs.) ekspluatējuši zemes reljefa paaugstinātās vietas Rēzeknes

* Palīnologu rīcībā ir pietiekami daudz materiāla ganību vides raksturojumam, arī Lubāna ezera ieplakā un tās apkārtnē.

(Īdeņi un Zoseri), Malta (Kupči un Zvejsalas) un Suļkas upes krastos (Sūļagals), lokalizējot savas apmetnes arī Zvidzes ezeriņa piekrastē (Smaudži un Zvidze). Šis ir periods, kad Lubāna ieplakas rajonā parādās pirmā, īpaši nocietinātā apmetne Īdeņu paugura dienvidaustrumu stūrī.⁹⁵ Šis ir kardināli izmainījušās sabiedriskās struktūras laiks, iestājoties t.s. valdonības periodam. Šeit atklātā nocietinājumu sistēma (aizsarggrāvji un koka palisādes) gādāja ne tikai par šīs apmetnes, bet arī tuvākās apkārtnes atklāto lauka tipa apmetņu apdzīvotāju drošību, aizsargājot arī zemkopju darbā iegūto (labības graudus u.c. kultūraugu sēklas).

Par šī perioda lauksaimnieku aktivitātēm liecina sezonas rakstura pasākumi tagadējo klānu teritorijā, iespējams, gādājot sienu un izmantojot ganības Aiviekstes (Abora I, Lagaža), Malta (Jašubova) un Rēzeknes (Kvāpāni II) upes krastu tuvumā.

Agrā dzelzs laikmeta tekstilās keramikas izgatavotāji pēc 2./3. gs. kopa savus laukus Rēzeknes upes lejtecē paaugstinātās reljefa vietās (Kvāpānu laivu bāze, Mikuli, Zoseri un Lielie Īdeņi), Īdeņu paugurā (Brikuļi), arī Malta lejtecē esošajos reljefa paaugstinājumos (Kupči un Zvejsalas), Suļkas vidusdaļā (Sūļagals) un no plūdiem drošās paaugstinātās reljefa vietās Malmutas upes baseinā (Adumeņi I un II), kā arī tagadējā Zvidzes ezeriņa piekrastē (Smaudži un Zvidze).

Tekstilās keramikas izgatavotāju sezonas aktivitāšu liecības Lubāna ezera pārpurvotā ieplakā ir pietiekamā daudzumā fiksētas Aiviekstes (Abora I un Lagaža), Malmutas (Malmuta I un II) un Rēzeknes upes lejtecē (Kvāpāni II, III).

Savukārt apmetās keramikas izgatavotāji — zemkopji vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā (5.—10. gs.) ekspluatēja auglīgās palieņu zemes Piestiņas (Mazā Osa, Lielā Osa un Galeji), Ičas (Salas), Rēzeknes (Kvāpānu laivu bāze, Mikuli, Pasloka, Zoseri un Īdeņi), Malta (Kupči un Zvejsalas), Malmutas (Adumeņi I un II) un Aiviekstes krastos (Nagliņi), kā arī turpināja kopt savus tīrumus Zvidzes ezeriņa krastos (Smaudži un Zvidzienu).

Sezonas apmetnes apmetās keramikas izgatavotāji, tāpat kā iepriekšējās paaudžu paaudzes, iekārtoja Aiviekstes krastos (Abora I), Ičas (Iča un Upesgala līcis), Rēzeknes (Kvāpāni II, III) un Malmutas lejtecē (Malmutas grīva).

Par to, ka minerālzemēs pacēlumi tagadējo klānu teritorijā izmantoti vasarāju audzēšanai noteiktos laika periodos, liecina Aboras apmetnes lauksaimnieciskā izmantošana šī gadsimta 20. un 30. gados.

Tāpat Lubāna ezera ieplaka ar akmens laikmeta pieminekļiem tagadējās pārpurvotajās platībās un 60 jaunatklātajām vēlāku apdzīvotības periodu (bronzas, dzelzs laikmets, viduslaiki) apmetnēm un ciema vietām ārpus šīs zonas veido īpašu mikroreģionu. Tas ir visai piemērots plaša mēroga kompleksu pētījumu veikšanai ne tikai par sākotnējo un attīstīto lūduma zemkopību, bet arī tīrumu zemkopību.

ZEMKOPĪBAS IEVIEŠANAS PROCESA MODELĒŠANA

Zemkopības ieviešanas procesa modelēšana praktiski nav iespējama bez konkrēta materiāla pētniecības. Tāpēc šī procesa izpratnei arī Lubāna ezera baseinā izmantojami iepriekš uzskaitītie, gadu desmitiem ilgā laika posmā savāktie un uzkrātie lietiskie pierādījumi — to skaitā pirmo zemkopju apmetņu paleogeogrāfiskās situācijas un apkārtējās vides pētījumi, kuri prāsījuši ne mazāk lielu darbu, — kas skatāmi uz vispārējā kultūrvēsturiskā fona.⁹⁶ Sākotnējās zemkopības ieviešanas modelēšana Lubāna ezera baseinā varētu tikt veikta šādi:

1. Tiek akceptēta kultūras attīstības līnijas kontinuitāte (mezolīts — vidējais neolīts), atzīstot lokālu, mierīgu zemkopības ieviešanas procesa norisi noteiktā sociālā vidē (bez imigrantu līdzdalības) difūzijas rezultātā (PKK eksistences laiks).
2. Tiek pieļauts zināms sociāli organizētu iedzīvotāju pieplūdums (visagrākās AKK nelielu grupu iefiltrēšanās) vēlajā neolītā, kuri jau bijuši pazīstami ar zemkopību, kas vēl pastiprina šīs ekonomikas nozares ieviešanās procesa norisi lokālajā kultūrvidē.
3. Zemkopības ieviešanās procesa intensifikācija vēlajā neolītā un pārejas periodā uz bronzas laikmetu, uzrādot krāsas izmaiņas simboliskā un sociālajā struktūrā, iezīmēja šīs lauksaimniecības nozares ieviešanas pakāpeniskas stabilizēšanās iespējas, kas tika pārtrauktas dabas katastrofālo izmaiņu gaitā (ūdens režīma izmaiņas Lubāna ezera baseinā, izraisot strauju pārpurvošanos) un lika reģiona apdzīvotājiem apmetties aiz tagadējo klānu robežām.

PARINDES

¹ Hodder J. The Domestication of Europe. — Cambridge, 1990. — p. 20—41.

² Chapman J. The Origins of Farming in South East Europe // Prehistoire Europeenne. — 1994. — Vol. 6. — P. 133.

³ Лоце И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига, 1979. — С. 11—38.

⁴ Лоце И. Arheoloģiskie pētījumi Ičas neolīta apmetnē // I.VIŽ. — 1993. — Nr. 9. — 21. lpp.

- ⁵ *Loze I. A.* Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. — Рига, 1988. — С. 18—74.
- ⁶ Koksnes paraugus noteicis lauksaimniecības zinātņu doktora Miervaldis Bušs.
- ⁷ Koksnes paraugus noteicis lauksaimniecības zinātņu doktors M. Bušs un A. Rozens.
- ⁸ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза.. — С. 43—60; *Loze I. A.* Поселения каменного века.. — С. 21—23.
- ⁹ *Loze I.* Neolīta celtnu vietas Austrumbaltijā // AE. — Rīga, 1978. — 12. laid. — 7.—23. lpp.; The Neolithic dwelling and wooden implements at the Zvidze settlement. Lubana Lake Depression. (In print.)
- ¹⁰ *Loze I.* The Eastern Baltic Stone Age Amber Routes. (In print.)
- ¹¹ *Loze I.* Lubāna ezera ieplakas akmens laikmeta apmetnes un to iedzīvotāju iztikas ekonomika // LVIŽ. — 1995. — Nr. 2. — 1. att., 13.—15. lpp.
- ¹² *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. 22, с. 115, 116; *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза.. — Табл. 12, 13, с. 124—128.
- ¹³ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — С. 43—52.
- ¹⁴ Turpat. — 44. lpp., 40. att.
- ¹⁵ *Loze I.* Late Neolithic burial practices and beliefs in Latvia // *Archaeologica Baltica*. — Vilnius, 1995. — P. 35.
- ¹⁶ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Табл. 5, с. 49.
- ¹⁷ *Лийва А., Лозе И.* Радиоуглеродное датирование раннего неолита в Восточной Прибалтике // Изотопно-геохимические исследования в Прибалтике и Белорусии. — Таллин, 1988. — С. 106—116.
- ¹⁸ *Векслер В. С., Пуннинг Я.-М. К.* Результаты межлабораторного контроля радиоуглеродного датирования // Изотопно-геохимические исследования в Прибалтике и Белорусии. — Таллин, 1988. — С. 16, 17.
- ¹⁹ *Лийва А., Лозе И.* Радиоуглеродное датирование .. — Табл. 4, с. 108.
- ²⁰ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. 16, рис. 74.
- ²¹ *Loze I.* Zur Chronologie der Schnurkeramik Kultur in Lettland// Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha — Štirin 1. — 6. 10. 1990. Die Chronologie der Regionalen Gruppen. Zusammenfassungen. — Freiburg, 1991. — S. 64 — 69.
- ²² *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — С. 121, 122.
- ²³ *Loze I. A., Якубовская Т. В.* Флора памятников каменного века Лубанской низины // LZAV. — 1984. — Nr. 5 (442). — Табл. 3, с. 91.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ *Jakubovska I.* Pediastrum alģes kā paleoekoloģisko izmaiņu rādītājs Lubāna ezerā holocēna laikā // Latvijas Universitātes konferences tēzes. — Rīga, 1996.
- ²⁶ *Nomals P.* Vidzemes un Latgales purvu apskats. — Rīga, 1943. — 223.—225., 257.—261. lpp.; *Zariņš I.* Lubānas zemienes izmantošana pirms pretplūdu pasākumiem // Lubānas zemienes problēma un tās risinājums. — Rīga, 1974. — 28.—35. lpp.
- ²⁷ *Kārklīņš A.* Starptautiskās augsnes klasifikācijas sistēmas (FAO lēģenda, Pasaules augsņu klasifikators, Soil Taxonomy). — Jelgava, 1995. Tabula sastādīta, izmantojot starptautiskās augsnes klasifikācijas sistēmas lēģendu.
- ²⁸ *Mežals G., Skujāns R., Freivalds V., Bambergers K.* Augsnes zinātne un Latvijas PSR augsnes. — Rīga, 1970. — 443. lpp.
- ²⁹ *Rubenis A.* Kā kultivēsim un izmantosim Lubānas zemienes pļavas un purvus. — Jelgava, 1964.
- ³⁰ *Jakubovska I.* Antropogēnie indikatori sporu-putekšņu diagrammās vidējā un vēlā holocēna laikā Latvijā // Latvijas Universitātes 54. zinātniskā konference. Ģeogrāfijas un zemeszinātņu sekcija. Tēzes. — Rīga, 1995.
- ³¹ Turpat.
- ³² *Andersen Svend Th.* Early Agriculture // Digging into the past: 25 years of Archaeology in Denmark. — Århus, 1993. — P. 74.
- ³³ *Nielsen P.O.* De tyknakkede flint oksers kronologi // Aarbogter av Nordisk Oldkyndighed og Historie. — 1977. — P. 69, 70.
- ³⁴ Turpat. — 6. lpp.
- ³⁵ *Madsen B.* Flint Axe Manufacture in the Neolithic: Experiments with Grinding and Polishing of Thin-Bulted Flint Axes // Journal of Danish Archaeology. — 1984. — Vol. 3. — P. 47—62; *Hansen P. V., Madsen B.* Flint Axe Manufacture in the Neolithic (An Experimental Investigation of Flint Axe Manufacture Site at Hastrup Uoenget, East Zealand) // Journal of Danish Archaeology. — 1983. — Vol. 2. — P. 43—59.
- ³⁶ *Jorgensen S.* Tree Felling with Original Neolithic Flint Axes in Draved Wood (Report on the Experiments in 1952—54). — 1985. — P. 25—51.
- ³⁷ *Wyss R.* Die Bedeutung des Wauwilermooses für die Jungsteinzeitforschung // Archäologie der Schweiz. — Bazel, 1988. — Bd 11, H. 2. — S. 41, 42.
- ³⁸ *Loze I.* Stone Age Wooden Tools and Devices from the Multilayer Habitation Site of Zvidze (Latvia) // Archeologické rozhledy, XI. — Praha, 1988. — P. 370, fig. 4.
- ³⁹ *Wyss R.* Die Bedeutung des Wauwilermooses .. — S. 45.
- ⁴⁰ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Рис. 55.
- ⁴¹ *Loze I.* Stone Age Wooden Tools .. — Fig. 5:5, p. 368.
- ⁴² *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига, 1970. — Табл. XIX: 1—3, с. 95.
- ⁴³ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietes. — Vilnius, 1979. — Pav. 23, p. 44.
- ⁴⁴ *Wyss R.* Die Bedeutung des Wauwilermooses .. — Abb. 7, S. 45.
- ⁴⁵ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Табл. XXII: 2.
- ⁴⁶ *Malmer Mats P.* Jungneolitische Studien. — Lund, 1962. — (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 2). — S. 313—321, Abb. 66, 77; *Janzon Gunborg O.* Gotlands Mellanneolitiska Gravar (The Middle Neolithic Graves of Gotland). — Stockholm, 1974. — Plate 30, p. 303.
- ⁴⁷ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Табл. VIII: 11, 12.
- ⁴⁸ *Wisłanski T.* Kształtowanie się Miejscowych kultur Rolniczo-Hodowlanych. Plemiona Kultury Pucharów Lejkowatych // Prahistoria ziem Polskich. Tom II: Neolit. — Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1979. — S. 216; *Коробкова Г. Ф.* Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ юга СССР. — Ленинград, 1987. — Рис. 31.
- ⁴⁹ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Рис. 12, с. 14.

- ⁵⁰ Turpat. — XXV tab.: 7.
- ⁵¹ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. XXIII:1.
- ⁵² *Wang Xing-guang.* On the Farm Tools and Techniques in the Peiligang Culture periode of the Yellow River Valley in China // Tools and Tillage. Vol. VII: 2—3. 1993—1994. — Copenhagen, 1995. — P. 113, fig. 15—17.
- ⁵³ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. XXXVI: 10, 12.
- ⁵⁴ *Alsupe A.* Audēji Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — Rīga, 1982. — 32. att.: 5.
- ⁵⁵ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — Рис. 56: 1, 3.
- ⁵⁶ *Alsupe A.* Audēji Vidzemē .. — 23. att.: 1., 177. lpp.
- ⁵⁷ Историко-этнографический атлас Прибалтики: Земледелие. — Вильнюс, 1985. — Рис. 159.
- ⁵⁸ *Ligers Z.* Latviešu etnogrāfija. I. — [B. v.]: Apgāds tauta, 1952. — 123. lpp.
- ⁵⁹ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. XXXVI: 13.
- ⁶⁰ Turpat. — XXXVII tab.: 1, 3.
- ⁶¹ Историко-этнографический атлас Прибалтики.. — Рис. 139.
- ⁶² *Loze I.* Stone Age Wooden Tools .. — Fig. 2:1; *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. XLI:1.
- ⁶³ *Ligers Z.* Latviešu etnogrāfija. — 127. lpp.
- ⁶⁴ *Jakubovska I.* Antropogēnie indikatori sporu-putekšņu diagrammās ..
- ⁶⁵ *Rimantiene R.* Šventoji .. — P. 168.
- ⁶⁶ Turpat. — 75. lpp.
- ⁶⁷ *Wisłanski T.* Kształtowanie się Miejscowych kultur Rolniczo-Hodowlanych. — S. 179.
- ⁶⁸ *Rasiņš A., Tauriņa M.* Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūraugu un nezāļu sēklām // AE. — Rīga, 1983. — 14. laid. — 154. lpp.
- ⁶⁹ *Jakubovska I.* Antropogēnie indikatori sporu-putekšņu diagrammās ..
- ⁷⁰ *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — Rīga, 1989. — 72. lpp.
- ⁷¹ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. 19, с. 102.
- ⁷² *Rimantiene R.* Šventoji. .. — P. 168.; *Rimantiene R.* Die Steinzeit in Litauen // Bericht der Romisch-Germanischen Kommission 75. — 1994. — S. 129.
- ⁷³ *Gaerte W.* Urgeschichte Ostpreussens. — Königsberg, 1929. — S. 32.
- ⁷⁴ *Wisłanski T.* Kształtowanie się Miejscowych kultur Rolniczo-Hodowlanych .. — Tab. XLVI, s. 172.
- ⁷⁵ Turpat. — L tab., 177. lpp.
- ⁷⁶ *Larsson M.* The Early Neolithic Funnel-Beaker Culture in South-West Scania, Sweden. Social and Economic Change 3.000—2.500 B.C. — BAR International Series, 264. — 1985. — P. 56.
- ⁷⁷ Turpat. — 89. lpp.
- ⁷⁸ *Harris D.* Swiden systems and settlement // Man, settlement and urbanism. — London, 1972. — P. 245—262.
- ⁷⁹ *Chapman J.* The Origins of Farming in South East Europe // Prehistoire Europeenne. — Vol. 6. — Novembre, 1994. — P. 113.
- ⁸⁰ *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — С. 18—23.
- ⁸¹ *Loze I. A., Якубовская Т. В.* Флора памятников каменного века .. — С. 90, 91.
- ⁸² *Loze I. A.* Поселения каменного века .. — Табл. LVIII:1—3.
- ⁸³ *Loze I. A., Якубовская Т. В.* Флора памятников каменного века .. — С. 88, 89.
- ⁸⁴ *Zagorskis F.* Das Spätmesolithikum in Lettland // The Mesolithic in Europe. — Warsaw, 1978. — S. 660—662.
- ⁸⁵ *Loze I.* 1973. gada pētījumi Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā // ASM 1973. — Rīga, 1974. — 41.—44. lpp.
- ⁸⁶ *Loze I.* 1973. gada pētījumi Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā. — 42.—44. lpp.;
- ⁸⁷ *Loze I. A.* Поздний неолит и ранняя бронза .. — С. 40, 41.
- ⁸⁸ *Hodder J.* The Domestication of Europe.. — P. 29.
- ⁸⁹ *Loze I.* Saules simbols senajās rotās un ornamentikā // Zvaigžņotā debess. — 1994. — Vasara. — 53.—57. lpp.; *Loze I.* Mēness simbols senajās rotās // Zvaigžņotā debess. — 1994. — Pavasaris. — 54.—57. lpp.
- ⁹⁰ *Чмыков Н. А.* Истоки язычества Руси. — Киев, 1990. — С. 276—288.
- ⁹¹ *Loze I.* Dzintara atslēgvalvas piekariņi Austrumbaltijā un to kultūras piederība // LZAV. — 1993. — Nr. 7 (552). — 32.—38. lpp.; *Loze I.* Vērša simbols arheoloģijā // Zvaigžņotā debess. — 1993. — Rudens. — 18.—21. lpp.
- ⁹² *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 118; *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — 76., 77. lpp.
- ⁹³ *Rimantiene R.* Die Steinzeit in Litauen. — Abb. 53, S. 120.
- ⁹⁴ Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondi. Inv. nr. 76: 3441.
- ⁹⁵ *Loze I., Vasks A.* Izrakumi Brikuļu apmetnē // ASM 1973. — Rīga, 1974. — 48.—50. lpp.; *Vasks A.* Brikuļu nocietinātā apmetne. — Rīga, 1994. — 65.—73. lpp.
- ⁹⁶ *Эберхардс Г. Я.* О некоторых особенностях морфологии строения и развития рельефа Лубанской равнины в позднеледниковое время // Вопросы четвертичной геологии. — 1969. — Вып. 4. — С. 59—63; *Долуханов П. М., Левковская Г. М.* История развития природной среды и первобытных культур на востоке Латвии в голоцене // Палинология голоцена. — 1971. — С. 53—62; *Эберхардс Г. Я.* Колебания уровня древнего озера Лубанас и заселение его берегов человеком // Изотопные и геохимические методы в биологии, геологии и археологии. Тезисы докладов регионального совещания. — Тарту, 1981. — С. 182—186; *Loze I. A., Эберхардс Г. Я.* Основные этапы развития и осадконакопления озера Лубанас в голоцене (Восточная Латвия) // История озер в СССР. Тезисы докладов VI Всесоюзного совещания. — Т. 2. — Таллин, 1983. — С. 116, 117; *Эберхардс Г. Я.* Новые данные по геоморфологии поселений каменного века Лубанской низины (мезолит, ранний и средний неолит) // LZAV. — 1989. — Nr. 2 (499). — 74.—85. lpp.; *Loze I. A., Лийва А. А., Стелле В. Я., Эберхардс Г. Я., Якубовская И. Я.* Звидзе — многослойное поселение эпох мезолита и неолита на Лубанской низине (Латвийская ССР) // Археология и палеогеография мезолита и неолита Русской равнины. — Москва, 1984. — С. 40—55.

INTRODUCTION OF AGRICULTURE IN THE TERRITORY OF LATVIA (Lake Lubāna basin)

Summary

Introduction of agriculture is a key question in the prehistory of Latvia. During many years the base of these studies was represented only by the Bronze Age paleobotanic and archaeological evidences in the lower part of the River Daugava (Rasiņš and Tauriņa, 1983, 166—167, Graudonis 1989, 71—77).

In this paper we try to summarize information about initial farming in the territory of Latvia, using the new materials of Neolithic, mainly from settlements of Lake Lubāna Depression.

Introduction of agriculture in the above mentioned territory has been promoted by very suitable paleogeographic situation during the Late Atlantic and Subboreal climatic periods. The process of developing of lower and high peat bogs and rapid overgrowing of Lubāna Lake allowed local inhabitants to develop wider territories around the lake.

In this paper special attention is paid to four settlements: Abora I, Iča, Lagaža and Zvidze (Loze 1979, 1988) (Fig. 1).

The main settlement Zvidze of Middle Neolithic had been located at the place of extreme projection of the morain jutting out as a peninsula into the bogged-up areas along ancient Lubāna coastlines (Fig. 2).

The remains of fundamental dwellings of stand-post constructions have been preserved (poles, stakes, planks, deals). The plan of distribution of poll places shows a dwelling with gabled ridged roof (Loze 1988).

Territories around the Zvidze site contain the following soils: PGg, PGv, GLg, GLv, TZa and TZh (Fig. 2), favourable for initial introduction of agriculture.

The archaeological evidences of the initial farming in the territory of Lubāna Lake Basin contain mostly agricultural implements: artifacts of slush and burnt cultivation (Fig. 3—6, 8:1), harvesting and grinding implements (Fig. 7), as well as the artifacts of spinning and processing the fibres of cannabis and flax (Fig. 8: 2—6).

Palynological evidences of the introduction of agriculture are represented by single pollen grains of *Cerealea* type *Hordeum*, as well as the sinanthropic species of *Vicium*, *Urtica*, *Chenofodium album*, *Spergula* and *Polygonum aviculare* (Jakubovska, 1996).

Attention should be paid to the following facts in the area of settlements in the Lake Lubāna Basin during the Neolithic:

- 1) the investigated area allowed to consider the continuity of density of population during the Mesolithic and Neolithic;
- 2) the introduction of the earliest agriculture was peaceful without innovations of newcomers (some contacts with representatives of Funnel Beaker (FBC) culture have been evidenced) (Middle Neolithic);
- 3) the variety and abundance of subsistence data indicate that Lake Lubāna Basin population can be considered the «affluent» forager, using the very rich environment;
- 4) the investigated settlements showed very sharp change of demographic situation and process of cultivating new territories in the lower part around the Lake Lubāna in sub-boreal period;
- 5) the Bronze and Iron Age settlements as well as Middle Ages hamlets were located at the bank of ancient aquatorium of Lake Lubāna, thus giving evidence of the continuity of density of farming population through the centuries;
- 6) the mass scale distribution of grinding stones, including lower ones, during the existence of population of Late Neolithic is the evidence of the further development of earliest agriculture;
- 7) one of the main factors of intensification of earliest agriculture was the possible infiltration of small groups of very early CWC people into the local culture;
- 8) the emergence of new agriculture symbols: the sun, the moon and other celestial bodies during the Late Neolithic;

The following model of initial agriculture in the territory under the consideration has been elaborated:

- 1) the acceptance of peaceful local introduction of initial farming (without participation of immigrants) as a result of diffusion (particular contacts with the population of Funnel Beaker culture);
- 2) the presence of some influx of farming newcomers during the Late Neolithic — infiltration of the small groups of very early CWC people in local medium as a reason of further stimulating the intensification of earliest agriculture.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Map of distribution of the first agricultural settlements in Lubāna Lake Basin.

Fig. 2. Soil types around the settlement Zvidze. Lubāna Lake Basin.

Fig. 3. The stray finds of flint axes in the territory of Latvia.

Fig. 4. Spades of antler and wood. Abora I and Zvidze settlements.

Fig. 5. The antler digging implements. Abora I settlement.

Fig. 6. Wooden shaft of flint axe and hoe. Zvidze settlement.

Fig. 7. The grinding pebbles and the lower grinding stone. Kvāpāni II and Lagaža settlements. Lubāna Lake Basin.

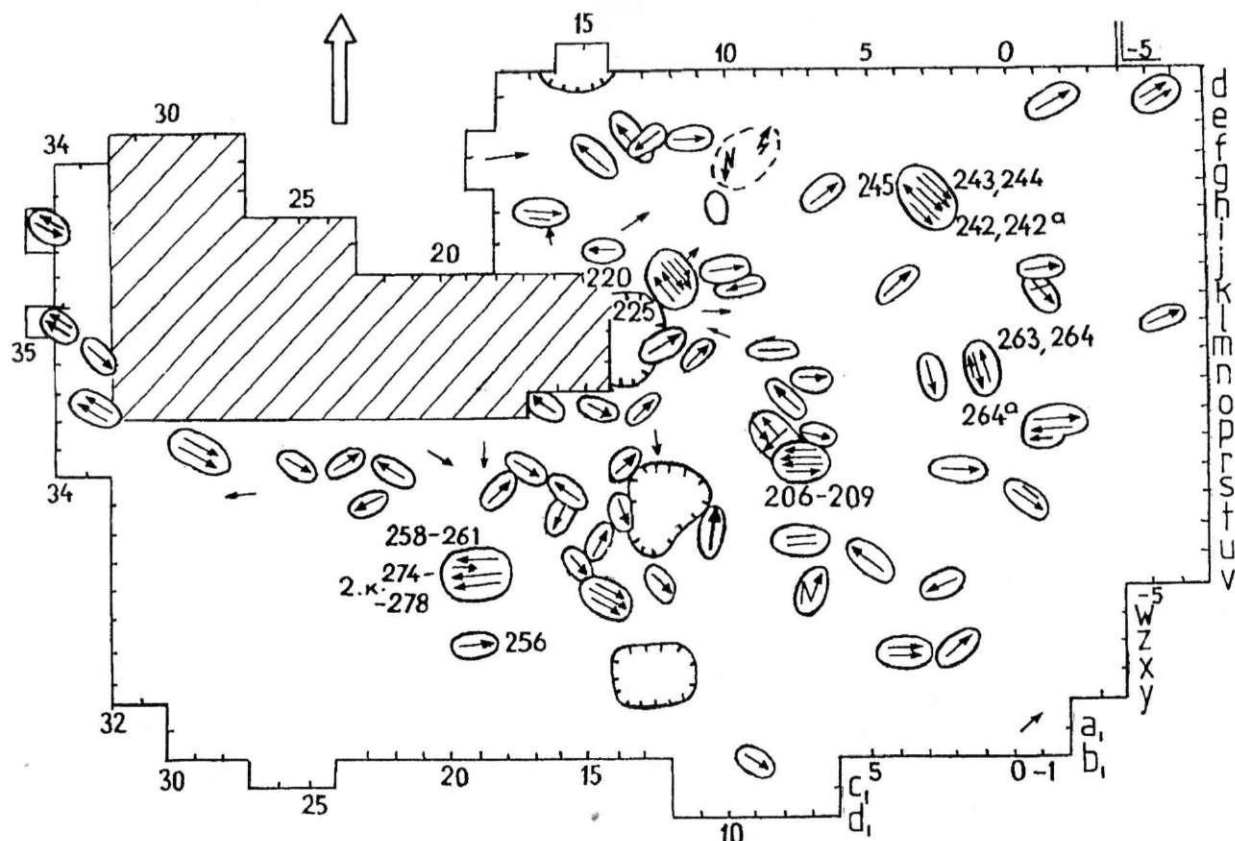
Fig. 8. Wooden shaft of stone hoe (1), implements of weaving (2—4), comb (3), implements for processing hemp (5, 6). Lubāna.

Ilga Zagorska

PAR KĀDU RETU AKMENS LAIKMETA APBEDĪŠANAS TRADĪCIJU

Plašākā akmens laikmeta apbedījumu vieta Austrumbaltijā — Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks — atkārtotu lavīnveida interesi izraisījis sakarā ar pēdējos gados veiktajiem cilvēka kaulu paraugu radioaktīva oglekļa datējumiem.¹ Arheoloģiski Zvejnieku kapulauks ir ievērojams ilgstošās izmantošanas un izteismīgo, mainīgo apbedīšanas tradīciju dēļ.² Antropologi uzsver, ka daudzu paaudžu laikā kapulaukā apbedītas dažādu cilmju iedzīvotāju grupas, kas atšķiras pēc apbedīšanas veida un antropoloģiskajiem tiptiem.³ To apliecināja arī radioaktīva oglekļa datējumi, parādot, ka Zvejnieku kapulauks izmantots vismaz no 7. g.t. pr.Kr. otrās puses līdz 4. g.t. pr.Kr. beigām un, iespējams, vēl vēlāk,

jo dažām apbedījumu grupām vēl jāveic pārbaužu datējumi. Apstiprinājusies arī arheologu izvirzītā tēze, ka visā ilgajā kapulauka pastāvēšanas laikā apbedīšana tajā veikta nevienmērīgi, visintensīvāk kapulaukam paplašinoties divos laikposmos — vēljā mezolītā (5. g.t. pr.Kr. pirmajā pusē) un vidējā neolītā (4. g.t. pr.Kr. otrajā pusē). Otrās kapulauka izmantošanas periods ir īpaši interesants, jo apbedīšana veikta plašā teritorijā no grants paugura augstākās vietas līdz paugura nolaidenajam dienvidaustrumu galam, vienā laikā līdztekus pastāvēt dažādām apbedīšanas tradīcijām. Pētot šī perioda kapu hronoloģiju plašāk, nācās saskarties arī ar atšķirīgām apbedīšanas praksēm, atklājoties dažiem

1. att. Zvejnieku kapulauks. Kolektīvo kapu izvietojums kapu grupējumā ap Zvejnieku māju (Pēc F. Zagorskis, 1987)

jauniem momentiem un likumsakarībām neolīta laika kolektīvo apbedījumu tradīcijās.

4. g.t. pr.Kr. otrajā pusē īpaši izdalās seši kolektīvie apbedījumi, kas situēti grants paugura dienvidaustrumu galā ap tagadējo Zvejnieku dzīvojamo māju (1. att.). Arī agrākos kapulauka pastāvēšanas posmos retumis vērojami kolektīvie apbedījumi, bet tie ir cita rakstura. Tā vēlajā mezolītā kapā guldīts pieaugušais (māte?) ar trim maziem bērniem (27.—30. kaps), bet ar agro neolītu — 5. g.t. pr.Kr. beigām — saistās piecu pieaugušo indivīdu kolektīvs apbedījums (178.—182. kaps), kurā acīmredzot guldīti kādā sadursmē bojā gājušie, jo daudzus kaulos bija pamanāmas ievainojumu pēdas.⁴ Ap Zvejnieku māju koncentrētie kolektīvie apbedījumi izcēlās ar apbedīto skaitu (trīs—seši indivīdi vienā kapā), ar jaunām, savdabīgām apbedīšanas tradīcijām (ziedošanu vietas) un atšķirīgām kapu piedevām (krama rīki, dzintara rotas, slānckļa darinājumi un pat divi metāla riņķīši).

Pie šiem apbedījumiem var pieskaitīt kapu grupu Nr. 206—209, kur kopā guldīti četri pusaudži, kapu grupu Nr. 220—225, kur kopā apbedīti pieci pieaugušie un viens bērns, kapu grupu Nr. 263—264, a, kurā atsegti divi pieaugušie un bērns, kapu grupu Nr. 274—278, kur kopā apbedīti pieci pieauguši indivīdi. Vēl pie kolektīvajiem apbedījumiem jāpieskaita kapu grupa Nr. 242—245, kur atsegti trīs pieaugušie un divi bērni un kapu grupa Nr. 258—261, kur gar malām bija guldīti divi pieaugušie, bet starp tiem pusaudzis un bērns. Šīs divas pēdējās kapu grupas gan tālāk netiks analizētas, jo tām trūkst pārējo raksturīgo pazīmju — arheoloģiskā inventāra.

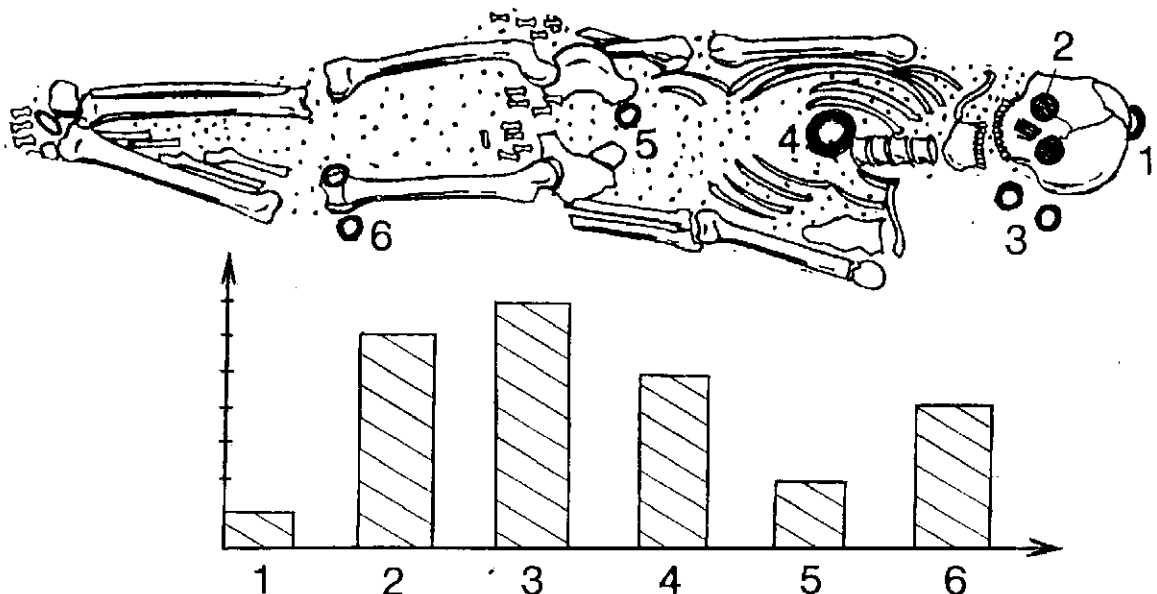
Runājot par kolektīvo kapu hronoloģiju, jāsa-ka, ka šie apbedījumi kapu grupējumā ap māju nav ne paši agrākie, ne arī vēlākie. Ierokot 206.—209. kapu, pārrakts kāds agrāk ierīkots apbedījums (210. kaps), kas datēts ar 4. g.t.

pr.Kr. pirmo pusi (OxA—5985: 5660±45). Savu-kārt virs 274.—278. kapa, atdalīts ar melnu, sterilu starpslānīti, izvietots kolektīvais apbedī-jums (258.—261. kaps), t.i., apbedījums bez jebkāda inventāra. Iespējams, ka abi kolektīvie bezpiedevu kapi ir paši pēdējie šīs kolektīvo kapu tradīcijas izpaudumi Zvejnieku kapulaukā.

Pateicoties radioaktīvā oglekļa datējumiem, mēs visu šo kolektīvo kapu grupu varam saistīt ar 4. g.t. pr.Kr. otro pusi, jo 206.—209. apbe-dījumā 206. kaps datēts ar laiku pirms 5285±50 gadiem, t.i., 3355 g. pr.Kr. (Ua—3643), bet 220.—225. apbedījumā 225. kaps — ar laiku pirms 5110±45 gadiem, t.i., 3160. g. pr.Kr. (OxA—5986). Pagaidām ar ¹⁴C nav da-tēts 274.—278. kolektīvais apbedījums, kur 277. kapa piedevās ir arī metāla (vara?) riņķīši. Līdzīgi atradumi zināmi Somijā un Karēlijā, kur riņķīšu parādīšanos saista ar 4. g.t. pr.Kr. beig-ām — 3. g.t. pr.Kr. sākumu.⁵ Tātad šie kolek-tīvie kapi atstāti samērā ilgā laika posmā — apmēram divsimt gados. Visi dati nekalibrēti.

Kolektīvie apbedījumi, šķiet, veidojušies vien-laicīgi. Visi mirušie kapā guldīti blīvi, vairākās kārtās, neiztraucējot apakšējos un blakus guldī-tos indivīdus. Atliek tikai minēt, kāds cēlonis bijis šādiem vienlaicīgiem apbedījumiem. Vai tā bijusi dabas stihija, epidēmija vai kādam izcilam sabiedrības loceklim līdzī guldīta asinsradnieku grupa, vai arī šai parādībai bijis pavisam cits, mums nezināms iemesls.

Kolektīvo kapu bedres bija 2—2,30 m garas, 1—1,50 m platas, dziļumā sasniedzot 0,60—0,70 m no tagadējās zemes virspuses. Kapa bedres pamatni un pildījumu veidoja melna mītņu zeme, bet ap apbedītajiem intensīvi bērts sarkanā okera slānis. Apbedītie bija izvietoti divos vai pat trijos līmeņos cits virs cita. Vis-biezāk tie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, dažkārt sagriezti uz sāniem, bet vienā gadījumā

2. att. Dzintara ripu un riņķu izvietojums pie apbedījumiem (vertikāli — skaits, horizontāli — pozīcijas)

(263. kaps) mirušais guldīts uz vēdera. Kopā guldīti pieaugušie, pusaudži, bērni. Mirušie parasti izvietoti ar galvu pretējos virzienos, dominējot A—R un ZR—DA orientācijai.

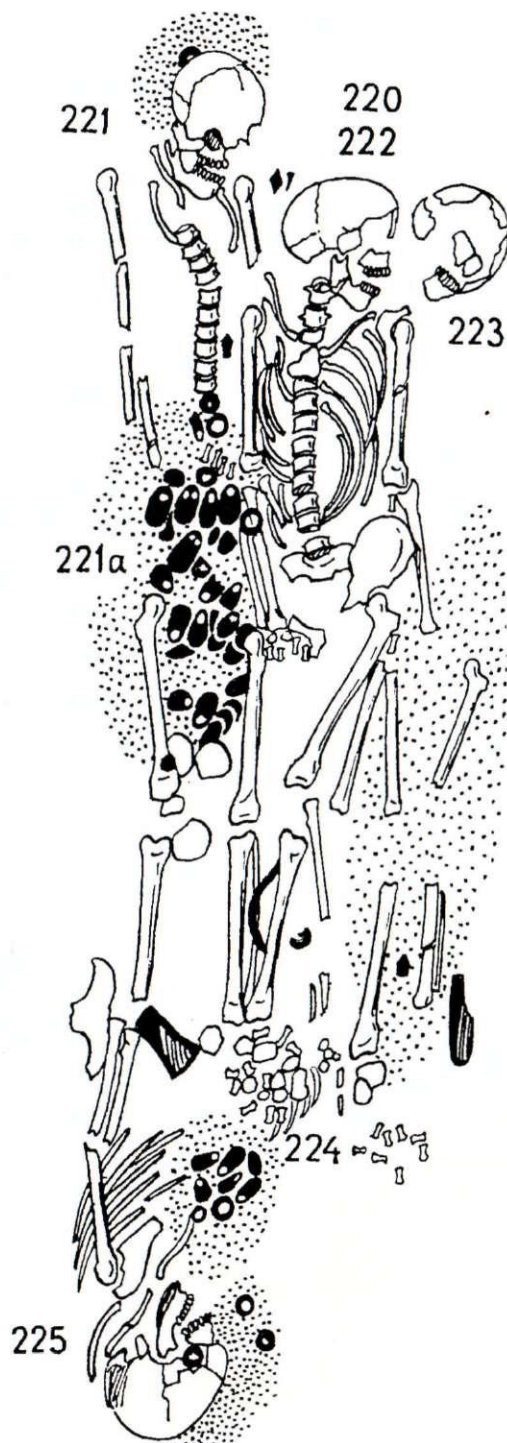
Ar piedevām kolektīvie kapi apveltīti bagātīgi. Piedevas izvietotas ne tikai pie mirušā, bet arī īpašās ziedojumu vietās, kompaktā kaudzē, apbērtas ar sarkano okeru. Šis ir jauns, iepriekšējos apbedījumos nenovērots paradums. Ziedojumu vietās sastopamie ieroči — krama šķēpu un bultu gali — nereti tišām salauzti. Piedevas ir daudzveidīgas — kaula un raga harpūnas, bultu gali, kalti, dunči, ileni, krama kasīkļi, šķēpi, bultas, akmens galodas, slānekļa riņķi, bagātīgs dzintara rotu klāsts. Viss šis piedevu komplekss vienkopus un tik lielā daudzumā iegūts vienīgi šajos kolektīvajos apbedījumos. Kā kapa piedevas sastopami arī māla trauki, piemēram, 206.—209. apbedījumā iegūtais veslais apaļdibena trauks, ornamentēts ar ķemmesbedrīšu rotājumu.

Īpaši novērojumi saistās ar kolektīvajos kapos iegūtajām dzintara ripām un riņķiem, kopskaitā divdesmit pieciem, atrastiem pie desmit apbedījumiem.⁶ To diametrs ir 2—3 cm, visbiežāk 2,2—2,5 cm. Caurumiņa diametrs ir no 0,4—0,5 cm (ripām) līdz 0,8—1,0 cm (riņķiem). Atrasti arī četri lielāki riņķi, 3—4 cm diametrā, caurumiņa diametrs — 1,0—2,6 cm. Šķērsriezums — lēcveida, ar nedaudz noapaļotu ārējo malu. Urbumam dubultkonusa vai cilindra forma (5. att.). Dzintara sliktās saglabāšanās pakāpes dēļ diemžēl nevar pateikt, vai ripas un riņķi bijuši ornamentēti vai ne. Šādas ripas un riņķi atrasti visos minētajos kolektīvajos kapos. Izmēros lielākie (3—4 cm diametrā) riņķi atrasti dažādās vietās pie skeleta: zem pieauguša indivīda (sievietes?) pakauša (221. kaps), četriem apbedītajiem vīriešiem uz krūtīm (225., 263., 276., 277. kaps). Viens neliels (1,7 cm diametrā) riņķītis atrasts 275. kapā apbedītā vīrieša iegurnā rajonā un zem atsevišķa sievietes apbedījuma iegurnā rajonā (256. kaps) (2. att.).

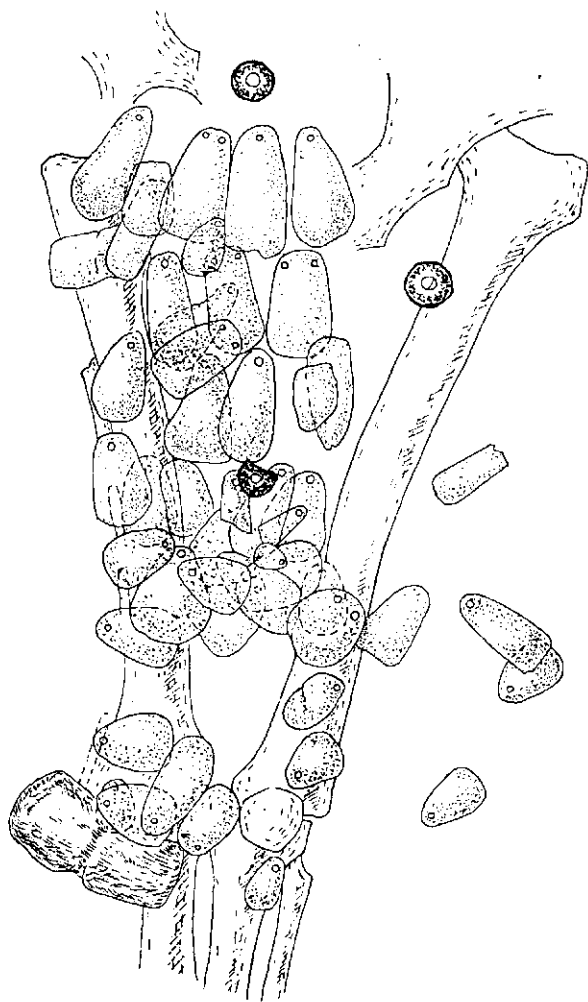
Visi pārējie 2,2—2,5 cm diametrā lieli dzintara riņķi un ripas atrastas mirušo galvas rajonā, kā tas ir 206., 221.a, 224., 225., 263. un 275. kapā. Izņēmums ir 277. kaps (pieauguša indivīda), kur trīs dzintara riņķi atsegti virs apbedītā kreisās kājas ceļgala un augšstilba, bet tie, iespējams, noslīdējuši no blakus — 276. kapa galvas rajona. Visos gadījumos zeme ap mirušo galvu bija stipri okerēta. Piecos gadījumos apbedīto galvas rajonā atsedzās sarkanīgu (225., 263. kaps) vai zilganu (206., 275., 277. kaps) mālu klājieni. 225. kapā guldītajam vīrietim pieres un sejas daļa bija nolipināta ar sarkanīgu mālu, kuru noņemot katrā acs dobumā atsedzās pa dzintara ripai (5. att.: 8). 275. kapā guldītajam vīrietim, kas situēts kolektīvā apbedījuma pašā malā, seja bija nolipināta ar zilganiem māliem, sajauktiem ar okeru, un abās acīs atsedzās pa dzintara ripai (5. att.: 7).

Dzintara ripa (labajā) un riņķis (kreisajā) sedza arī 206. kapā guldītā pusaudža acis (5. att.: 6).

Viens riņķis un ripa atsedzās arī okerētajā zemē pie 263. kapā apbedītā vīrieša galvas (5. att.: 9), kurš bija guldīts uz vēdera virs kāda cita, apakšā apbedīta vīrieša (264. kaps). Vēl divi līdzīgu izmēru riņķi atsedzās okerētajā zemē pie 225. kapā apbedītā vīrieša galvas, kura acīs jau bija divi riņķi (5. att.: 11). Iespējams, ka te acu segums bijis dubultīgs. Arī

3. att. Dzintara rotu izvietojums 221. un 225. kapā (220.—225. kolektīvais apbedījums) (pēc F. Zagorskis, 1987)

4. att. 221. kapa detaļa (221.a apbedījums?)

277. kapā guldītā pieaugušā (vīrieša?) galvu klāja zilgani māli, bet dzintara ripu pēdas tajos neizdevās konstatēt. Toties trīs vidēja izmēra dzintara riņķi atsegti virs šī paša apbedītā kreisās kājas ceļa un augšstilba, kas acimredzot kaut kādā veidā noslīdējuši vai nu no 277. kapā apbedītā galvas, vai arī no cieši blakus guldītā vīrieša (276. kaps) sejas.

Atsevišķi jārunā par 220.—225. apbedījuma 221. kapu. Tas pieder pieaugušajam, iespējams, sievietei, guldītai gar kapa bedres ziemeļu malu izstieptā stāvoklī uz muguras (3. att.). Pie galvas tai okerēta zeme, zem pakauša lielāks dzintara riņķis (5. att.: 1). Īpaši intensīvs okera slānis konstatēts, sākot ar jostasvietu līdz ceļiem. Šajā rajonā cieši cita pie citas bija izvietotas piecdesmit sešas dzintara rotaslietas — piekariņi un trīs dzintara riņķi. Vēl pie šī apbedījuma atrasti krama bultu gali, raga rīki, divgalvainā, ragā griezta putna skulptūra, bet kreisās kājas ārpusē, biežā okera slānī — ornamentēta māla skulptūra.⁷

Līdz šim minētā apbedījuma interpretācijā īstas skaidrības nebija. Ņemot vērā, ka blīvā dzintara rotu klājuma augšmalā netālu viens no otra atrasti divi vidēja izmēra dzintara riņķi,

bet nedaudz zemāk — trešais, rodas doma, ka te virs pieaugušā guldīts bērns, varbūt pavisam mazs, kura kauli nav saglabājušies. Iespējams, ka viņš bijis ietīts kādā pārklājā, rotātā ar dzintara piekariņiem. Spriežot pēc iepriekš vērotā, acis tam varēja segt dzintara riņķi, bet uz krūtīm bijis riņķis — piekars (4. att.). Par labu šai domai liecina arī kapā atrastā stipri liektā māla figūriņa (5. att.: 10), kuru F. Zagorskis identificējis kā lācīti. Somu arheologi šādas figūriņas saista ar auglības simbolu, tās tiek dēvētas arī par embrijveida figūriņām, bet pēc etnogrāfiskā materiāla čukčiem šāda liekta figūriņa kalpojusi par amuletu sekmīgās dzemdībās.⁸

Starp 220. un 223. apbedījuma kājām un 225. apbedījuma krūtīm atsegts fragmentāri saglabājies maza bērna apbedījums (224. kaps). Tā galvas rajonā atrasts neliels dzintara riņķītis (5. att.: 4), bet līdzīga riņķīša puse aizjaukta nedaudz tālāk. Bērna galvas rajonā atsegta arī kāda lielāka riņķa puse, bet grūti pateikt, vai tas saistāms ar mazā bērna apbedījumu vai tomēr atradies uz 225. kapā guldītā vīrieša ar dubultripām acis krūtīm. Ticamāks šķiet pēdējais variants.

Tāpat Zvejnieku kapulauka neolīta kolektīvos apbedījumos novērota paraža ar vidēja izmēra (2,2—2,5 cm diametrā) ripām un riņķiem aizsegt mirušo acis. Turklāt šī tradīcija vairāk saistās ar bērnu, pusaudžu un vīriešu apbedījumiem. Vairākos gadījumos (276., 263. kaps) dzintara riņķis atrasts arī uz apbedītā krūtīm (5. att.: 2). Iespējams, ka tas tā bijis vēl dažos citos gadījumos (225. un 221.a kaps). Divos sievietes apbedījumos lielāka izmēra dzintara riņķi konstatēti apbedītajām zem pakauša vai iegurna rajonā. Kapos līdzīgās situācijās atrasti arī slānekļa, smilšakmens un metāla (vara) riņķi. Liekas, ka riņķi šajos gadījumos pildījuši rotājuma funkcijas, bijuši piestiprināti pie apģērba vai galvassegas vai arī ietilpuši kādas krūšu rotas sastāvā. Tā 276. kapā apbedītajam krūšu rajonā zem lielā riņķa vēl konstatēta virkne piekariņu (5. att.: 2). Apbedītais nedaudz sagriezts uz sāniem, tādēļ rota noslīdējusi uz blakus kapā (277.) apbedītā kājām.

Zvejnieku kapulaukā šīs tradīcijas novērotas visplašāk, bet, iespējams, pastāvējušas arī citos Ziemeļaustrumeiropas apgabalos. Pilnīgi identisks dzintara un krama riku komplekts iegūts Kolmharas kapulaukā Dienvidrietumsomijā. T. Edgrens šos atradumus saista ar tipisko ķemmes-bedrišu kultūras laiku (stils Ka II:1). Šādi dzintara riņķi un ripas atrastas arī daudzās apmetnēs. T. Edgrens uzsver, ka visplašākais dzintara ripu un riņķu izplatības posms sakrīt ar vidējo neolītu, ķemmes-bedrišu kultūras laiku.⁹ Kapu sajauktības dēļ dzintara ripu tiešu atrašanās vietu nav bijis iespējams noteikt. Centrālajā Somijā Hartikas kapulauka divos apbedījumos (1. un 3. kaps) vērojami neparedzinātu, sasmalcinātu mālu klājumi. Skeleti

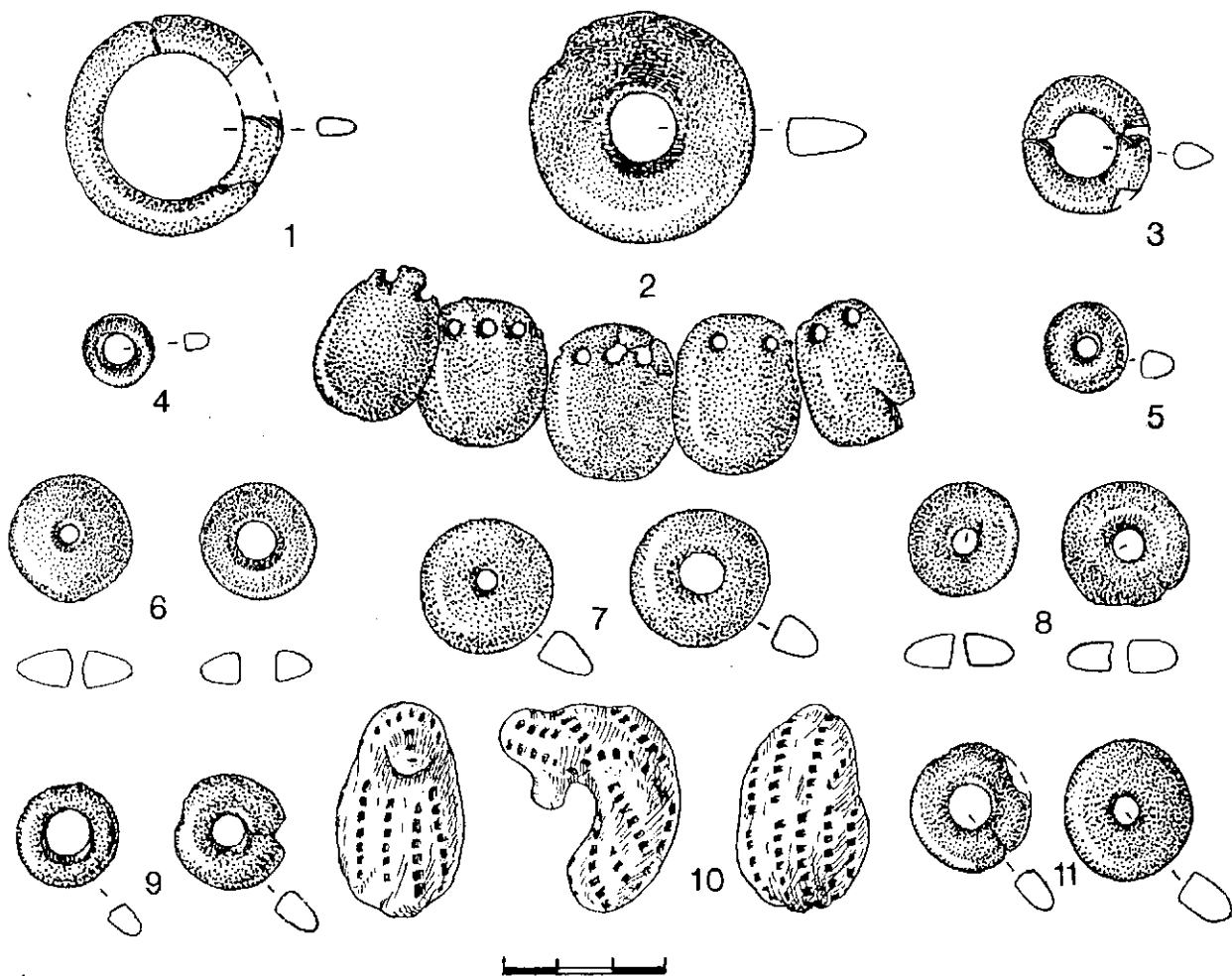
diemžēl nav saglabājušies, bet arheologi domā, ka māls izklāts galvas rajonā. 1. kapa klājumā atrada divas dzintara ripas un galvaskausa drumsklas. Vaterantas kapulaukā Dienvidaustrumsomijā sarkanīgi okerētā kapa galvgalī atrasts dzintara riņķis un divas slānekļa ripas, izmēros pilnīgi atbilstošas mūsu dzintara ripām. Tātad iespējams, ka arī Somijā, tās vidus un dienvidu daļā, akmens laikmetā veikti Zvejnieku kapulaukā novērotajiem līdzīgi apbedīšanas pasākumi.¹⁰

Šai tradīcijai vistiešākās paralēles atklājās nesēn — 1989.—1991. gadā pētītajā Tuzozero VI kapulaukā. Piemineklis izvietots nelielā paaugstinājumā pie caurteces, kas savieno Ņegas ezeru un Tuzozero. Tur neolīta apmetnes teritorijā atklātas desmit kapu vietas. Kapu bedres orientētas A—R virzienā, ar nelielām novirzēm, un intensīvi okerētas. Skābās augsnes dēļ, kā tas parasti ir Eiropas ziemeļaustrumu daļā (Karēlijā, Somijā), skeleti nav saglabājušies. Kapu bedrēs bagātīgas piedevas — dzintara rotas, krama rīki, slānekļa priekšmetu fragmenti, ķemmes-bedrišu keramikas lauskas. Starp gandrīz 400 dzintara rotām ir arī 15 dzintara riņķi no 1,5 līdz 5,5 cm diametrā.

Tie iegūti septiņos no desmit kapiem, turklāt sešos kapos tie atrasti galvas rajonā un kopā pa divi. Izrakumu autors gan keramikā, gan dzintara rotās saskata līdzību ar Rēpišes un Končanskas kapulaukiem.¹¹

Līdzīgas, bet ļoti tālas paralēles parādās arī Sibīrijā, kur A. Okladņikova vadībā veikti plaši akmens laikmeta kapulauku pētījumi. Tur vairākos, jau ar akmens laikmeta beigū posmu — eneolītu saistītos apbedījumos Piebaikālā lielā skaitā atrasti zaļā un balti mirdzošā nefrīta diski, kas izmantoti gan kā apģērba, gan galvassegas rotājums. Vairākos gadījumos, kā, piemēram, Verhoļenskas kapulaukā, šādi nefrīta diski, izmēros atbilstoši mūsējiem un arī lielāki, atrasti tieši apbedīto acu dobumos.¹²

Tātad tāda apbedīšanas rituāla sastāvdaļa kā mirušo acu aizsegšana ar diskjiem, ripām vai riņķiem, kaut reti konstatēta, tomēr bijusi pazīstama ļoti plaši. Interesanti, ka Austrumbaltijā šim nolūkam izmantots dzintars — saules un gaismas akmens. Domājams, ripas liktas uz acīm, lai tās saglabātu saules gaismu arī pēc nāves. Disks, riņķis apbedījumos sastopams jau no augšējā paleolīta (Sungiras dubultapbedī-

5. att. Kolektīvo kapu inventārs: 1, 3—9, 11 — dzintara ripas un riņķi, 2 — dzintara ripa un piekariņi (rota uz apbedīta krūtīm), 10 — mala figūriņa. 1 — 221. k., 2 — 276. k., 3 — 277. k., 4 — 224. k., 5 — 275. k., 6 — 206. k., 7 — 275. k., 8 — 225. k., 9 — 263. k.; 10 — 221. k., 11 — 225. k.

jums), un to uzskata par Saules, Debesu un Visuma simbolu. Jau E. Šturms, vadoties gan pēc ripu formas, gan to rotājuma, atzinis, ka no zeltaini mirdzošā dzintara pagatavotās ripas liecina par saules kultu. E. Šturms, analizējot Baltijas jūras piekrastes (Polijas un bij. Austrumprūsijas) materiālus, uzsver, ka ripu atradumi saistās galvenokārt ar vīriešu kapiem.¹³ Liekas, kā tāla atbalss šai senajai tradīcijai ir vēl līdz nesenaī pagātnei pastāvošā paraža mirušo acis segt ar monētām.

Akmens laikmetā apbedīšanas rituālā plaši izmantots arī sarkanais okers — asins un dzīvības krāsa. Māli, šķiet, lietoti kā saistviela, lai dzintara ripas un riņķi nenokristu no acīm. Nevar noraidīt arī pieņēmumu, ko izteikusi antropoloģe R. Denisova, ka šie māla klājumi uz seļām saistāmi ar masku veidošanās pirmsākumiem.¹⁴

Spriežot pēc kapos iegūtā inventāra — māla trauka ar ķemmes-bedrišu rotājumu, krama šķēpiem, slānekļa riņķiem un dzintara izstrādājumiem, arheologi šos kolektīvos apbedījumus saista ar ķemmes-bedrišu kultūru un tās ietekmēm Austrumbaltijā.¹⁵ Apmetnes ar līdzīgu inventāru sastopamas gan Burtnieku ezera krastā (Zvejnieki I), gan Lubāna ezera baseinā (Suļka), gan arī Rietumlatvijā — Sārnates apmetnes otrā tipa mītnēs.

Vistiešākās paralēles arheoloģiskajam materiālam vērojamas ziemeļu virzienā — Igaunijā, Karēlijā, Somijā un Krievijas ziemeļrietumu apgabalos. Tas attiecas uz slānekļa riņķiem, krama mandelveida un rombiskajiem šķēpiem, dzintara rotām — piekariem, riņķiem un ripām. Visraksturīgākie tomēr visā minētajā reģionā ir t.s. liekto māla skulptūru atradumi. Latvijā bez jau minētās, Zvejnieku kapulaukā atrastās tāda, tikai sliktāk saglabājusies figūriņa iegūta Sārnates apmetnes piektajā celtnē kopā ar ķemmes-bedrišu keramiku.¹⁶ Šādu skulptūru fragmenti atrasti arī Lubāna līdzenumā (Lagaža u.c.). Minētās skulptūriņas pazīstamas gan Igaunijā (Valma), gan Karēlijā (Vigainavoloka I, Solommenoe VII), gan Somijā (Madeneva, Polvojarvi, Hietinemi), gan arī tālāk uz austrumiem — Oņegas un Lača ezera baseinā.¹⁷ Eiropas mežu joslas ziemeļaustrumos — Somijas un Karēlijas teritorijā ķemmes-bedrišu kultūrai piederošajās apmetnēs iegūti arī metāla (vara) riņķi, kā, piemēram, Suovaras apmetnē un Vigainavolokā I.¹⁸

Viss norāda uz kultūru kopību, ciešiem starpcilšu sakariem un kopējām stabilām garīgās dzīves tradīcijām.

Pētnieku vidū joprojām valda igauņu arheologa L. Jānitsa izteiktā doma par ķemmes-bedrišu keramikas kultūras veidošanos Pielādogas, Karēlijas zemes šauruma un Ilmeņa ezera rajonā. Savukārt viens no šīs keramikas izcelsmes avotiem bijusi Volgas—Okas starpupē un Valdaja augstienē 5./4. g.t. pr.Kr. mijā un 4. g.t. pr.Kr. veidojusies un uz ziemeļiem virzījusies bedrišu-ķemmes keramika.¹⁹ Tipisko ķemmes-bedrišu

keramikas kultūras laiku (Ka 2) Somijā datē ar periodu no 3350. g. pr.Kr. līdz 2800. g. pr.Kr.²⁰ Tādējādi, pēc jaunajiem Zvejnieku kapulauka kolektīvo kapu datējumiem, šie periodi visumā sakrīt.

Acīmredzot Baltijas jūras austrumu piekrastē — Somijā, Karēlijā, Krievijas ziemeļrietumos un Austrumbaltijā vidējā neolītā, 4. g.t. pr.Kr. otrajā pusē, pastiprinoties starpcilšu sakariem, veidojās vienots kultūras apgabals.

Par dzintara izstrādājumu sākotnējo izplatības areālu, no kurienes tie cilšu pārvietošanās vai arī maiņas ceļā izplatījās ķemmes-bedrišu kultūras vidē, pētnieki (E. Šturms, L. Vankina, L. Jānitss, T. Edgrens, I. Loze) nepārprotami uzskata Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrasti un tur valdošās vidējā un vēlā neolīta kultūras. Kā uzsvērusi I. Loze, kas visvairāk pētījusi Austrumbaltijas neolīta dzintara problēmas, Lubāna baseina apmetnēs dzintara riņķu, bet it īpaši ripu iegūts maz (Suļka, Nainiekste, Zvidze, Piestiņa), toties šo ripu un riņķu atradumi lielā skaitā zināmi apmetnēs un savrupatradumos gar Baltijas jūru. Tā Sārnatē ripas un riņķi iegūti gan ķemmes-bedrišu (Nr. 3), gan arī vietējās Sārnates tipa keramikas mītnēs (E un G). Daudz dzintara ripu un riņķu atrasts jūras piekrastē Lietuvas teritorijā — Šventoņas apmetnē, savrupatradumos Palangā, Jodkrantē un tālāk uz rietumiem — Kaļiņingradas apgabalā un Polijā.²¹

Dzintara ripas un riņķi Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē lietošanā, šķiet, bijuši jau agrā neolīta beigās (Šventoņa, Sārnate), visplašāko izplatību gūstot tieši vidējā un vēlajā neolītā, iesniedzoties arī bronzas laikmeta sākumā. Jau A. Europeuss (*Äyräpää*) uzsvēris, ka dzintara izmantošanas aizsākumi jāsaista ar kādu senāku Austrumbaltijas dienvidkrasta vietējo kultūru.²² L. Jānitss, citējot valodnieku P. Aristi, raksta, ka dzintara nosaukums igauņu valodā (*helmes*) ir substrāta vārds, iespējams, aizgūvums no kādas nesomugriskas cilmes valodas.²³

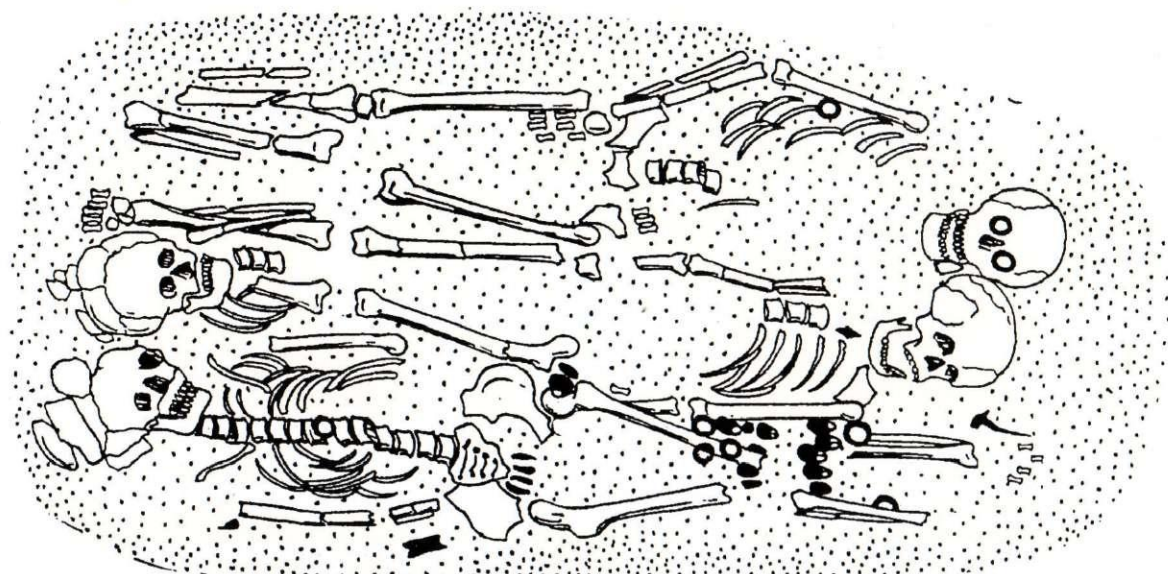
Pēc antropoloģes R. Denisovas pētījumiem Zvejnieku kapulaukā vīriešiem un sievietēm, kas apglabāti kolektīvajos kapos ar dzintara rotaslietām, ir viens un tas pats antropoloģiskais tips — vidēji liels galvaskausa garums, vidēji plata, iegarena seja, t.i., mezokrānā galvas forma, kas raksturīga metisētām antropoloģiskajam tipam.

Tātad Zvejnieku akmens laikmeta kapulaukā vidējā neolītā, 4. g.t. pr.Kr. otrajā pusē, izplatās jauns apbedījumu veids — kolektīvie apbedījumi, kuriem raksturīgas īpaši veidotas ziedošanas vietas un bagātīgs krama, kaula, slānekļa un dzintara darinājumu klāsts, kā arī savdabīgas dzintara ripu un riņķu izmantošanas tradīcijas, saistītas ar attīstītu mirušo kultu un saules simboliku. Šī tradīcija, šķiet, turpinājusies vēlajā neolītā un bronzas laikmeta sākumā, izplatoties Baltijas jūras austrumu krasta kultūrās.

DZINTARA RIPAS UN RIŅĶI ZVEJNIEKU KAPULAUKĀ

Nr. p.k.	Kapa nr.	Apbedītā dzimums	Oriēnācija	Priekšmets	Atrašanās vieta	Izmēri*, cm
1.	206.	pusaudzis	R	ripa	labās acs dobumā	Dm — 2,3, dm — 0,4, b — 0,8
2.	206.	pusaudzis	R	riņķis	kreisās acs dobumā	Dm — 2,1, dm — 0,8, b — 0,6
3.	221. a	bērns	DA	riņķis	galvas rajonā	Dm — 2,8, dm — 0,8, b — 0,7
4.	221. a	bērns	DA	riņķis	galvas rajonā	Dm — 2,4, dm — 0,8, b — 0,4
5.	221. a	bērns	DA	riņķis	virs krūtīm	Dm — 2,2, dm — 0,7, b — 0,7
6.	221.	pieaugušais (sieviete?)	DA	riņķis	zem pakauša	Dm — 4,0, dm — 2,6, b — 0,4
7.	224.	bērns	ZR	riņķītis	galvas rajonā	Dm — 1,5, dm — 0,8, b — 0,3
8.	224.	bērns	ZR	riņķīša puse	kāju rajonā	Dm — 1,5, dm — 0,7, b — 0,4
9.	225.	vīrietis	ZR	riņķis, fragmentārs	krūšu rajonā	Dm — 2,5, b — 0,5
10.	225.	vīrietis	ZR	riņķis	pretī sejai	Dm — 2,3, dm — 0,6, b — 0,4
11.	225.	vīrietis	ZR	riņķis	pretī sejai	Dm — 2,5, dm — 0,7, b — 0,8
12.	225.	vīrietis	ZR	ripa	kreisās acs dobumā	Dm — 2,4, dm — 0,5, b — 0,6
13.	225.	vīrietis	ZR	ripa	labās acs dobumā	Dm — 2,2, dm — 0,4, b — 0,6
14.	256.	sieviete	A	riņķis	zem iegurņa, labajā pusē	Dm — 4,3, dm — 1,4, b — 0,9
15.	263.	vīrietis	ZA	riņķis	pretī sejai	Dm — 2,1, dm — 0,8, b — 0,4
16.	263.	vīrietis	ZA	ripa	pretī sejai	Dm — 2,3, dm — 0,6, b — 0,4
17.	263.	vīrietis	ZA	riņķis	krūšu rajonā	Dm — 3,1, dm — 1,0, b — 0,8
18.	275.	vīrietis	A	ripa	labās acs dobumā	Dm — 2,5, dm — 0,5, b — 0,5
19.	275.	vīrietis	A	ripa	kreisās acs dobumā	Dm — 2,5, dm — 0,5, b — 0,6
20.	275.	vīrietis	A	ripiņa	iegurņa rajonā	Dm — 1,7, dm — 0,4, b — 0,5
21.	276.	vīrietis	A	riņķis	pretī krūtīm	Dm — 4,3, dm — 1,2, b — 0,7
22.	277.	pieaugušais (vīrietis?)	R	riņķis	virs kreisā ceļa	Dm — 2,2, dm — 0,8, b — 0,7
23.	277.	pieaugušais (vīrietis?)	R	riņķis	virs kreisā ceļa	Dm — 2,3, dm — 0,6, b — 0,6
24.	277.	pieaugušais (vīrietis?)	R	riņķis	virs kreisā ceļa	Dm — 2,3, dm — 0,6, b — 0,6
25.	277.	pieaugušais (vīrietis?)	R	riņķis	krūšu rajonā	Dm — 2,6, dm — 1,1, b — 0,5

* Dm — ārējais diametrs, dm — caurumiņa diametrs, b — ripas vai riņķa biezums.

6. att. 274.—278. kapa grupa (pēc F. Zagorskis, 1987)

PARINDES

- ¹ Zagorska I., Larsson L. New data on the chronology of the Zvejnieki Stone Age Cemetery // Mesolithic Miscellany. — 1994. — Vol. 15, N 2. — P. 3—10; Denisova R. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauku veidošanās vēsture // LVIŽ. — 1994. — Nr. 4. — 28.—44. lpp.; Zagorska I. Jauni dati par Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka hronoloģiju // LVIŽ. — 1994. — Nr. 4. — 9.—27. lpp.; un citi.
- ² Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. — Rīga, 1987. — 132. lpp.
- ³ Denisova R. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauku.. — 43. lpp.
- ⁴ Дерумс В. Множественные боевые ранения обитателя территории Латвии эпохи каменного века // LZAV. — 1972. — Nr. 8. — 99. —102. lpp.
- ⁵ Журавлев А. Энеолитический этап в карельской археологической культуре и проблема его датирования // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. — 1979. — № 157. — С. 82—86.
- ⁶ Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta.. — 75. lpp.
- ⁷ Turpat. — 49. lpp.
- ⁸ Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага, 1982. — С. 401; Äyräpää A. Kamprakamiikan Savikuviot // Suomen Museo, XLVIII. — 1942; Loze I. Clay figural art in the forest belt of Neolithic Eastern Europe // Archaeologica Baltica. — Vilnius, 1995. — P. 20—23.
- ⁹ Edgren T. Kolmhaara gravarna // Finkst Museum. — 1959. — S. 22—24; Edgren T. Jäkarla-Gruppen // Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja — Finska fornminnesföreningens tidskrift. — N 64. — S. 30—40.
- ¹⁰ Miettinen M. The Stone Age cemetery of Hartikka in Laukaa, Central Finland // Cultural Heritage of the Finno-Ugrians and Slavs. — Tallinn, 1992. — P. 24—40; Rätty J. The red ochre graves of Vaateranta in Taipalsaa-ri // Fennoscandia archaeologica, XII. — 1995. — P. 161—170.
- ¹¹ Иванищев А. М. Поселение и могильник на Тудозоре // Древности русского севера. — Вологда, 1996. — Вып. 1. — С. 82.
- ¹² Окладников А. П. Верхоленинский могильник — памятник древней культуры народов Сибири. — Новосибирск, 1978. — С. 98, рис. 80, 81.
- ¹³ Šturms E. Der Bernsteinschmuck der ostlichen Amphorenkultur // Reinische Forschungen zur Vorgeschichte. V. Documenta Archaeologica Wolfgang La Baume dedicata. — Bonn, 1956. — S.15.
- ¹⁴ Denisova R. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauku.. — 38. lpp.; Denisova R. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauki. Iekšējā struktūra un hronoloģija // LVIŽ. — 1996. — Nr. 4. — 22., 23. lpp.
- ¹⁵ Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbedījumu tipoloģija un hronoloģija // AE. — Rīga, 1974. — 11. laid. — 21. lpp.; Лозе И. Памятники гребенчато-ямочной керамики в Восточной Прибалтике // Новое в археологии СССР и Финляндии. — Ленинград, 1984. — С. 33.
- ¹⁶ Ванкина Л. Торфяниковая стоянка Сарнаге. — Рига, 1970. — С. 82.
- ¹⁷ Лозе И. Глиняные фигурки из неолитических стоянок Восточной Прибалтики // Советская этнография. — Москва, 1970. — № 3. — С. 58; Loze I. Clay figural art.. — P. 20—33; Nunez M. Clay figurines from the Aland Islands and Mainland Finland // Fennoscandia archaeologica, III. — 1986. — P. 20, fig. 3, 4.
- ¹⁸ Huggert A. Early Copper Finds in Northern Fennoscandia // Current Swedish Archaeology. — 1996. — Vol. 4. — P. 79, 80.
- ¹⁹ Ошибкина С. В. Неолит лесной зоны и севера Восточной Европы // Петербургский археологический вестник. — 1994. — № 9. — С. 67.
- ²⁰ Siiräinen A. Studies relating to shore displacement and Stone Age chronology in Finland // Finkst Museum 1973. — P. 5—22.
- ²¹ Šturms E. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der Vorchristlichen Zeit // Commentationes Balticae I. — 1953. —

S. 171—173; *Loze I.* Neolithic amber ornaments in the Eastern Part of Latvia // *Przegląd Archeologiczny*, XXIII. — 1975. — P. 72—74; *Ванкина Л.* Торфяниковая. — Табл. 6; *Rimantiene R.* Die Steinzeit in Litauen // *Bericht der Romisch - Germanischen Kommission*, 75. — 1994. — S. 97—99.

²² *Äyräpää A.* Neue Beiträge zur Verbreitung des bernsteins in kammkeramischem Gebiet // *Swiatowit*, XXIII. — 1960. — S. 247.

²³ *Jaaniits L.* Merevaigu esmasesest levikust Laanemeresoomlastel // *Fenno-Ugristica*, I. — Tartu, 1975. — Lk. 148.

Ilga Zagorska

ON A RARE STONE AGE MORTUARY RITE

Summary

The Zvejnieki cemetery (northern Latvia) is widely known for its lengthy period of use and its distinctive burial practices. One of these is the appearance of collective graves with special offering places and a rich inventory of bone, flint and amber grave goods (Fig. 1). Two burials in these collective graves have been dated to the last quarter of the 4th millennium BC: burial no. 206 — 5285 ± 50 (Ua — 3643) and burial no. 225 — 5110 ± 45 (OxA — 5986).

Particular observations were made with regard to amber rings and discs (Fig. 5:1—9,11). They were found in various places on the body, but mostly covered the eye sockets or were found close to the head of the deceased (Fig. 2). In these cases reddish or bluish clay, mixed with ochre, was observed in the vicinity of the head, sometimes covering the face. This tradition was observed mainly in male, adolescent and child burials. In one case, a child, richly adorned with

amber ornaments, was buried above an adult, and a «convex—concave» clay figurine (Finnish «E variant») was found close to the adult's legs (Fig. 3, 4; Fig. 5:10).

Knowledge of amber-working is supposed to be linked with the southeastern coastal area of the Baltic Sea, while the closest parallels to the grave goods have been found to the northeast — in Estland, Central and Southern Finland, Karelia, North-East Russia. There rich red ochre graves with similar materials must be mentioned — Tundozero VI in Russia, Kolmhaara (Honkilahti), Pispä (Kokemäki), Kukkarkoski (Lieto), Hartikka (Laukaa) in Finland. They all belong to the sphere of typical Comb Ware culture.

This mortuary practice, linked to the use of amber rings and discs as eye coverings and found to be widespread in different Neolithic cultures, is considered to have a cult significance.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Zvejnieki Stone Age cemetery. The location of the collective graves in the group of burials around the Zvejnieki farmstead.

Fig. 2. Distribution of amber discs and rings in the graves.

Fig. 3. Distribution of amber ornaments in the grave No. 221, collective burial No. 220.—225.

Fig. 4. Grave 221 (detail, grave 221. a?).

Fig. 5. Grave goods from collective burials: 1, 3—9, 11 — amber rings and discs, 2 — ornamentation on the of the breast deceased — ring and pendants, 10 — clay figurine. 1 — no. 221; 2 — no. 276; 3 — no. 277; 4 — no. 224; 5 — no. 275; 6 — no. 206; 7 — no. 275; 8 — no. 225; 9 — no. 263; 10 — no. 221; 11 — no. 225.

Fig. 6. Collective burial No. 274—278.

II

DZELZS LAIKMETS

Māris Atgāzis

ĀVAS CIRVJI LATVIJĀ

Jau kopš akmens un bronzas laikmeta cirvī apvienots darbarīks un ierocis. Vidējā dzelzs laikmetā (5.—8. gs.) kaujas cirvji sastopami biežāk. 10.—11. gs. mijā Latvijā parādās cirvji, kas kalpo galvenokārt kā ieroči. Par vienu no iespaidīgākajiem kaujas cirvju veidiem 11. gs. kļūst āvas cirvji. Nedaudz izmainītā formā tie savu nozīmi saglabā līdz 14. gadsimtam.

Raksta uzdevums — mēģināt Latvijā atrastos āvas cirvjus klasificēt tipoloģiski un hronoloģiski; parādīt āvas cirvju vietu starp Latvijas vēlā dzelzs laikmeta cirvjiem, to izplatību; skaidrot to izcelšanos un nokļūšanu Latvijā; salīdzināt Latvijas āvas cirvjus ar citur Ziemeļ-, Rietum- un Austrumeiropā atrastajiem cirvjiem; spriest par šo cirvju izmantojumu kaujā un vietu apbruņojuma kompleksā.

Latvijā atrasti 250 āvas cirvji no 50 vietām, galvenokārt kapulaukiem. Tā ir 1/5 no visiem Latvijā zināmajiem 10.—13. gs. piederīgajiem 1295 cirvjiem (1. un 2. att.).

Pirmie divi āvas cirvji, kuru atrašana ir dokumentēta, iegūti 1834. gadā Ēdoles Kaķu ezera pie mācītājmuižas. Mācītājs Šmits tos nodevis Kurzemes provinces muzejam Jelgavā. 1896. gadā izdotajā X arheoloģijas kongresa katalogā ieviesusies kļūda — Ēdole (*Edwahlen*) kļuvusi par Ārlavu (*Erwahlen*).¹ Šajā laikā tādus cirvjus vēsturnieki pēc ārējās līdzības parasti dēvēja par namdaru cirvjiem. Vairāk nekā desmit āvas cirvju iegūti 1895. gadā V. Sizova un 1897. gadā N. Brandenburga vadītajos izrakumos kuršu ugunskaļos Piltenes Pasilciemā. V. Sizovs bija pirmais, kurš savā publikācijā 1896. gadā vērsa uzmanību uz Pasilciema āvas cirvju un citu ieroču līdzību ar Bajē paklājā attēlotajiem, Britānijas iekarošanas cīņās (Heistingsas kauja 1066. g.) lietotajiem ieročiem.² Pasilciema senlietas glabājas Valsts vēstures muzejā Maskavā un Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā. Daži āvas cirvji ir nokļuvuši Kurzemes provinces muzejā Jelgavā (tag. Mākslas un novadpētniecības muzejs) un Latvijas Vēstures muzejā Rīgā. Latvijas brīvvalsts laikā tika atklāti vairāki kapu inventāri, kas liecināja par āvas cirvjiem kā kuršu ka-

ravīru kapos (11.—14. gs.) raksturīgu piedevu. Vairāk nekā simt āvas cirvju deva 1934. gadā E. Šturma un 1936. gadā H. Riekstiņa vadībā veiktā «senlietu zveja» Talsu VilkuMuižas ezerā. Īsu tur atrasto cirvju vērtējumu devis E. Šturms 1936. gadā publicētajā rakstā «VilkuMuižas ezera atradumi». Viņš tos attiecina galvenokārt uz 13. un 14. gadsimtu.³ Vairāki āvas cirvji no VilkuMuižas ezera iegūti arī pēckara gados A. Šulca un J. Znotiņa pētījumos 1953. gadā, J. Apala vadītajā ekspedīcijā 1967. gadā. VilkuMuižas pētījumu materiāli, to skaitā cirvji, glabājas Latvijas Vēstures muzejā Rīgā un Talsu novadpētniecības muzejā. To kopskaits — 142.

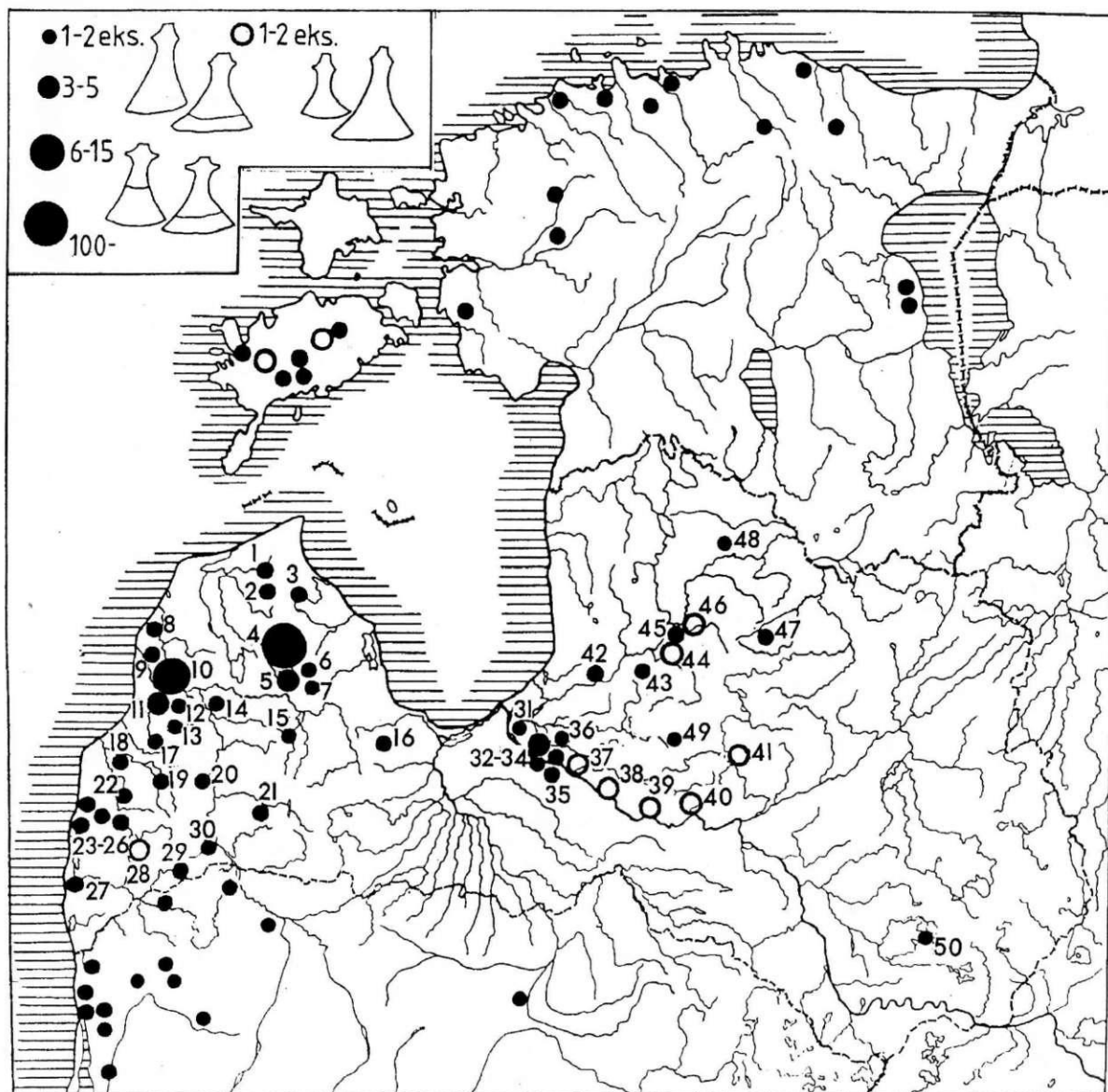
Pēckara gados nozīmīgākos materiālus par āvas cirvjiem Kurzemē devuši I. Cimermanes 1959.—1960. g. veiktie arheoloģiskie izrakumi Alsungas Kalniņos,⁴ P. Stepiņa izrakumi 1960.—1961. g. Durbes Diros,⁵ J. Asara izrakumi 1988.—1992. g. Lībagu Sārajos.⁶

Āvas cirvji jau kopš pagājušā gadsimta beigām (galvenokārt kā savrupatradumi) atrasti arī Vidzemē. Nozīmīgākais kapa inventārs ar āvas cirvi iegūts P. Stepiņa 1940. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos lībiešu kapulaukā pie Lielvārdes pārceltuves (1. kaps). Daugavas lībiešu kapulaukos Rīgas HES celtniecības zonā 60.—70. gados vēl āvas cirvjus trīs kapos atsegusi A. Zariņa Salaspils Laukskolā (452., 537., 538. kaps), divos kapos — J. Daiga Salaspils Lipšos (79., 155. kaps), vienā — J. Graudonis Ikšķiles Zariņos (26. kaps), E. Šnore Doles Raušos.

Kad 1964. gadā šī raksta autors savā publikācijā par 9.—12. gs. latgaļu cirvjiem pieminēja āvas cirvju atradumus arī latgaļu zemēs, par āvas cirvjiem bija pavisam maz, ko teikt.⁷ Visi tie bija savrupatradumi. Trīs āvas cirvjus, kas atrasti Vidzemē — Launkalnes Jaunpienēnos, Jērcēnu Keižu Kumpās un Taurupes Aderkašos, kā importu no kuršu zemes savā monogrāfijā vērtē Ē. Mugurēvičs.⁸ Tagad pa vienam vai diviem āvas cirvjiem atrasts vairākos plaši pētītos latgaļu kapulaukos: J. Apalā un Z. Apalas 1972. gada pētījumos Drabešu Liepiņās (65. kaps),

Z. Apalas 1990. g. izrakumos Priekuļu Ģūģeros (117. kaps), J. Graudoņa 1972. g. pētītajā Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā (55. kaps), I. Kuniņas 1986. g. veiktajos izrakumos Kapiņu Kristapiņos (255. kaps) un I. Žeieres izrakumos Kokneses kapulaukā 1988. gadā (84. kaps). Ap-

kopojošu rakstu par Latvijas āvas cirvjiem nav. Rakstot par cirvi ģermāņu reliģiskajā kultūrā, Latvijā atrastos materiālus savā grāmatā plaši izmantojis P. Paulsens. Viņa pētījums palīdz izprast āvas cirvja vietu Ziemeļeiropas karamākslā un ticējumos.⁹ Igaunijas āvas cirvju atradu-

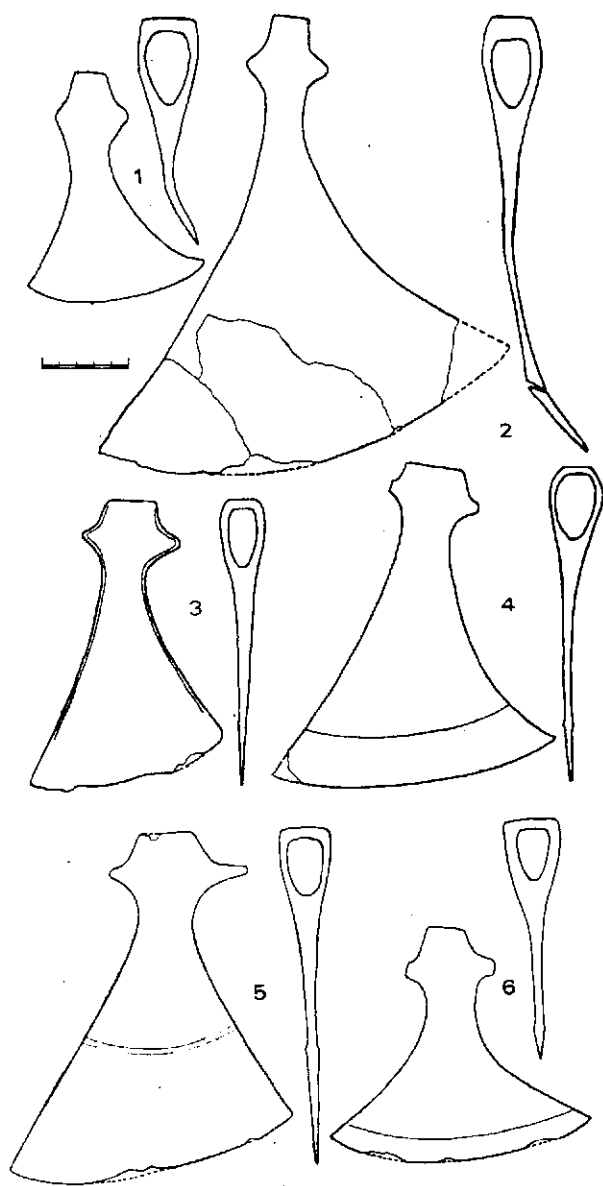

I. att. Āvas cirvju izplatība Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 11. —14. gs.

(Lietuvā pēc sarakstiem, ko publicējusi R. Volkaite-Kulikauskene, 1964, 105. lpp. un 1970, 210. lpp.; V. Kazakevičius 1996, 255. lpp. Igaunijas kontinentālajā daļā — pēc J. Selirand, 1974, 270. lpp., Igaunijas salās — pēc A. Kustinas disertācijas (1962) nepublicētajiem materiāliem; datus par jaunākajiem atradumiem Igaunijā autoram sniedzis M. Mandels)

Āvas cirvju atradumu vietas Latvijā:

1 — Dundagas Upesvagari, 2 — Dundagas Pārupi, 3 — Ārlavas Diženiēki, 4 — Talsu VilkuMuižas ezers, 5 — Lībagu Sārāji, 6 — Lībagu Ķīļi, 7 — Lībagu Kapurkalns pie Mežītes pilskalna, 8 — Vārves Lodiņi, 9 — Užavas Siltalciems, 10 — Piltenes Pasilciems, 11 — Alsungas Kalniņi, 12 — Edoles Kaķu ezers, 13 — Lielivande, 14 — Kuldīgas Upesostu mājas, 15 — Matkules kapsēta, 16 — Tukuma Jaunais tirgus, 17 — Gudenieku Adzu kapi, 18 — Ciravas pagasts, 19 — Aizputes grantsbedres, 20 — Raņķu Kapenieki, 21 — Sātiņu Upesmuiža, 22 — Rāvas Ābrami, 23 — Tosmāres grantsbedres, 24 — Medzes Strautiņi, 25 — Tāšu Kalnenieki, 26 — Durbes Dīri, 27 — Nicas Kušķi, 28 — Bunkas muiža, 29 — Aizvīķu Tiltiņi, 30 — Nīgrandes Grāviņi, 31 — Rīgas pils apstādījumi, 32 — Doles Rauši, 33 — Mārtiņsala, 34 — Salaspils Laukskola, 35 — Daugmales I kapulauks, 36 — Salaspils Lipši, 37 — Ikšķiles Zariņi, 38 — Lielvārdes pārceltuve, 39 — Aizkraukles Lejasžagari, 40 — Kokneses kapulauks, 41 — Ērgļu Jaunākēni, 42 — Krimulda, 43 — Līgatne, 44 — Drabešu Liepiņas, 45 — Āraišu mācītājmuiža, 46 — Priekuļu Ģūģeri, 47 — Launkalnes Jaunpieneņi, 48 — Jērcēnu Ķeizu Kumpas, 49 — Taurupes Aderkaši, 50 — Kapiņu Kristapiņi

2. att. Āvas cirvji. M tips (pēc J. Petersena) un šī tipa atvasinājumi.

1, 2 — senākā šī tipa forma (M₁).

Atradumu vietas: 1 — Bunkas muiža, 3. kaps; 2 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 3 — Talsu Vilkumuižas ezers, A 8571: 763; 4 — Salaspils Lipši, 79. kaps; 5 — Talsu Vilkumuižas ezers, A 8571: 772; 6 — Libagu Kapurkalns pie Mežītes pilskalna, VI: 47

mu vietas savā monogrāfijā uzskaitījis igauņu arhologs J. Selirands.¹⁰ Sāremā salā iegūtos 10 āvas cirvjus aplūkojusi A. Kustina savā disertācijā, kura nav publicēta.¹¹ Rakstot par kaujas cirvjiem, Lietuvā atrasto āvas cirvju pirmo reģistru sniegusi R. Volkaite-Kulikauskene.¹² Plašāk šo jautājumu apcerējis V. Kazakēvičs rakstā «M tipa kaujas cirvji. Hronoloģija un izcelšanās baltu zemēs».¹³ Tajā uzskaitīta arī lielākā daļa kuršu un latgaļu senvietu, kurās atrasti āvas cirvji. Uzmanību saista rakstā atzīmētās šķēpu, zobenu un āvas cirvju korelācijas.

Par cirvja lietošanu kā ieroci ir divi norādījumi Indriķa Livonijas hronikā un kādā ap 1300.—1350. gadu datējamā dokumentā par Kursu, kurus var attiecināt uz āvas cirvjiem. Par to būs runa raksta noslēgumā.

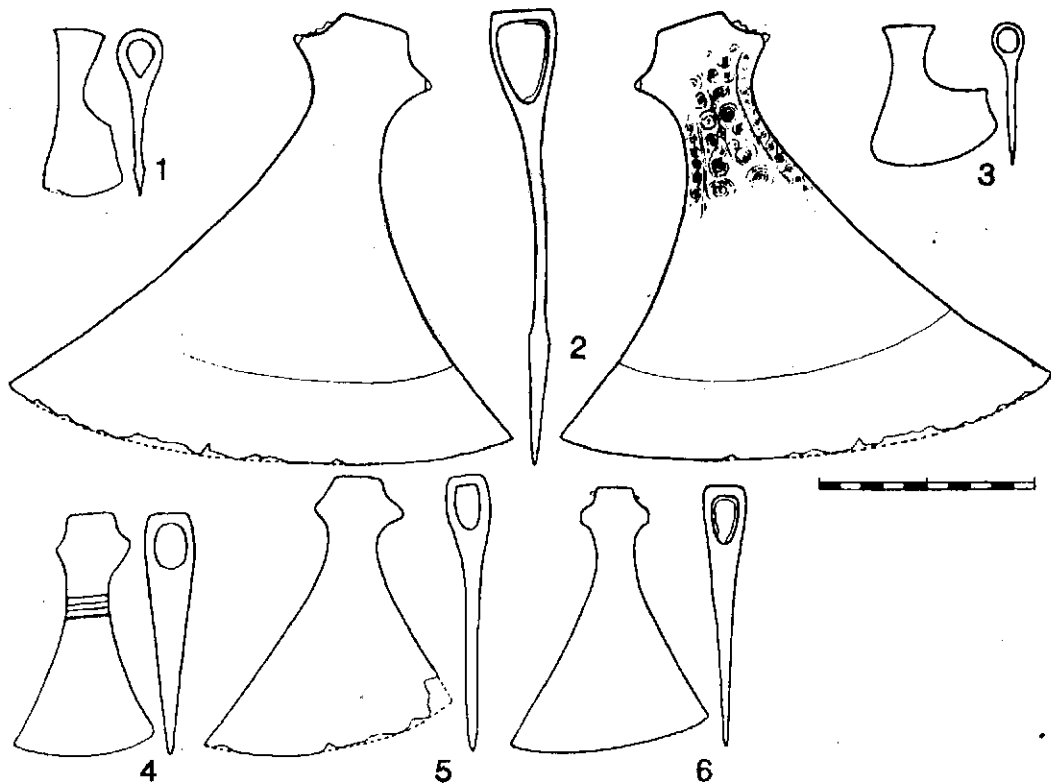
No vēstures avotiem par āvas cirvjiem vēl pieminami valodniecības dotumi. Valodnieks J. Zēvers raksta, ka vārds *āva*, *āve* laikam ir patapināts no vācu valodas. Patapināšana ir notikusi no vecākas formas *hawe*. Latviešu valodā šis vārds ir apliecināts J. Langes vārdnīcā I, 38 («*Hellepard die, ta ahwe*»), un II, 6 («*Ahwe, ein Hellepart*»), un G. F. Stendera vārdnīcā I, 3 («*ahwe, ahwis, eine Gewehr, halber Mond genants*»). K. Ulmans ietver šo vārdu arī savā vārdnīcā I, 3, bet piezīmē, ka šis vārds vairs gandrīz netiek lietots.¹⁴ Nav šaubu, ka āvas cirvji ir vēlāko āvu — helebaržu priekšteči.

Latviešu valodā trūkst speciāla vispārztīta vārda cirvja metāliskās daļas apzīmēšanai. Tehnisko zinātņu pārstāvju ieteiktajam vārdam «belzenis» vēsturnieku vidū nav piekritēju. Pēc autora uzskata, piemērotākais, šķiet, būtu «galva». Šajā rakstā termins «galva» lietots tikai tajos gadījumos, kad var rasties pārpratumi (varētu domāt, ka runa ir par cirvja atradumu kopā ar saglabājušos kātu). Āvas cirvja aprakstā lietoti vēl šādi cirvja daļu apzīmējumi: piets, kāta caurums, kāta cauruma sānu pagarinājumi, šķeltnis jeb asmens plāksne, asmens piemetinājuma līnija, cirvja kāts, kāta aptinums un kāta ķilis.

Trīs no Vilkumuižas ezerā atrastajiem āvas cirvjiem metalogrāfiski pētījis A. Anteins, konstatējot, ka asmens josla šiem āvas cirvjiem parasti darināta no piemetināta tērauda. Tā pānākts izturīgāks asmens un cirvīm piemērotāks asmens ķīļa leņķis ($7^{\circ}30'$ — 17°).¹⁵

Latvijā sastopamos āvas cirvjus kopumā vēl varētu raksturot šādi. Āvas cirvja galvai (cirvja metāliskajai daļai) raksturīgs plats vēdekļveida šķeltnis. Asmens platums visbiežāk svārstās no 15 līdz 20 cm; lielākais platums — 24,5 cm. Attālums no pīcta virsmas līdz asmenim variē tādos pašos izmēros. Kāta caurums — griezumā olveida vai trīsstūrveida ar noapaļotiem stūriem. Kāta cauruma sānos gan priekšpusē, gan aizmugurē ir trīsstūrveidīgi, taisnstūrveida vai mēlesveida izlaidumi (pagarinājumi). Salīdzinot ar darba cirvjiem, āvas cirvja šķeltnis ir plāns un viegls. Āvas cirvja svars reti kad pārsniedz 500—600 gramu. Veicot cirvju svēršanu daudzskaitlīgajā Vilkumuižas ezera kolekcijā, noskaidrots, ka biežāk sastopamais āvas cirvja galvas svars — ap 400 gramu. Īpaši izdalāmi mazie āvas cirviši, kuru asmens platums ir no 6 līdz 12 cm.

No 50 atradumu vietām 30 ir Kurzemē. Ja atskaita lībiešu kapulauku Tukuma Jaunajā tirgus laukumā, kur atrasts viens āvas cirvis, Zemgalē un Augšzemē šī tipa cirvji nav pazīstami. 19 atradumu vietas ir Vidzemē — lībiešu un latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Latgalē zināma

3. att. Rotātie āvas cirvjī (2, 4), «bārdas cirvju» miniatūrās formas (1, 3) un maza izmēra āvas cirvjī (5, 6).

Atradumu vietas:

1 — Raņķu Kapenieki, 28. kaps; 2 — Piltenes Pasilciems, ГИМ 27/57a, inv. 35129, Nr. 820; 3 — Piltenes Pasilciems, ГЭ 890/859; 4 — Salaspils Laukskolas apmetne, 1973. g. izr., Nr. 5928; 5 — Piltenes Pasilciems, CVVM 58702, RLB 137; 6 — Piltenes Pasilciems, ГИМ 27/50a, Nr. 451

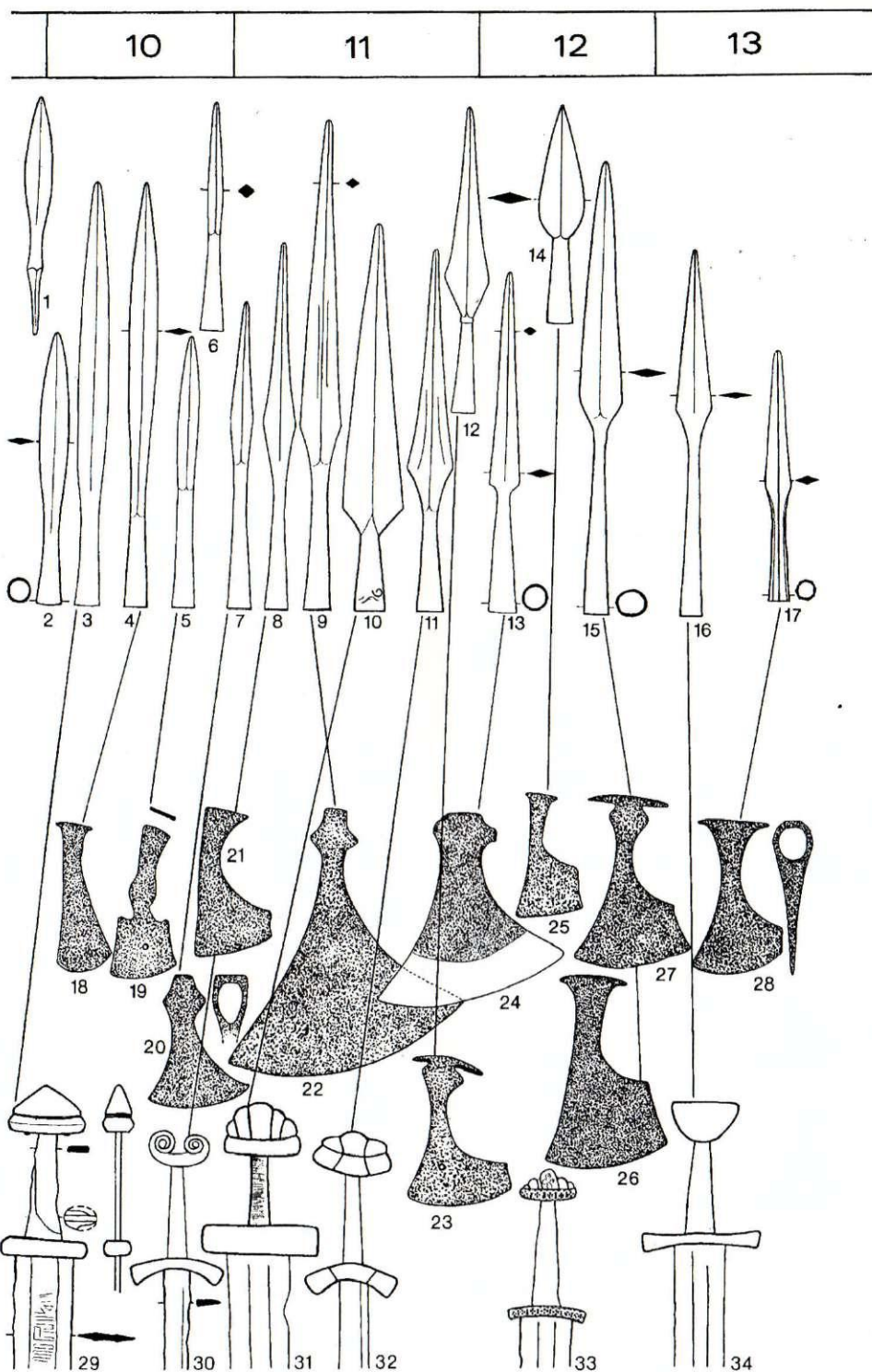
tikai viena āvas cirvju atradumu vieta — Kapiņu Kristapiņu kapulauks.

Latvijā atrastie āvas cirvjī atbilst M tipam pēc J. Petersena 1919. gadā dotās cirvju klasifikācijas.¹⁶ Šos cirvjus J. Petersens sīkāk nav analizējis tā iemesla dēļ, ka to lietošanas laiks pārsniedz vikingu laika ietvarus. Latvijā atrastos eksemplārus varētu iedalīt divos vai trijos M tipa apakštipos (M₁, M₂, M₃). Āvas cirvjī atšķiras pēc pieta darinājuma un pēc tā, kādā mērā cirvja šķeltni iezīmējas no tērauda kaltā un piemetinātā asmens josla. Ja atskaitām nelielos un miniatūros āvas cirvjus, tad viena no noteicošām pazīmēm, kas svarīga šo cirvju apakštipu noteikšanā, ir tās daļas izmēri, kas atrodas starp pietu un šķeltni (skatot cirvi no sāniem, t.i., profilā). Tā ir vieta, kur beidzas kāta caurums. Kopā ar pieta virsmas izmēriem, kāta cauruma sānu pagarinājumu veidu un kāta cauruma formu var mēģināt izdalīt āvas cirvju apakštipus. Vienkāršotā veidā veidā varam izdalīt āvas cirvju trīs grupas: M₁ variants — šķeltna kakliņa (cirvja daļa, kas atrodas starp kāta caurumu un šķeltni) izmēri (platums sānskatā) svārstās no 2,0 līdz 2,5 cm, M₂ variants — šķeltna kakliņa platums 2,5—3,5 cm, M₃ variants — šķeltna kakliņš 3,5—5 cm plats.

M₁ apakštipam raksturīgs šaurs, 2—2,5 cm plats, veseri atgādinošs piets, kura biezums līdz

7 mm, simetriski trīsstūrveida izlaidumi kāta cauruma sānos un šaurs kakliņš. Parasti pietsega un kakliņa izmēri sakrīt, t.i., kakliņa platums ir no 2 līdz 2,5 cm (2. att.: 1, 2). Datējamā kompleksā šādi cirvjī atrasti Kurzemē Bunkas muižas grantsbedrēs 1933. gadā E. Šturma savāktajā 3. apbedījumā, bet Vidzemē lībiešu apdzīvotā teritorijā — Lielvārdes pārceltuves 1. kapā (2. att.: 2). Abos apbedījumos šos cirvjus palīdz datēt tur atrastie šķēpi. Bunkas muižā atrastais šķēps pārstāv E tipa vēlīno formu (pēc J. Petersena klasifikācijas), ko var attiecināt uz laiku ap 1000. gadu (4. att.: 20, 7). Mirušajam līdzās novietoti dzelzs iemauktu laužņi. Blakus kreisajai kājai atrasts dzelzs piesis ar īsu piramidālu dzelksni un atro-tītiem loka cilpu galiem. Raksturīgi, ka Bunkas muižā ir konstatēti arī citi kapi, kurus var attiecināt uz 10. gs. beigām vai 11. gs. sākumu. Šeit iegūtais āvas cirvis pārstāv nelielu reti sastopamu formu.

Lielvārdes pārceltuves kapulauka apbedījumā iegūtais āvas cirvis pēc pieta darinājuma ir analogisks, bet ar ļoti platu, vēdekļveidā izvērstu šķeltni. Cirvja kakliņa platums ir 2 cm. Minētais cirvis atrasts kopā ar uznavas šķēpu, kurš pieskaitāms M tipam (pēc J. Petersena), kas hronoloģiski iederas 11. gs. sākumā (4. att.: 22, 9). To apliecina šajā kapā konstatētā pa-

4. att. 10.—13. gs. šķēpu, cirvju un zobenu korelācijas tabula.

Šķēpi: 1 — Kokneses Aizelkšņi, 2. kaps; 2 — Vilces pamatskolas parks, 2. kaps; 3 — Aizkraukles Lejasbitēni, 341. kaps; 4 — Višķu Maskavas sādža, 55. kaps; 5 — Salaspils Laukskola, 1. kaps; 6 — Livānu Jersikas kapulauks, s.a.; 7 — Bunkas muiža, 3. kaps; 8 — Bunkas muiža, 1. kaps; 9 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 10 — Salaspils Laukskola, 482. kaps; 11 — Bauskas Čunkāni, virieša kaps (P. Stepiņa izrakumi 1936. g.); 12 — Krimulda, 24. kaps; 13 — Medzes Strautiņi, atradumu komplekts; 14 — Elkšņu Beteļi, 20. kaps; 15 — Pļaviņu Letgaļi, 3. kaps; 16 — Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklaskalns, atradumu komplekts; 17 — Dzelzavas Strūgu kalns, 14. kaps (14. gs. raksturīga forma)..

Cirvji: 18 — Višķu Maskavas sādža, 55. kaps; 19 — Salaspils Laukskola, 2. kaps; 20 — Bunkas muiža, 3. kaps; 21 — Bunkas muiža, 1. kaps; 22 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 23 — Krimulda, 24. kaps; 24 — Medzes Strautiņi, atradumu komplekts; 25 — Elkšņu Beteļi, 20. kaps; 26 — Pļaviņu Letgaļi, 3. kaps; 27 — Pļaviņu Letgaļi, 3. kaps; 28 — Dzelzavas Strūgu kalns, 14. kaps.

Zobeni: 29 — Aizkraukles Lejasbitēni, 341. kaps; 30 — Bunkas muiža, 1. kaps; 31 — Salaspils Laukskola, 482. kaps; 32 — Bauskas Čunkāni, virieša kaps (P. Stepiņa izrakumi 1936. g.); 33 — Piltenes Pasilciems, ГЭ 890/1088; 34 — Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklaskalns, atradumu komplekts

kavsakta ar magoņpogaļu galiem un bronzas jostas sprādze. Tai analogiju redzam Gotlandē, Helvi draudzē, Ires kapulaukā 222. A kapā atrastajā jostas sprādzē. Arī 222. A kapā mirušajam līdzī dots ar 11. gs. sākumu datējams āvas cirvis, tikai izmēros mazāks par Lielvārdē atrasto.¹⁷ Tāpat kā Bunkas muižas apbedījums, Lielvārdes 1. kaps pieskaitāms pie skeletkapiem, taču ar uguns rituālam raksturīgām iezīmēm (cirvis bija deformēts un daļa no asmens — atlauzta). Saliekts bija arī pieminētais Bunkā atrastais cirvis.

Pie agrajiem M tipa cirvjiem pieskaitāms J. Urtāna izrakumos 1979. g. Daugmales kapulaukā 1. kapā atrastais eksemplārs. Tas iegūts kopā ar šauro kaujas nazi, M tipa šķēpu un bronzas taisnstūrveida apkalumiem greznotu jostu ar siksnu sadalītāju. Jostai ir liela azūra bronzas sprādze. Arī šim cirvim un jostai paralēles redzam Gotlandē, Ires kapulauka 222. B kapā.

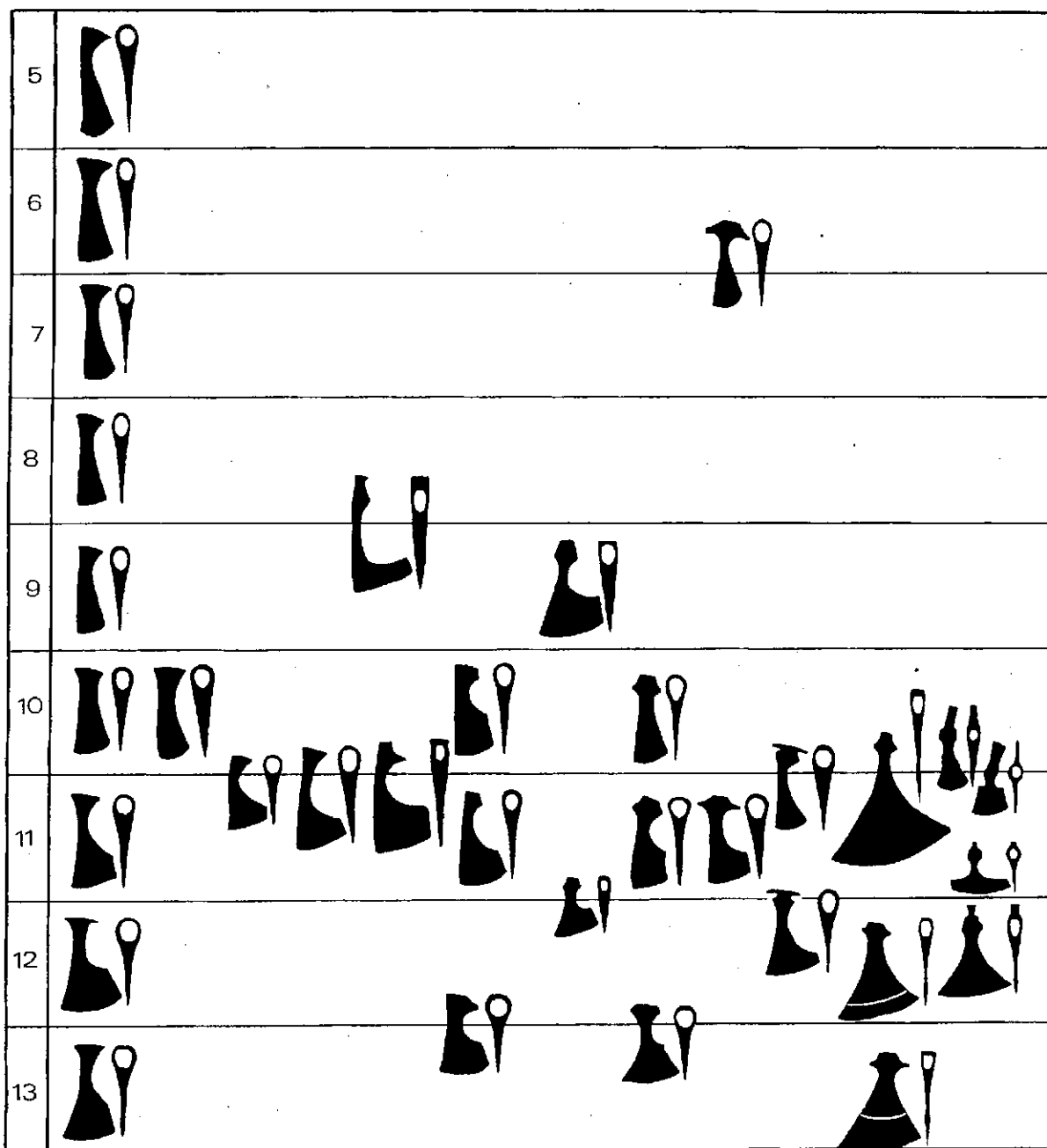
M tipa cirvju parādīšanās Latvijā vienlaicīgi Kurzemē un Vidzemē, pirmām kārtām Daugavas krastos, izskaidrojama ar tirdznieciskiem sakariem ar Skandināviju. Agrās M tipa cirvju formas vairāk ir pārstāvētas Daugavas krastos un Vidzemē nekā Kurzemē. M₁ vai M₂ apakštipam pieskaitāms cirvis vēl pārstāvēts Kokneses kapulauka 84. kapā. Šķiet, ka M₁ tipam var pieskaitīt arī Priekuļu Ģūģeros un Drabešu Liepiņās atrastos āvas cirvjus. Drabešu Liepiņās cirvis atrasts kopā ar slaidas lancetes veida uznavas šķēpa galu, kas pieder pie E tipa šķēpiem (pēc J. Petersena klasifikācijas), kuri pēc 10. un 11. gs. mijas parasti nav sastopami. Ar 11. gs. varētu datēt arī Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 55. kapā uzieto āvas cirvi, kurš atrasts kapa bedrē virs apbedījuma. Ņemot vērā, ka kapā atrodas vēl latgaļiem raksturīgais «bārdas cirvis» ar abpusēji pagarinātu pietsegu, 55. kapa āvas cirvi var uzskatīt par kara biedra vai tuvinieku ziedojumu. Kokneses kapulauka 84. kapā cirvis atradās kapa kājgalī līdzās M tipa šķēpam (pēc J. Petersena), kas raksturīgs vikingu laika beigām, bet sastopams vēl 11. gs. beigās un 12. gs. sākumā. Salaspils Laukskolas kapulauka 452. kapā atrastais āvas cirvis ir līdzīgs iepriekš aprakstītajiem M₁ un M₂ apakštipa cirvjiem, pārstāvot robežformu. Cirvja kakliņa platums ir 2,5 cm. Kapā atrastā pakavsakta ar magoņpogaļu galiem tomēr ļauj cirvi attiecināt uz 11. gadsimtu. Kapā ir līdzī dots arī divasmeņu zobens ar bronzas zobena maksts gala apkalumu, kas pēc formas līdzīgs Bauskas Čunkānu—Dreņģeru kapulauka 46. kapā atrastajam zobena maksts uzgalim, kuru var datēt ar 11. gs. vai pat 1000. gadu. Salaspils Laukskolas kapulauka 537. kapā iegūto āvas cirvi var attiecināt uz M₂ apakštipu, tā pieta platums ir 3,5 cm, kakliņa platums — 3 cm. Cirvim asmens lejasdaļā saskatāma tērauda asmens piemetinājuma līnija, kas iepriekš minē-

tajiem M₁ apakštipa cirvjiem nav izteikta. 537. kapā līdzī dots šķēpa gals ar šauru, bet masīvu lapu un samērā īsu uznavu. Šādi šķēpi biežāk sastopami 12. gs. apbedījumos. Kapā konstatēta arī bronzas lirasveida jostas sprādze, kuru var attiecināt uz 11. gs. beigām vai 12. gs. sākumu. M₃ apakštipam varam pieskaitīt Kurzemē Medzes Strautiņu kapulaukā atradumu komplektā iegūto āvas cirvi ar 4 cm platu kakliņu un izteiktu tērauda asmens piemetinājuma līniju. Kāta cauruma sānu pagarinājumi ir mēlesveida, asimetriski, kāta pusē pagarinājums lielāks. Interesanti, ka šis cirvis atrasts kopā ar līdzīgu uznavas šķēpa galu (4. att.: 24, 13) kā Salaspils Laukskolas kapulauka 537. kapā, kas raksturīgi 12. gadsimtam.

11. gs. beigām un 12. gs. raksturīgā āvas cirvju M₂ forma labi pārstāvēta Lībagu Sāraju senkapos, kur šo cirvju hronoloģijas noteikšanai kalpo bagātīgais kopā ar tiem atrastais šķēpu, zirglietu un rotaslietu klāsts. Vienā gadījumā (30. kapā) āvas cirvis iegūts kopā ar divasmeņu zobenu. Jāatzīmē, ka tas ir viens no nedaudzajiem gadījumiem, kad Latvijā šie divi, cērtamie ieroči atrasti vienkopus. Viduslatvijā un Austrumlatvijā tāda gadījuma nav. Tas liecina, ka āvas cirvi šeit pārsvarā, sevišķi Latvijas austrumu daļā, latgaļu un lībiešu teritorijā, bijuši kājnietu ieroči. Āvas cirvju lietotāji tur, domājams, bija vidēji turīgi vai mazturīgāki ļaudis, kas dārgo zobenu nevarēja iegādāties. Iespējams, ka Kurzemē šī tradīcija (vismaz 12.—13. gs.) bijusi atšķirīga. Alsungas Kalniņos 20. apbedījumā kopā ar āvas cirvi ugunskapā mirušajam līdzī dots zobens. Trīsreiz āva ar zobenu atrasta Durbes Dīros.

11. gadsimta otrajā pusē (ap 1082.—1090. gadu) darinātajā Bajē paklājā, kas attēlo 1066. gadā notikušo Heistingas kauju, redzami karavīri bruņutērpos, kuriem pie jostas ir zobens un kuri darbojas ar āvas cirvi garā kātā. Šo cirvju priekšrocība salīdzinājumā ar zobenu bija tā, ka tie sniedza tālāk un tādēļ bija ļoti noderīgi pretinieka kavalērijas apkarošanai. Tā anglosakšu karavīrs, nostājies kaujas ierindas priekšgalā līdzās karodzniekam, sagaida pretim auļojošos normāņu jātniekus (6. att.). Aiz viņa, izveidojot aizsardzības sienu, kurā vairogs pie vairoga, — pārējie anglosakšu karavīri ar duršanai vai mešanai paceltiem šķēpiem. Ka nevienam no karavīriem — šķēpnešiem nebūtu zobena, nevar apgalvot, jo jostasvietu tiem aizsedz mandeļveida vairogī. Līdzās esošā vienībā vismaz trim karavīriem, kas rikojas ar šķēpiem, pie sāniem makstī ir zobens.

Citos attēlos redzams, ka vairākiem karavīriem, lai tie varētu brīvi rīkoties ar cirvi un būtu pasargāti no normāņu bultām un šķēpiem, vairogs siksna «atmests» uz muguras. Krīt zirgi Vilhelma Iekarotāja karaspēkā, bet vēl vairāk anglosakšu kājnieki, kas ar tiem cīnās. Ar zobenu āvas cirvja galva tiek nodalīta no kāta. Krīt

5. att. 5.—13. gs. cirvju pamatformas Latvija.
Kreisajā pusē — izplatītāko šaurasmens un platasmens «bārdas cirvju» attīstības pamatlinija

anglosakšu kājnieki zem normāņu zirgu kājām, krīt āvas cirvis un līdz ar to karaļa Haralda vara.

Cirvja kā ieroča vājākais punkts bija kāta iespējamā lūšana. Ja tas notika, karavīrs varēja rīkoties ar zobenu. Pret cirvja kāta lūšanu nodrošinājās ar bronzas plāksnes aptinumu ap kātu pieta tuvumā. Interesanti, ka vairākiem Piltenes Pasilciemā un Talsu Vilkumuižas ezerā atrastajiem cirvjiem kāta caurumā ir saglabājušās bronzas sloksnes paliekas (3. att.: 2, 6).

Skandināvijas zemēs, īpaši Norvēģijā, bija ar cirvja lietošanu saistītas senas tradīcijas. Cirvji tika arī izgreznoti ar sudraba vai pat zelta inkrustāciju. Vienam no Pasilciemā atrastajiem āvas cirvjiem saglabājušās sudraba rotājuma

pēdas (3. att.: 2). Interesanti, ka tieši šī cirvja kāta caurumā saglabājušās bronzas sloksnes aptinuma paliekas. Pieminētajam, ar sudrabu rotātajam cirvim V. Ģinters veltījis atsevišķu rakstu, kurā cirvi datē ar 12. gadsimtu. Cirvja rotājumam analogijas viņš saskata Somijas atradumos.¹⁸ Pasilciemā iegūtajam cirvim līdzīgas formas sastopamas Libagu Sāraju kapulaukā. Šie cirvji pieskaitāmi M₂ apakštipam.

Paši vēlākie Latvijā atrastie āvas cirvji, kurus varētu pieskaitīt M₃ apakštipam, ir Talsu Vilkumuižas ezera ieroču kolekcijā. Tā kā šie cirvji atrasti, nepazeminot ezera ūdens līmeni, ar senlietu zvejas palīdzību, tad to piederība kompleksiem nav nosakāma. Kā jau minēts, analizējot Talsu Vilkumuižas rotu, darbarīku un ieroču atradu-

6. att. Bajē paklāja attēla fragments (Heistsingas kauja 1066. g.). Ierindas priekšā karavīrs ar paceltu āvas cirvi (pēc: The Bayeux tapestry. The complete tapestry in color with introduction, description and commentary by David M. Wilson. — Thames and Hudson, 1985. — P. 61)

mus, E. Šturms secināja, ka lielākā daļa ezerā atrasto cirvju attiecas uz 13. un 14. gadsimtu. Pēc tur atrastajiem cirvjiem var spriest, ka vēlākiem eksemplāriem raksturīgs platāks, kaut arī plānāks piets, garāki kāta cauruma sānu pagarinājumi un platāks kakliņš (2. att.: 5, 6). Cirvja asmens platumš lielāks par cirvja augstumu. Tērauda asmens piemētinājuma līnija sevišķi izteikta, pieta virsma bieži ir daudzskaldņota. Zīmīgi, ka 14. gs. uznavas šķēpiem arī ir raksturīgs uznavas skaldņojums. Vairāki 14. gs. raksturīgie uznavas šķēpu gali ar skaldņotu uznavu sastopami Vilku-
muižas ezera senlietu kolekcijā. Āvas cirvju vēla-
jam M₃ apakštipam pieskaitāms Alsungas Kalniņu 28. kapa cirvis. Šī cirvja kakliņa platumš — 5 cm. Kapa inventārs šo cirvi ļauj datēt ar 13. gs. vai 14. gs. sākumu.

Tādējādi M₁ tipa cirvjus varētu attiecināt uz 11. gs. sākumu un vidu, M₂ — un 11. gs. beigām un 12. gadsimtu, bet M₃ — uz 12. gs. beigām, 13. gadsimtu un, iespējams, 14. gs. sākumu.

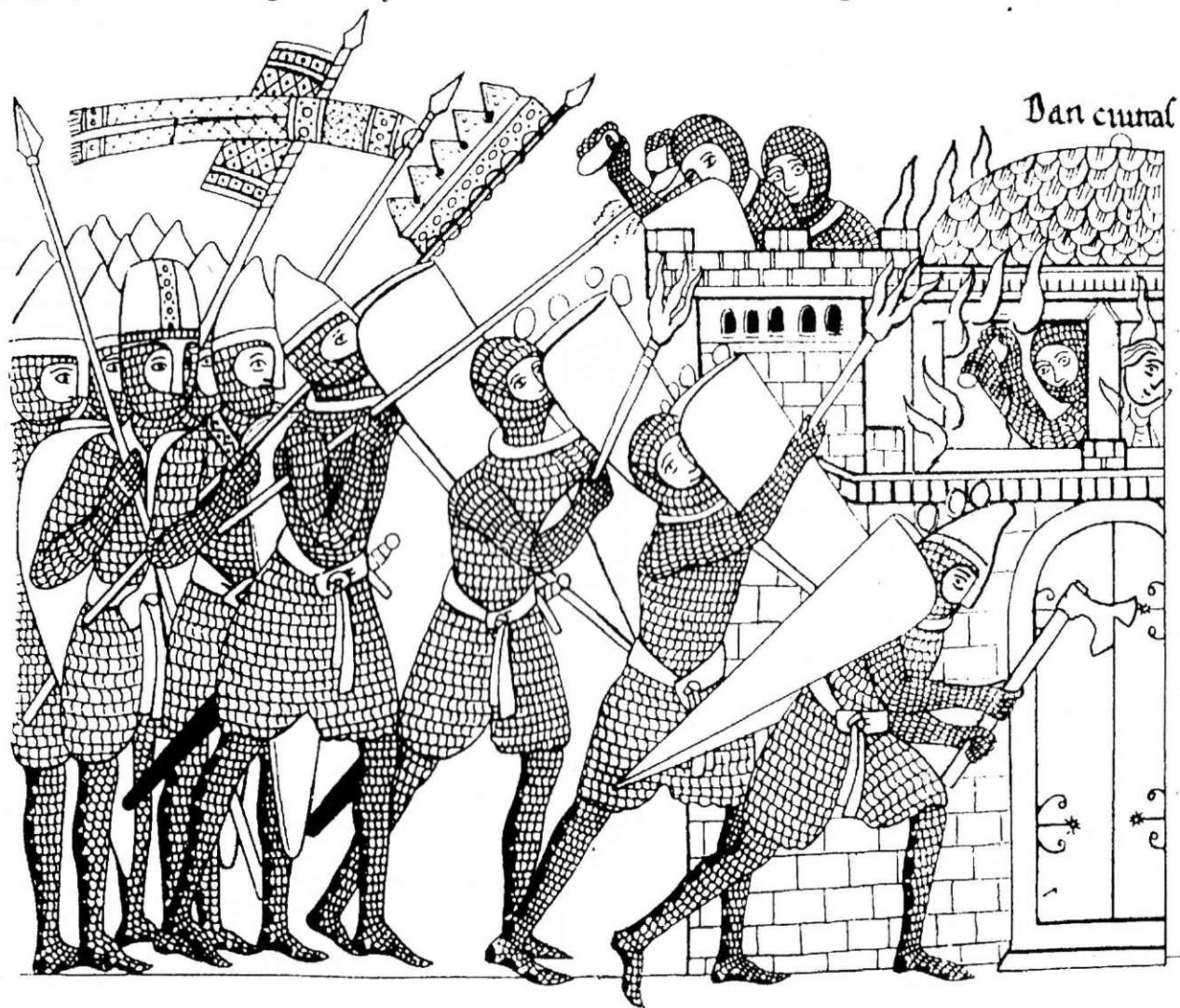
Cirvis kalpoja karavīram arī pārgājienu laikā ne tikai kā darbarīks, bet arī aizcirtumu ierīkošanai un to pārvarēšanai. Ar 12. gs. datējamā attēlā no *Hortus deliciarum* redzam, ka bruņukreklos tērpušies, ar vairogu un zobenu bruņoti karavīri pils aplenkumā āvas cirvi izmanto slēgto vārtu saciršanai (7. att.). Kurši ar cirvjiem gremdē kūģus.

Gan kuršu kapulaukos, gan Vilku-
muižas ezerā, kas arī uzskatāms par savdabīgu apbedī-
šanas vietu (nogremdējot mirušo vai kritušo ie-
ročus, darbarīkus un rotas), diezgan bieži

sastopami nelieli āvas cirvīši, kurus nevar pie-skaitīt miniatūrpriekšmetiem. Varbūt daļa no tiem piederējusi zēniem vai pusaudžiem, kas vingrinājās karamāslā? Tā liek domāt Bajē paklājā attēlotā kaujas aina: karavīrs, kas stāv uzbrucēju pēdējās rindās — līdzās stopniekiem un šķēpu metējiem, ir atvēzis šādu mazu cirvīti metienam uz pretinieka ierindu. Mazāk ticama ir versija, ka mazie cirvīši kalpojuši par vienības komandiera zīmi. Sena tautas gudriba, kas izteikta «Kalevalā», vēsta, ka kalējam cirvis jākaļ «pa vīram». Tas nozīmē, ka, izvēloties cirvi kā ieroci, bija jāņem vērā īpašnieka augums un fiziskais spēks.

Pazīstamais senkrievu ieroču pētnieks A. Kirpičnikovs izteicis domu, ka 13.—14. gs. cirvis kā ierocis piedzīvo renesansi, kuras cēlonis ir aizsardzības apbruņojuma pilnveidošanās un kājnieku karaspēka lomas pieaugums.¹⁹ Šķiet, ka to mēs varam konstatēt arī kuršiem, spriežot pēc viņu 13.—14. gs. apbruņojuma. Cirvis node-rēja bruņu šķelšanai. Kapu inventāri liecina, ka cirvis raksturīgs ne pārāk bagātiem ļaudīm. Kādā ar 1300.—1350. gadu datējamā dokumen-

tā — inventāra aprakstā Pērbones (Borbona) ciemā divās viensētās pieminēti kaujas cirvji, latīņu tekstā tos apzīmējot ar terminu *bipennis*. Šī termina burtiskā nozīme ir «divspārnis». Nav šaubu, ka 14. gs. kuršu zemnieka sētā varēja glabāties āvas cirvji. Konkrētajā gadījumā dokuments sastādīts kā akts par īpašumu, tajā skaitā vairogiem un cirvjiem, kurus ordeņbrāļi nolau-pījuši kuršu ciemā. Ir pamats domāt, ka 13. gs. cirvi kā ieroci izmantojuši arī ordeņbrāļi. Par to liecina Indriķa hronikas nodaļa (XIII: 2—4), kas stāsta par mestra Venno noslepkavošanu 1209. gadā. Ordeņbrāļu vidū bijis kāds degra-dēts brālis Vikberts, ordeņa īpašumu pārvald-nieks Cēsis no 1207. līdz 1209. gadam, «kas savu sirdi laikam vairāk bija pievērsis mīlestībai uz laicīgo pasauli nekā ordeņa disciplīnai un starp ordeņa brāļiem sēja daudz nesaskaņu». Viņš, atsaucis savā mājā ordeņa mestru un priesteri Johannesu ar ieganstu, ka grib nozēlot savus grēkus, «ar kaujas cirvi, ko arvien mēdza nēsāt klāt, mestram pēkšņi trieca pa galvu un turpat reizē ar mestru noslepkavoja arī prieste-ri». Par šo noziegumu Vikberts tika sodīts ar

7. att. Krusta karotāji aplenc pili. Āvas cirvja lietošana pils vārtu uzlaušanā (pēc *Hortus deliciarum*, 12. gs.; attēls reproducēts no grām.: *Karl Friese. Reise in die Romanik.* — Leipzig, 1967)

nāvi uz rata. Minētais cirvis arī šajā latīņu tekstā tiek apzīmēts kā *bipennis* un pieskaitāms āvas cirvjiem.²⁰

Norvēģijas karalis Olavs Svētais kaujā pie Stiklestades 1030. gada 29. jūlijā tika nogalināts ar āvas cirvjiem. 1387. gadā gleznotā miniatūra rāda 14. gs. āvas formu.²¹ Āvas cirvis kalpoja arī kā bendes ierocis.

Āvas cirvi 11.—14. gs. Baltijas jūras zemēs bija izplatīti no Britānijas rietumos līdz Karēlijai austrumos. Sevišķā cieņā āvas cirvi bija Norvēģijā. Interesanti atzīmēt, ka Norvēģija ir vienīgā valsts, kuras bruņoto spēku karogā un ģerbonī attēlots āvas cirvis. To paceltu ķepā tur karaliskais lauva. Tādu cirvi redzam arī Norvēģijas valsts ģerbonī. Āvas cirvju izplatība Latvijā (īpaši kuršu zemēs), kā arī kaimiņu zemēs Igaunijā un Karēlijā liek domāt, ka paraža lietot tieši šo skandināvisko cirvju formu varēja pastiprināti izplatīties sevišķi 12. un 13. gs., pateicoties dāņu centieniem nostiprināties Kurzemē, Ziemeļigaunijā un Karēlijā (1. att.). Jādomā, ka ievērojama loma skandināvisko āvas cirvju ieviešanā 11. gs. bija kuršu, lībiešu un latgaļu kontaktiem ar Dienvidzvidriju un Gotlandi. Āvas cirvi bija izplatīti arī kuršu apdzīvotajā Rīctumlietuvā un prūšu zemēs. Šo cirvju nokļūšana lībiešu teritorijā lielā mērā, iespējams, saistīta ar sakariem ziemeļaustrumu virzienā.

Latvija var lepoties ar vienu no bagātākajām dzelzs laikmeta cirvju kolekcijām Eiropā, tajā

skaitā arī āvas cirvjiem. Zviedrijā šī tipa cirvju atradumu skaitu lēš ap 30—40, Somijā — 95, Krievijā — 48, Igaunijā — 25. Liels āvas cirvju atradumu skaits Latvijā (250) gan nenozīmē, ka šie cirvi radušies un attīstījušies mūsu zemē. Tiesa, daļa no tiem izgatavota un vietas, daļa te nonākusi tirdznieciskā ceļā vai iegūta kā kara laupījums. Latvijas 5.—13. gs. cirvju attīstības shēma (5. att.) rāda, ka āvas cirvjiem ar īpatnējo picta konstrukciju nav nepārtrauktas vietējas attīstības, kā tas ir Skandināvijā. Taču skandināvu cirvi ir ietekmējuši vietējo cirvju attīstību. Tas, ka Latvijā atrasts vairāk āvas cirvju nekā to dzimtenē, no vienas puses, liecina par mūsu zemes iekļaušanos Ziemeļeiropas 11.—13. gs. cīņās, bet, no otras puses, atradumu lielo skaitu tomēr galvenokārt noteicis tas, ka Latvijā ilgāk nekā citur saglabājās paraža kapā līdzīgi dot cirvi.

Dāņi bija pirmie, kas sludināja kristīgo ticību (katolītību) Kurzemē, cēla baznīcas un dibināja bīskapiju. Kurši gan karoja ar dāņiem un papildinājās kara mākslā, bet pagāniskās paražas neatmeta. Dānijā āvas cirvju atradumu nav daudz, bet tos viņi pamatoti dēvē par «dāņu cirvjiem». Āvas cirvis iemūžināts Ringseboles baznīcas granīta cilnī (12. gs.). Tajā attēlots zemessargs zemnieks, bruņots ar apaļu vairogu un āvas cirvi, kurš cīnās, kā kājnieks ar no zirga nokāpušu bruņinieku.²² Latvijā nav šādu izcilu mākslas pieminekļu. Toties daudzus kuršu āvas cirvjus saglabājusī zeme un ūdens.

PARINDES

¹ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. — Riga, 1896. — S. 45, 418, Abb. 22, 22. Kļūda izlabota 1939. g. Jelgavas muzeja katalogā: Die vorgeschichtliche Sammlung des kurzemer (kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818—1938. — Riga, 1939. — Taf. 23: 10.

² Сизов В. И. Предварительный отчет о поездке с археологической целью в Курляндскую губ. летом 1895 г. // Археологические известия и заметки. — Москва, 1896. — Т. 4. — С. 40, 47.

³ Šturms E. Vilkmuižas ezera atradumi // SM. — 1936. — Nr. 2. — 72.—86. lpp., 14. att.

⁴ Cimermane I, Urtāns V. Latvijas PSR vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā // RT 1960. — Rīga, 1961. — 12. lpp.

⁵ Stepiņš P. Durbes kauja. — Rīga, 1967. — 18.—25. lpp.

⁶ Asaris J. Izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // ASM 1988 un 1989. — Rīga, 1990. — 30.—34. lpp.; Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.—13. gs. // AE. — Rīga, 1996. — 18. laid. — 38.—42. lpp.

⁷ Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvi // AE. — Rīga, 1964. — 6. laid. — 117., 120., 121. lpp., 7. att.

⁸ Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 44, табл. V: 6.

⁹ Paulsen P. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. — Bonn, 1956. — S. 11—98.

¹⁰ Selirand J. Ecstlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tārkamise periodil (11.—13. sajand). — Tallinn, 1974. — Lk. 270.

¹¹ Кустин А. Э. Археологические памятники периода зарождения раннефеодальных отношений на островах Сааремаа и Муху (в XI — начале XIII в.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Таллин, 1962. — С. 14.

¹² Volkaitė-Kulikauskienė R. Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu // Lietuvos TSR Mokslu Akademijos darbai, serija A, 1 (16). — Vilnius, 1964. — P. 105; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX—XII amžiai. — Vilnius, 1970. — P. 210.

¹³ Kazakevičius V. Topory bojowe typu M. Chronologia i pochodzenie na ziemiach Bałtów // Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej / Ed. Zofia Kurnatowska. — Wrocław, 1996. — T. 2. — S. 233—241.

¹⁴ Zēvers J. Karš kultūras vēstures gaismā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1927. — Nr. 2. — 111. lpp.; Lange J. Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon. — T. 1. — Oberpahlen, 1772. — S. 38; T. 2. — Oberpahlen; Mitau, 1773—1777; Stender G. F. Lettisches Lexikon. — Mitau, [1789]. — T. 1 [Lettisch-deutsch], T. 2 [Deutsch-lettisch]. — S. 3, 318; Ulmann C. Lettisches Wörterbuch. Erster Theil: Lettisch-deutsches Wörterbuch. — Riga, 1872. — S. 3. J. Zēvera rakstā, citējot G. F. Stendera vārdnīcu, ir ieviesusies kļūda, kas var radīt iespaidu, ka āvas cirvis vācu valodā

saukts par pusnavi (*ahwe, ahwis, eine Gewehr, halber Mord genant*). Ja arī karavīru humora vārdu spēle (*halber Mond* — pusmēness, *halber Mord* — pusnāve) iespējama, G. F. Stendera vārdnīca to nepierāda.

- ¹⁵ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. — Rīga, 1976. — 23., 24. lpp.
- ¹⁶ *Petersen J.* De norske vikingesverd // Videnskapsselskapets Skrifter, 2. Historisk-filosofisk Klasse, 1. — Kristiania, 1919.
- ¹⁷ *Thunmark-Nylén L.* Wikingerzeit Gotlands. I Abbildungen der Grabfunde. — Stockholm, 1995. — Abb. 210: 2, 8.
- ¹⁸ *Ginters V.* Eine finnische Prunkaxt aus Lettland // Fornvännen. — 1967. — H. 2. — S. 116—121.

¹⁹ *Курпичников А. Н.* Оружие в древней Руси. — Москва, 1976. — С. 22, 23.

²⁰ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugureviča priekšvārds un komentāri.* — Rīga, 1993. — 124.—127. lpp., XIII: 2—4, 381. lpp. (komentāri).

²¹ *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi. — 14. att.

²² *Liebgott N.-K.* Middelalderens våben. — København, 1976. — 12.—17. lpp.; *Andersons E.* Dānijas sakari ar Baltijas zemēm no IX līdz XIII gadsimtam vestures avotu gaisma // IZAV. — 1990. — Nr. 2. (511). — 20.—22. lpp.

Māris Atgāzis

BROAD-AXES IN LATVIA

Summary

In the 11th century, the broad-axe appeared as one of the most impressive forms of battle-axe in Latvia. Slightly altered in form, it maintained its significance until the 14th century.

250 broad-axes have been found in Latvia, from 50 different find-spots, mainly pre-Christian cemeteries. This represents about 1/5 of the 125 known axes from the 10th—13th centuries. Broad-axes have also been found in two lakes, where they were deposited together with other weapons, tools and jewellery: Lake Kaķu at Ēdole (2 samples) and Lake Vilkumuiža at Talsi (146 samples). The greatest number of broad-axes have been found in cremation graves in Kurzeme, in the area inhabited by the Curonians and the mixed Curonian-Liv population (Fig. 1): Pasilciems in Piltene District, Kalniņi in Alsunga District and Sārāji in Lībagu District.

Between 1 and 3 samples of broad-axes have been found in Vidzeme: in the Daugava River basin at the Liv cremation cemetery of Laukskola in Salaspils District, at Lipši in Lielvārde District; in the Gauja River basin at the Latgalian inhumation cemetery of Liepiņas in Drabešu District and Čūgeri in Priekule District,

as well as the Latgalian cemeteries in Vidzeme and Latgale Jaunākēni in Ērgļi District and Kristapēni in Kapiņi District.

In terms of their form, the broad-axes belong to J. Petersen's (1919) Type M and its derivatives. Chronologically earliest in the author's opinion are axes with a narrow (around 2 cm) and heavy butt, triangular lateral protuberances on the shaft-hole and a narrow neck (around 2 cm) (Fig. 2: 1—2). These are dated to the early 11th century. Axes with a slightly wider neck and shaft covering appear at the end of the 11th century. This is confirmed by the battle scenes in the Bayeux Tapestry, where broad-axes are employed by foot-soldiers fighting against cavalry.

In Latvia Type M broad-axes appeared under Scandinavian influence through trading contacts. Possibly in the 12th and 13th centuries this development was furthered by Danish attempts to subjugate Curonia, northern Estonia and Karelia. Similar axes could have arrived in Latvia from Gotland, Southern Sweden or Finland. There is no proof of local origin of these axes (Fig. 5), while in Scandinavia this is beyond doubt.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Distribution of broad-axes in Latvia, Lithuania and Estonia, 11th—14th centuries.

Fig. 2. Broad-axe Type M (after J. Petersen) with derivatives of this type.

Fig. 3. Ornamented broad-axes (2, 4), miniature bearded axes (1, 3), small broad-axes (5, 6).

Fig. 4. Correlation table of spears, axes and swords, 10th—13th centuries.

Fig. 5. Basic forms of axes in Latvia, 5th—13th centuries (on the left: basic line of development of the most common narrow-bladed and broad-bladed axes).

Fig. 6. Detail from Bayeux Tapestry (Battle of Hastings, 1066: soldier with raised broad-axe in front of the line of battle).

Fig. 7. Crusaders surround a castle. Broad-axe employed to break down the castle gates (after *Hortus deliciarum*, 12th century).

Elvīra Šnore

LEJASDOPEĻU KAPULAUKS SENAJĀ SĒLIJĀ

Šis ir arheoloģes Dr. honoris causa E. Šnores (1905—1996) pēdējais zinātniskais raksts, kuru viņa nepaspēja pabeigt. E. Šnore neatstāja norādes uz publikācijai paredzētajām ilustrācijām un izmantoto literatūru. Daļa no Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka izrakumu ilustratīvā materiāla ir publicēta grāmatā «Latvijas PSR arheoloģija» (R., 1974. — 146.—148., 164., 166., 174. att.; 64., 67., 78. tab.). Šī raksta ilustrēšanai izvēlētas vēl nepublicētās kapu inventāra tabulas, kas E. Šnores vadībā zīmētas agrākos gados. Rakstu publicēšanai sagatavojusi A. Vilcāne.

Sakarā ar iecplānotās Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecību uz Daugavas 60. gados aktuāls kļuva applūdinājuma zonā situēto arheoloģisko pieminekļu liktenis. Tika veikta jau agrāk zināmo un jaunatklāto, pieminekļu arhīvā nesošo arheoloģisko pieminekļu jauna reģistrācija. Viens no Daugavas kreisā krasta pieminekļiem bija Aizkraukles rajona Sēlpils pagasta Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauks, kura apkārtnes reljefs pieļāva varbūtību, ka to skars uzplūdinājums. Tāpēc 1960. un 1961. gadā šī raksta autoros vadībā tika veikti kapulauka arheoloģiskie izrakumi.¹

Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauks situēts Pļaviņu—Vīgantes lielceļa ziemeļpusē starp Robežkrogu un Lejasdopeļu mājām (1. att.). Kapu uzkalniņi izkaisīti samērā tuvu cits pie cita nelielā priežu mežā un cieši pieslēdzas ar akmeņu žogu apņemtajai, pamestajai Robežkroga kapsētīnai. Senais kapulauks sastāv no 63 kapu uzkalniņiem, no kuriem daļa (ap 27) atrodas iekšpus kapsētas žoga, tās ziemeļrietumu stūrī. Uzkalniņu lielums svārstās no 6 līdz 10 m diametrā un no 0,6 līdz 2 m augstumā. Visos uzkalniņos jau pirms izrakumiem bija samanāmas postījumu pēdas. 1960. gadā izpētīti 4 uzkalniņi (Nr. I—IV) kapulauka R malā, turklāt mazākais (Nr. IV) atradās pie kapsētas žoga un daļēji iensniedzās kapsētā. 1961. gadā izpētīti 6 uzkalniņi (Nr. V—X).

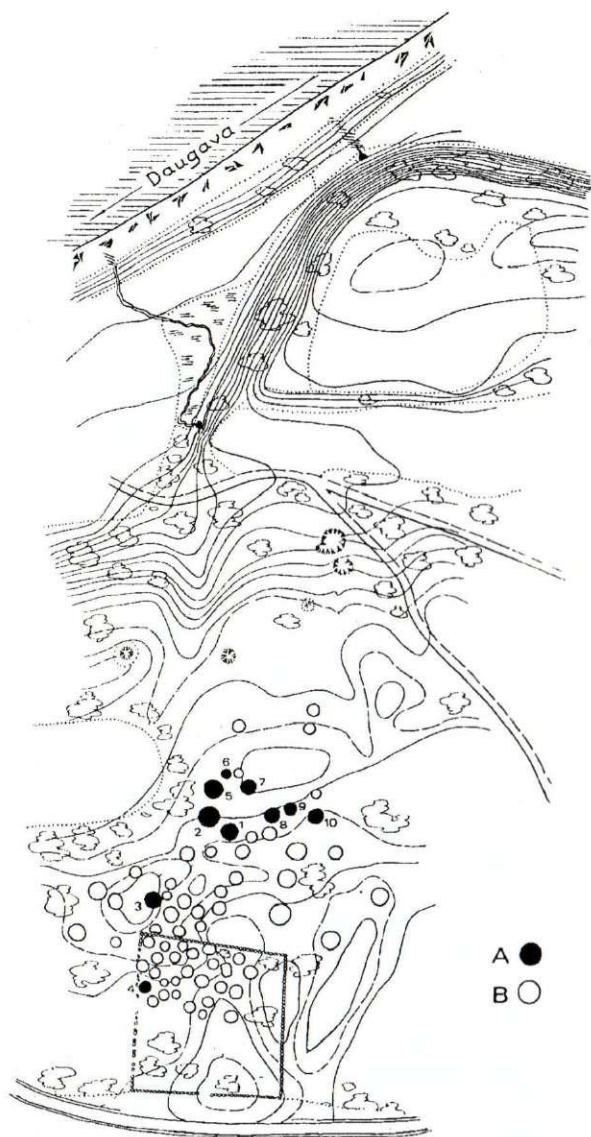
Kapulauks pazīstams jau kopš 1896. gada, kad te nelielus izrakumus izdarījuši vācu pētnieki A. Buhholca vadībā.² Arheoloģiskajā literatūrā šis kapulauks ir ienācis ar Vīgantes nosaukumu — pēc muižas (*Stabben*), kuras zemes teritorijā tas atradās. Pēc A. Buhholca liecības te 1830. gadā racis Vīgantes muižas īpašnieks Vitenheims,

1839. gadā to pētījis plašā darba «*Necrolivonica*» autors F. Krūze. No šiem izrakumiem arheoloģiskajā literatūrā iegājis tikai viens galvaskauss ar trīskārtu grīstes vainagu (uz vilnas dzijām uzvērti rievoti bronzas cilindriši). Šis galvaskauss bija eksponēts 1896. gadā Rīgā 10. arheologu kongresa laikā³ un attēlots J. R. Aspelīna Baltijai veltītajā V sējumā.⁴

Pēc A. Buhholca liecības Kamarina izraktie 2 uzkalniņi saturēja vairākus apbedījumus. 1. uzkalniņš A—R virzienā bijis 7,7 m, bet Z—D virzienā 9,2 m liels un 1 m augsts; tajā atklātas 4 apbedījumu paliekas. 1. apbedījumā sieviete galvā bijis bronzas spirāļu vainags ar starpskārdītēm, ap kaklu kaklariņķis, kuram līdzīgi publicēti 10. arheologu kongresa katalogā.⁵ Skeleta labajā pusē atrasts akmens vārpstas skriemelis, zem tā važiņa ar lāča zoba piekariņu. Bez tam atrasta aprobece ar zvērgalvu galiem, kaudzītē 3 gredzeni, maza pakavsakta ar vienu atrofītu un fasetētu galu, stikla krellītes, daudz bronzas riņķīšu un kauri gliemežnīcas. Bērna skeletkapā (Nr. 2) atrastas 2 mazas spirālaproces, 2 platas aproces, gredzens ar sauliņu ornamentu un kaklarota no 3 rindās uz vilnas dzijām savērtiem maziem bronzas riņķīšiem. No 4. apbedījuma šī uzkalniņa dienvidu malā saglabāties tikai tam piederošs zirga galvaskauss, kuram starp zobiem bija laužiņi. Tuvumā atrasts dzelzs piesis un kāpslis.

2. uzkalniņā Kamarins atradis kaulus, ogles, akmeņus, vienu iedzītņa šķēpu, krustiņu, 2 riņķus, 2 nažus.

A. Buhholca pētītajā 3. uzkalniņā, kas bijis 8,8 m diametrā un 0,8 m augsts, izklaidus atklāti akmeņi, pēc kuriem spriests, ka uzkalniņi agrāk bijuši klāti akmeņiem, kas izlauzti, ieriko-

1. att. Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka situācijas plāns.
A — E. Šnores pētītie uzkalniņi. B — nepētītie uzkalniņi

jot kapsētiņas žogu. Virieša skeletkaps, guldīts A—R virzienā, atklāts 1,25 m dziļumā. Uz katras rokas mirušajam bijis pa arocei ar zvērgalvu galiem, zem labās rokas vīta pakavsakta ar atroģtiem galiem, zem tās tērpā paliekas, bet skeleta lejasdaļā ādas josta ar divrindu bronzas apkalumiem. Kreisajā pusē atsegts dzelzs nazis, starp augšstilbiem — platsmens cirvis, labās kājas rajonā — uzmavas šķēps.

A. Buhholca pētītais 4. uzkalniņš, kas Z—D virzienā bijis 6,1 m, bet A—R virzienā — 6,3 m liels un 1,5 pēdas augsts, izrādījās izpostīts un bez atradumiem. Tāpat A. Buhholca raktais 5. uzkalniņš, kas Z—D virzienā bijis 6,35 m, bet A—R virzienā — 5,3 m liels un 0,6 m augsts, arī izrādījās izpostīts. 72 cm dziļumā atrasti izkaisīti skeleta kauli un ogles. Postīts bija arī pēdējais — 6. A. Buhholca rak-

tais uzkalniņš, kas Z—D virzienā bija 6,6 m, bet A—R virzienā 7,6 m liels un ap 1 m augsts. Uzkalniņa ZZA stūrī 1,2 m dziļumā 30 cm diametrā lielā laukumā atrada ogles, mazu spirāli, vienu mazāku un otru lielāku pakavsaktu ar magoņgalvu galiem. Oglēs atrada pārlauztu uzmavas šķēpa galu. Lielākajai pakavsaktai nav uguns pēdas.

Kā pēdējais no vācbaltiešu pētniekiem, kas izdarījis izrakumus Lejasdopeļu kapulaukā, minams K. fon Lēviss of Menārs.⁶ 1899. gada 10. jūlijā viņš, Vīgantes muižas īpašnieka K. Krigenera uzaicināts, izpētīja vienu — 7. uzkalniņu. Tam pāri sniedzās kapsētiņas akmeņu žogs. Uz necilātas zemes virsmas 1,65 m zem uzkalniņa virsotnes atklāja virieša skeletkapu ar divasmeņu zobenu pie mirušā labajiem sāniem. Zobenam ir misiņa poga, tā koka maksti noslēdz bronzas apkalums ar heraldiskas liliņas atēlu. Pie labās kājas mirušajam bija nolikts uzmavas šķēpa gals ar rombisku lapu un platsmens cirvis. Par to, ka mirušais bijis jātnieks, liecina pie kreisās kājas atrastais bronzas piesis. Tērpū raksturo ādas josta ar sprādzi un bronzas apkalumiem. Tērpū saturējusi bronzas pakavsakta ar vāļu galiem. Atrasti arī divi bronzas spirālgredzeni. Tagad šī kapa inventāra atrašanās vieta nav zināma.⁷

E. Šnores vadīto arheoloģisko izrakumu laikā 1960. un 1961. gadā izpētīti 10 uzkalniņi ar kopumā 40 apbedījumiem. Pēc tuvumā esošajām Lejasdopeļu mājām kapulauks nosaukts šajā vārdā. Šo izrakumu materiāli glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā.⁸

UZKALNIŅU APRAKSTI

I UZKALNIŅŠ bija apaļas formas, 8 m diametrā, 1 m augsts; tas ir viens no mazākajiem kapulaukā un saturēja 6 apbedījumus.

1. Virieša, ap 50 gadu veca⁹, sapostīts skeletkaps 1,40 m dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 45°). No skeleta saglabājušās kājas līdz jostasvietai in situ, pārējais sapostīts un kapa piedevas izlaupītas. Saglabājusies jostas apkaluma plāksnīte un nenoteikts dzelzs fragments.

2. Bērna, ap 1 gadu veca, skeletkaps, šķiet, bluķa šķirstā, 1,33 m dziļumā, orientēts ZR—DA virzienā (azimuts 285°). No skeleta saglabāties tikai galvaskauss ar zobiem. Kapa piedevas: bronzas zvārgulītis ar auduma paliekām un 2 bronzas riņķīši ar ādas paliekām.

3. Virieša ugunskaps 1,77 m dziļumā. Četrstūrīnā, 5,7 x 5 m lielā laukumā kalcinēti kauli, blakus kapa piedevas: dzelzs platsmens cirvis, dzelzs iedzītņa šķēps, bronzas pakavsakta ar daudzskaldņu galiem, bronzas spirālgredzens un izlocīta grezna ādas josta ar bultveidīgiem un apaļiem bronzas apkalumiem rotātu jostas piekaru. Šim kapam pieder arī sarkanā, melnā un baltā krāsā apgleznota, ap 90 cm gara koka priekšmeta fragments (7. att.: 3).

4. Bērna sapostīts skeletkaps ar saglabājušos galvaskausu un kapa piedevu — bronzas zvārgulīti.

5. Sievietes, ap 25 gadus vecas, skeletkaps 1,95 m dziļumā, orientēts DR—ZA virzienā (azimuts 210°). Skeleta kauli netraucēti — galva noliekta uz labā pleca, kreisā roka pārlikta labajai rokai jostasvietā. Piedevas: ap galvu 2 vainagi — liklocī sakārtotu bronzas riņķīšu vainags ar važiņas bizi un kaula ķemmiti un fragmentāri saglabājies, ar dzeltenām krellītēm un alvas podziņām rotāts drēbes vainags. Ap kaklu bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapecveidīgu mēlišu piekariņiem un vīts kaklariņķis ar cilpu galiem, kā arī vairākkārtīga kauri gliemežnicu un stikla kreļļu rota. Pēdējai piekārti 2 bronzas krustiņi, 2 ažuŗi, 1 rozetveida, 1 medaljonveida (ar svētā attēlu) piekariņš, kā arī 2 bronzas zvārgulīši. Mirušajai ap pleciem apliktā villaine rotāta ar bronzas spirālītēm un priekšpusē sasprausta ar vītu bronzas pakavsaktu ar daudzskaldņu galiem.

Uz mirušās rokām pa bronzas aprocei ar zvērgalvu galiem. Uz kreisās rokas pirkstiem 3 gredzeni — spirālgredzens, vairoggredzens un gredzens ar pāresnīnātu priekšpusi, bet uz labās rokas pirkstiem — spirālgredzens ar stieples notinumu un piekārtām mēlītēm, kā arī gredzens ar vairodziņu. Pie mirušās labajiem sāniem karājies bronzas stienišu važiņa: bronzas zirdziņa piekariņš, kaula duncītis, nazītis, fragmentāra dzelzs slēdzene, bronzas atsvārs un bronzas zvārgulītis. Starp kāju pēdām nolikti darbarīki: dzelzs rauknis un dzelzs īlens.

6. Sievietes iznīcis, uz radzes guldīts skeletkaps 2,05 m dziļumā, orientēts ZA—DR virzienā (azimuts 210°). No skeleta vāji saglabājies galvaskaus un kāju kaulu fragmenti. Kapa piedevas: no galvas noslidējis šaurs trīsriņķu spirālīšu vainags un auduma vainags ar uz astriem savērtu bronzas riņķīšu likloci un alvas podziņu rindām malās. Labajā pusē pie kājām atrasts bronzas spirālgredzens un rozā šifera vārpstas skriemelis. Pie kājām novietoti darbarīki: dzelzs dzirkles, dzelzs rauknis un sarene, zem tiem 2 bronzas spirālgredzeni. Par ādas apaviem liecina siki ādas gabaliņi.

II UZKALNINŠ situēts I uzkalniņa tuvumā, tā diametrs Z—D virzienā 9,40 m, bet A—R virzienā — 10,20 m. Tas bija 1 m augsts un saturēja 18 apbedījumus.

1. Meitenes, ap 5 gadus vecas, skeletkaps 1,60 m dziļumā, orientēts ZA—DR virzienā. No skeleta saglabājies galvaskaus, pārējie kauli daļēji iznikuši. Mirušajai ap galvu auduma vainags, rotāts sikām bronzas spirālītēm, kas veido krustotu likloci, lejasmaļā piešūtas alvas podziņas un «ķepiņas», kā arī otra vainaga fragmenti no bronzas stieples un riņķīšiem. Ap kaklu bijuši 3 bronzas kaklariņķi: viens — ar noplacinātiem galiem un piekārtām trapecveidīgām

mēlītēm, otrs — tordēts ar četrstūrīgiem galiem un trešais — vīts, ar cilpu galiem; kā arī vairākkārtīga kauri gliemežnicu rota ar piekariņiem. Šai rotai pieder ap 150 stikla kreļļu, 3 bronzas krustiņi, apaļi alvas un briļļuveida bronzas piekariņi. Uz mirušās rokām pa bronzas aprocei ar zvērgalvu galiem, uz labās rokas pirksta bronzas spirālgredzens. Mirušajai ap pleciem bijusi nerotāta, ar prievīti apšūta villaine, priekšpusē sasprausta ar bronzas pakavsaktu ar četrstūrīgiem galiem. Par apaviem liecināja pie katras kājas atrastais bronzas zvārgulītis.

2. Zēna, ap 7—8 gadus veca, skeletkaps 60 cm dziļā kapa bedrē, orientēts DR—ZA virzienā. No skeleta saglabājies vienīgi galvaskaus. Kapa piedevas: apmēram jostasvietā atrasta bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un šķērsgrīzumā četrstūrīgu loku.

3. Vīrieša sapostīts aplaupīts skeletkaps. Kauli sajaukti. No kapa piedevām atrasts vienīgi dzelzs plātsmens cirvītis un pāri tam pārlikts dzelzs uzmavas šķēps.

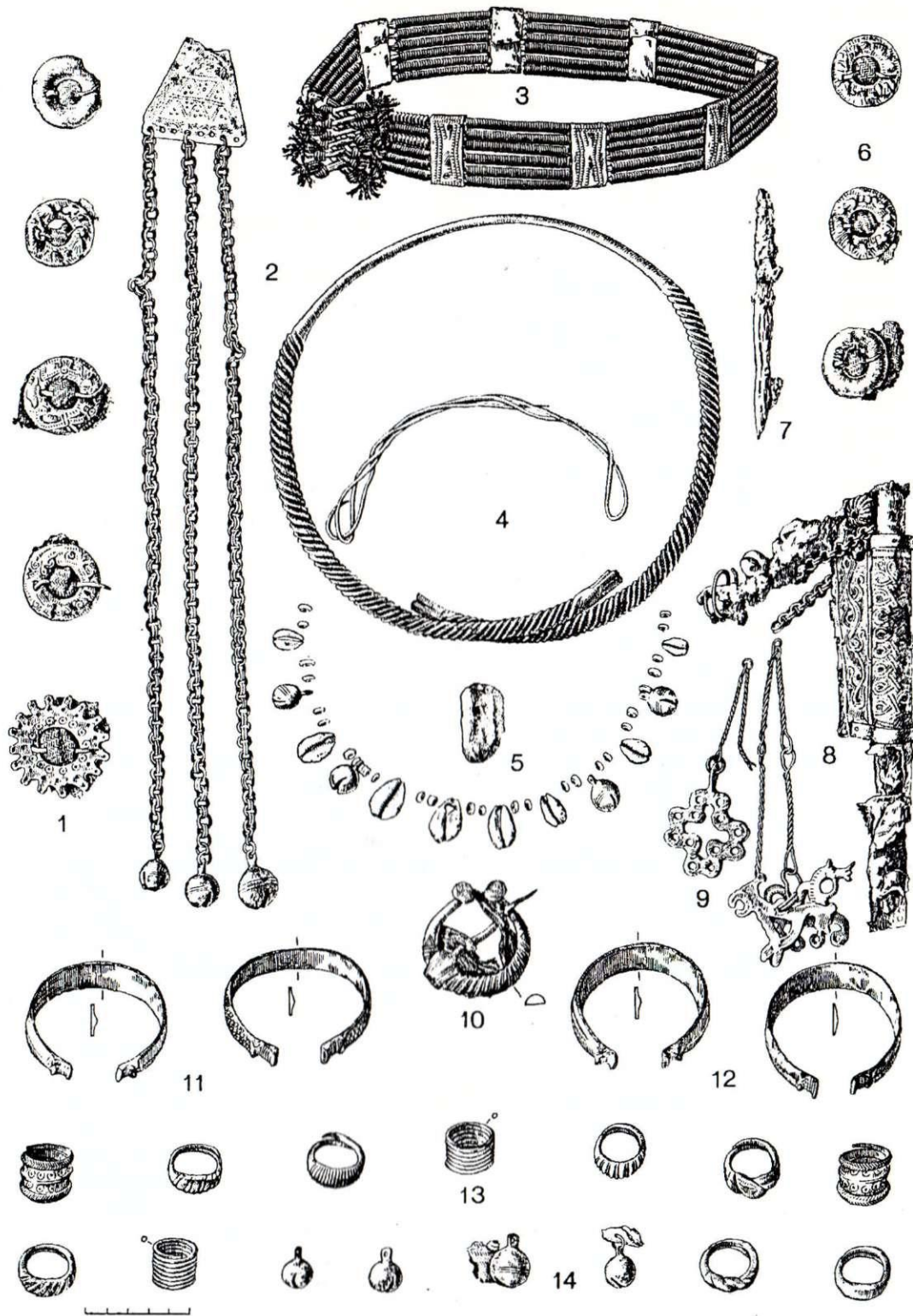
4. Sievietes, ap 50 gadu vecas, skeletkaps 70 cm dziļumā, orientēts R—A virzienā (azimuts 240°). Mirušajai ap galvu divu vainagu fragmenti: uz astriem vērtu bronzas stieples riņķīšu un garu spirāļu posmu vainags. Ap kaklu 3 bronzas kaklariņķi: viens — ar noplacinātiem galiem un piekārtām trapecveida mēlītēm, otrs — tordēts, ar četrskaldņu galiem, trešais — vīts, ar cilpu galiem. Kaklu rotājusi arī divkāŗša kaklarota no kauri gliemežnicām un stikla krellēm. Uz katras rokas pa 2 aprocēm — ar zvērgalvu galiem, lentveidīga, ar paplašinātu vidusdaļu. Uz labās rokas pirkstiem divi, uz kreisās — četri bronzas spirālgredzeni. Villaini uz krūtīm saturējušas 2 bronzas tordētas pakavsaktas ar atrotītiem galiem. Skeleta labajā pusē novietotas divas bronzas važiņas ar bronzas piekariņiem — balodīti un zirdziņu.

5. Meitenes skeletkaps 70 cm dziļumā, orientēts R—A virzienā. Skeleta kauli gandrīz pilnīgi iznikuši. Kapa piedevas: kreisās kājas rajonā — bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un šķērsgrīzumā apaļu loku, iegurņa rajonā — bronzas aproce ar zvērgalvu galiem un šķērsgrīzumā segmentveidīgu loku, mugurkaula rajonā — 2 bronzas spirālgredzeni un gredzens ar spirāli priekšpusē.

6. Sievietes, ap 20 gadu vecas, izpostīts un izlaupīts skeletkaps 45 cm dziļumā. No skeleta saglabājies tikai galvaskaus sliktā stāvoklī.

7. Vīrieša (jauna) uguns kaps kopīgā kapa bedrē ar 8. kapu atklāts 70 cm dziļumā, kapa bedre orientēta A—R virzienā. Kapa piedevas: dzelzs uzmavas šķēps kapa kājgalī. Tuvumā starp kalcinētiem kauliem bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un šķērsgrīzumā trīsstūrīgu loku, 3 bronzas spirālgredzeni un dzelzs nazis.

8. Zēna, ap 10 gadu veca, skeletkaps 70 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā. No skeleta saglabājies vienīgi galvaskaus. Krūšu rajonā at-

2. att. II uzkalniņa 9. sievietes kapa inventārs.

1, 6 — riņķasaktas un zvaigznessakta, 2 — važturis ar važiņām un zvārgulišiem, 3 — bronzas spirālīšu lentveida vainags, 4 — kaklariņķis, 5 — kreļļu rota, 7 — ilens, 8 — dzelzs nazis ar bronzu apkaltā ādas maksti, 9 — bronzas piekariņi, 10 — bronzas pakavsakta ar četrskaldņu galiem, 11, 12 — aproces ar zvārgalvu galiem, 13 — gredzeni, 14 — zvārguliši

rašanas divas tērpa saspraušānai lietotas bronzas pakavsaktas: viena — tordēta, ar atrofītiem galiem, otra — ar atrofītiem galiem un šķērsgrīzumā četrstūrīgu loku. Labo sānu rajonā atrasts dzelzs nazītis.

9. Sievietes, ap 20 gadu vecas, skeletkaps 51 cm dziļumā, orientēts R—A virzienā (azimuts 145°). Skeleta saglabāšanās stāvoklis slikts, bet tas bagātīgi apveltīts kapa piedevām (2. att.). Mirušajai galvā 2 vainagi: sešrindu

bronzas spirāļu vainags ar starpskārdītēm un piekārtu bizi no važiņām ar zvārgulīti, kā arī auduma vainags, rotāts ar bronzas spirālītēm, stikla krellītēm un alvas podziņām. Bez tam galvu rotājusi arī no astriem darināta lente. Ap pleciem bijusi apsegta villaine, rotāta ar alvas podziņām un alvas caurulītēm. Tā priekšpusē sasprausta ar bronzas pakavsaktu ar daudzskaldņu galiem. Vilnas tērpu priekšpusē saturējusi saktu rinda: bronzas zvaigznessakta, 2 bronzas skārda ripassaktas, 3 bronzas riņķasaktas ar ziedu ornamentu un 2 bronzas ripassaktas ar zvēru ornamentu. Ap kaklu bronzas tordēts kaklariņķis ar četrskaldņu galiem un lociņa važturis. Tas neparasti veidots no vairākkārt pārlocītas bronzas stieples. Lociņa važturim, domājams, bijusi piekārtā izirusī no kauri gliemežnīcām, stikla krellēm un bronzas zvārgulīšiem savērta bagātīga krūšu rota.

Uz rokām bija pa 2 apocēm ar zvērgalvu galiem. Uz labās rokas pirkstiem 5 gredzeni: bronzas spirālgredzens, gredzens ar vidusviju, gredzens ar vītu priekšpusi un 2 gredzeni ar pāresninātu priekšpusi, bet uz kreisās rokas — bronzas gredzens ar vidusviju un 3 gredzeni ar pāresninātu priekšpusi.

Uz krūtīm atrasts dzintara piekariņš, bet zem labā elkoņa — bronzas važiņa ar tai piekārtu dzelzs duncīti ar bronzu inkrustētā ādās makstī, bronzas zvārgulītis un slikti saglabājusies dzelzs slēdzene. Šim komplektam, domājams, piederējis arī tuvumā atrastais rozā šifera vārpstas skriemelis un azūrs bronzas krustiņš. Zemāk — jau zem iegurņa starp augšstilbu kauliem atrasti trīsposmu stienišu važiņā piekārti 2 bronzas zirdziņu piekariņi un 2 bronzas zvārgulīši. Kāju pēdu rajonā atklāti pa vienam bronzas zvārgulītim ar ādas paliekām no apaviem. Darbarīks — dzelzs ilens novietots kapa lejasgalā, pārlikts kreisās kājas lielā kaulam.

Atsevišķi atzīmējams pārklājs šķidrauta veidā, kas atklāts pāris centimetru virs apbedījuma un gandrīz pilnīgi iznīcis. Tas sedzis mirušo no galvas līdz pēdām un bijis rotāts sīkām alvas plāksnītēm, alvas «ķepiņām», kā arī ar zilām, dzeltenām un baltām stikla krellītēm.

10. Meitenes, ap 10 gadu vecas, skeletkaps 47 cm dziļumā, orientēts R—A virzienā (azimuts 235°). Skeleta kauli saglabājušies samērā labi, trūkst kreisās rokas apakšdelma kaula. Auduma vainags uz galvas slikti saglabājies: stikla krellītes un alvas plāksnītes atrastas sīkos fragmentos. Ap kaklu 2 bronzas kaklariņķi: viens — tordēts, ar četrskaldņu galiem, otrs — ar noplacinātiem galiem un trapecveida mēlišu piekariņiem. Kaklu un krūtis rotājusi bagātīga, vairākkārtīga, no kauri gliemežnīcām un atšķirīgām stikla krellēm vērta rota, kurai piekārti 15 krustiņveida piekariņi (10 bronzas, 5 alvas) (4. att.).

Tērpu priekšpusē saturējušas 2 saktas: bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un šķērs-

griezumā lēcveidīgu loku un bronzas riņķasakta ar reljefu ornamentu. Uz labās rokas, kas bijusi nolikta uz krūtīm, 2 aproces — aproce ar zvērgalvu galiem un izceltu valnīti loka vidusdaļā un bronzas vīta aproce ar taisni nocirstiem galiem. Uz kreisās rokas, kas novietota zemāk, augšpus iegurņa, 2 bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un šķērsgriezumā trīsstūrainu loku. Uz labās rokas pirkstiem 4 gredzeni: bronzas spirālgredzens, 2 bronzas gredzeni ar pāresninātu priekšpusi un bronzas gredzens ar ietveri stikla acij priekšpusē. Uz kreisās rokas 2 gredzeni: bronzas gredzens ar vidusplāksnīti un bronzas gredzens ar četrstūrainu ietveri stikla acij priekšpusē. Pie kreisās kājas pēdas atrastais bronzas zvārgulītis ar ādas paliekām liecina par ādas apaviem.

Darbarīki — dzelzs nazītis, dzelzs ilens, dzelzs sirpis un dzintara krelle — vārpstas skriemelis — novietoti kapa kājgalī starp pēdām.

11. Zēna, ap 4—5 gadus veca, skeletkaps 53 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 75°). No skeleta saglabājušies vienīgi izirusa galvaskausa fragmenti. Krūšu rajonā atrasta bronzas pakavsakta ar rozetveida galiem, galvas tuvumā — bronzas spirālgredzens no vītas stieples un jostas rajonā — dzelzs nazītis. Pie labās kājas nolikts miniatūrs dzelzs plasmens cirvītis.

12. Zēna, ap 3—4 gadus veca, skeletkaps 35 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 95°). No skeleta saglabājies vienīgi augšžoklis un apakšžoklis, un kājas stilba kaula fragments. Zēna tērps bijis sasprausts ar bronzas pakavsaktu ar šķērsgriezumā apaļu loku. Jostas rajonā atrasts dzelzs nazītis un bronzas gredzentiņš (no pirksta?). Pie labās kājas pēdas novietots dzelzs uzmavas šķēps.

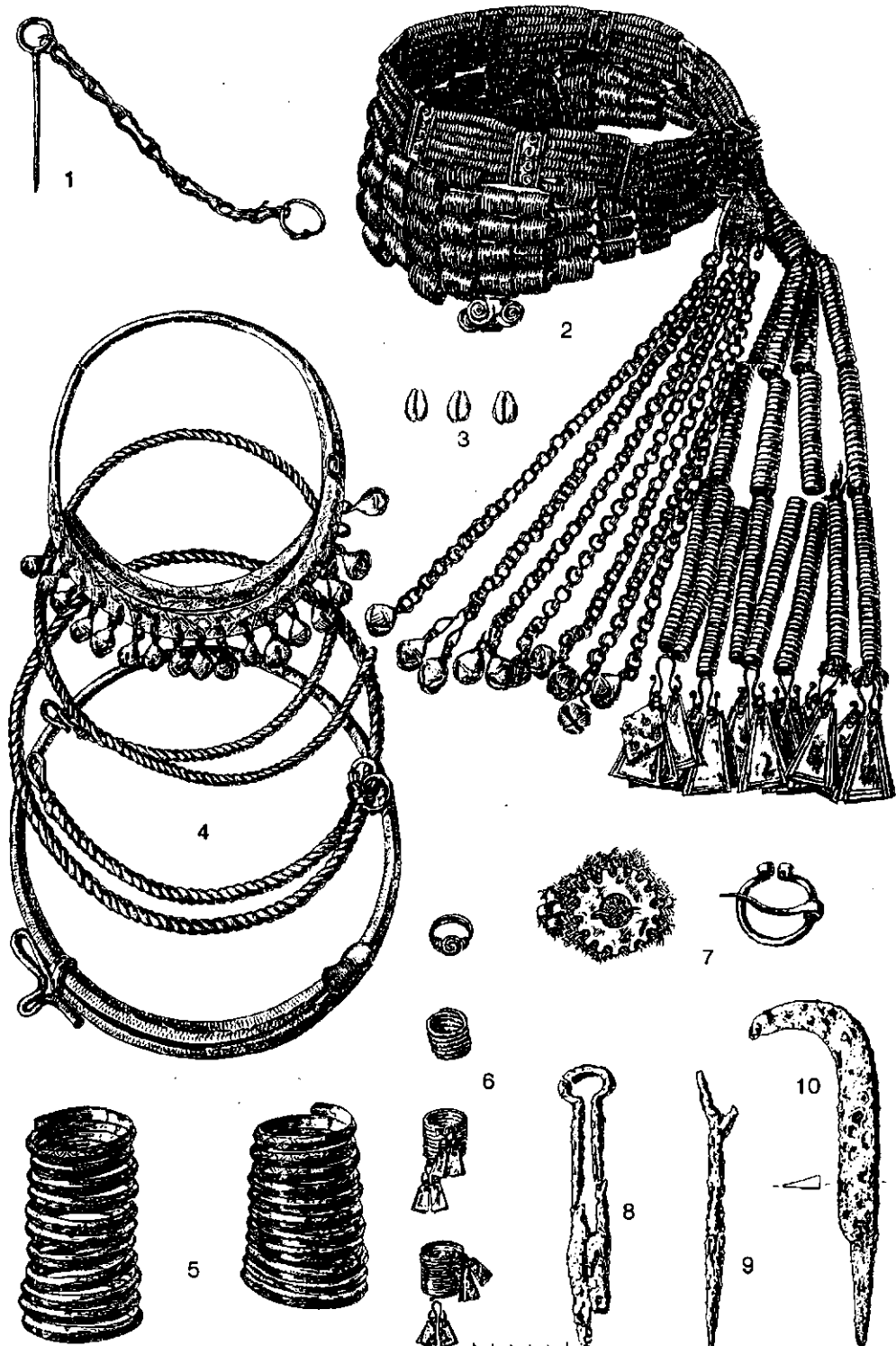
13. Meitenes (?), ap 6—7 gadus vecas, skeletkaps 45 cm dziļumā, orientēts D—Z virzienā (azimuts 150°). Skeleta kaulu saglabāšanās vidēja. Uz krūtīm galvas tuvumā liela bronzas tordēta pakavsakta ar atrotītiem galiem, kas saturējusi tērpu. Uz krūtīm atrasts arī bronzas krustiņš ar reljefu svētā attēlu, kas bijis ievērts diegā, ar stikla krelli katrā pusē. Uz kreisās rokas, kas novietota pāri jostasvietai, šķiet, bijis bronzas slēgts gredzens ar četrstūrainā ietverē ievietotu zila stikla aci. Kaut labās rokas apakšdelms nav saglabājies, šķiet, ka labā roka bijusi izstiepta gar sāniem. Šajā rajonā atrasts bronzas skārda gredzens ar paplašinātu priekšpusi. Pie iegurņa kreisajā pusē atrada mazu, fragmentāru dzelzs nazīti.

14. Vīrieša, ap 25—30 gadu veca, skeletkaps 35 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 90°), pašā uzkalniņa centrā. Piedevas: jostas rajonā ādas josta ar krustveida bronzas apkalumiem. Uz labā iegurņa kaula bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem, uz katras rokas pa bronzas gredzenam. Pie kreisās rokas at-

rasts dzelzs nazītis, gar labajiem sāniem nolikts dzelzs uzmavas šķēpa gals un virs tā — masīvs dzelzs platasmens cirvis. Pie labās kājas, sākot no cirvja līdz kāju pirkstiem, 85 cm garumā atklājās sarkanā, melnā un baltā krāsā krāsota koka priekšmeta (maksts) palickas. Šī priekšmeta malā saglabājušās dzelzs dzinteles.

15. Sievietes pilnīgi izpostīta un izlaupīta skeletkapa paliekas uzkalniņa centrā. No skeleta saglabājies jaunas sievietes apakšzoklis.

16. Vīrieša, ap 35 gadus veca, skeletkaps 82 cm dziļumā, orientēts DA—ZR virzienā (azimuts 130°). Piedevas: tērpa saturēšanai izmantota pakavsakta ar zvērgalvu galiem atrasta pie labās

3. att. II uzkalniņa 17. sievietes kapa inventārs.

1 — rotadata ar važiņu, 2 — bronzas vainagi, 3 — kauri gliemežvāki, 4 — kaklariņķi, 5 — spirālaproces, 6 — gredzeni, 7 — saktas, 8 — dzirkles, 9 — dzelzs ilens, 10 — dzelzs sirpis

rokas delma. Viduklim apjozta ādas josta ar lirasveida jostas sprādzi un 2 jostas sadalītājiem, apkalta ar apaļām bronzas kniedītēm. Uz kreisās rokas viens gredzens, otrs noslīdējis pie iegurņa. Starp augšstilbu kauliem atklāts dzelzs nazītis. Ieroči: dzelzs plasmens cirvis un dzelzs uzmavas šķēpa gals novietots pie labās kājas pēdas.

Šis apbedījums izceļas ar īpašu šķirsta iekšpusē krāsojumu, kas baltā un melnā krāsā saglabāties 65x25 cm lielā laukumā (7. att.: 4).

17. Sievietes, ap 45—50 gadu vecas, skeletkaps atklāts zem 3. kapa 50 cm dziļumā, orientēts precīzā R—A virzienā (azimuts 260°). Kapa piedevas bagātīgas (3. att.). Galvu rotā 2 vainagi — sešrindu bronzas spirālīšu lentveidīgais vainags ar starpskardītēm un grīstes vainags, veidots no bronzas skārda rievotiem cilindrišiem, kas savērti uz lūkiem. Abi vainagi ir sasiesti kopā, abiem mugurpusē bijušas bizes: pirmajam no segmentveida važtura nokarājušās važiņas ar bronzas zvārgulīšiem galā, otrajam uz vilnas diegiem vērtas bronzas spirāles ar trapecveidīgām mēlītēm galā.

Ap kaklu 4 bronzas kaklariņki: ar noplacinātiem galiem un piekārtiem bronzas zvārgulīšiem, ar seglu un kāša galiem un 2 vīti, ar cilpu galiem; kā arī neliela kauri gliemežnīcu un stikla krellu rota. Uzskaitītās rotas un visu kapa augšdaļu sedz ar bronzu bagāti rotāta villaine savā klasiskajā formā (malās — no stīpiņām veidoti trīsstūri, viduslaukumā — krustiņi), sasprausta ar bronzas pakavsaktu ar atrotītiem galiem, bet blakus iesprausta zvaigznessakta.

Uz katras rokas pa spirālaprocei un pa 2 gredzeniem. Labajā pusē pie iegurņa piekariņi — lāča zobs un adata ar riņķa galvu. Pie kreisās kājas pēdas nolikts dzelzs sirpis, ilens, dzirkles un nazis.

18. Vīrieša sapostīts skeletkaps (azimuts 70°). Piedevas: bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem, uz labās rokas pirksta bronzas spirālgredzens, uz kreisās — bronzas gredzens ar vidusplāksnīti.

III UZKALNIŅŠ bija ovālas formas, 9x6,5 m liels un 55 cm augsts. Tajā atsegti 7 apbedījumi.

1. Vīrieša, ap 21—25 gadus veca, skeletkaps 29 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 75°). Skeletam nav saglabājusies labā roka. Piedevas: galvas rajonā atrasts bronzas spirālgredzens, uz krūtīm bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem, uz kreisās rokas pirksta bronzas gredzens ar vītu priekšpusi. Vidukli apjozusi šaura ādas josta ar krustveidīgiem apkalumiem un lirasveida jostas sprādzi. Pie labās kājas ceļa nolikts dzelzs plasmens cirvis, bet pie pēdas — dzelzs iedzītņa šķēpa gals, iegurņa kreisajā pusē — dzelzs nazis.

2. Sievietes sapostīts skeletkaps 35 cm dziļumā, orientēts DR—ZA virzienā (azimuts 230°). Piedevas: bronzas spirālgredzens, rozā šifera vārpstas skriemelis un dzelzs nazītis.

3. Vīrieša postīts skeletkaps 35 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā ar novirzi (azimuts 100°). Netraucētā stāvoklī saglabāties kapa kājgalis. Kapa sapostītajā galvgalī atrasta tordēta bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un bronzas gredzens ar vidusplāksnīti. Pie labās kājas pēdas nolikts dzelzs plasmens cirvis. Paralēli kreisajai kājai atklāta ovāla koka priekšmeta (vairoga?) mala, apgleznota abās pusēs sarkanā, baltā un melnā krāsā (7. att.: 2).

4. Zēna, ap 10—11 gadu veca, skeletkaps. Tērpū saturējusi masīva bronzas pakavsakta ar vālu galiem, bet to apjozusi ādas josta ar blīvā rindā apsistām bronzas četrstūrīgām apkaluma plāksnītēm. Uz labās rokas pirksta bronzas gredzens ar paresninātu priekšpusi. Dzelzs iedzītņa šķēpa gals ar vienu atkarpi nolikts paralēli kreisajai rokai, bet dzelzs plasmens cirvis — pie labās kājas ceļa. Zem iegurņa atrasts dzelzs nazītis ar ādas maksts paliekām.

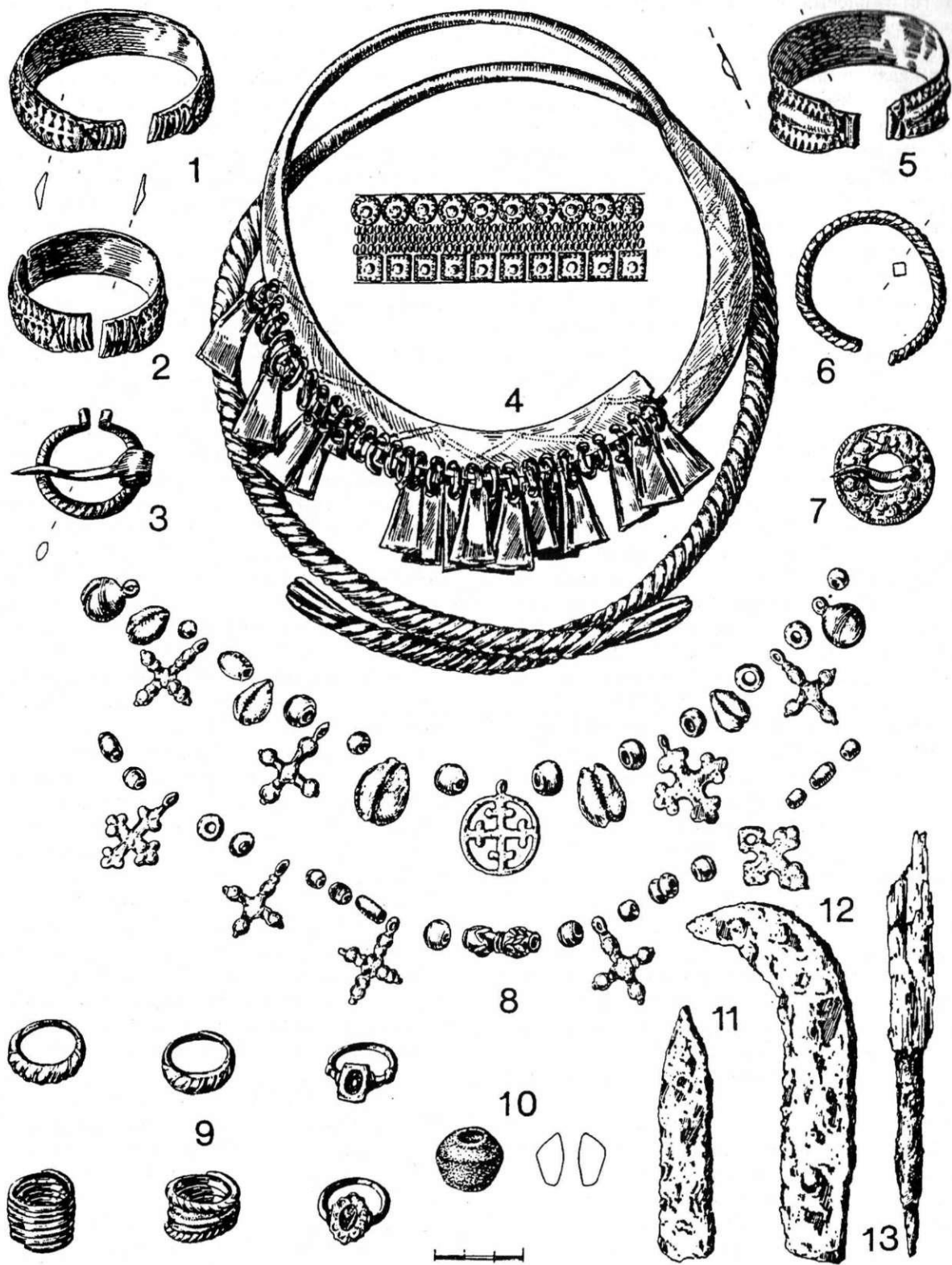
5. Meitenes, ap 9—10 gadu vecas, skeletkaps 18 cm dziļumā, orientēts DR—ZA virzienā (azimuts 235°). Piedevas: ap galvu auduma vainags ar krustotā liklocī sakārtotām bronzas spirālītēm alvas podziņu ieslēgumā, ap kaklu bronzas kaklariņkis ar noplacinātiem galiem un piekārtām trapecveidīgām mēlītēm un kaklarota no kauri gliemežnīcām un stikla krellēm. Tērpam piederīgā bronzas tordētā pakavsakta noslīdējusi uz iegurņa. Uz labās rokas 2 aproces ar zvērgalvu galiem un 2 bronzas spirālgredzeni no savītām stieplītēm. Uz kreisās rokas no stieplēm vīta aproce ar cilpu galiem, aproce ar zvērgalvu galiem un viens bronzas spirālgredzens. Darbarīki — dzelzs ilens un dzelzs nazītis — novietoti pie kājām tāss kārbīnā.

6. Bērna sapostīts, sekli ierakts skeletkaps. Piedeva: bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem.

7. Vīrieša, ap 30 gadu veca, skeletkaps 25 cm dziļumā, orientēts A—R virzienā (azimuts 105°). Piedevas: pie iegurņa novietots dzelzs nazis, bet labās kājas pirkstu rajonā smagas formas dzelzs plasmens cirvis. Dzelzs uzmavas šķēps novietots labā augšstilba rajonā, un tā tuvumā 52x20 cm lielā laukumā atklāja koka fragmentu, apgleznotu ar četrslapainu rozeti (7. att.: 1). Arī šis gleznojums bijis divpusīgs. Šī kapa kājgalī tāss vācelē novietota bronzas aproce un divi bronzas gredzeni.

IV UZKALNIŅŠ, kura diametrs 6 m, augstums 50 cm, ir viens no mazākajiem kapulaukā. Tas cieši pieguļ kapsētiņas akmeņu žogam, un tā austrumu mala nedaudz iesniedzas kapsētas teritorijā. Uzkalniņā atsegts viens apbedījums.

Vīrieša, ap 50 gadu veca, postīts skeletkaps atklāts 30 cm dziļumā, mirušais orientēts pareizā A—R virzienā. Kapa galvgalis izpostīts un izlaupīts, kājgalis neskarts. Kājgalī atrasts dzelzs nazītis, plasmens cirvis un uzmavas šķēpa gals, galvgalī — jostas fragmenti.

4. att. II uzkalniņa 10. meitenes kapa inventārs.

1, 2, 5, 6 — aproces, 3 — pakavsakta, 4 — kaklariņķi un vainags, 7 — riņķasakta, 8 — stikla kreļļu, kauri gliemežnicu un piekariņu kaklarota, 9 — bronzas gredzeni, 10 — vērptomās vārpstas skriemelis, 11 — dzelzs nazis, 12 — dzelzs sirpja fragments, 13 — dzelzs ilens

V UZKALNIŅŠ situēts blakus II uzkalniņam, tā diametrs 10 m, augstums 1 m. Jau izrakumus uzsākot, bija saskatāma postījuma bedre centrā. Te atsegti divi apbedījumi.

1. Vīrieša netraucēts skeletkaps 81 cm dziļumā uzkalniņa centrā, orientēts A—R virzienā (azimuts 90°). Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Kreisā roka pārlikta jostasvietai,

labā roka pacelta galvas virzienā pret kreiso plecu. Piedevas (5. att.): ielauzto galvaskausu ar trīsstūrainu ievainojuma vietu segusi galvassega ar bronzas spirālīšu pušķi ar mēlīšu piekariņu rotājumu priekšpusē. Uz labās rokas 3 bronzas aproces: masīvā aproce ar puslodesveida šķērs-griezumu un rombu ornamentu un 2 samērā šauras aproces ar zvērgalvu galiem un segmentveida šķērs-griezumu. Uz kreisās rokas platā karavīra aproce un 2 šauras aproces ar zvērgalvu galiem un rombu ornamentu, kā arī plats rokauts, rotāts ar likloča ornamentu, kas izveidots no bronzas stīpiņam. Uz katras rokas 2 bronzas spirālgredzeni un 1 gredzens ar vidusplāksnīti.

Tērpu saturējušas saktas: unikāla bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem, kuras loks izpīts no sīkām stieplēm, un bronzas šķēršotā stopsakta. Tās noslidējušas virs kreisā iegurņa. Mirušajam apjozta ādas josta ar garenu jostas sprādzi ar līstītēm un jostas sadalitāju ar piekariem. Pati josta apkaltā ar apaļām bronzas podziņām divās rindās. Jostas rajonā zem citām kapa piedevām atrasts ādas maciņš ar bronzas cilpu un pogu aiztaisīšanai, kas, domājams, karājies pie jostas. Maciņā bija 2 bronzas svaru bļodiņas, svaru pleciņi un sarūsējuši atsvariņi. Jostas rajonā atrasti arī 6 sudraba 11. gs. vācu, dāņu un anglosakšu denāru fragmenti. Pie jostas, domājams, karājies arī mazs dzelzs duncītis ar bronzu apkaltā ādas maksti, tas saglabājies tikai fragmentāri. Tērpa īpatnība ir ādas plecu siksnas (divas priekšpusē un trīs mugurpusē) un jostas siksnas, kas sastāda vienu veselu. Visas jostas siksnas priekšpusē nobeidzas ar vienādām nelielām jostas sprādzēm. Siksnas apkaltas ar pamīšus novietotiem krustveida un apaļiem bronzas skārda apkalumiem.

Rajonā no labās kājas ceļa līdz pēdai novietoti ieroči: dzelzs uzmavas šķēpa gals un pāri tam pārlikts dzelzs plasmens cirvis ar pietsegas pagarinājumiem un pieta ausīm. Otru, mazāku uzmavas šķēpa galu atrada novietotu zem šķirsta, 2 cm dziļāk par kapa līmeni, un tas liecina par šī karā kritušā vīrieša apbedīšanas rituāla savdabību.

Spiežot pēc 2 atrastām dzelzs naglām, mirušais, liekas, bijis guldīts ar naglām sastiprinātā dēļu šķirstā. Vairākās vietās konstatēti siki auduma fragmenti, kas galvenokārt bija picoksidējušies metāla priekšmetiem. Šķirsta lejasgalā, leļpus mirušā kāju pēdām, novietots lielāks rupja triniša vilnas auduma fragments, kurā ietīts sievietes rotu komplekts — uz bronzas kaklariņķa ar seglu un kāša galiem uzvērtas 2 bronzas spirālaproces, 2 aproces ar zvērgalvu galiem un bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem.

2. Vīrieša skeletkaps uzkalniņa DR sektorā, paralēli 1. kapam, ar zināmu novirzi, guldīts ADA—RZR virzienā (azimuts 120°), 89 cm dziļumā. Skeleta kauli, kaut netraucēti, bija saglabājušies vāji. Labā roka pārlikta jostasvietai, kreisā roka — pāri labajai rokai.

Piedevas (6. att.): uz galvaskausa pieres daļas saglabājies pušķis no galvassegas izgreznojuma, kas sastāv no 6 bronzas spirālītēm un mēlītēm. Uz krūtīm vairākas bronzas pakavsaktas, no kurām virsējā lielāka ar magoņgalvu galiem un vītu loku (no apmetņa?), bet zemāk, zem kreisās rokas elkoņa, — mazāka sakta ar magoņgalvu galiem un gludu loku, kā arī vēl mazāka ar atrotītiem galiem un gludu loku (no svārkīem?). Uz labās rokas 3 bronzas aproces: divas aproces ar zvērgalvu galiem un šķērs-griezumā trīsstūrainu loku un abām pa vidu masīvā aproce ar šķērs-griezumā puslodesveida galiem. Uz šīs rokas pirkstiem 2 bronzas gredzeni ar profilētu vidusplāksnīti un 2 spirālgredzeni — viens no tiem no vītām stieplēm. Uz kreisās rokas 2 bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un šķērs-griezumā segmentveida loku. Uz kreisās rokas pirkstiem 2 bronzas gredzeni ar profilētu vidusplāksnīti un spirālgredzens. Kreisā elkoņa tuvumā vairākas piedevas: kaula vienpusējas ķemmites fragmenti un sadēdējis dzelzs duncis ar bronzas apkalumiem. Turpat jostas rajonā nolikts ādas maciņš, kurā 2 bronzas svaru bļodiņas (uz veselās — divpadsmitstaru zvaigzne) un svaru pleciņi. Tuvumā arī ļoti sarūsējuši atsvariņi.

Ieroči koncentrējas pie labajiem sāniem. Pie labās rokas elkoņa zobena rokturis, starp šķēršiem blīvi notīts ar tievu bronzas stiepli. Uz šķēršiem saglabājušās rombos izkārtotas inkrustācijas pēdas. Individuālu savdabību apliecina fakts, ka zobena augšējais šķērs neatradās pie zobena, bet bija novietots zem galvaskausa un atklājās, kapu noņemot. Ļoti izrūsējis vienasmens duncis, kā jau minēts, novietots gar kreiso roku ar rokturi uz elkoņa. Šeit pat cieši pie dūnča novēroti ļoti vāji saglabājušies ādas jostas fragmenti ar bronzas apkalumiem. Garš uzmavas šķēpa gals novietots paralēli zobenam, un daļēji virs šķēpa lapas atklājās dzelzs plasmens cirvis ar pietsegas pagarinājumiem un pieta ausīm. Cirvim saglabājies arī koka kāta fragments.

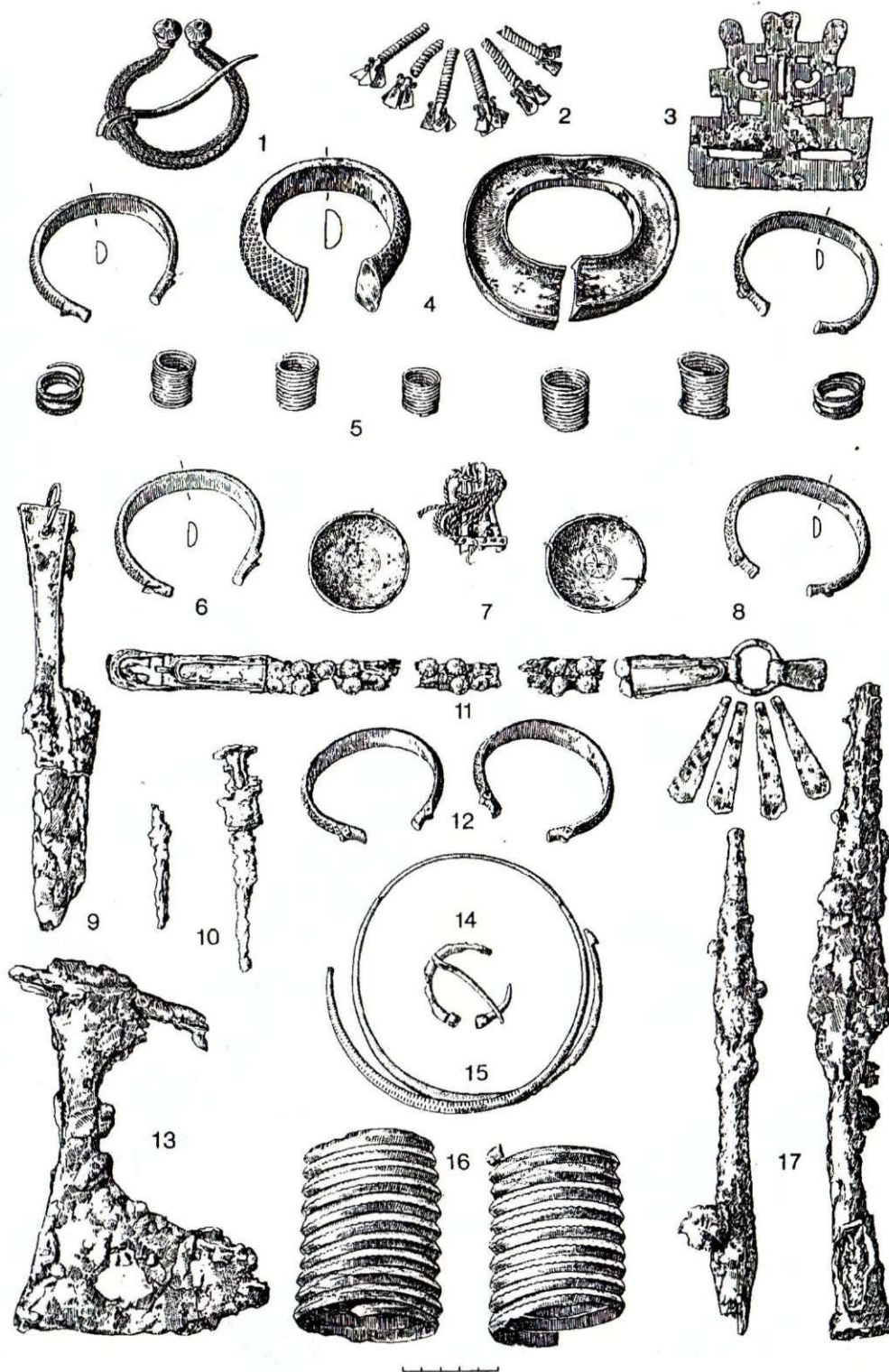
VI UZKALNIŅŠ situēts V uzkalniņa tuvumā, tā diametrs 7,5 m, bet tas bija tikai 0,8 m augsts. Uzkalniņā atsegts izpostīts un pilnīgi izlaupīts vīrieša skeletkaps 70 cm dziļumā, orientēts, domājams, A—R virzienā (ar azimutu 75°). Skeleta kauli sasviesti postījuma bedrē. Atradums: izrūsējis dzelzs priekšmeta fragments.

VII UZKALNIŅŠ situēts blakus II uzkalniņam, tas ir 11 m diametrā un 1 m augsts. Jau izrakumus sākot, iezīmējās centrālā postījuma bedrē, kā arī pēdējā kara laikā radušās lādiņu bedres. Uzkalniņā atsegts sapostīts un izlaupīts vīrieša skeletkaps 84 cm dziļumā, orientēts AZA—RDR virzienā. Atradumi: apaļš bronzas apkalums un bronzas siksnas gala apkalums.

VIII UZKALNIŅŠ situēts VII uzkalniņa dienvidu pusē. Tas ir 9 m diametrā, 0,55—1,10 m augsts. Arī šajā uzkalniņā pirms darbu sākuma bija saskatāmas postījumu bedres. Atsegts sapostīts sievietes ugunskauss 45 cm dziļumā uzkalniņa centrā, R—A virzienā orientētā kapa bedrē. Atradumi: kapa bedrē izkaisīti kalcinēti

kauliņi, palielas oglītes un ugunī apkusuši bronzas spirālišu un apkalumu fragmenti.

IX UZKALNIŅŠ situēts VIII uzkalniņa dienvidu pusē. Tas ir 9 m diametrā, 0,25—1,00 m augsts, jo uzkalniņa ZA mala bija ļoti nolaidēna. Uzkalniņā atklāti 2 apbedījumi.

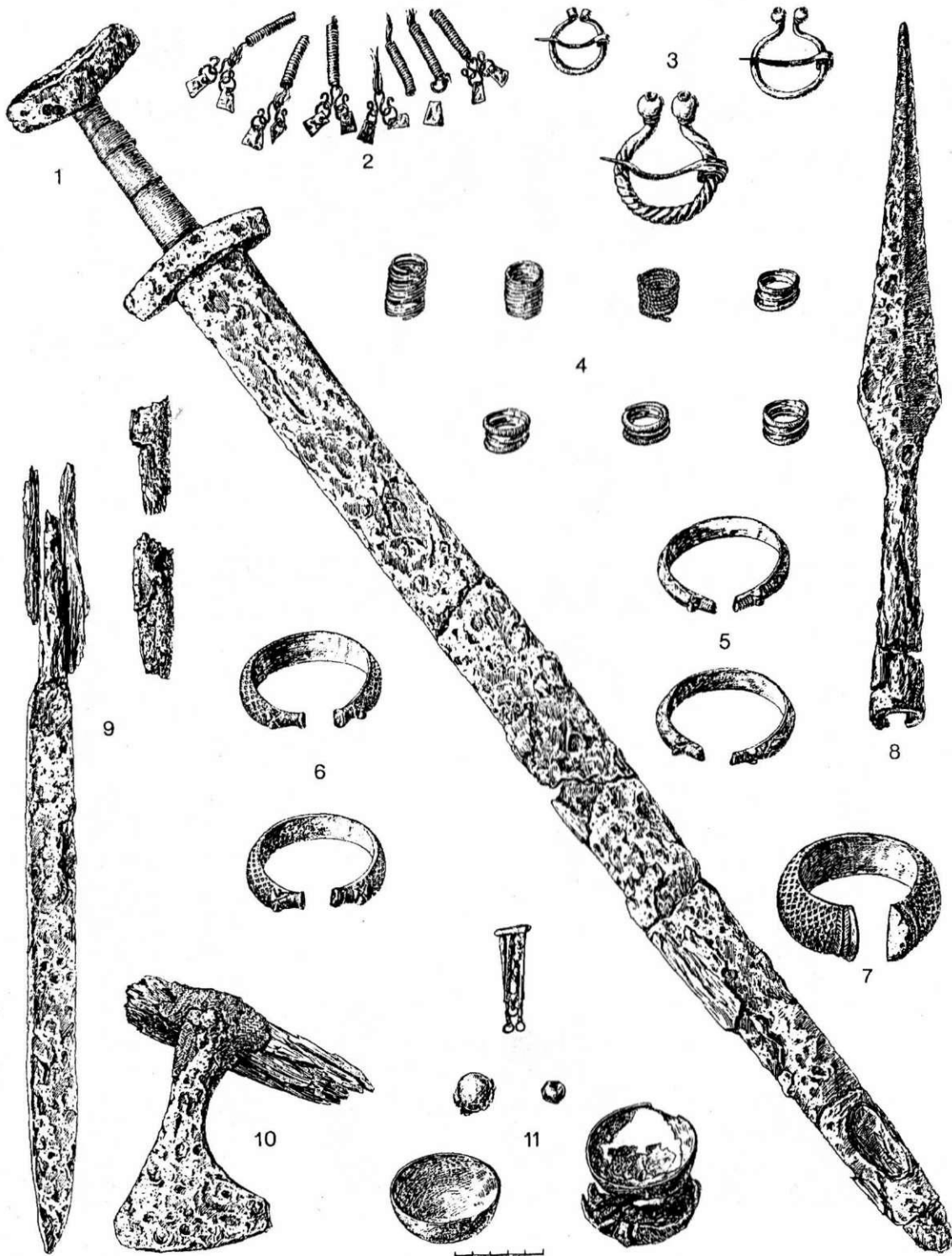
5. att. V uzkalniņa 1. vīrieša kapa inventārs.

1, 14 — pakavsaktas, 2 — cepures rotājums, 3 — šķēršotā stopsakta, 4, 6, 8, 12, 16 — aproces, 5 — gredzeni, 7 — bronzas svāriņi, 9 — dzelzs nazis ar maksts paliekām, 10 — dzelzs naglas, 11 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, 13 — dzelzs platasmens cirvis, 15 — kaklariņķis, 17 — dzelzs šķēpa gali

1. Vīrieša(?) ugunskaņš atklāts ZR sektorā 40—58 cm dziļumā, tas cieši pieslēdzās postījuma bedrei uzkalniņa centrā. Kapa piedevas: bronzas gredzens ar vidusplāksnīti, siksna gala apkalums, dzelzs cilindriskās atslēgas slēdzene, dzelzs dzintele, bronzas vārpstas skrīemelm līdzīgs priekšmets, kā arī bronzas spirālīšu un sakusumu fragmenti.

2. Sievītes ugunskaņš bija uzkalniņa DR sektorā 35—45 cm dziļumā 1 m² lielā laukumā. Starp kalcinētiem kauliem un oglītēm izkaisīti senlietu fragmenti. Atzīmējami šī ugunskaņa dienvidumā novietotie 10 vidēja lieluma akmeņi.

Piedevas: fragmentāra bronzas tordēta pakavsakta ar atrotītiem galiem un bronzas spirāl-gredzena, stieples, važturiša, grīstes vainaga

6. att. V uzkalniņa 2. vīrieša kapa inventārs.

1 — dzelzs zobens, 2 — cepures rotājums, 3 — bronzas pakavsakta, 4 — bronzas gredzeni, 5—7 — bronzas aproces, 8 — dzelzs šķēpa gals, 9 — dzelzs nāži, 10 — dzelzs platasmens cirvis, 11 — bronzas svāriņi un atsvariņi

rievotu skārda cilindrišu un trapeceveida mēlišu fragmenti. Atrasts arī stipri apkusis bronzas kaklariņķa fragments un vārpstas skriemelis.

X UZKALNIŅŠ uzbērts nogāzē. Tā diametrs 9 m, augstums 34—55 cm. Mantrači rakušies uzkalniņā no ziemeļpuses «pa kanālu», izrokot 95 cm dziļu bedri. Viņi ierakušies līdz pat centrālajam ugunskapam. Tā sārta paliekas izkaisītas ap 4 x 2 m lielā laukumā. Uzkalniņā atsegtais virieša ugunskaps atradies 70—90 cm dziļumā, mērot no uzkalniņa virsas. Kapa vieta skaidrāk iezīmējās 55 cm dziļumā. Apbedījums orientēts vai nu R—A, vai A—R virzienā. Kapa bedre aizņem 1,5 x 1,5 m lielu laukumu, tā atrodas postījumu rajonā. Kalcinētie kauli parādījās 40 cm dziļumā, kaut arī vairāk to bija 70—80 cm dziļumā.

Sikākas kapa piedevas atklājās 40 cm dziļumā. Tās ir: bronzas cilpveidīgs siksnas apkalums, divi bronzas sirdsveida un viens rozetveida siksnas apkalums, kā arī siksnas sadalītājs — riņķītis. Atrasts arī plāns, ovāls bronzas apkalums, fragments no aproces un gredzena ar paplašinātu prickšpusi, kā arī vesels bronzas spirālgredzens, 2 atsvariņi, 3 bronzas stūrainas cilindriskās krelles, 3 spirālītes un sīki sakusumi.

Savdabīgs ir lielāko priekšmetu novietojums kapā. Slaidis vienasmens zobens ar divām raksturīgām rievām pa tā muguru, slaidis uznavas šķēpa gals ar īsu uznavu, bet slaidu, šķērsgriezumā rombisku lapu, kā arī šaurasmens cirvis bija iedurts ar aso galu vertikāli zemē un iesniedzās dzeltenajā pamatzemē zem uzkalniņa 95 cm dziļumā. Visiem trim priekšmetiem ir laba uguns patina.

Pārdomas rada savrupatradumi no X uzkalniņa. Tie ir: uzkalniņa austrumu malā atrastā izrūsējusi dzelzs pakavsakta ar šķērsgriezumā apaļu loku, dienvidu malā atrastais vīta bronzas kaklariņķa fragments un apdrupusi trapeceveida mēlīte. Kā savrupatradums iegūts arī krama bultas gals.

* * *

Izrakumu sezonas noslēgšanās dēļ nevarēja pārbaudīt, vai ir iespējama apbedījumu iesniegšanās ārpus uzkalniņa un eventuāla līdzienā kapulauka eksistence Lejasdopeļu kapulauka teritorijā. Pētītajos uzkalniņos jau pirms izrakumiem bija saskatāmas gan mantraču, gan kara-laika postījumu pēdas. Labāk bija saglabājušies uzkalniņi, kas atradās kapsētiņas ziemeļaustrumu stūrī.

Lejasdopeļu uzkalniņiem ir apaļa vai nedaudz iegarena forma. Izpētīto uzkalniņu izmēri svārstījās no 6 līdz 11 m, bet to augstums — no 0,25 līdz 1,1 m. Neskarto uzkalniņu augstums iekšpus kapsētas žoga sasniedza 2 m. Kā to jau bija parādījuši vācu pētnieku izrakumi, kapulaukā mirušie apbedīti gan nesadedzināti, gan sadedzināti, bet skeletkapi dominēja. No kopumā

40 apbedījumiem 35 izrādījās skeletkapi un tikai 5 ugunskapi. Apbedīto skaits uzkalniņos bija dažāds. E. Šnores pētījumos 5 uzkalniņi — IV, VI, VII, VIII un X — izceļas ar individuālapbedījumiem. V un IX uzkalniņā apbedīti katrā pa 2 mirušajiem, III uzkalniņā atklāti 7, bet I uzkalniņā — 6 apbedījumi. Vislielāko apbedījumu skaitu (18) devis II uzkalniņš.

Skeletkapi ierakti pamatzemē izraktās bedrēs, kuru dziļums brīžiem sasniedza 0,80 m. Pēc tam pāri uzbērts uzkalniņš. Nepostīto, iekšpus kapsētas žoga situēto uzkalniņu augstums sasniedza 2 m. Kolektīvos uzkalniņos apbedījumi nav vienlaicīgi, bet guldīti zemē ilgākā laika posmā. Uzskatāmākais piemērs tam ir II uzkalniņš ar 18 apbedījumiem. Domājams, ka bijuši lietoti kādi ārēji kapa vietu apzīmējumi, jo tikai vienā gadījumā apbedot ticis izpostīts kāds agrāks kaps (II uzkalniņa 3. un 17. kaps).

Saprotams, ka vēlākie apbedījumi ierakti jau noformētā uzkalniņā. Viens šāds piemērs ir V uzkalniņa 1. — krituša karavīra kaps, kas guldīts blakus nedaudz agrāk apbedītam karavīram (V uzkalniņa 2. kaps), caurrokot visu uzkalniņa uzbērumu. Par to liecināja, kapa bedri atsedzot, novērotie virši un citi augi. Citā gadījumā kopīgā kapa bedrē atklāts jauna virieša ugunskaps un ap 10 gadu veca zēna skeletkaps (II uzkalniņa 7. un 8. kaps).

Skeletkapos mirušie guldīti uz muguras ar atšķirīgi novietotām rokām. Senākos apbedījumos viena roka pacelta galvas virzienā, bet otra — šķērsām pārlikta pāri krūtīm. II uzkalniņa sievietes kapā abas rokas saliektas elkoņos un novietotas krūšu augšdaļā ar pret galvu paceltām delnām. Hronoloģiski vēlākiem apbedījumiem novērojama roku novietošana jostas rajonā.

Kapulaukā konsekventi ievērota noteikta mirušo orientācija pret debespusēm: virieši apbedīti A—R virzienā, ar galvu uz austrumiem, bet sievietes — pretējā virzienā, ar galvu uz rietumiem. Samērā bieži novērojamas arī nelielas novirzes no valdošā virziena. Bērnu kapi bieži orientēti Z—D virzienā, ar galvu uz ziemeļiem.

Mirušie apglabāti koka šķirstos — gan vienkopus, gan dēļu šķirstos, kas sastiprināti ar dzelzs naglām. To koksne vāji saglabājusies. II uzkalniņa 16. kapā virieša apbedījums parādījis, ka šķirsts bijis krāsots ar baltu un melnu krāsu.

Ugunskapi kapulaukā pa lielākai daļai atsegti kā nelielos laukumos kopā ar sārta paliekām un pelniem izkaisīti kalcinēti cilvēku kauliņi (VIII, IX uzkalniņā). Tie ierakti dažādos dziļumos. Tā IX uzkalniņa sievietes ugunskaps ierakts ļoti sekli — 35—45 cm dziļumā, gandrīz sākotnējā meža augšnes līmenī. Turpretim otrs — virieša ugunskaps šajā uzkalniņā apbedīts, caurrokot visu uzkalniņa uzbērumu. Ir pamats secināt, ka II uzkalniņa 7. ugunskapa mirušais apglabāts koka šķirstā vienā kapa bedrē ar 8. zēna skeletkapu.

Dažiem ugunskapiem novērota īpatnība: no sārta rūpīgi izlasītie kalcinētie kauli apglabāti

kopā ar nedegušām kapa piedevām. Tā platā, četrstūrīnā kapa bedrē I uzkalniņa 3. kapā blakus rūpīgi izlasītai kalcinēto kaulu kaudzītei novietota nedegusi grezna ādas josta ar bronzas bultveida un četrstūrīgiem apkalumiem, kā arī pakavsakta, spirālgredzens, iedzītņa šķēpa gals un platasmens cirvis.

Neparasts ir vīrieša ugunskaķis X uzkalniņā, kur apbedītā ieroči — šaurasmens cirvis, garš uz-mavas šķēpa gals un garš vienasmens zobens — iedurti vertikāli ar smailo galu jau dzeltenā pamatzemē zem uzkalniņa (zem kapa).

Lejasdopeļu kapulauka materiāli dod iespēju stādīties priekšā Augšzemes iedzīvotāju ārējo izskatu 10.—13. gadsimtā. Pirmām kārtām te minams sievietes tērps kā etniskās piederības raksturīgākais izteicējs. Vispirms minami vainagi. Uzskatāmi novērojama senākā tipa vainaga pakāpeniska pārveidošanās. Te sastopams plašā latgaļu apdzīvotajā teritorijā izplatītais 6—7 rindu spirālīšu lentveida vainags (II uzkalniņa 17. kaps). Tas sadalīts vairākos posmos ar starpskārdišu palīdzību, un to mugurpusē rotā piekārtas važiņas ar piekariņiem. Šie vainagi atrasti kopā ar tajā pašā teritorijā izplatītiem grīstes vainagiem. Arī šiem vainagiem, kas veidoti no vairākās kārtās savērtiem bronzas skārda cilindrišiem, mugurpusē nokarājas bize. Kapulaukā šāds dubultvainags atklāts II uzkalniņa 17. sievietes kapā. Pēc sava izveidojuma un pielietojuma tas ļoti atgādina Vecpiebalgas Raskumos 3. kapā atklāto vainagu.¹⁰

Dažos gadījumos vērojama spirālīšu lentveidīgā vainaga deģenerācija. Tā, piemēram, I uzkalniņā 6. kapā sievietes galvu līdzās auduma vainagam rotājis trīsrindu spirālīšu lentveida vainags, kuram starpskārdišes aizvietotas ar vilnas dzijas tinumiem. Vēl tālāka deformācija novērota sievietes vainagam II uzkalniņa 4. kapā.

Sievietes galvasrotas 13. gs. jūtami izmainās. Norisinās pāreja uz auduma vainagiem. Šos vainagus analizējusi A. Zariņa.¹¹ Auduma vainagiem paralēlās joslās uzšūtas gan rakstā sakārtotas bronzas spirālītes, gan apaļas alvas podziņas, gan kvadrātiņi. Šādi vainagi kapulaukā atrasti 7 eksemplāros, kaut arī daļa no tiem bija sairusi. Labāk saglabājušies eksemplāri rāda, ka to platums svārstās no 3 līdz 4 centimetriem. Tie nēsāti arī pa diviem reizē. Šo vainagu iecienīts ornamenta motīvs ir no bronzas riņķīšiem veidots līklocis, kuru abās pusēs noslēdz apaļu alvas podziņu rinda (I uzkalniņa 6. kaps). Var postulēt, ka līklocis bijis iekomponēts kopā ar alvas podziņām un dzeltenām krellītēm. Šāds iziris eksemplārs atrasts I uzkalniņa 5. kapā. Līkloča joslu dažreiz aizstāj no bronzas spirālītēm veidota rombu rinda (III uzkalniņa 5. kaps).

Platākais vainags (4,5 cm) atklāts bagātas jaunavas apbedījumā II uzkalniņa 9. kapā. Šī vainaga vidusjosla sastāv no bronzas spirālītēm

veidotiem bagātinātiem rombiem, kur rombu vidū ir spirālīšu piecstūri, gar malām — 3 rindās izvietotas dzeltenas krellītes. Vainaga augšējo un apakšējo malu noslēdz apaļu alvas podziņu rinda. Vainaga lejasmalu bez tam rotā mazi piekariņi — «ķepiņas». Šī vainaga īpatnība ir 7 piekari mugurpusē, kas veidoti no vilnas prievītēm. Apskatītais vainags ir dubultvainags — lentveida spirālīšu vainaga un auduma vainaga apvienojums. Tāpēc jāsecina, ka lentveida spirālīšu vainagi valkāti ilgi — vēl 12. gs. beigās — kopā ar auduma vainagiem. Nēsātas arī no gaišākiem un tumšākiem astriem ornamentā izpītas matu lentes (II uzkalniņa 9. kaps).

Lejasdopeļu kapulaukā pirmoreiz uzskatāmi atspoguļojas alvas īpatsvars sievietes rotās. Par nožēlošanu, tā sava lielā trauslumā dēļ ir grūti saglabājama.

Latgaļu sievietei raksturīgā villaine sastapta vienīgi II uzkalniņa 17. kapā, kur tā bija uzklāta mirušajai ap pleciem. Šis apbedījums ir agrākais kapulaukā un datējams ar 11. gs. beigām. Villainei ar krustveidā sakārtotām 4 bronzas stīpiņām rotāts viss viduslaukums, bet isās un garās villaines malas rotā bronzas stīpiņu trīsstūri, kas garās malās augšpusē noslēdzas ar bronzas stīpiņu «zirdziņiem».¹²

Atradumi Lejasdopeļu kapulaukā liecina, ka 13.—14. gs. senais villainu rotāšanas veids izzūd un parādās rakstā austas rūtainas villaines bez bronzas rotājuma.¹³ Šī iemesla dēļ tās apskatāmajā kapulaukā ļoti slikti saglabājušās. Kā vērojams II uzkalniņa 17. apbedījumā, rūtainā villaine dažreiz valkāta kopā ar bronzu rotāto villaini un klāta zem tās. Ar bronzu rotātās villaines aušanai izmantota krāsota vilnas dzija un šauras malu celaines. Rūtainās villaines darinātas no atšķirīga materiāla — vilnas un lina.

Kaut arī ir neapšaubāmas liecības par krekla nātņa audumu, tas saglabājies tikai sīkos fragmentos. Pavisam maz ir liecību par brunču un jakas veidu. Atzīmējami atsevišķi vairākās vietās apskatāmajā objektā atsegti ļoti smalka nātņa auduma gabali, kas rotāti ar sīkām, daudzkrāsainām krellītēm, kā arī bronzas piekariņiem — «ķepiņām», kādi novēroti kā vainaga piekari II uzkalniņa 9. kapā.

No sievietes apģērba vēl pieminami sīki ādas apavu fragmenti gan ar bronzas stīpiņu, gan zvārgulīšu rotājumu (II uzkalniņa 9. kaps).

Ar sievietes tērpu cieši saistītas rotas. Pirmām kārtām te minamas tērpa saturēšanai izmantotās saktas. Pārsvārā tās ir visai Latvijas austrumdaļai vēlajā dzelzs laikmetā raksturīgās pakavsaktas. Sievietes visbiežāk greznojušās ar tordēto pakavsaktu ar atrotītiem galiem, kas ir raksturīgākā sakta latgaļu apdzīvotajā teritorijā. 12. gs. beigās Augšzemes sievietes sāk lietot gan importēto, gan vienkāršo, vietējo ripassaktu. Unikālas ir II uzkalniņa 9. kapā iegūtās 2 ripassaktas ar zoomorfu ornamentu.

Laika ziņā vēlākos sieviešu apbedījumos palielinās krellu rotu īpatsvars. Atšķirībā no otra Daugavas krasta lībiešiem Doles salā šeit rotās retāk parādās pīlīšu un zirdziņu piekariņi. Toties daudzveidīgāki kļūst krustveida piekariņi, kas iegūtajā materiālā atspoguļoti 14 variantos. Dažreiz krusts iekomponēts aplī. Divi no krustiņiem ir tipiski plāni pareizticīgās baznīcas krustiņi. Kā pareizticības simbols pārstāvēts arī kāds apaļš piekariņš ar dievmātes attēlu no I uzkalniņa 5. kapa.

Sieviešu apbedījumos kā izmēros lielākā rota minams kaklariņķis. Tas bija iecienīts ilgākā laika periodā un kā rota pastāv vēl 13. gadsimtā. Visbiežāk valkāts kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un piekariņiem (6 eks.), vīts kaklariņķis ar cilpu galiem (5 eks.), tordēts kaklariņķis ar četrskaldņu galiem (4 eks.) un kaklariņķis ar seglu un kāša galiem (2 eks.). Neparasta ir divu kaklariņķu (ar noplacinātiem galiem un piekariņiem un tordēta, ar četrskaldņu galiem) sastapšana kopā ar gredzenu, kuram priekšpusē ir ietvere stikla acs iemontēšanai (II uzkalniņa 10. kaps). Līdz šim pirms 13. gs. tāds gredzens nebija pazīstams.

Klasiska latgaļu sievietes roku rota vēlajā dzelzs laikmetā ir 10—12 tinumu spirālproce, kas valkāta uz katras rokas. Lejasdopeļu kapulaukā tā iegūta tikai vienā — pašā senākajā, ar 11. gs. datējamā II uzkalniņa 17. kapā.

No 12. gadsimta iecienītas kļūst aproces ar zvērgalvu galiem, atšķirīgu loka šķērsgrīzumu un ornamentu. Visvairāk atrastas aproces ar deģenerētiem zvērgalvu galiem un šķērsgrīzumā trīsstūrainu loku. Loks rotāts ar divām paralēlām likloču rindām, kuru radītos trīsstūru laukumus aizpilda mazi aplīši. Šāda aproce iegūta I uzkalniņa 5. kapā un citur. Tikai retumis šādu ornamentu aizvieto rombi ar lāsīti centrā. Aproces ar rombu ornamentu atrastas 11 eksemplāros.

Tikai vienā eksemplārā iegūta Austrumlatvijai ne tik parastā zvērgalvu aproce ar izceltu valnīti loka vidusdaļā (II uzkalniņa 10. kaps). Aproce valkāta uz labās rokas kopā ar vītu aproci ar taisni nocirstiem galiem, kura vēlajam dzelzs laikmetam nav raksturīga.

No gredzeniem skaitliski dominē spirāl-gredzeni — kopumā 23. Tie dažkārt gatavoti no vītas stieples un piekariņiem (I uzkalniņa 5. kaps u.c.). Sievietēm raksturīgi arī gredzeni ar pāresnīnātu priekšpusi un pamišus saejošiem galiem. Jau 12.—13. gs. mijai pieder vairog-gredzens no I uzkalniņa 5. kapa.

Arheoloģiskie materiāli parāda arī sieviešu darbarīkus. Tie saistīti ar lauksaimniecību. Visbiežāk sievietei, arī meitenei līdzdots nazis un ilens. II uzkalniņa 9. kapā atrasts nazis greznā, ar bronzu ornamentētā makstī, kas, domājams, bijis piekārts jostai. Vienkāršs nazis kopā ar ilenu novietots starp kāju pēdām III uzkalniņa 5. kapā. II uzkalniņa 17. — bagātas sievietes kapā darbarīku sortimentu papildina dzirkles un sirpis.

I uzkalniņa 6. kapā, kurā bija apbedīta paveca sieviete, līdzās dzirklē, zem daļēji iznikuša raukņa(?), atklātas slotas — sarenes palickas. Šajā piedevu komplektā ietilpst arī bikonisks rozā slānekļa vārpstas skrīemelis. II uzkalniņa 10. — jaunas meitenes kapā arī līdzdots darbarīki — nazis, sirpis un ilens. Rozā slānekļa vārpstas skrīemelis atrasts arī kādas jaunas sievietes apbedījumā (II uzkalniņa 9. kaps).

Darbarīku novietojums sieviešu apbedījumu kājgali pagaidām novērots vienīgi Lejasdopeļu kapulaukā.

Vīriešu tērps ir vairāk internacionāls. Lejasdopeļu materiāli dod ieskatu vīriešu tērpā, balstoties uz pārtikušāko apbedīto kapu inventāru. Apskatāmajā laika periodā — 10.—13. gs. — Augšzemi apdzīvojusi diferencēta sabiedrība. Tās noslāņojumus pēc Nukšu kapulauka materiāliem mēģinājusi skaidrot šī raksta autore.¹⁴

Lejasdopeļu kapulaukā no vīriešu apmetņa un krekla saglabājušies tikai vāji fragmenti. Toties ir vairāk liecību par svārkkiem, kas cieši saistīti ar jostām, kas saglabājušās bronzas apkalumu konservējošo īpašību dēļ. Te pirmkārt minama unikāla tērpa sastāvdaļa — plecu siksnu un jostu komplekts, kas raksturoja V uzkalniņa 1. kapā apglabāto karavīru. Vīrieša tērpa augšdaļu pārsedz ādas siksnu komplekts. Trīs siksnas izzaro mugurpusē, bet divas — priekšā. Pāri pleciem priekšpusē tās lejasgalā noslēdzas ar 5 paralēlām siksnām ar tajās iestrādātām sprādzēm. Siksnas rotātas ar bronzas apkalumiem. Apaļi un krustveida bronzas apkalumi izvietoti pamišus. Visas minētās siksnas veido vienu veselumu. Tās valkātas virs istās apbedītā vīrieša tērpam piederošās jostas, kurai ir apaļu podziņu apkalumi un «līstītes» siksnas gala apkalumos. Šāda josta atklāta arī J. Prīmaņa izrakumos Jaunpiebālgā V kapā.¹⁵ Sarežģīto siksnu komplektu Lejasdopeļu V uzkalniņa 1. kapā datē līdzdots monētas — vācu denāriji, kalti no 991. līdz 1040. gadam.¹⁶

Lejasdopeļu vīriešu kapu piedevu kompleksos, tos savā starpā salīdzinot, vērojama lielāka mantiska un sabiedriska diferencācija nekā sieviešu apbedījumos. Par nožēlošanu, nav iegūstami pilnīgāki dati par vīriešu tērpu un citām kapu piedevām daudzo postījumu dēļ: no 15 vīriešu apbedījumiem 8 vai nu pilnīgi, vai daļēji postīti un izlaupīti.

11. gs. vīriešu kapu piedevām V uzkalniņa 1. un 2. kapā paralēles rodamas daudzos plaši pētītos latgaļu pieminekļos. No rotām pārstāvēta tikai latgaļu tautībai raksturīgā karavīra aproce (1. kaps), kā arī abos kapos atrastās masīvās aproces ar puslodesveida galiem un blīvu rombu ornamentu ar lāsīti. Tikai 12. gs. šīs aproces iziet no modes un to vietā ieviešas šaurākas un vieglākas aproces ar zvērgalvu galiem, kas valkātas pa divām uz katras rokas. Kā to parāda abi apskatītie V uzkalniņa apbedījumi, šo zvērgalvu aproču agrākās, smagākās

formas parādās jau 11. gs. un sastopamas kopā ar karavīra aproci.

Vīriešu tērpa saturēšanai visbiežāk lietotas pakavsaktas ar magoņgalvu galiem. V uzkalniņa 1. kapā karavīra svārki bijuši sastiprināti ar unikālu šī veida palielu masīvu saktu, kuras loks izpīts no sikām bronzas stieplēm, kas ir mūsdienās grūti atšifrējams tehnisks paņēmieni. Šī karavīra apmetnis bija sastiprināts ar vēlā izveidojuma šķēršoto stopsaktu, kā tas novērots arī latgaļu dižciltīgo vīru apbedījumos.

Vīrieša tērpa greznākā daļa ir svārkciem pierīgā josta. Bez jau minētās jostas no V uzkalniņa 1. kapa šī tērpa sastāvdaļa atrasta vēl 6 vīriešu kapos. Grezna josta iegūta I uzkalniņa 3. vīrieša ugunskapā, kurš augšgalā postīts. Šajā apbedījumā novērota netipiska parādība — sārtā sadedzinātam vīrietim kā kapa piedeva līdzidota nedegusi josta, kas kapā novietota apmēram jostas rajonā. Šo jostu rotā lirasveida sprādze un reti sastopamie bultveida apkalumi, no tās izzaro šaurākas dubultas siksnas, kas apkaltas ar apaļiem un četrstūrīgiem apkalumiem ar četrļapuainu rozeti centrā.

Pārējām jostām raksturīga lirasveida sprādze un četrstūrīgu plāksnīšu apkalumi (II uzkalniņa 16. kaps un III uzkalniņa 1. kaps), gan arī rindā sakārtoti četrstūrīgi apkalumi ar četrļapuainu rozeti (II uzkalniņa 14. kaps un IV uzkalniņa 1. kaps). Tās datējamas ar 12. gs., bet iesniedzas vēl 13. gadsimtā.

Kaut arī senāko Latvijas iedzīvotāju tērpu rekonstrukcijas pazīstamas jau no F. Krūzes laikiem,¹⁷ uzkrājušies arheoloģiskie materiāli tagad ļauj rekonstrukcijās parādīt tērpa atšķirības dažādos reģionos. Lejasdopeļu V uzkalniņa 1. kapā guldītā karavīra tērpu rekonstruējis A. Zariņa.¹⁸

Vīriešu apbedījumos no ieročiem un darbarīkiem skaitliski dominē cirvjī, retāk sastopami šķēpu gali un vēl retāk dunči. Ieroču vidū izceļas zobeni. Senākais no atklātajiem zobeniem ir vienasmens zobens, kas raksturo X uzkalniņu, kurā konstatēts 10. gs. vīrieša ugunskaps. Zobens ir 45,30 cm garš un 3 cm plats. Tā mugurpusi rotā divas paralēlas rievīņas. Šim pašam apbedījuma komplektam pieder 45,2 cm garš un 2,9 cm plats retas formas uzmavas šķēpa gals. Tam ir ļoti šaura, šķērsgrīzumā rombiska lapa un īsa uzma-va. Šāda šķēpa gala forma sastopama vikingu laikmeta vīrieša apbedījumā Gotlandē Ires kapulaukā. Līdztekus Skandināvijas zobenu klasifikācijai J. Petersens devis arī ar tiem kopā atrasto šķēpu galu tipoloģiju.¹⁹ Lejasdopeļu X uzkalniņa atrastajam līdzīgu šķēpa galu viņš iedala E tipā. Šī paša ugunskaapa ieroču komplektam pieder vietējas formas šaurasmens cirvis ar abpusēji pagarinātu pietsegu. Tas līdzīgs Augšzemē Saukas Ratulānu uzkalniņā ar 9. gs. datētā vīrieša apbedījumā iegūtajam eksemplāram un pēc formas atbilst arī ar 10. gs. datētam cirvim no Nukšu kapulauka 61. vīrieša kapa.²⁰

E. Šnores izrakumos atklāts tikai viens divasmeņu zobens (V uzkalniņa 2. vīrieša skeletkaps). Pieskaitot vācu pētnieku izrakto fragmentāro zobenu, kapulaukā atrasti divi šādi zobeni. Karavīram V uzkalniņa 2. kapā divasmeņu zobens novietots gar labajiem sāniem. Zobenam uz leju noliekts apakšējais, bet uz augšu — augšējais šķērsis. Uz abiem šķēršiem saglabājušās inkrustācijas pēdas. Zobena rokturis notīts ar bronzas stiepli, pie tā saglabājušās arī koka maksts pēdas. Pēc J. Petersena klasifikācijas zobens pieder Z tipam,²¹ kas raksturīgs 11. gs., uz ko norāda arī viss pārējais kapa piedevu komplekts, kāds tipisks Austrumlatvijas dižciltīgo vīriešu apbedījumiem.

No ieročiem un darbarīkiem vīriešiem raksturīgi platasmens cirvjī, no kuriem senākie atrasti ar 11. gs. datējamās V uzkalniņa apbedījumos. Šiem cirvjīem raksturīgi pietsegas pagarinājumi un trijstūrveida izlaidumi jeb «ausis» kātcauruma sānos.²² Kapulaukā abi cirvjī ir agrākie no šī tipa un pēc pārējā kapu inventāra datējami ar 11. gadsimtu. Šādi cirvjī ļoti raksturīgi t.s. dižciltīgo vīriešu kapu inventāriem Austrumlatvijā.

Visi pārējie atklātie platasmens cirvjī izceļas ar smagu formu asmens daļā (II uzkalniņa 14. kaps un III uzkalniņa 3. un 4. kaps). Arī šiem cirvjīem pieta daļa nedaudz abpusēji paplašināta, tiem biezs kakliņš un bieža, smaga asmens daļa. Interesanti atzīmēt, ka šī paša tipa miniatūrs cirvītis dots līdzī 4—5 gadus vecam zēnam. Paralēles minētajiem cirvjīem atrodamas Pļaviņu Letgaļu un Dzelzavas Strūgukalna materiālos,²³ kas datējami ar 12. un 13. gadsimtu. Šos cirvjus pavada pa vienam šķēpa galam, pārsvarā uzmavas, retāk iedzītņa šķēpu gali.

Kā atzinis arheologs V. Ginters, vikingu laikmetā pārtikušo vīriešu tērps Baltijas jūras reģionā ir salīdzināms savos pamatelementos.²⁴

Lejasdopeļu kapulaukā atklāti līdz šim maz pazīstami polihromi gleznojumi uz koka (7. att.). Minētajā objektā šis agrāk maz pazīstamais mākslas veids saglabājies lielākos fragmentos, bet agrāk sīkākos fragmentos līdzīgi gleznojumi uz koka izsekoti arī dažos citos kapulaukos, galvenokārt pie Daugavas, kā Vampniešu II kapulauka 72. un 100. kapā, Salaspils Laukskolas 21. kapā, Salaspils Lipšu 112./113. kapā, tāpat tie novēroti Kampu—Gūgeru 32. kapā. Šādi gleznojumi Lejasdopeļu kapulaukā atklāti jaunu vīriešu kapos šķirsta malā pie apbedītā labajiem sāniem. Vienā gadījumā Salaspils Laukskolas 443. kapā apgleznota vairoga paliekas atsegtas zem apbedītā kauliem.

Minētie apgleznotie objekti ir divējādi. Vienu grupu veido garenī, šaurī priekšmeti. Tā I uzkalniņa 3. kapā saglabājies 90x18—25 cm liels šāda objekta fragments. Līdzīgs apgleznots priekšmets atsegti arī II uzkalniņa 14. vīrieša apbedījuma malā. Krāsainie ornamentu gleznoti uz pamata, kas klāts ar baltu krāsu. I uzkalniņa 3. kapā šāds objekts apgleznots baltā, sarka-

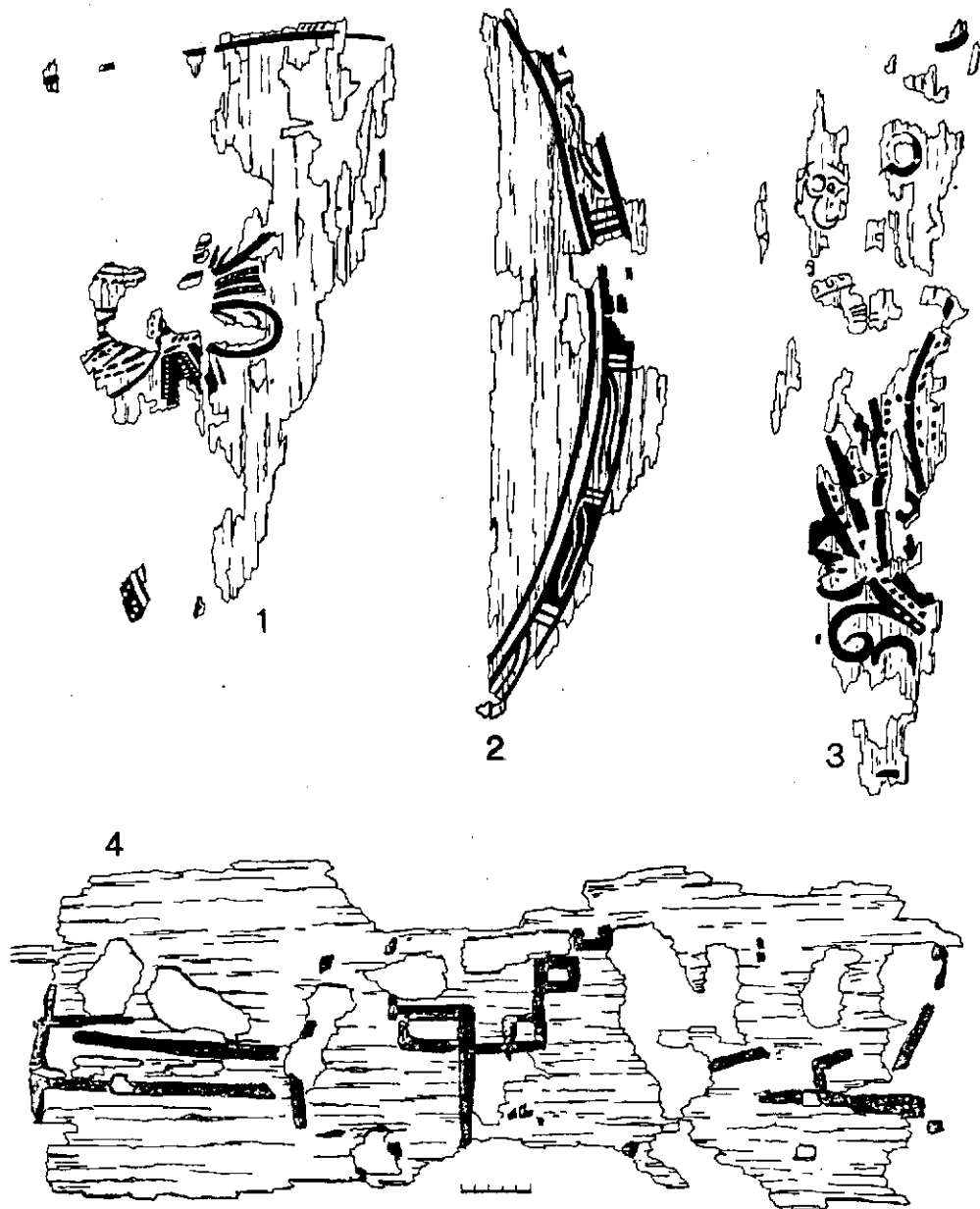
nā un melnā krāsā, bet II uzkalniņa 14. kapā atsegtie sīkie fragmenti norāda arī uz citrondzeltenu krāsu. Kaut arī apgleznotie priekšmeti saglabājušies palicelos gabalos, tie tomēr ir tikai fragmenti, kas neļauj atšifrēt ornamentu pilnībā.

Gleznojuma ornamentālajos motīvos saskatāmi ar punktu rindu rotāti pusloki, zīlīm līdzīgs veidojums. I uzkalniņa 3. kapā atsegtā priekšmeta šaurākajā galā saglabājušās divas bronzas noslēguma plāksnītes, platākajā galā, kas vairāk iznīcis, ornaments gandrīz izzudis. Nav izdevies noskaidrot, vai gleznojums bijis abpusējs.

Gleznojums uz II uzkalniņa 14. vīrieša kapā atrastā priekšmeta izpildīts melnā un baltā krāsā, bet sīki krāsas fragmenti rāda arī sarkanu un citrondzeltenu krāsu. Šajā apbedījumā

melnbaltais gleznojums attēlo vairāklapu rozeti un priekšmeta apgleznojums ir divpusējs. Šiem samērā šaurajiem un garajiem apgleznotajiem objektiem paralēle atrodama Salaspils Lipšu kapulaukā.²⁵ Lipšu objekta izmēri ir līdzīgi, tas ticis skaidrots kā koka ietvere ieroču novietošanai. Salīdzinot abus iepriekš minētos Lejasdopeļu objektus, šķiet, ka ar zināmu piesardzību arī šiem objektiem var pieļaut šādu iztulkojumu. Līdzīgi kā II uzkalniņa 14. kapā atrastais, arī I uzkalniņa 3. kapā atklātais objekts, domājams, bijis apgleznots abpusēji.

Citai grupai ar citu funkcionālu nozīmi pieder apjomā lielākais apgleznotais objekts III uzkalniņa 3. vīrieša kapā. Pats apbedījums postīts, tā galvgalis izlaupts, bet savā vietā saglabājies

7. att. Lejasdopeļu kapulaukā atsegtie koka fragmenti ar polihromu gleznojumu.
1 — sarkans, balts un melns (III uzkalniņa 7. kaps), 2 — melns un balts (III uzkalniņa 3. kaps),
3 — sarkans, melns un balts (I uzkalniņa 3. kaps), 4 — pelēkbalts (II uzkalniņa 16. kaps)

kājgalis. Šķirsta kreisajā pusē 100x25 cm lielā laukumā atklāts apgleznots koks — kāda priekšmeta daļa. Apgleznotais objekts pēc attīrīšanas izrādījās saglabājies silītes veidā ar aizlocītiem stūriem. Ilgstošā objekta attīrīšanas procesā noskaidrojās, ka objekts ir apgleznots abpusēji. Objekta augšpusē apgleznota daudzkrāsaini un lielām līnijām, turpretī apakšpusē baltā un melnā krāsā apgleznota tikai tā mala. Ornamentu apakšpusē veido mijošies balti un melni četrstūri, kurus rotā kontrastējošu līniju pāri, un tas izceļas ar izpildījuma meistarību. Objekta augšpusē ornamenti izpildīti baltā, melnā, sarkanā un pelēkā krāsā. Tas pēc būtības ir geometriski. Ornamenti gleznoti uz baltas krāsas pamata: rotājumu veido gan paralēlas līnijas, gan četrstūri un aplī, gan trīsstūri, kuru starplaukumus aizpilda gaišu un tumšu punktiņu kombinācijas. No dzīvnieku valsts elementiem izceļas tikai viena putna galva. Apgleznotie objekti saglabājušies vienīgi savas krāsas paliekās, zem šīs plānās kārtiņas esošais koksnes slānītis bija pilnīgi iznīcis. Lai objektu atsegtu apskatei, bija nepieciešams ar sīkiem rīkiem atspiest katru smilšu graudiņu.²⁶

Apalīgo kontūru dēļ III uzkalniņa 3. kapā atsegtu objektu pieļaujams uzskatīt par vairogu. Vairogi Latvijā pazīstami jau no arheoloģiskiem atradumiem seno zemgaļu teritorijā, īstenībā tie ir vairogiem piederošie umboni,²⁷ kas sargāja vairoga saturētāja roku. Senākie vairogi nāk no Kokmuižas depoziāta, kas datējams ar 5. gadsimtu.²⁸ Hronoloģiski tuvāks Lejasdopeļu objektiem ir Kurzemē, Rucavas pagasta Tīras purvā, atklātais no egles koka dēļiņiem veidotais un abpusēji ar ādu apvilktais vairogs.²⁹ Tas aptuveni datējams ar 9. gadsimtu.

Eiropā vikingu laikmetā lietotie vairogi atspoguļoti karalienes Matildes 11. gs. izgatavotajā, 70 m garajā un 150 cm platajā lentē, kur attēlots viņas vīra Vilhelma Iekarotāja karagājieni uz Angliju. Pēc uzglabāšanas vietas Bajē pilsētā Francijā šis vēstures dokuments nes Bajē paklāja vārdu.³⁰ Šajā auduma lentē atai-

notas 623 personas, vairāk nekā 200 zirgu, 500 suņu, koki, mājas u.c. objekti. Attēloto vairogu izgreznošanai izmantoti arī ornamentāli motīvi. Bajē paklājs parāda, ka Eiropā vikingu laikmetā pazīstami kā mandeļveida, tā arī apaļi vairogi ar umbonu centrā. Mandeļveida umboni te parādīti lielākā skaitā. Apaļie vairogi redzami kuģu attēlos, kur tie ar umboniem sarindoti gar vikingu kuģa bortiem. Lejasdopeļu kapulauka III uzkalniņa 3. kapā atklātā objekta apaļīgās kontūras pieļauj gan apaļu, gan mandeļveida sākotnējo vairoga formu.

Apgleznoti vairogi arheoloģiskos izrakumos atklāti Skandināvijā, 9./10. gs. tirdzniecības pilsētas Birkas kapulaukā.³¹ Apgleznoti ne tikai vairogi, bet arī kāda lāde ar sarkanā, melnā un balti dzeltenā krāsā izpildītiem ornamentiem. Arī vienīgajai putna galvai ar garo knābi, kas redzama Lejasdopeļu vairoga malā, ir atbilstība Zviedrijā. Tā Rietumgotlandē Lonhemas baznīcas trauku rotājošā frīzē karavīru vidū redzams putns ar identisku galvu. Putnu galvas izmantošana mākslā sakņojas dziļā senatnē. Jāatceras kāda importēta sakta no Doles salas Raušu kapulauka 20. sievietes apbedījuma. Šis saktas ar muguras vairodziņu kāju rotā putnu galvas ar gariem knābjiem,³² kas šīm saktām raksturīgi 7. gadsimtā.

Svarīgākais senās Latvijas vēstures avots — Indriķa hronika ļoti reti piemin vietējo iedzīvotāju darbarīkus un ieročus. Kaut karagājieni aprakstīti daudzreiz, par ieročiem minēts tikai it kā garāmejojot. Tā bultas pieminētas 8 vietās, šķēpi — 10 vietās, zobeni — 3 vietās. Vietējo tautību vairogi pieminēti tikai trīsreiz. Pirmoreiz tie minēti 1210. gadā, aprakstot kuršu uzbrukumu Rīgai. Hronikā rakstīts: «Un kurši, atstādami savus kuģus Daugavā, sakārtoja savu karaspēku uz lauka; un ikviens nesa sev priekšā no diviem dēļiem sastiprinātu koka vairogu un gana spieķim līdzīgu rungu tā atbalstīšanai. Un, kad saule apspīdēja b a l t o s [retinājums mans. — E. Š.] vairogi, tos atstaroja ūdens un lauks...»³³ Rakstītais liek domāt, ka aizsargvairogi bijuši balti krāsoti.

PARINDES

¹ Šnore E. 1960. gada arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā // RT 1960. — Rīga, 1961. — 8.—10. lpp.; Šnore E. Izrakumi Lejasdopeļu arheoloģiskā kompleksā // RT 1961. — Rīga, 1962. — 3., 4. lpp.

² Buchholtz A. Über die Aufdeckung von Hügelgräbern in Stabben am 15. September 1896 // Sb. Rig. 1896. — Rīga, 1897. — S. 113—120.

³ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. — Rīga, 1896. — S. 60.

⁴ Aspelin J. R. Antiquités du Nord finno-ougrien. — Helsinki, 1877—1884. 2179—2180, P. 395. (V — L'AGE DU FER. Antiquités des Provinces Baltiques).

⁵ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress. — Taf. 11:7, 15:5.

⁶ Löwis of Menar K. v. Ein Skelett-Hügelgrab unter Stabben in Kurland // Sb. Rig. 1899. — Rīga, 1900. — S. 143—145.

⁷ Daļa no 19. gs. beigās atrastā kapulauka materiāla glabājas Latvijas Vēstures muzejā (KPM 128 a—f, 393, 436—438, 2036 un RDM III 273—276, III 282, 283).

⁸ Latvijas vēstures institūts, VI 56:1—401.

⁹ Mirušo vecumu, vadoties no zobu, galvaskausa šuvju stāvokļa u.c. pazīmēm, noteica J. Daiga.

¹⁰ VI 9:10, 11.

¹¹ Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. — Rīga, 1970. — 119.—127. lpp.

¹² Turpat. — 34. lpp.

¹³ Turpat. — 60. lpp.

- ¹⁴ Шноре Э., Зейд Т. Нукшинский могильник. — Рига, 1957. — С. 40—46.
- ¹⁵ LVM A: 842, 843.
- ¹⁶ Берга Т. Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. — Рига, 1988. — С. 84, № 156.
- ¹⁷ Kruse F. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der christlichen Religion in den kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. — Dorpat; Leipzig, 1842. — Taf. 78.
- ¹⁸ LA. — 67. tab.: 3.
- ¹⁹ Petersen I. De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. — Kristiania, 1919. — S. 26, 28, Fig. 12, 13.
- ²⁰ VI 229. Шноре Э., Зейд Т. Нукшинский могильник. — Табл. IX:4.
- ²¹ Petersen I. De norske vikingesverd.. — S. 175—177, Fig. 136, 137.
- ²² Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvi // AE. — Rīga, 1964. — 6. laid. — 115. lpp.
- ²³ Turpat. — 3. att.: 3, 4.
- ²⁴ Ģintars V. Tracht und Schmuck in Birka und im Ostbaltischen Raum: Eine vergleichende Studie. — Stockholm, 1981.
- ²⁵ Lipšu kapulauka gleznojumi 112. un 113. kapā — VI 185. Vampniešu II kapulauka 72., 100. kaps — VI 144. Laukskolas kapulauka 21. kaps — VI 128.
- ²⁶ Šo darbu ar objektu III uzkalniņa 3. kapā veica Vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece Jolanta Daiga. Par dažiem novērojumiem paša šķirsta apgleznojumos un fotografēšanu izrakumu vadītāja ir pateicīga institūta kolēģim Mārim Atgāzim. Negaidīto atradumu saglabāšanas un izceļšanas problēmās bija cieši iesaistījies Latvijas Mākslas muzeja Restaurācijas laboratorijas līdzstrādnieks Ļevs Rešetovs, kurš centās pārnest gleznojumus uz koka pamatnes ar viņa paša izdomātās limes palīdzību. Viņa nopelni ir gleznojuma fragmentu saglabāšana līdz mūsdienām.
- ²⁷ Ģintars V. Seno zemgaļu vairogu atradumi // SM. — 1937. — Nr. 4. — 92.—97. lpp.
- ²⁸ Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.). — Rīga, 1977. — 149. lpp., 54. att.
- ²⁹ LA. — 79. att., 151. lpp.; Ģintars V. Seno zemgaļu.. — 95., 96. lpp.
- ³⁰ Der Wandteppich von Bayeux / Einf. von F. Stenton u.a. — Köln, 1957.
- ³¹ Arbman H. Birka I. Die Gräber. — Uppsala, 1940. — Taf. XXV.
- ³² Šnore E. Daugavas lībieši Doles salā // AE. — Rīga, 1996. — 18. laid. — 120. lpp.
- ³³ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugerēviča priekšvārds un komentāri. — Rīga, 1993. — XIV, 5.

Elvīra Šnore

DAS GRÄBERFELD LEJASDOPEĻI IM ALTEN SELONENLAND

Zusammenfassung

Das Gräberfeld Lejasdopeļi, gelegen an der Daugava, ist ein wichtiger Bestattungsort, dessen Material von den Beziehungen der materiellen Kultur der alten Selonen und Lettgaller aus dem 11.—13. Jahrhundert zu urteilen erlaubt. Schon Ende des vorigen Jahrhunderts wurden hier 7 Hügelgräber von deutschbaltischen Forschern freigelegt. 1960 und 1961 wurden im Gräberfeld weitere 10 Hügelgräber mit 42 Bestattungen von der Verfasserin archäologisch erforscht.

In diesem Gräberfeld wurde die Existenz von kollektiven Hügelgräbern bis zum Ende des 13. Jh. erstmalig festgestellt: in 6 Hügeln von 10 hat man mehrere Gräber festgestellt. Die Gestorbenen wurden in vierkantigen oder ovalen Grabgruben meistens in Einbaumsärgen bestattet, und über der Bestattung wurde Erdaufschüttung gebildet. Männer wurden mit dem Kopf nach Osten, die Frauen — nach Westen

begraben. Man kann gleichzeitiges Verwenden der Skelett- und Brandgräber feststellen; Skelettgräber (36) überwiegen über Brandgräber (6).

Grabbeigaben weisen ähnliche Formen wie in der materiellen Kultur der Lettgaller auf. Sie zeugen von einer differenzierten Gesellschaft. Man kann die Entwicklung mehrerer Schmucktypen feststellen: z.B., die Ablösung bronzener Bandkränze durch Textilkränze, die Ablösung der Spiralarmbänder durch Armbänder mit Tierköpfen u.a. Als eine Eigenart kann man die Anwendung der Schmucksachen aus Zinn sowie Werkzeuge als Beigaben der Männergräber anmerken. In Gräbern junger Männer wurden zum ersten Mal Überbleibsel von schwarz-weißen und polychrom ornamentierten Holzstücken festgestellt. Man darf vermuten, daß sie von Schilden oder Scheiden eiserner Waffen stammen könnten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Lageplan des Gräberfeldes Lejasdopeļi. A — die von E. Šnore erforschten Grabhügel; B — unerforschte Grabhügel.

Abb. 2. Beigaben des Frauengrabes Nr. 9 aus dem Hügel II.

Abb. 3. Beigaben des Frauengrabes Nr. 17 aus dem Hügel II.

Abb. 4. Beigaben des Mädchengrabes Nr. 10 aus dem Hügel II.

Abb. 5. Beigaben des Männergrabes Nr. 1 aus dem Hügel V.

Abb. 6. Beigaben des Männergrabes Nr. 2 aus dem Hügel V.

Abb. 7. Holzstücke mit polychrom gemalten Ornamenten aus dem Gräberfeld.

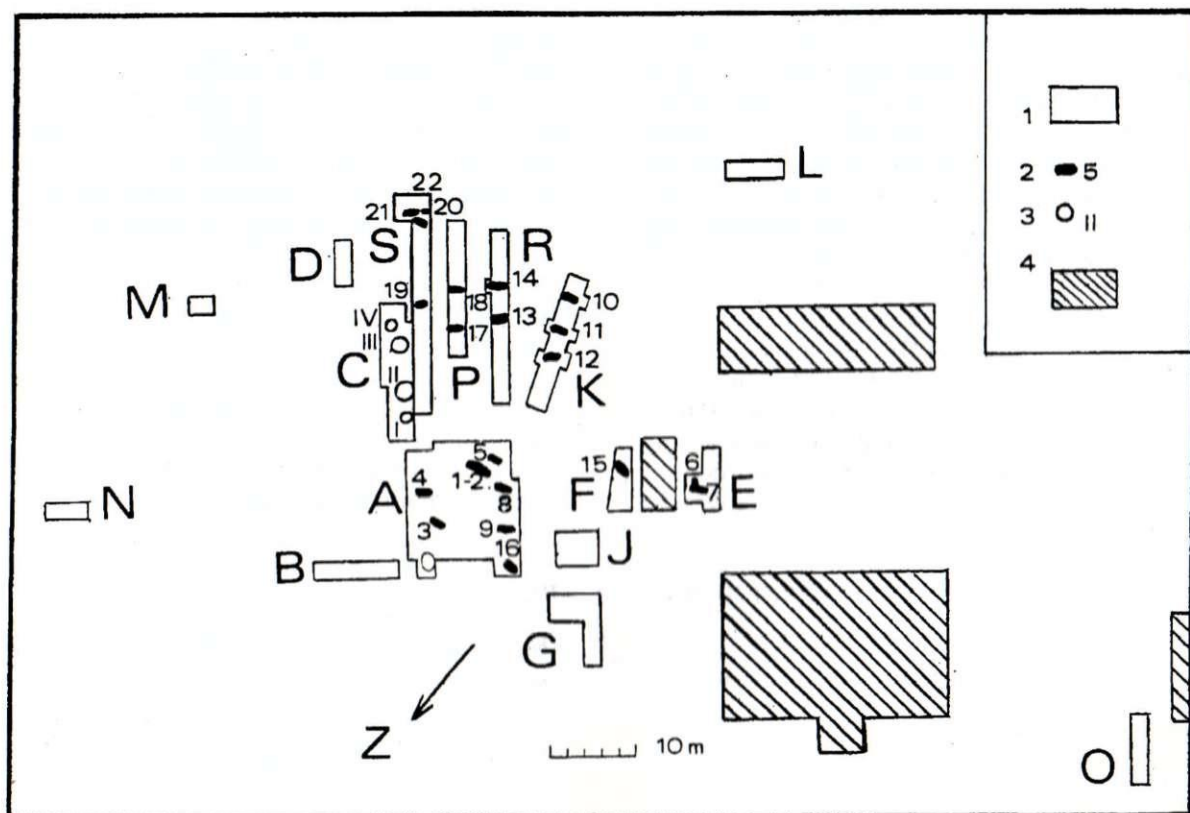
Antonija Vilcāne

AIZKALNES KAPULAUKS (9.—11. gs.)

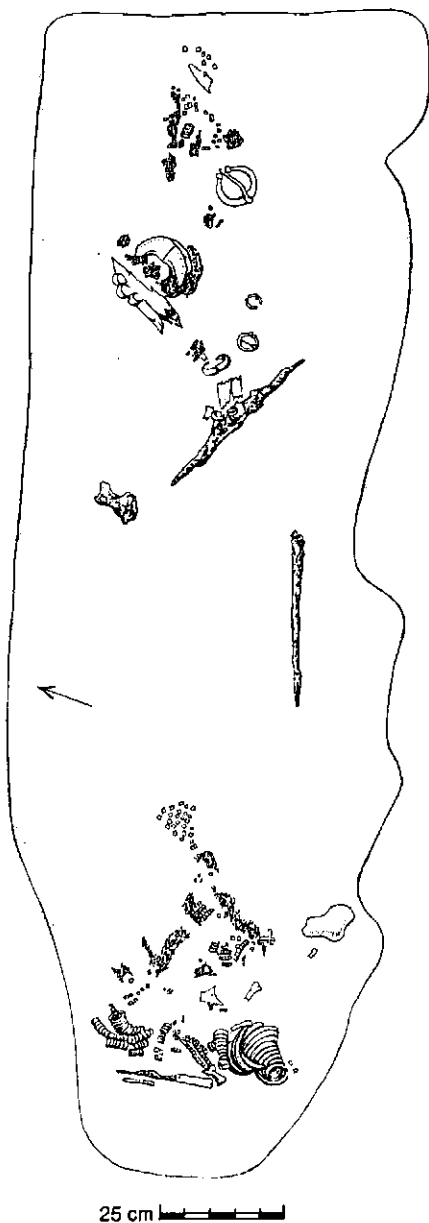
Aizkalnes kapulauks atrodas Preiļu rajona Aizkalnes pagastā Aizkalnes skolas pagalmā un dārzā. Aizkalnes kapulauks, līdzīgi citiem latgaļu līdzenajiem kapulaukiem, situēts ūdens tuvumā — Jašas upes labajā krastā.

Arheoloģiskie pētījumi kapulaukā veikti 1940. gadā arheoloģes E. Šnores vadībā¹ (1. att.). Izrakumu materiāls glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos.² Aizkalnes kapulauks ierīkots agrāka perioda dzīvesvietā. Izpētītajā kapulauka daļā atklātas četras iedziļinātu pavadu vietas. Pavardi bijuši apaļas formas, ar apaļu dibenu. To diametrs — 0,8—1,5 m, dziļums — 0,2—0,7 m. Dažos pavardos ar ogļītēm jauktajā melnajā zemē konstatēti arī nelieli granitakmeņi.

Izsmelot pavarda vietas, kopumā iegūtas 18 bezriepas keramikas trauku lauskas. Senlietas, kas būtu attiecināmas uz apmetnes apdzīvotību, izrakumu laikā nav uzietas. Spriežot pēc trauku lauskām (švikātā keramika), apmetne apdzīvota 1. g.t. pr.Kr. un pirmajos gadsimtos pēc Kr., līdzīgi kā apmetnes, kas atklātas Kivtu, Kristapiņu, Nukšu kapulaukā, Ērgļu Jaunākēnos, Priekuļu Kalnapiļās, Ķeipenes Ūsiņos u.c.³ Izrokot 513 m² lielu platību, atsegti 22 apbedījumi, t.sk. 8 vīriešu kapi (1., 6., 12., 13., 14., 16., 20., 21. k.) un 11 sieviešu kapi (2., 3., 4., 5., 7., 8., 9., 10., 11., 15., 17. k.). Apglabāto vidū ir divi bērni — 18. kapā guldīts zēns, bet 22. kapā — meitene. 19. kapa piedevu raksturs nedod iespēju noteikt mirušā

1. att. Aizkalnes kapulauka izrakumu tranšeju un atsegto apbedījumu shēma.
1 — izraktās tranšejas, 2 — pētītie kapi, 3 — pētītie pavardi, 4 — esošās būves

2. att. 1. un 2. dubultkapa plāns.

dzimumu. Gandrīz puse apbedījumu ir ļoti vāji saglabājusies (4., 9., 16., 21., 22. k.) vai postīta (2., 3., 5., 6., 13., 14. k.). E. Šnore norāda arī uz kapa bedrēm, kuras izsmelot skeleta paliekas un kapa inventārs nav konstatēts, taču izrakumu shematiskajā plānā tās nav uzrādītas.

Aizkalnes kapulaukā mirušie apglabāti taisnstūrveida kapa bedrēs, kuru garums svārstās no 0,95 līdz 2,3 m, bet platums — 0,4—0,85 m (2., 3. att.). Vairums apglabāto atsedzās 50—80 cm dziļumā, bet daži (1.—4., 14. k.) konstatēti jau līdz 30 cm dziļi.

Dažos kapos (3., 7., 11., 15., 17. k.) zem skeleta uzietas koksnes paliekas (3. att.: 2). Tā 7. kapā zem mirušā galvgali attīrītas dēļa vai dēļu paliekas 45 cm platumā, bet virs tām konstatēti auduma fragmenti, kas varētu būt no kapa paklāja. Vilnas un nātņa auduma kapa pa-

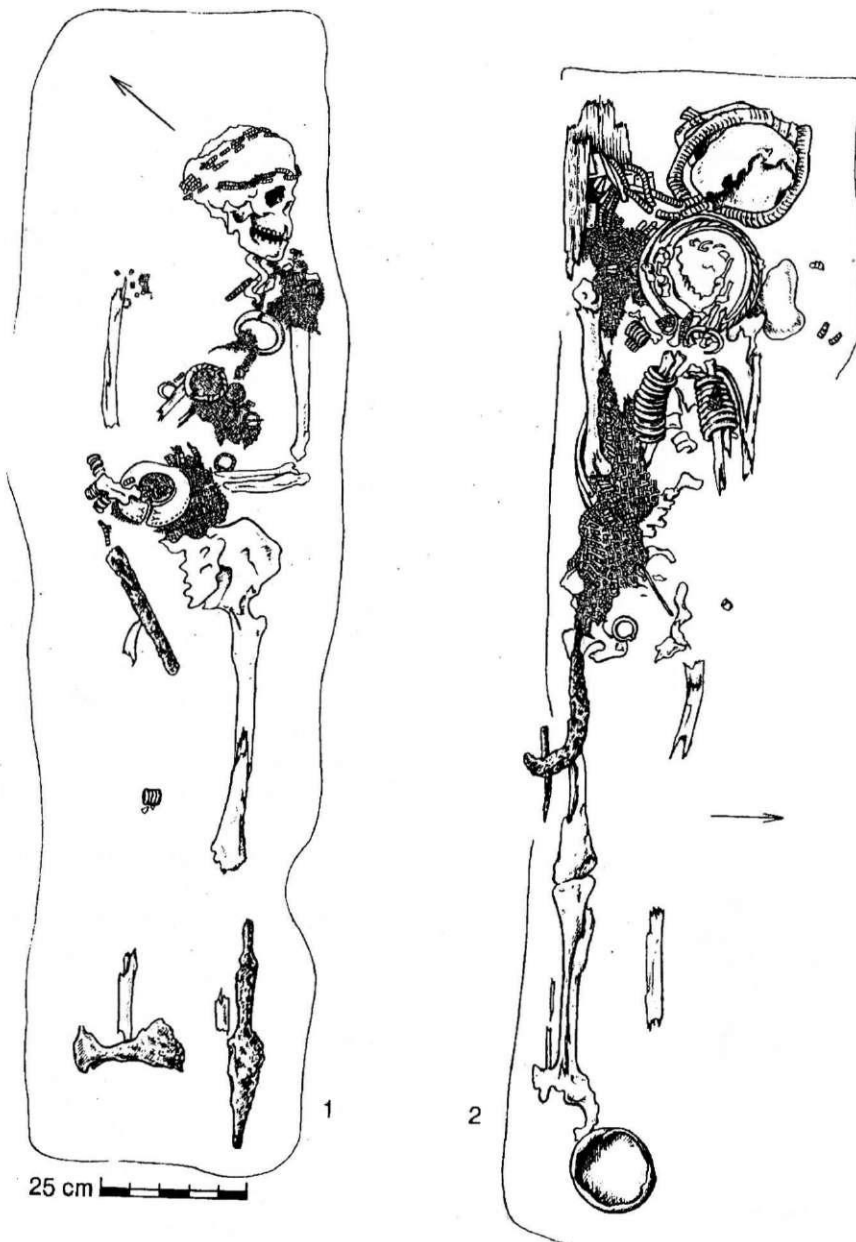
klāju fragmenti iegūti arī 5., 8., 11. un 15. kapā. Jāpicbilst, ka 15. kapā mirušais ne tikai guldīts uz dēļiem, bet arī pārsegts ar dēļiem, zcm kuriem konstatēts audums, kas gar vienu sānu aizlocījies zem skeleta virs apakšējā dēļu paklāja. Tādējādi mirušais bijis pārklāts arī ar auduma pārklāju. Savukārt 11. kapā mirusī, šķiet, bijusi pārklāta ar villaini.

Kapulaukā atsegti 20 skeletkapi un 2 uguns-kapi. Bijis arī viens dubultapbedījums. 1. un 2. kaps situēts vienādā dziļumā, un starp kapiem nav vērojamas robežas (2. att.). Skeletkapos mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, dažādi saliktām rokām. Galvas stāvoklis konstatējams tikai dažos apbedījumos — tā bijusi pagriezta pa kreisi (10., 12., 17. k.) vai gulējusi uz pakauša (11., 15. k.). Postījumu un skeletu sliktās saglabāšanās dēļ roku stāvoklis nosakāms tikai 12 apbedījumiem. Roku novietojumā vērojama liela dažādība. Trīs kapos (7., 10., 12. k.) kreisā roka nolikta pāri viduklim, bet labā pacelta pret krūtīm (3. att.: 1). 1. un 15. kapā labā roka nolikta uz iegurni, bet kreisā taisni pāri viduklim. Sieviešu apbedījumos vienā gadījumā labā roka nolikta pāri viduklim, kreisā pacelta pret krūtīm (5. k.), abas rokas paceltas pret krūtīm (8. k.), abas sakrustotas uz krūtīm, turklāt labā nolikta pāri kreisajai (17. k.) (3. att.: 2), abas rokas novietotas gar sāniem (11. k.). Vienā vīrieša apbedījumā abas rokas pārliktas pāri viduklim (20. k.), bet otrā — abas rokas nekrustojot noliktas pāri iegurnim (13. k.). Zēna kapā labā roka pacelta pret krūtīm, bet kreisā — nolikta pāri iegurnim.

Aizkalnes kapulauks ierīkots mālainā zemē, tāpēc acīmredzot tajā nav vērojami granītakmeņi gar kapa bedres malām, kā tas ir, piemēram, Višķu Maskavas kapulaukā, kur mirušie guldīti akmeņainā grantī.⁴

Aizkalnes kapulaukā vīriešu un sieviešu apbedījumiem ir pretēja orientācija — vīrieši guldīti ar galvu austrumu virzienā, sievietes — rietumu virzienā. Jāatzīmē, ka kapulaukā guldītajiem precīza orientācija ir visai reta, bet arī novirzes nav sevišķi lielas. Precīzi A—R virzienā guldīti mirušie vīrieši 16. un 18. kapā, bet ZA—DR virzienā — vīrieši 12., 20. un 21. kapā. Precīzi DR—ZA virzienā apbedīta mirusī 4. kapā, bet ZR—DA virzienā — mirusī 22. kapā. Sieviešu apbedījumiem vairāk raksturīga RZR—ADA (3., 5., 15., 17. k.) un RDR—AZA (7., 8., 9., 10., 11. k.) orientācija. Savukārt trīs vīriešu apbedījumiem konstatēts AZA—DRR virziens (1., 13., 14. k.).

Kā jau minēts, kapulaukā atsegti divi uguns-kapi. Viens no tiem (6. k.) atsedzās 50 cm dziļumā, kapa kontūrām stingri neiecīmējoties. Kalcinēti kauli un senlietas atrastas melnā zemē aptuveni 17 cm dziļā bedrītē. Šķiet, ka kaps zemes darbos ticis traucēts. Tajā atrasta bronzas stopsakta ar magoņgalvu galiem, bronzas spirālgredzens, dzelzs nazītis un bezripas keramikas trauku lauskas. Kaps datējams ar 9. gs.,

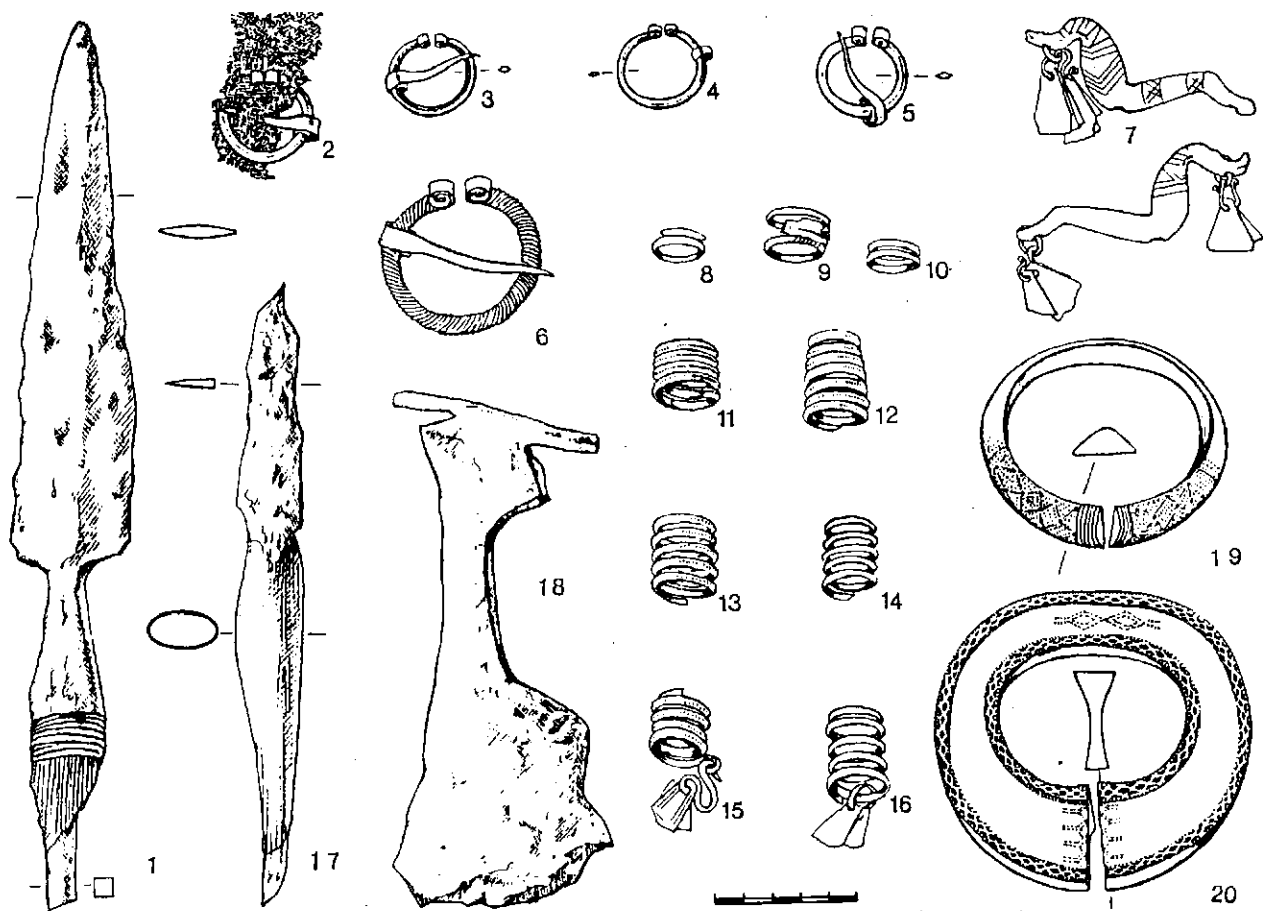
3. att. 1 — 12. kapa plāns, 2 — 17. kapa plāns

un tajā apglabāts vīrietis. Otrs ugunskauss iezīmējās aptuveni 70 cm lielā iecapaļā laukumā. 18 cm biezā slānītī konstatēti kalcinēti kauli, bronzas tordēta pakavsakta un dažas bronzas spirālītes, kas darinātas no šķērsgrīzumā trīsstūrveida un segmentveida stieplītes un uzvērtas uz ādas sloksnītēm. Senlietu materiāls nedod iespēju noteikt apglabātā dzimumu un precīzi datēt kapu. Jāpiebilst, ka abu kapu senlietas nav pabijušas ugunī.

Zemes raksturs Aizkalnes kapulauka skeletapbedījumos nav sekmējis mirušo apģērba saglabāšanos. Ļoti maz tas saglabājies vīriešu apbedījumos. Lielākoties tās ir pavisam nelielas vilnas vai nātņa auduma paliekas, kas konstatētas zem bronzas senlietām un tiek uzlūkotas par svārkus (1., 6., 12., 18. k.) un apmetņus (12. k.) fragmentiem.⁵ 18. kapā iegūti daži norādījumi par

svārkus — to priekšpuse apvilēta un sasprausta ar saktu, bet priekšdaļas izgriezums rotāts ar uzšūtām bronzas spirālīšu rindām.⁶ Svārkus priekšpuses rotājums konstatēts arī 1. kapā, kur krūšu rajonā attīrītas bronzas stīpiņas un spirālītes (2. att.). Arī saktu skaits apbedījumā dažkārt norāda uz apģērba sastāvdaļām: ar lielākām saktām sasprauda apmetni, ar mazākām — svārkus vai kreklus. 1. kapā mirušajam uz krūtīm atrasta liela sakta ar četrskaldņu galiem un zem tās rindā — trīs mazākas pakavsaktas ar atrotītiem galiem (2. att.), līdzīgi arī 12. kapā, kur krūšu rajonā atradusies lielāka bronzas tordēta pakavsakta un trīs mazas pakavsaktas ar atrotītiem galiem (3. att.: 1).

14. kapā iegūta bronzas taisnstūrveida apkalmu plāksnīte ar riņķi vienā galā. Ar līdzīgām plāksnītēm apkaltas ādas jostas uzietas Nukšu,

4. att. 12. kapa inventars.

1 — iedzītņa šķepa gals, 2—6 — pakavsakts, 7 — piekariņi, 8—16 — gredzeni, 17 — nazis, 18 — platasmens cirvis, 19—20 — aproces

Kivtu, Višķu Maskavas u.c. kapulaukos.⁷ Ar bronzu apkaltas ādas jostas atrod reti, bet, ka tās bijušas vīriešu tērpa sastāvdaļa, apliecina atsevišķas senlietas. Tā Aizkalnes kapulauka 18. kapā iegūtais dzelzs nazītis ar maksts bronzas apkalumu paliekām un riņķīti piekarināšanai norāda uz jostas lietošanu.

13. apbedījumā konstatētas bronzas spirālītes kāju pēdu rajonā. Iespējams, ka tās rotājušas kājautus. Norādes uz kājautiem parasti iegūtas bagātākos apbedījumos. Minētais kops ir postīts, bet to, ka tas varējis būt visai bagāts apbedījums, apliecina greznā masīvā pakavsakta ar daudzskaldņu galiem.

1. un 12. kapā konstatēti roku aptinumi no bronzas spirālītēm, tie ir iziruša stāvoklī, tāpēc grūti rekonstruējami. Abos kapos roku aptinumu paliekas uzietas uz kreisās rokas zem karavīra aproces. Latgaļu apbedījumos roku aptinumi lietoti līdztekus rokautiem. Tā Nukšu kapulaukā roku aptinumu atrasts vairāk nekā rokautu (attiecīgi 33 un 1 eksemplārs). Visbiežāk tie nēsāti uz abām rokām vai tikai uz kreisās, taču zināmi gadījumi, kad tie bijuši tikai uz labās rokas. Raksturīgi, ka visos apbedījumos ar roku aptinumiem kā kapa piedeva sastopama arī karavīra aproce.⁸

Aizkalnes kapulaukā vienā vīriešu apbedījumā (12. k.) saglabājušies rotājumi no cepures apšuvuma. Galvaskausa aizmugurē konstatētas 5 spirālīšu rindas, kuras sazarojas — divas rindas stiepjās virs acu kauliem un trīs rindas — pāri galvas vidum (3. att.: 1). Kā rāda pētījumi, rotātās cepures atrastas samērā reti un piedevām bagātākos kapos.⁹

Arī sieviešu apbedījumi Aizkalnes kapulaukā neizceļas ar labu apģērba saglabāšanās pakāpi. Dažos kapos saglabājušies pavisam niecīgi nātņa (11. k.) vai vilnas auduma fragmenti (5., 8. k.). Labākā stāvoklī ir ar bronzu rotātās villaines, kuru paliekas pārstāvētas sešos sieviešu kapos (3. att.: 2). Villaiņu fragmentu analīze rāda, ka vairums no tām pieder pie visplašāk izplatītās villaiņu grupas — villaines ar stīpiņu rindu ornamentu, kas izkārtots tās galos (3., 7., 11., 17. k.).¹⁰ 2. kapā iegūtā villaine pārstāv retu villaiņu tipu — tā ir villaine, kurai rindu ornaments papildināts ar figūru ornamentu, rotājums tās galos ir platāks, bet malās — šaurāks, bet viduslaukums ir bez rotājuma.¹¹ Savukārt 15. kapa villaine atšķiras no iepriekšējās ar to, ka tai daļēji rotāts arī viduslaukums.¹²

11. sievietes kapā konstatētas vairākas sīkas spirālītes ciešā rindā zem ceļgaliem un polīšu

rajonā, kas varētu norādīt uz kājautu lietošanu, lai gan pētījumi rāda, ka laikā, kad latgaļu sievietes nēsājušas rotātas villaines, rotāti kājauti nav konstatēti.¹³

Sieviešu apģērba sastāvdaļa bija arī vainagi. Aizkalnes kapulaukā sieviešu apbedījumos iegūti 11 vainagi — trīs lentveida spirālīšu vainagi un 8 grīstes vainagi. Divu apbedījumu (5., 7. k.) lentveida spirālīšu vainagi darināti no piecām uz ādas sloksnītēm uzvērtu spirālīšu rindām, kas sastiprinātas ar starpskardītēm. Abi vainagi aizmugurē noslēgušies ar «šleifīti». 15. kapa lentveida vainags saglabājies ļoti fragmentāri (5. att.: 8). Kā rāda pētījumi Kivtu kapulaukā, piecristu lentveida spirālīšu vainagi parādās pārejas posmā no I fāzes uz II fāzi.¹⁴ Nukšu kapulauka lentveida vainagi ar piecām spirālīšu rindām datējami galvenokārt ar 11. gadsimtu.¹⁵ Aizkalnes kapulauka vainagi nāk no 10. gs. apbedījumiem.

Aizkalnes kapulaukā pārstāvēti abi grīstes vainaga varianti — mazais un lielais grīstes vainags (6. att.: 1, 2). Mazie grīstes vainagi — uz lūkiem, kas aptīti ar dziļu, savērtu šķērsrievoto cilindrišu grīste — atrasti trijos apbedījumos (2., 7., 17. k.). Šie vainagi parasti mēdz būt divkārti, t.i., vainagu veido divās rindās sakārtotas grīstes, kas sastiprinātas aizmugurē. Šāds vainags iegūts 7. kapā. Piecos sieviešu apbedījumos pārstāvēts lielais grīstes vainags, kas darināts, uz vilnas dziļas grīstes savorot resnas bronzas spirāles vai spirālgredzenus (2., 8., 9., 11., 17. k.). Grīstes vainagiem parasti tiek pievienota arī bize — sazarošs spirālīšu vērums visbiežāk ar trapeceveida mēlītēm spirālīšu sazarojuma galos. Aizkalnes kapulaukā bize pievienota trim lielajiem grīstes vainagiem (2., 11., 17. k.), bet vienam mazajam grīstes vainagam aizmugurē maza «šleifīte» no spirālītēm (17. k.). «Šleifītes» biežāk sastopamas lentveida spirāļu vainagiem.¹⁶ Mazā grīstes vainaga noslēgums ar «šleifīti» zināms arī no Ludzas Odukalna.¹⁷ Latgaļu apbedījumos nereti mazais un lielais grīstes vainags konstatēts vienā apbedījumā. Tā tas ir arī 2. un 17. kapā Aizkalnes kapulaukā. Retāk grīstes vainags lietots kopā ar lentveida vainagu, kā tas ir šī kapulauka 7. kapā. Parasti šāds vainagu salikums atrodams piedevām bagātākajos apbedījumos.¹⁸ Minētajā kapā bez vainagiem atrasti divi kaklariņķi, sakta, četras aproces, spirālgredzens, villaines fragmenti. Aizkalnes kapulauka grīstes vainagi iegūti apbedījumos, kuri datējami ar laiku no 9. gs. līdz 1000. gadam.

Aizkalnes kapulaukā mirušie saskaņā ar tā laika tradīcijām apglabāti ar noteiktu rotu komplektu, kas lietotas gan tērpa saturēšanai, gan rotāšanai.

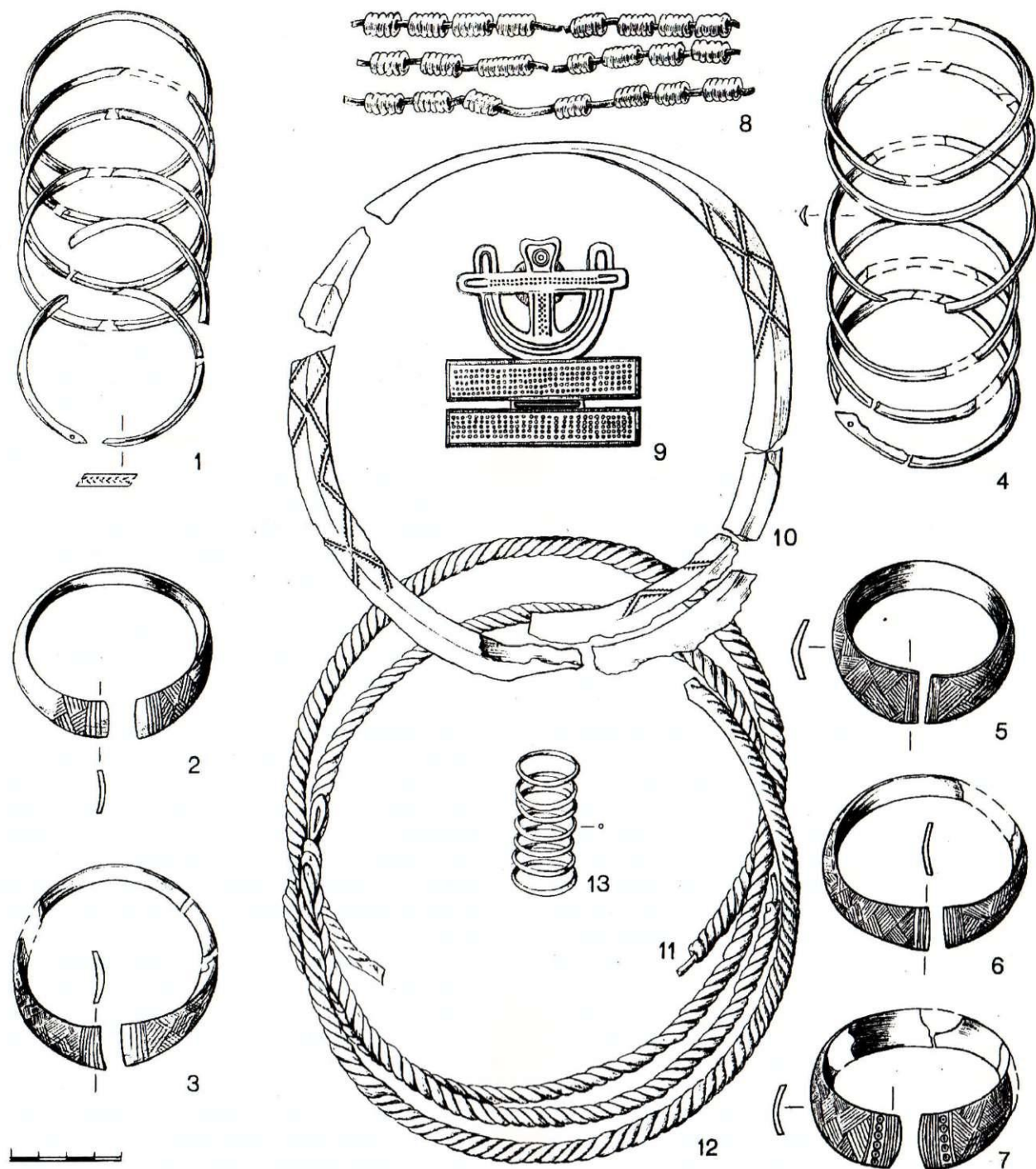
Kaklarotas parasti tiek atrastas sieviešu apbedījumos, un visiecienītākie ir kaklariņķi. Aizkalnes kapulaukā atrasti 15 kaklariņķi, kas pārstāv visus latgaļiem raksturīgos kaklariņķu tipus. Kapulaukā dominē kaklariņķi ar noplacinātiem ga-

liem (7 eksemplāri), kas hronoloģiski aptver laika posmu no 9. gs. līdz 1000. gadam. Uz 9. gs. attiecināmi abi 11. kapā iegūtie kaklariņķi. Tiem ir neizteiktu fāsešu jeb iecirtumu rotājums, bez tam pašos kaklariņķu galos un noplacinājuma sākumā aizmugures daļā — gravētu rombu raksts, kāds raksturīgs 1. g.t. beigām.¹⁹ 8. kapa kaklariņķim noplacinātie gali samērā šauri, ornamentēti ar nelielām fasetēm. Kaklariņķi ar šādu rotājumu iegūti Kivtu, Skripstu, Daugavas Oglenieku un Radžu kapulaukā.²⁰ Tie lietoti no vidējā dzelzs laikmeta līdz 10. gadsimtam. Šauri, plāni gali ir kaklariņķim no 5. kapa, kas datējams ar 10. gadsimtu. Ornamenti šim kaklariņķim nodzisis. Divos eksemplāros (15. k., s. a.) atrasts kaklariņķis ar trīsinātu rombu rakstu (5. att.: 10). Arī šādi ornamentēti kaklariņķi plaši sastopami latgaļu apbedījumos.²¹ Kaklariņķu ar noplacinātiem galiem attīstībai un izplatībai izsekojusi E. Šnore.²² Aizkalnes kapulaukā kaklariņķi ar noplacinātiem galiem apbedījumos konstatēti pa vienam, tikai 11. kapā atrasti divi šādi kaklariņķi. Šī parādība vērojama arī citos latgaļu kapulaukos.²³ Biežāk noplacinātie kaklariņķi lietoti kopā ar kaklariņķiem ar segļu un kāša galiem un bronzas stiepli notītu loku, retāk fasetētu loku. Hronoloģiski vēlākajos kapulaukos noplacinātie kaklariņķi atrasti kopā ar noplacinātiem kaklariņķiem ar piekariņiem vai tordēto kaklariņķi ar četrskaldņu galiem. Aizkalnes kapulauka 15. kapā noplacinātais kaklariņķis bijis kopā ar diviem vītājiem kaklariņķiem ar cilpu galiem. Tikai 17. kapā kaklariņķis ar noplacinātiem galiem atrasts kopā ar kaklariņķi ar segļu un kāša galiem.

Trīs eksemplāros Aizkalnes kapulaukā pārstāvēti tordētie kaklariņķi ar četrskaldņu galiem (7., 22. k., s. a.). Minētie kaklariņķi ir neliela diametra, ar samērā smalku tordējumu, to gali bez iecirtumiem, tikai savrupatrastajam eksemplāram gals rotāts ar iegravētām šķērssvītrām. 7. kapā tordētais kaklariņķis iegūts kopā ar no trim stieplēm vītu kaklariņķi ar cilpu galiem. Līdzīgi divi kaklariņķi arī sievietes apbedījumā 15. kapā. Visi kaklariņķi darināti no vidēja lieluma stieplēm, ar nelielām cilpām. Kā tordētie, tā kaklariņķi ar cilpu galiem konstatēti apbedījumos, kas datējami ar 10.—11. gadsimtu.

17. kapā vienā eksemplārā pārstāvēta otra vīto kaklariņķu forma — kaklariņķis ar konusu galiem (6. att.: 6). Šim kaklariņķim vienā galā trīs konusi, kuru augstums sasniedz 21 mm, otrā galā — uz vienas stieples tikpat liels konuss, bet abas pārējās stieples noplacinātas, veidojot plāksnītes, kuras ornamentētas ar trīsinātu līniju gar malām un divām šķērssvītrām pa vidu.

17. kapā mirušajai līdzīgi dots arī kaklariņķis ar segļu galiem (6. att.: 5). Kaklariņķa loks ornamentēts ar fasetēm, segļiem ir izcelti gali un reljefas šķērssvītras vidusdaļā. Viens kaklariņķa gals nav saglabājies. Šādi izveidoti eksemplāri pieskaitāmi šo kaklariņķu vēlākajām formām, kas lietotas 10.—12. gs.²⁴

5. att. 15. kapa inventārs.

1, 4 — spirālaproces, 2, 3, 5—7 — aproces ar paplašinātiem galiem un pinuma ornamentu, 8 — vainaga fragments, 9 — šķēršotā stopsakta, 10 — kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, 11, 12 — vitie kaklariņķi ar cilpu galiem, 13 — spirālgredzens

11. un 17. kapā apbedītajām sievietēm bijušas arī kauri gliemežvāku kaklarotas, taču tuvāk tās nav iespējams aprakstīt sliktās saglabāšanās dēļ.

Cilindrīšu virknes, kas nēsātas ap kaklu, bet rotājušas arī krūtīs, konstatētas trīs sieviešu apbedījumos. Šīs rotas veido cits citā ievērti bronzas skārda cilindriši, kuru diametrs ap 2 cm. Šāda rota vislabāk saglabājusies 11. kapā. Tā izgatavota no bronzas cilindrišiem ar sānu vidusprofilēju-

mu. Cilindrīšu virkne, kuras garums izstieptā veidā ap 40 cm, aizmugurē savienota ar bronzas riņķi un spirālgredzenu ar 2,5 vijām. 17. kapā atrastajai rotai līdztekus cilindrišiem ar vidusprofilējumu lietoti arī daži šķērsrievotie cilindriši, bet virkne savienota ar riņķi saliektu spirālaproces fragmentu (6. att.: 7). Vājas cilindrišu ar vidusprofilējumu paliekas kakla rajonā konstatētas arī 5. kapā. Agrākās bronzas cilindrišu rotas iegūtas Kivtu kapulaukā, kur tās pārstāvētas tikai I fāzes

piecos apbedījumos un 9. gs. apbedījumos Skriptu senkapos un darinātas no šķērsrievotajiem cilindriem.²⁵ Aizkalnes kapulauka cilindrišu virknēm līdzīgas zināmas no Ludzas Odukalna.²⁶ Šādas rotas darinātas arī no spirālgredzeniem, gredzenu un cilindrišu savienojumiem.²⁷ Cilindrišu rotas valkātas vienlaicīgi ar kaklariņķiem. Tā Aizkalnes kapulauka 5. kapā — viens, 11. kapā — divi, 17. kapā — trīs kaklariņķi konstatēti kopā ar cilindrišu rotām.

Kapu piedevu sastāvdaļa ir arī krūšu rotas — rotadatas un saktas. Kapulaukā iegūtas tikai divas rotadatas: viena no tām kruķadata (11. k.), bet otra — spieķadata (17. k.). Kruķadata izgatavota no bronzas, ar bronzas stieples, kurai trīsstūrveida šķērsgriezums, aptinumu. Šī rotadata pieder pie kruķadatām, kurām ar stieplīti notīta visa galva, atstājot ārpus notinuma tikai gliemežīti.²⁸ Kruķadatas tipiskas vidējam dzelzs laikmetam, vēlajā dzelzs laikmetā tās nav plaši izplatītas.²⁹ Arī spieķadata darināta no bronzas, ar bronzas stieples, kurai segmentveidīgs šķērsgriezums, aptinumu, kas sedz visu adatas galvu un stāvu līdz pusei (6. att.: 3). Spieķadatai galvas forma vertikāli ovāla, nedaudz noliekta uz priekšu. Vistuvākā līdzība šai rotadatai ar Kivtu kapulauka dzelzs rotadatu ar bronzas stieples notinumu, Radžu un Nukšu kapulauka bronzas spieķadatām bez notinuma.³⁰ Visas minētās rotadatas datējamas ar 10.—11. gadsimtu. Bronzas spieķadatas ar bronzas aptinumu nav plaši lietotas vēlajā dzelzs laikmetā.³¹ Rotadatas parasti izmantoja vai nu tērpa sasprašanai, vai pa pāriem važiņu piekarināšanai. Aizkalnes kapulaukā viena rotadata atrasta uz vēdera, otra — gurnu rajonā. Tikai kruķadatai pievienots riņķītis važiņu piekarināšanai. Jāpiebilst, ka abos kapos ir ievērojams saktu saktu (11. k. — 4, 17. k. — 3 saktas) un mirušajām bijušas arī villaines.

Aizkalnes kapulaukā tērpa sastiprināšanai plašāk lietotas saktas. Te iegūtas 32 saktas, no kurām vairāku veido pakavsaktas. Visvairāk bijušas pakavsaktas ar atrotītiem galiem (26 eksemplāri), kas atrastas piecos sieviešu un septiņos vīriešu apbedījumos. Visas pakavsaktas darinātas no bronzas un atšķiras ar loka izveidojumu. Iecienītākās bijušas pakavsaktas ar šķērsgriezumā trīsstūrveida loku. Dažos eksemplāros pārstāvētas pakavsaktas ar šķērsgriezumā rombveida (12. k.) (4. att.: 3, 5) un segmentveida loku (17. k.) (6. att.: 8). Saktu loks parasti bez ornamenta, vai arī tas ļoti necils — sīkas svītriņas vai zigzaglīnija. Sieviešu apbedījumos iegūtās pakavsaktas izmēros ir mazākas (diametrs 2,4—4 cm), vīriešu apbedījumos — lielākas (diametrs 3,0—4,1 cm). Kā sieviešu (2., 5., 11., 17. k.), tā vīriešu (12. k.) apbedījumos iegūtas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku (4. att.: 6, 6. att.: 10). Šīs pakavsaktas ir masīvākas par iepriekšējām. Neliela izmēra (diametrs — 3,4 cm) tordēta pakavsaktiņa iegūta kā savrupatradums.

Aizkalnes kapulaukā vienā apbedījumā atrasto saktu skaits svārstās no 2 līdz 5 eksemplāriem. Trīs eksemplāri bijuši 1., 2., 17. kapā (6. att.: 8—10), četri — 11., 12. kapā (4. att.: 2—6).

Šajā kapulaukā pakavsaktas ar atrotītiem galiem nav atrastas kopā ar citām saktām, atskaitot 1. kapu, kur pārstāvēta arī pakavsakta ar daudzskaldņu galiem.

Pakavsaktas ar četrskaldņu galiem pārstāvētas divos vīriešu apbedījumos. Šī veida pakavsaktas izceļas ar savu masivitāti, daudzskaldņu galu formu un ornamentācijas daudzveidību. Aizkalnes pakavsaktām diametrs sasniedz 7—8 cm. Galu noformējums un rotājums abām saktām atšķirīgs. 13. kapa pakavsakta pēc galu veidojuma un loka ornamentācijas līdzīga Kivtu kapulauka 62. kapa pakavsaktai,³² bet 1. kapa pakavsaktai loks ornamentēts ar trīsstūrīšu rakstu. Šīs saktas parasti atrodamas ar 10. gs. datējamos vīriešu kapos.³³

Aizkalnes kapulauka 6. kapā iegūta viena tipiska vīriešu sakta — stopsakta ar magongalvu galiem. Saktas loku, stiegru un kāju klāj šķērsrievojums ar zvēru stila rudimentiem uz kājas. Stopsaktas stiegras spirālei ir dzelzs serde un poga (viena nav saglabājusies) ar paplatinātu pamatni. Saktai ir neliels vienmērīgs pēdas paplatinājums un mazi apaļi izciļņi uz pēdas un loka. Izmēru ziņā (garums — 12,8 cm, pēdas platums — 1,6 cm) šī sakta ir lielāka par ar 8. gs. datētām Kivtu, Kalniešu II un Nukšu kapulauka saktām, bet mazāka par masīvajām stopsaktām, kas nelielā skaitā pazīstamas Austrumlatvijā 10.—11. gadsimtā.³⁴ Saktas forma un kapā atrastās senlietas — spirālgredzens, dzelzs nazītis datē šo kapu ar 9. gadsimtu.

7. kapā mirušajai līdzī dotā zvaigžņveida sakta ar 9 stariem. Saktas staru ārmalā gluds reljefs valnītis, gar tā iekšpusi padziļinājumā — pērlīšveida izcilniši. Līdzīgu izcilnišu josla noslēdz saktas iekšējo loku. Vistuvākā līdzība šai saktai ir ar Mālpils pagastā savrup atrasto eksemplāru, kam arī 9 stari, bet atšķiras rotājums — trūkst pērlīšveida izcilnišu gar staru ārmalas valniša iekšpusi, bet loka iekšējās malas valnīti grezno šķērsrievīņas.³⁵ Otrā līdzīga sakta atrasta Vecpiebalgas Raškumu 3. kapā, kas datējams ar 12. gadsimtu.³⁶ Šai saktai 8 stari, un tā ir lielāka. Sakta rotāta ar gludiem valnīšiem un trim simetriskiem pērlīšveida izcilnišiem staru iekšpusē. Latvijā zvaigžņveida saktas nav plaši izplatītas (vairāk nekā 50 eksemplāru no apmēram 30 atradumu vietām), tās pazīstamas arī slāvu zemēs. Zvaigžņveida saktu attīstība un izplatība tiek saistīta ar baltu kultūru.³⁷ Šīs saktas bieži vien atrastas ar piedevām bagātos sieviešu apbedījumos. Aizkalnes eksemplārs pēc pārējā kapa inventāra datējams ar 10. gadsimtu. Apbedījumā iegūti divi vainagi (lentveida un grīstes), divi kaklariņķi, četras aproces, spirālgredzens un villaines paliekas.

Viena eksemplārā Aizkalnes kapulaukā pārstāvēta plakanā šķēršotā stopsakta, kas parādās arheoloģiskajā materiālā, sākot ar 9. gadsimtu. Šo saktu agrākajiem eksemplāriem (9.—10. gs.) šķērši rotāti ar iekniedētām kārpiņām, bet vēlākajiem — kārpiņas vāji izceltas. Šīs saktas mēdz būt apsudrabotas vai alvotas.³⁸ Aizkalnes saktai šķērši ornamentēti ar piecām kārpiņu rindām, bet stiegra — ar divām kārpiņu rindām, kas galos noslēdzas ar noapaļotu reljefu valnīti. Tās loks rotāts ar reljefiem, galos noapaļotiem valnīšiem (5. att.: 9). Šīs saktas izceļas ar rotājuma daudzveidību — grūti atrast divus pilnīgi vienādu eksemplārus. Aizkalnes kapulauka saktai vistuvākās līdzības ir ar Ludzas Odukalna un Vampniešu I kapulauka eksemplāriem.³⁹ Šīs saktas izplatītas visā Latvijas teritorijā.⁴⁰ Latgaļu apbedījumos šķēršotās stopsaktas parasti iegūtas piedevām bagātos vīriešu apbedījumos.⁴¹ Taču Aizkalnes kapulaukā tā nāk no sievietes apbedījuma, kas datējams ar 10. gadsimtu. Sieviešu apbedījumos šķēršotās stopsaktas sastopamas zemgaļu teritorijā.⁴²

Savdabīgas krūšu rotas fragmenti konstatēti Aizkalnes kapulauka 12. kapā (4. att.: 7). Tie ir īpatnēji piekariņi — pilītes, kas apbedījumos parasti atrodas krūšu rajonā. Pilītēm knābī, vidusdaļā un astē caurumiņi, kuros pie bronzas riņķīša ar S veidā izlocīta važturiša palīdzību piekarinātas bronzas trapecveida mēlītes. Savukārt pašas pilītes ar vidusdaļā izurbīta caurumiņa palīdzību piestiprinātas pa pāriem pie uz ādas siksniņām uzvērtu spirālišu virknēm. Arheoloģiskajā materiālā pārstāvētas gan kaula, gan bronzas pilītes, kas pēc formas līdzīgas. Pilītes bieži vien ornamentētas ar saulītēm un svītru rakstu. Pilīšu piekariņi iegūti Ludzas Odukalnā, Nukšu, Kampu kapulaukā, Aizkrauklē, Ģūģeros, Drabešu Liepiņās, Mērdzenes Dzērvēs u.c.⁴³ Zināmas tās arī no dažiem pilskalniem — Asotes un Sēlpils.⁴⁴ Jāpiebilst, ka Asotes pilskalnā atrastas arī šo pilīšu kaula sagataves.⁴⁵

Pilīšu rotas parasti sastopamas vīriešu apbedījumos, kuros līdzdoto piedevu komplektā ir karavīra aproce (izņēmums — Ludzas Odukalna II, 14. — bagātas sievietes apbedījums). Šie apbedījumi izceļas ar piedevu bagātību un krāšņumu. Tā Kristapiņu kapulaukā 91. kapā mirušajam svārki nošūti ar bronzas spirālītēm un trapecveida mēlītēm, līdzī dotas 3 saktas, karavīra aproce, rokauts, vienasmens zobens ādas makstī ar apsudrabotiem bronzas apkalumiem, šaurasmens cirvis.⁴⁶ Aizkalnes kapulaukā apbedītajam piedevu komplektu veido platasmens cirvis, iedzītņa šķēpa gals, nazis, karavīra aproce, masīvā aproce, rokas aptinums, 9 spirālgredzeni, 5 saktas, cepure ar spirālišu rotājumu.

Apbedījumi ar pilīšu rotām datējami pārsvarā ar 10. gadsimtu. Asotē pilītes atrastas 11. gs. slānī, bet sagataves 10.—11./12. gs. slāņos. Aizkalnes kapulauka eksemplārs, ņemot vērā, ka kapā ir platasmens cirvis, diez vai būtu datējams

agrāk par 11. gs. sākumu, lai gan karavīra aproce tiek datēta ar 10. gadsimtu.⁴⁷ Nākamā latgaļu apbedījumiem raksturīgā kapa piedevu grupa — aproce Aizkalnes kapulaukā iegūtas 40 eksemplāros. Spirālaproces līdzī dotas pa pāriem četros apbedījumos. 3. kapa senlietu sarakstā uzrādīti arī divi spirālaproču fragmenti, taču šķiet, ka par tādu var uzskatīt tikai vienu fragmentu. Otra fragmenta rotājums nav raksturīgs spirālaprocēm. Ar tādu rotājumu zināma aproce ar segmentveida šķērsgrīzumu no 17. kapa.

Agrākās — ar 9. gs. datējamas spirālaproces konstatētas 11. kapā. Aprocēm ir 7—8 vijas, kurām trīsstūrveida šķērsgrīzums, un taisni gali. Vijas ornamentētas ar iecirstu rombu rakstu. Uz 10. gs. attiecināmajā 15. kapā spirālaproces vāji saglabājušās (5. att.: 1, 4). Vijas darinātas no šķērsgrīzumā trīsstūrveida stieples un rotātas ar zigzaglīniju. Šī kapa spirālaprocēm bijuši piestiprināti zvaniņi, uz ko norāda caurumiņi viju galos. Līdzīgi minētajām ornamentētas vidējās un platākā gala vijas spirālaprocēm no 2. kapa. Šo aproču vijas šaurākajā galā ornamentētas ar trīsinātu rombu rakstu. Spirālaprocēm ir 8—10 vijas ar trīsstūrveida šķērsgrīzumu, nedaudz noplacinātiem un noapaļotiem galiem. Līdzīgs galu veidojums ir 17. kapa spirālaprocēm, kurām 9—12 vijas. Šaurākajā galā divām vijām vidusgropē un svītriņu rotājums, bet pārējām vijām trīsstūrveida šķērsgrīzums un trīsstūrīšu ornaments (6. att.: 11, 12). Abi pēdējie kapi datējami ar laiku ap 1000. gadu.

Aizkalnes kapulaukā spirālaproces atrastas pa pāriem vienas vai kopā ar dobo aproci ar nedaudz paplašinātiem galiem un pinuma ornamentu. Dobās aproces kapulaukā pārstāvētas 11 eksemplāros no 4 apbedījumiem (5., 7., 15., 18. k.) (5. att.: 2, 3, 5—7). Dobās aproces ar pinuma ornamentu raksturīgas sieviešu apbedījumiem, bet Aizkalnes kapulaukā tās atrastas arī zēna apbedījumā. Šim aprocēm galu platums ir no 13 līdz 22 mm, rotājums vienvēidīgs — iegravētu līniju pinuma raksts, kas dažkārt papildināts ar saulītēm. Tā 15. kapa aprocci blakus galu šķērssvītrojumam ir saulīšu josla. Ar saulītēm ornamentētas līdzīgas aproces iegūtas Asotes pilskalnā, Višķu Maskavas kapulaukā u.c.⁴⁸ Šķiet, ka šīs aproces sieviešu apbedījumos bieži vien aizvietojušas spirālaproces. Dobās aproces ar paplatinātiem galiem nēsātas parasti uz katras rokas pa vienai vai vairākām atkarībā no to skaita. Aizkalnes kapulaukā sieviešu apbedījumos konstatētas 2—4 šīs aproces, bet zēna apbedījumā — viens eksemplārs uz kreisās rokas.

Aizkalnes kapulaukā iepriekš minētās aproces vairākos gadījumos lietotas kopā ar stipri līdzīgām aprocēm ar nedaudz paplatinātiem galiem un šķērsgrīzumā segmentveidīgu loku. Arī tām ir pinuma ornaments, bet to veido trīsinātas līnijas. Šāda veida aproces iegūtas divos sieviešu (5., 7. k.) un vienā vīrieša apbedījumā (1. k.) — kopā 4 eksemplāri. Vīrieša apbedīju-

mā aproce atradiesies uz labās rokas, iespējams, aizstājusi masīvo aproci, ko parasti lieto kopā ar karavīra aproci. Līdzīgs gadījums konstatēts Višķu Maskavas kapulauka 55. kapā.⁴⁹ Sieviešu apbedījumos aplūkotā aproce atrasta gan uz kreisās, gan labās rokas. Abu veidu aproces ar pinuma ornamentu datējamas ar 10. gadsimtu.

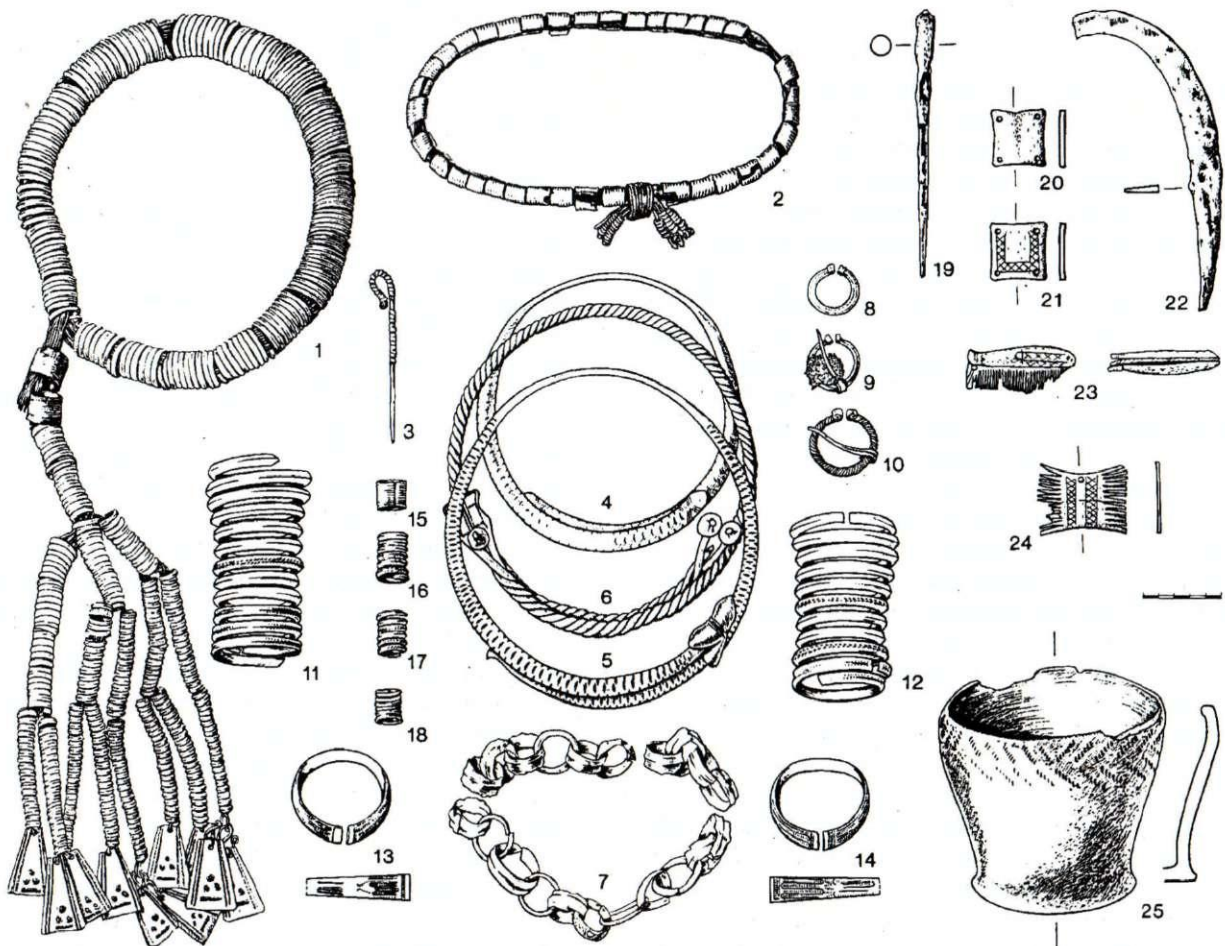
17. sievietes kapā līdzī dotas savādākas aproces ar šķērsgrīzumā segmentveidīgu loku (6. att.: 13, 14). Šo aproču galus rotā valniši ar šķērssvītriņām un gareniski ar šķērssvītriņām pildīti viļņveida līniju posmi. Minēto aproču ornaments līdzīgs masīvajām aprocēm ar puslodveida šķērsgrīzumu,⁵⁰ kuru viens eksemplārs atrasts arī 12. kapā (4. att.: 19).

Aizkalnes masīvajai aprocei ir oriģināls rotājums — galus klāj ar trīsinātām līnijām aizpildīti trīsstūrīši un četrstūrīši, kas uz loka vidū vienā pusē noslēdzas ar trīsinātu skujiņu un diagonālu krustu, bet otrā pusē — ar trim trīsinātiem stariem. Raksturīgi, ka šo aproci latgaļu vīrieši parasti lietojuši komplektā ar karavīra aproci, nēsājot masīvo aproci uz labās rokas, bet karavīra aproci — uz kreisās rokas. Tā tas ir arī 12. kapā, kur iegūtas abas minētās aproces. Vēl viena kara-

vīra aproce atrasta 1. kapā. Abas aproces pārstāv vienu šo aproču tipu — pēc J. Daigas izstrādātās karavīra aproču tipoloģijas tās pieskaitāmas III tipa b variantam (12. k.) un c variantam (1. k.). Šīm aprocēm raksturīgs šķērsgrīzums — trapece ar sānu ielauzumu, tā ka grīzuma augšējā daļa veido vienādmalu trīsstūri.⁵¹ Galu ornamentu vienai aprocei veido četri rombi bez saulītēm, otrai — trīs rombi ar saulītēm, bet aproču vidusdaļu attiecīgi grezno divi un seši rombi. Karavīra aproču ornamentācijā parasti izmantoti tik daudzveidīgi motīvi, ka reti var sastapt rotājuma ziņā pilnīgi analoģu aproci.

Latgaļu sievietēm raksturīgā manšetveida aproce Aizkalnes kapulaukā līdzī dota divos apbedījumos. 4. kapā tā ir vienīgā piedeva. Aprocīte vāji saglabājusies, ornaments padzisis. 16. kapā aproce atrasta kopā ar uzmavas šķēpa galu un dzelzs nazi. Tā kā kapā aproce gulējusi kājgalī, tad domājams, ka tā mirušajam līdzī dota kā ziedojums. Šīs aproces rotājumu veido vertikālas saulīšu rindas, kas mijas ar diagonāliem krustiem ar saulītēm galos un trīsinātu līniju pildījumu.

Miniatūras aproces ar zvērgalvu galiem līdzī dotas meitenei 22. kapā. Trīs aprocītes saglabā-

6. att. 17. kapa inventārs.

1—2 — grīstes vainagi, 3 — spiekadata, 4 — kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, 5 — kaklariņķis ar seglu galiem, 6 — kaklariņķis ar konusu galiem, 7 — cilindrišu rota, 8—10 — pakavsaktas, 11, 12 — spirālaproces, 13, 14 — aproces ar šķērsgrīzumā segmentveida loku, 15 — bronzas šķērsrievotais cilindritis, 16—18 — spirālgredzeni, 19 — ilens, 20, 21 — celu dēliši, 22 — dzelzs sirpis, 23, 24 — kaula ķemmites, 25 — māla podiņš

jušās pilnībā, no ceturtās — tikai loka fragments. Aprocītes ir neliela diametra, ar šauru loku (5—6 mm), kuram trīsstūrveida šķērsgriezums. To gali nedaudz sašaurināti, uz zvērgalvu norāda nelieli apaļi izcilniši aproču galos. Ornaments uz loka stipri padzisis, šķiet, ka to veidojis iegravētu skujiņu vai rombu raksts. Aprocītes nēsātas pa pārim uz katras rokas. Pēc formas un ornamenta šīs aprocītes vislīdzīgākās Višku Maskavas kapulauka 25. kapa aprocēm (11. gs.) un Jaunpiebalgas kapulauka aprobei (12. gs.).⁵²

Aizkalnes kapulauka apbedījumos pārstāvētas dažas retāk sastopamas aproču formas. Tā 20. kapā mirušajam vīrietim līdzī dotas divas aprocēs ar sašaurinātiem galiem un šķērsgriezumā ovāli trīsstūrveida loku. Šīs aprocēs sastopamas latgaļu teritorijā vīriešu apbedījumos 10.—11. gadsimtā. Analogiskas aprocēs atrastas Radžu kapulauka 21. kapā, Nukšu kapulauka 14. un 53. kapā.⁵³ Divos sieviešu apbedījumos (8., 10. k.) iegūtas trīs aprocēs ar loka vidusrievu. Šīm aprocēm loka šķērsgriezums trīsstūrveida, gali nedaudz paplašināti. Galus rotā šķērsrievas, bet vidusrievai abās pusēs ir trīsstūrveida raksts. Līdzīga aprobe zināma no Kivtu kapulauka 77. kapa.⁵⁴ 10. kapā aprobe ar vidusrievu atrasta uz labās rokas, bet 8. kapā — uz katras rokas pa vienai. Šīs aprocēs Aizkalnes kapulaukā pēc pārējā inventāra datējamas ar 10. gadsimtu.

Aizkalnes kapulaukā sešos vīriešu un deviņos sieviešu kapos konstatēti 44 spirālgredzeni (4. att.: 8, 10—16). Visbiežāk lietoti gredzeni, kas darināti no šķērsgriezumā trīsstūrveida stieples (16 eksemplāri). Šo gredzenu vijas nereti rotā iecirstas šķērsrievas. Tikpat bieži sastopami gredzeni, kas darināti no apaļas stieples. Kapulaukā reti ir gredzeni ar viju segmentveida šķērsgriezumu (7 eksemplāri). 12. kapā šiem gredzeniem piekarinātas arī trapeceida mēlītes (4. att.: 15, 16). Vienam gredzenam, kura vijas rotātas ar iecirtumiem, trīs trapeceida mēlītes piekarinātas pie izlocīta S veida važturīša. Trapecveida mēlītes nelielas, gar malām ornamentētas ar maziem apaļiem izcilnišiem divās joslās. Otram šī kapa gredzenam ar bronzas riņķīšu palīdzību arī bijušas piekarinātas trīs garenas trapeceida mēlītes. Trim kapulaukā atrastajiem spirālgredzenu vijas šķērsgriezumā ir noapaļoti četrstūrveida (5., 22. k.), bet 12. kapa viens spirālgredzens darināts no dobās stieples. Aizkalnes kapulauka spirālgredzenu ir līdz 9 vijām, to gali visbiežāk nedaudz nosmailināti.

Kapulaukā konstatēti arī trīs gredzeni ar vidusplāksnīti (4. att.: 9). Tie visi ir līdzīgi — ar profilētu vidusviju un slīpi šķērsrievotām malējām vijām. Divi gredzeni atrasti vīriešu apbedījumos (1., 12. k.), bet 11. kapā gredzens ar vidusplāksnīti izmantots grīstes vainaga bizes veidošanai. Gredzeni ar vidusplāksnīti pa vienam vai diviem parasti atrasti vīriešu apbedījumos.⁵⁵

Sieviešu apbedījumos šie gredzeni uzieti retāk un dažkārt izmantoti kaklarotu darināšanai.⁵⁶ Jāpiebilst, ka minētais gredzens parasti sastopams ar piedevām bagātākajos apbedījumos.

Vairākos apbedījumos kā papildinājums pie vainagu bizēm (2., 17. k.), pie gredzeniem un krūšu rotām (12. k.), pie kaklariņkiem (17. k.) lietoti piekariņi — trapeceida mēlītes — gan gludas, gan ornamentētas ar saulītēm un reljefiem valnišiem. 22. kapā vāji saglabāties vēl viens piekariņš — bronzas zvārgulītis ar krusta šķēlumu. Trīs zvārgulīši ar krusta šķēlumu, šķērssvītrojumu un valnīti iegūti kā savrupatradumi. Daži Aizkalnes kapulauka piekariņi īpaši piesaista uzmanību. 2. kapā iegūti 8 bronzas zvaniņi ar trim caurumiņiem maliņās. Caurumiņos iekarinātas trapeceida mēlītes. Zvaniņu diametrs ap 22 mm. Bronzas zvaniņu rotas latgaļu teritorijā iemīļotas kopš 7. gs., daudzveidīgs arī to lietojums. Taču līdzīga izveidojuma zvaniņi nav visai izplatīti.⁵⁷ Līdzīgi 12 zvaniņi ar maliņās iekarinātām trapeceida mēlītēm ietilpa Sauleskalna 3. depozītā.⁵⁸ Ludzas Odukalnā tie atrasti vienā sievietes un divos bērnu apbedījumos.⁵⁹ Šādi zvaniņveidā piekariņi uzieti Koknesē, Aulejas Vēveros, Rēznas Jusos, kā arī vairākos Smoļenskas apgabala pieminekļos.⁶⁰ Aizkalnes kapulaukā atrasto zvaniņu lietojums nav nosakāms, tā ka kaps daļēji postīts. Ludzas Odukalnā tie konstatēti kaklarotā, kas sastāvējusi arī no kauri gliemežvākiem un zvārgulīšiem. Tā kā līdzīgi zvaniņi iegūti, kā jau minēts, Smoļenskas apgabalā, tad savulaik tika izteikta doma par to nevietējo cilmi.⁶¹ Šķiet, ka Aizkalnes kapulauka eksemplāri izgatavoti uz vietas, jo zvaniņiem piekārtā trapeceida mēlīšu forma analoga šajā kapā atrastā grīstes vainaga bizes piekariņiem. Latgaļu teritorijā zvaniņi ar iekārtām trapeceida mēlītēm datējami ar 10.—11. gadsimtu.

Divos sieviešu kapu inventāros (2., 17. k.) Aizkalnes kapulaukā saglabājušās kaula ķemmites. Divas no tām ir divpusējas un pēc formas līdzīgas (6. att.: 24). 2. kapa ķemmite fragmentāra, bet šķiet, ka tā līdzīga 17. kapa ķemmitei, kurai ir ielikti gali un vienāda lieluma zari abās pusēs. Ķemmitēm vienā galā ir caurumiņš. Abi eksemplāri atšķiras pēc ornamentācijas: pirmajam ir tīklveida rotājuma josla gar zaru pamatnēm abās pusēs, bet otrajam — tīklveida rotājums pa vidu. Iespējams, ka ķemmites darinājis viens meistars, jo abi kapi attiecināmi uz laiku ap 1000. gadu. Ludzas Odukalnā pie līdzīgas formas kaula ķemmites piestiprinātas važiņas ar zvārgulīšiem un trapeceida mēlīšu piekariņiem (I, 19). Turpat, citā kapā (II, 7) pie saktas piestiprināta važiņa ar līdzīgu kaula ķemmites piekariņu.⁶² Šķiet, ka līdzīga divpusējā kaula ķemmite iegūta arī Nukšu kapulauka 69. kapā (11. gs.). Tā ornamentēta pa vidu ar rombu rakstu un atrasta zem lentveida vainaga — acīmredzot lietota kā piekars pie vainaga

bizes.⁶³ 17. kapā atrasta oriģināla vienpusējā ķemmīte ar ietvaru, kurš pēc formas atgādina zivi — viens gals noapaļots, vidusdaļa izliekta uz augšu, otrā galā — iežmauga (6. att.: 23). Ķemmītes ietvars ornamentēts ar rombu rakstu un šķērsvītrojumu sašaurinātajā vietā. Ķemmītei «astes galā» izurbts caurumiņš piekāšanai. 17. kapā abas ķemmītes atrastas vienkopus uz labā pleca blakus grīstes vainaga bizei.

Virīcšu kapu inventāra sastāvā parasti ietilpst arī ieroči. Aizkalnes kapulaukā atrasto ieroču skaits ir neliels. Raksturīgākie ieroči — cirvji līdzīgi trim mirušajiem. Viens no tiem ir šaurasmens cirvis (20. k.), kurš pieskaitāms pie M. Atgāža izstrādātā šaurasmens cirvju iedalījuma pirmās grupas — šaurasmens cirvis ar pietsega pagarinājumiem uz abām pusēm un ieapaļu un ieslīpu kātcaurumu. Cirvja garums — 162 mm, asmens platums — 65 mm. Šādi cirvji datējami ar 10. gs., atsevišķi eksemplāri sastopami vēl 11. gadsimtā.⁶⁴

Pie plasmens cirvjiem pieskaitāmi divi eksemplāri. I. kapa cirvis pieder pie plasmens cirvjiem ar pietsega pagarinājumiem un lokveida izgriezumu zem kātcauruma. Tam ir samērā šaura asmens daļa (63 mm), kas paplašināta kāta virzienā. Cirvja mugura priekšpusē tikai nedaudz ieliekta, kātcaurums — ovāls. Cirvja garums 145 mm. Šāda tipa cirvji Latvijā plaši izplatīti laikā no 11. līdz 14. gadsimtam.⁶⁵ Savukārt 12. kapā atrastais plasmens cirvis atšķiras no pirmā ar trīsstūrveida izlaidumiem kātcauruma sānos (4. att.: 18). Šis cirvis ir nedaudz masīvāks par iepriekšējo — tā garums 175 mm, asmens platums 75 mm. Šādas formas cirvji datējami ar 11.—12. gs. un sastopami retāk nekā iepriekšējie.⁶⁶

Otru ieroču veidu Aizkalnes kapulaukā ar 7 eksemplāriem pārstāv šķēpu gali. Trīs no tiem ir ar iedzītni. 13. kapā konstatēts iedzītna šķēpa gals ar uzbiczinātu ieapaļi četrstūrīgu kakliņu un slaidu pāreju uz lapu, kura līdzīga vidējā dzelzs laikmeta šķēpiem ar vītollapas veida lapu. Kapā iegūtais eksemplārs varētu būt šī šķēpu veida vēlā forma, ko pēc kapā atrastās pakav-saktas ar četrskaldņu galiem varētu datēt ar 10. gadsimtu. 12. kapā pārstāvēta lapasveida šķēpa gala ar iedzītni pārveidotā forma, kad, lapai paplašinoties, veidojas asi sānu lūzumi un šķēpa gals iegūst rombveida formu (4. att.: 1). Šādas formas šķēpu gali vērojami 10.—11. gs.⁶⁷ Aplūkotais eksemplārs datējams ar laiku ap 1000. gadu, tā kā kapā iegūts plasmens cirvis. Šis šķēpa gals norāda arī uz iekātojuma veidu — lai šķēpa gals stingrāk turētos kātā, tas ticis notīts, tādējādi novēršot arī kāta plīšanu. Pie iedzītna šķēpu galiem ar rombveida lapu pieskaitāms arī Aizkalnes kapulaukā savrup atrastais eksemplārs. Šim šķēpa galam kakliņš slaidāks un lapa plātāka.

Rombveida lapas forma vērojama arī diviem kapulaukā atrastajiem uzmavas šķēpu galiem

(16. k., s. a.). Šiem šķēpu galiem uzmava nedaudz īsāka par smailis daļu. Uzmavas šķēpu gali ar rombveida lapu plašāk lietoti 11.—12. gadsimtā.⁶⁸ 16. kapā iegūtais eksemplārs datējams ar 10. gadsimtu, jo kapā līdzīgi dota manselveida aproce, kas savu eksistenci izbeidz vēlā dzelzs laikmeta sākumā. 1. un 21. apbedījumā piedevu vidū ir šķēpu gali ar slaidu, šķērsgrīzumā rombveida lapu. Šādi uzmavas šķēpu gali parādās 9. gs., lietoti vēl 11. gs. sākumā, bet vistipiskākie tie ir 10. gs. visā Latvijas teritorijā.⁶⁹ Aizkalnes kapulauka eksemplāri pēc pārējā inventāra datējami ar 10. gs. vai ar laiku ap 1000. gadu.

Aizkalnes kapulaukā nav atrasts vienasmens zobens jeb skramasakss. 1. kapā iegūts tikai pēc formas šādam zobenam līdzīgs duncis, kura garums 33 cm un asmens platums 3,5 cm. Višķu Maskavas kapulaukā šādi duncī sastopami 9.—10. gs. apbedījumos un to novietojums kapā līdzīgs vienasmens zobenu novietojumam.⁷⁰

Ieroču novietojumā apbedījumos parasti tiek ievērota noteikta kārtība. Iedzītna šķēps 12. kapā novietots mirušajam kreisajā pusē pie potītēm, ar iedzītni galvas virzienā (3. att.: 1), bet 13. kapā tas atrasts kreisajā pusē nedaudz ieslīpi pie gurniem, šķiet, ar smaili uz augšu.⁷¹

Uzmavas šķēpu gali gulējuši kapā gar kreiso (1. k.) un gar labo kāju (16., 21. k.), ar smaili papēžu virzienā. Šaurasmens cirvis atrasts kāju rajonā labajā pusē, ar kātu galvas virzienā. Plasmens cirvis vienā gadījumā atradies labajā pusē leļpus gurna, nedaudz slīpi vertikāli zemē (1. k.) (2. att.), bet otrā gadījumā gulējis pāri labajai kājai pie potītēm, ar kātu galvas virzienā, ar asmeni uz iekšu.

Pilns apbruņojuma komplekts — cirvis, duncis, šķēps — pārstāvēts 1. kapā, kur iegūta karavīra aproce un samērā daudzveidīgs citu piedevu klāsts (3 saktas, 5 gredzenī, aproce, piedurknes aptinums). 12. kapā ir līdzīgs ieroču sortiments, tikai dunča vietā — nazis, kas novietots mirušajam labajā pusē ieslīpi pāri blodas kaulam. Arī šajā kapā apbedītajam bijusi karavīra aproce, un piedevu ziņā tas ir viens no bagātākajiem vīriešu apbedījumiem kapulaukā.

Dažos Aizkalnes kapu inventāros sastopami darbarīki. Tie konstatēti galvenokārt sievietes apbedījumos. Trijos eksemplāros iegūti dzelzs ileni (6. att.: 19). 2. un 17. kapa ileni stipri līdzīgi — abiem saglabājušās paliekas no apaļa kaula roktura. To darba daļas garums sasniedz 11 cm, roktura garums 6—8 cm. 8. kapā atrastais ilens fragmentārs, to tuvāk raksturot nav iespējams. 17. kapā bez ilena mirušajai līdzīgi dots arī sirpis, kas ir vienīgais eksemplārs kapulaukā (6. att.: 22). Tas pieskaitāms pie sirpjiem ar nedaudz vienmērīgi liektu darba daļu un ar iedzītna atkāpi attiecībā pret asmeni. Šādi sirpjī raksturīgi Centrālajai un Austrumlatvijai. Tie parādās 4./5. gs. mijā un ir visizplatītākā forma vidējā dzelzs laikmetā, bet

sastopami vēl 10.—12. gs. kapulaukos sieviešu apbedījumos un dzīvesvietās.⁷² 17. kapā sirpis gulējis mirušajai uz augšstilba, bet īlens — tam blakus (3. att.: 2). 8. kapā īlens bijis novietots blakus labajam augšdelmam.

17. kapā piedevu vidū bijuši divi kaula celu dēliši (6. att.: 20, 21). Tie atrasti vienkopus viens zem otra uz labā pleca blakus vainaga bizei. Tās ir četrstūrveida (32 x 35 mm) plāksnītes ar caurumiņiem katrā stūrī, viena no tām ornamentēta. Celu dēliši parasti tiek atrasti sieviešu apbedījumos pa pārim vai dažkārt pa vienam, bet samērā reti. Tā kā celu dēliši tikuši gatavoti arī no koka, tad iespējams, ka tie nav saglabājušies. Celu dēliši zināmi no Višku Maskavas, Kristapiņu kapulauka u.c.⁷³ Agrākajiem celu dēlišiem raksturīgs caurumiņš vidū. Tādi iegūti Ķentes pilskalnā, Kokmuižas otrajā depo- zītā.⁷⁴ No 9. gs. parādās celu dēliši bez vidējā cauruma.⁷⁵ Celu dēlišu sagataves iegūtas Asotes, Jersikas pilskalnā.⁷⁶

Vīriešu apbedījumos vienīgais darbarīks (ja neskaita cirvjus, ko izmantoja ne tikai kā ieročus, bet arī saimnieciskām vajadzībām) ir nazis. Naži atrasti 7 eksemplāros un, atskaitot vienu, visi konstatēti apbedījumos (6., 12., 16., 18., 20., 21. k.). Forma apjaušama tikai trim nažiem. Viens no tiem pieskaitāms pie nažiem, kam iedzītis attiecībā pret naža muguru un asmeni ir bez atkāpēm, t. i., iedzītis ir asmens daļas sašaurināts turpinājums (21. k.). Diviem eksemplāriem iedzītis ir ar atkāpēm kā pret naža muguru, tā pret asmeni. Visi trīs naži ir ar šauru asmens daļu (1,5—1,7 cm), pabiezu muguru (6—8 mm), to garums nepārsniedz 13,5 cm. 20. kapā atrastajam nazim saglabājusies stipri aprūsējusi iedzītņa daļa, bet savrup- atraduma eksemplāram — daļa no asmens. 12. kapā iegūtais nazis lielāks par iepriekšējiem, ar ovālu rokturi (4. att.: 17). Sākot ar 9. gs., bagātākos apbedījumos parādās naži, kas tiek nēsāti greznās, ar bronzu apkaltās ādas makstīs.⁷⁷ Aizkalnes kapulaukā nazis un ar bronzu apkalta ādas maksts fragmentāri saglabājusies 18. kapā — zēna apbedījumā. Nazim bijis koka spals, maksts ar riņķīša palīdzību bijusi piekārtā pie jostas. Maksts apkalums rotāts ar trīsinātu līniju un trīsstūrīšu ornamentu. Kapā nazis ar maksti gulējis mirušajam labajā pusē uz iegurņa. Pēc pārējā kapa inventāra šis nazis datējams ar 10. gadsimtu.

Senlietu materiāla analīze rāda, ka mirušie Aizkalnes kapulauka izpētītajā daļā guldīti laika posmā no 9. gs. līdz 11. gs. sākumam. Vairākums apbedījumu attiecināms uz 10. gadsimtu (3., 5., 7., 8., 10., 12., 13., 15., 18., 21., 22. k.).

Aizkalnes kapulaukā pārstāvētas visas rotu un ieroču kategorijas, taču sakarā ar nelielo izpētīto kapu skaitu nav vērojama formu daudzveidība. Kapulaukā trūkst vairāku latgaļu iemīloto un citos kapulaukos plaši pārstāvēto ap-

roču, bronzas riņķīšu krūšu važiņu rotu. Arī ieroči kapulaukā iegūti nelielā skaitā. Tajā pašā laikā kapulaukā atrastas retāk sastopamas rotas (zvaigžņveida sakta, šķēršotā stopsakta, aproces ar sašaurinātiem galiem un ovāli trīsstūrīgu loka šķērsriezumu, aproces ar loka vidusrievu u.c.). Aizkalnes kapulauka savdabība ir tā, ka apbedījumos atrasti darbarīki. Latgaļu kapulaukos parasti ir nažu atradumi vīriešu apbedījumos, bet darbarīku atradumi sieviešu apbedījumos ir reti. Aizkalnes kapulaukā 17. sievietes apbedījumā konstatēts sirpis, īlens, celu dēliši, 2. kapā — īlens. Šķiet, ka darbarīku piedevas vairāk raksturīgas latgaļu teritorijas dienvidrietumu daļai, jo sieviešu apbedījumos sirpji, īleni u.c. darbarīki atrasti Višku Maskavas, Kalniešu otrajā un Radžu kapulaukā.⁷⁸ Uz plašāka materiāla bāzes risināms jautājums, kādas tradīcijas noteica darbarīku līdzdošanu sieviešu apbedījumos.

Aizkalnes kapulauka apbedīšanas tradīcijās vērojamas arī kaimiņu ietekmes. 17. kapā mirušajai sievietei kājgalī pie pēdām konstatēts māla podiņš (3. att.: 2). Tas ir bezripas keramikas trauks ar sašaurinātu dibenu, ielocītu augšmalu. Trauka maliņa un viens sāns rotāts ar iespiestas spirālītes rakstu (6. att.: 25). Paradums kapā likt māla podiņu ar ēdienu raksturīgi libiešiem un slāviem.⁷⁹ Pārējais kapa inventārs tipisks latgaļu kultūrai.

Aizkalnes kapulauks atspoguļo periodu, kad vērojamas pārmaiņas sabiedrības sociālekonomiskajā attīstībā — parādās apbedījumi ar bagātīgām kapa piedevām. Starp bagātākajiem vīriešu apbedījumiem minams 12. kops (4. att.). Šajā kapā īpašu uzmanību izraisa krūšu rota ar pīlītēm. Fakts, ka tā nav plaši izplatīta un iegūta tikai apbedījumos ar karavīra apocēm un bagātīgām citām kapa piedevām un nav atrasta zēnu un pusaudžu apbedījumos ar karavīra aproci, iespējams, norāda uz šīs sabiedrības sociālās grupas atsevišķu indivīdu īpašo statusu noteiktā laika periodā, t. i., galvenokārt 10. gadsimtā. Piedevām bagāts arī 1. kops — šķēpa gals, cirvis, duncis, karavīra aproce, aproce ar pinuma ornamentu, 3 saktas, 5 gredzeni, piedurknes gala aptinums un svārkī ar priekšpuses rotājumu. Sieviešu apbedījumu vidū izceļas 17. kops (6. att.) un 15. kops (5. att.). Pārdomas izraisa fakts, ka Aizkalnes kapulaukā tieši abos bagātākajos sieviešu apbedījumos iegūti darbarīki. Sirpji un īleni iegūti četros 10.—11. gs. Radžu kapulauka apbedījumos. Jāatzīmē, ka divi no tiem tiek pieskaitīti pie bagātākajiem 11. gs. apbedījumiem (II kategorija) un arī pārējo kapu inventārs nav nabadzīgs. Taču, tā kā darbarīki ietilpa arī nabadzīgos kapu inventāros, bez plašāka materiāla analīzes nevar apgalvot, ka darbarīku piedevas norāda uz sievietes īpašu statusu sabiedrībā.

Kopumā var teikt, ka kapulauka materiāls atspoguļo gan latgaļu materiālās kultūras viendabību, gan iezīmē lokālas īpatnības.

PARINDES

- ¹ E. Šnore izteica velmi, lai šī kapulauka materiālu izanalizētu raksta autore.
- ² LVM A 10556—10581.
- ³ Šnore E. Kivtu kapulauks. — Rīga, 1987. — 7. lpp.; *Kuniņa I.* Kristariņu kapulauks // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 92. lpp.; *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 25, 28.
- ⁴ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.—12. gs.) // AE. — Rīga, 1996. — 18. laid. — 162. lpp.
- ⁵ *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. — Rīga, 1970. — 25., 26. tab.
- ⁶ Turpat. — 153. lpp., 87. att.: 1.
- ⁷ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Рига, 1957. — Табл. IV: 5; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — VIII tab.: 1; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 11. att.: 1.
- ⁸ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — С. 37, табл. XVIII, XX.
- ⁹ *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs.. — 167. lpp.
- ¹⁰ Turpat. — 10. tab., 28. att.: 1.
- ¹¹ Turpat. — 26., 27., 106. att., 12. tab.
- ¹² Turpat. — 12. tab.
- ¹³ Turpat. — 108. lpp.
- ¹⁴ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — 16. lpp.
- ¹⁵ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — С. 56—66.
- ¹⁶ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — 17. lpp.; *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. X: 4; [*Спицын А.*] Люцинский могильник // Материалы по археологии России. — СПб., 1893. — № 14. — Табл. VIII: 18.
- ¹⁷ [*Спицын А.*] Люцинский могильник. — Табл. I: 9.
- ¹⁸ LA. — 230. lpp.
- ¹⁹ *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā (lidz 1200. g.). — Rīga, 1977. — 20. lpp.
- ²⁰ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — II tab.: 2; *Vilka A.* Arheoloģiskie pētījumi Skripstu senkapos // Cēsu novada vēsture. I. — Cēsu muzeja apvienība, 1995. — 11., 14. att.; *Шноре Э.* Асотское городище. — Рига, 1961. — С. 51, рис. 75 :4; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — Rīga, 1977. — IJ tab.: 22.
- ²¹ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 170. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna.. — XLVI tab.: 15; VI 4: 32, 309, 337; u.c.
- ²² *Šnore E.* Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem Latvijā // AI: — Rīga, 1994. — 17. laid. — 105.—107. lpp.
- ²³ Turpat. — 107. lpp.
- ²⁴ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. I: 4; Arheoloģiskie pētījumi Cēsu novada no 1965.—1990. gadam. Izstādes katalogs. — Cēsis, 1991. — 82. att.; *Vilka A.* Arheoloģiskie pētījumi.. — 13. att.
- ²⁵ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — VII tab.: 7, 8, 20. lpp.; *Vilka A.* Arheoloģiskie pētījumi.. — 7. att.: 2, 14. att.: 1.
- ²⁶ [*Спицын А.*] Люцинский могильник. — С. 27, табл. VIII: 15.
- ²⁷ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 171. lpp.; [*Спицын А.*] Люцинский могильник. — С. 27.
- ²⁸ *Šnore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. I. — Rīga, 1930. — 66. lpp., X tab.: 23, 24.
- ²⁹ Turpat. — 66., 67. lpp.; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — 26. lpp., XI tab.: 2; I.A. — 43. tab.: 5.
- ³⁰ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — XI tab.: 1; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna.. — XI.IX tab.: 7, LI tab.: 10; *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. III: 7.
- ³¹ *Šnore R.* Dzelzs laikmeta.. — 62. lpp.; I.A. — 232. lpp.
- ³² *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — I tab.: 20.
- ³³ LA. — 229. lpp.
- ³⁴ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — I tab.: 20, 7. att., 15. lpp.; *Urtāns V.* Kalniešu otrais kapulauks // Latvijas PSR Vestures muzeja raksti. Arheoloģija. — Rīga, 1962. — 40. lpp.; *Šnore E.* «Kara kari» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā // SM. — 1936. — Nr. 2. — 7. att.: 5, 6, 70. lpp.; *Apals J.* 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās // ASM 1971. — Rīga, 1972. — 37. lpp., 1. att.; *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 27. lpp.
- ³⁵ LVM 64838.
- ³⁶ LVI 4:13.
- ³⁷ *Vilcāne A.* Zvaigžņveida saktu tipi un to izplatība Latvijas PSR teritorijā 10.—13. gs. // Latvijas PSR vēstures problēmas. Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskas konferences referātu tēzes. — Rīga, 1983. — 63. lpp.; *Седов В.В.* Восточные славяне в VI—XIII вв. — Москва, 1982. — С. 164, табл. XLVII: 15, 21.
- ³⁸ I.A. — 216. lpp.
- ³⁹ [*Спицын А.*] Люцинский могильник. — Рис. 13; *Šnore E.* Daugavas lībieši Dolcs sala // AE. — Rīga, 1996. — 18. laid. — 10. att.: 8.
- ⁴⁰ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. — Rīga, 1896. — Taf. 7: 11, 12; *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — Rīga, 1988. — VII tab.; *Atgāzis M., Bebre V.* Pētījumi Čunkānu—Dreņģeru kapulauka // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 3. att.: 12; *Brīvkalne E.* Terveles saktas // AF. — Rīga, 1974. — 11. laid. — 123. lpp.
- ⁴¹ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. XX: 2, с. 38.
- ⁴² LA. — 216. lpp.
- ⁴³ [*Спицын А.*] Люцинский могильник. — С. 31, табл. III: 6; *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. XVIII: 1, 2, II: 14; LA. — 60. tab.: 18; Katalog der Ausstellung.. — Taf. 18: 5; *Apala Z.* Ģūģeru kapulauka pētniecība // ASM 1988 un 1989. — Rīga, 1990. — 23. lpp.; Arheoloģiskie pētījumi Cēsu novada.. — 24. att.; *Šnore E.* «Kara kari».. — 3., 4. att.
- ⁴⁴ *Шноре Э.* Асотское городище. — Рига, 1961. — Табл. V: 11; *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — Rīga, 1980. — 38. att.: 27.
- ⁴⁵ *Шноре Э.* Асотское городище. — Табл.: IX: 11, 12.
- ⁴⁶ *Briede I.* Kristariņu kapulauks // ASM 1978. — Rīga, 1979. — 18. lpp.
- ⁴⁷ *Daiga J.* Karavira aprobe // AE. — Rīga, 1974. — 11. laid. — 193. lpp.
- ⁴⁸ *Шноре Э.* Асотское городище. — Рис. 23; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 173. lpp.
- ⁴⁹ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 178. lpp.
- ⁵⁰ Sal.: *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — VI tab.: 2, 3.
- ⁵¹ *Daiga J.* Karavira aprobe. — 179., 182., 193. lpp.
- ⁵² LA. — 145. att.: 4; LVM A 9465: 6, 7, 10.
- ⁵³ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna.. — I. tab.: 5, 6; *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. V: 1, 3.
- ⁵⁴ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — VI tab.: 10, 25. lpp.

- ⁵⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna.. — 113. lpp.; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. — 1. pielikums.
- ⁵⁶ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 171. lpp.
- ⁵⁷ *Urtāns V.* Bronzas zvaniņu rotas VII—XI gs. // LZAV. — 1970. — Nr. 8. — 1., 2. att., 64.—73. lpp.
- ⁵⁸ *Urtāns V.* Senākie depoziiti .. — 31. lpp., 86. att.: 16.
- ⁵⁹ [Спицын А.] Люцинский могильник. — Табл. VIII: 9, 10, 11, с. 26.
- ⁶⁰ *Urtāns V.* Bronzas zvaniņu rotas.. — 2. att.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² [Спицын А.] Люцинский могильник. — С. 29, табл. V: 6, 8.
- ⁶³ *Шноре Э., Зейд Т.* Нукшинский могильник. — Табл. II: 8, с. 76.
- ⁶⁴ *Atgāzis M.* 9.—12. gs. cirvji // AĒ. — Rīga, 1964. — 6. laid. — 108., 109. lpp., 1. att.: 3, 4.
- ⁶⁵ Turpat. — 114. lpp., 3. att.: 1, 2.
- ⁶⁶ Turpat. — 115. lpp., 3. att.: 5.
- ⁶⁷ LA. — 243. lpp., 60. tab.: 24.
- ⁶⁸ Turpat. — 243. lpp.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 177. lpp.
- ⁷¹ Izrakumu dokumentācijā trūkst dažu kapu aprakstu, t.sk. arī par 13. kapu, tāpēc situācijas noteikšana ir problemātiska.
- ⁷² LA. — 153. lpp., 36. tab.: 3; Историко-этнографический атлас Прибалтики. Земледелие. — Вильнюс, 1985. — С. 64, 65, рис. 43: IIб.
- ⁷³ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 178. lpp.; *Briede I.* Kristapiņu kapulauks un apmetne // ASM 1979. — Rīga, 1980. — 31. lpp.
- ⁷⁴ *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. — Rīga, 1976. — XII tab.: 6; *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 48. att.: 6.
- ⁷⁵ Arheoloģiskie pētījumi Cēsu novadā.. — 9. att.
- ⁷⁶ *Шноре Э.* Асотское городище. — Табл. IX: 2; LVM A 10331:36; *Urtāns V.* Senākie depoziiti .. — 54. lpp.
- ⁷⁷ LA. — 237. lpp.
- ⁷⁸ Turpat. — 222. lpp.
- ⁷⁹ *Urtāns V.* Kalniešu.. — 52. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna.. — 16. tab.; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks.. — 177., 178. lpp.

Antonija Vilcāne

THE AIZKALNE BURIAL FIELD (9—11th centuries)

Summary

The flat burial field of Aizkalne, in Aizkalne District, Preiļi region, is, like other cemeteries of Middle to Late Iron Age date, situated near water: on the bank of the River Jaša.

Archaeological research was conducted at the burial field in 1940 under the direction of archaeologist E. Šnore. The excavated material is kept in the collections of the Archaeology Department of the Latvian History Museum.

The burial field was only partially excavated, uncovering 20 inhumations and two cremations. These include 8 males, 11 females, one boy, one girl and one burial of indeterminate sex.

The deceased were buried in rectangular graves in an outstretched supine position with arms variously arranged. In some cases traces of wood from a coffin or from a floor or covering of planks were found in the graves. There is also evidence of the use of cloth placed underneath or covering the body.

The burial field is characterized by opposing EW orientations of male and female burials. Precise orientation is very rare, although the deviations are not large. Women are more often buried with heads towards WNW, males oriented ENE.

The soil conditions (clay) at Aizkalne burial field have not been favourable for the preservation of the clothing and artefacts of the deceased.

Some burials have evidence of clothing only in the form of fragments of cloth. Finer clothing is reflected in finds of bronze spirals and ringlets. These decorated the front of the coat for burial nos. 1 and 18, and in

burial no. 12 the ornamentation of a cap has survived. From two male burials (nos. 1 and 12) arm-windings were obtained, consisting of spirals threaded onto strips of leather, worn together with the warrior's bracelet. Woollen shawls decorated with strips and spirals of bronze have been preserved with several female burials.

The grave-goods of the people buried at Aizkalne burial field include ornaments, weapons and tools. In the female graves the complex of jewellery includes torcs, iron cylinder breast ornaments, brooches, pins, bracelets and fingerings, as well as headdresses. Types of torcs characteristic of Latgallian women were found at the burial field (flattened, torcitic, with tetrahedral ends, twisted with conical ends and knotted ends, torcs with saddle ends), and both types of headdresses: the spiral and twisted types. Among the brooches the favourite types were the horseshoe brooches with rolled up ends, and single examples were found of brooches more rarely used in the Latgallian area: the star brooch and the cross-ribbed arbalet fibula. The more commonly found bracelets at Aizkalne burial field were spiral brooches and brooches with expanded ends and braided ornamentation.

At Aizkalne burial field the male graves do not excel in terms of the number of weapons. Axes were only found in three male graves, spears in five and a dagger in one case. Only knives were present with almost all of the male burials. With the male burials were found horseshoe brooches, a few brooches with tetrahedral ends, bracelets (warrior's bracelet, massive bracelet

with segmentary section, ribbon-like bracelets with segmentary section) and spiral fingerrings.

Analysis of the artefactual material shows that the deceased in the excavated part of Aizkalne burial field were buried from the 9th to the beginning of the 11th

century. The great majority of burials can be dated to the 10th century (nos. 3, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 18, 21, 22).

The material from Aizkalne burial field reflects the unique character of Latgalian culture in the Late Iron Age and shows particular local features.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* The scheme of the excavated area in the territory of Aizkalne burial field.
- Fig. 2.* Plan of the 1st and 2nd double graves of Aizkalne.
- Fig. 3.* Plan of the 12th and 17th graves of Aizkalne.
- Fig. 4.* Artefacts found in the 12th grave of Aizkalne.
- Fig. 5.* Artefacts found in the 15th grave of Aizkalne.
- Fig. 6.* Artefacts found in the 17th grave of Aizkalne.

Anna Zariņa

KAPI AR TIRGOTĀJA PIEDERUMIEM SALASPILS LAUKSKOLAS KAPULAUKĀ (10.—13. gs.)

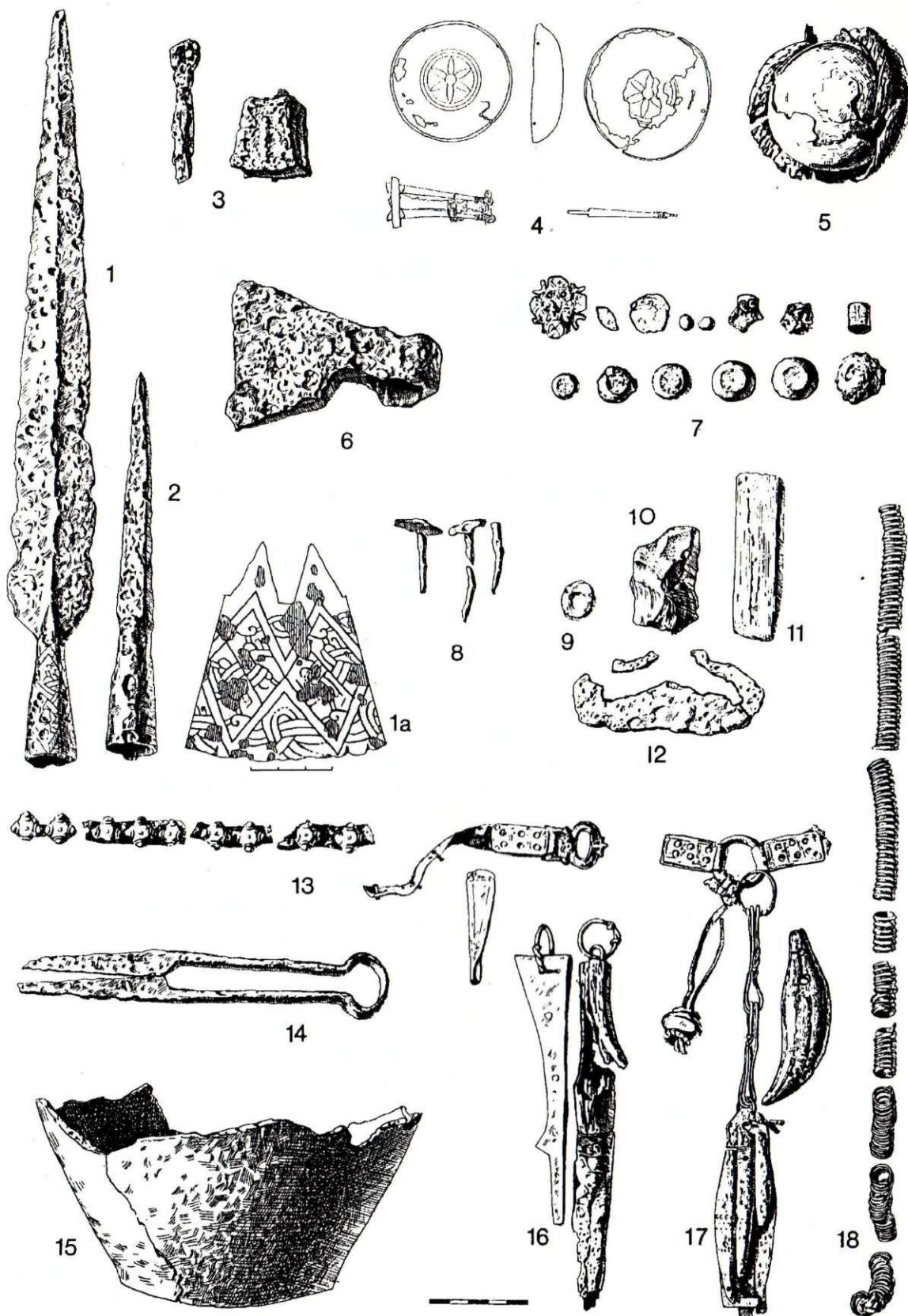
Salaspils Laukskolas kapulaukā starp pētītajiem 610 kapiem konstatēti 19 kapi, kuros kapu piedevu vidū tika atrasti tirgotāju piederumi — sviri un atsvariņi vai to fragmenti (tab.). Šai grupā iederas 15 vīriešu kapi (6 skeletkapi, 8 ugunskapi un viens simboliskais apbedījums), kā arī 4 zēnu skeletkapi. No skeletkapiem netraucēti ir tikai divi vīriešu (121. un 163.) un viens zēna (400. kaps). Traucētajos skeletkapos, kā arī ugunskapos atrasto senlietu komplekts var būt nepilnīgs, tomēr zināmu ieskatu par atsevišķām detaļām un to izmantošanas veidu tirgotāja darbā tas var dot.

Pilnīgāks ieskats par minēto kapu piedevām un apbedīšanas paražām gūstams no netraucētā 121. kapa. Šis apbedījums orientēts lībiešiem parastajā ZR (340°) virzienā. Labās rokas plauksta novietota virs jostasvietas, kreisā — uz krūtīm, pie skeleta oglekļa. Aiz galvas atradies ripas keramikas trauks, tam blakus divi dzelzs uznavas šķēpa gali, pie zoda dzintara krelle, virs labā iegurnā dzelzs cirvis, starp lielu kauļiem dzirkles. Virs iegurnā saglabājušās krāsota koka vairoga paliekas, zem tā — jostasvietā — bronzas sprādze un riņķis ar tam piekārtu vienspēju kaula ķemmi ietvarā, lāča zobu, dekoratīvu bumbiņu un dzelzs nazi ādas makstī. Turpat atrasta atsevišķā maisiņā ievietota šķīļamdzelzs, krama gabaliņš, galoda un piekaramā atslēga. Labajā pusē virs jostas — atsvariņu komplekts, salikts divās rindās (iespējams — kārbīnā kopā ar divām monētām). Jostas kreisajā pusē — bronzas svaru kausiņi koka ietvarā, zem tās — siksnīnā vērtas 6 bronzas spirāles no jostas piekara (1., 2. att.).

Ar piedevām bagātīgi apveltīts arī 400. zēna kaps (3. att.). Tas orientēts Z (10°) virzienā. Galvas labajā pusē — cirvis un divi uznavas šķēpi, zem tiem divas bronzas lentveida aproces un viena spirālaproce, krūšu rajonā — dzintara piekars, divas pakavsaktas ar rēdžu un atroftiem galiem un divi spirālgredzeni. Mirušais bijis apjots ar apkaltu ādas jostu, kurai labajā pusē piekārts spirāļu piekars, nazis un vienasmens zobens apkaltā makstī, ķemme, kreisajā

pusē — dzelzs atsvariņš un monētas fragments. Aiz galvas — bezripas gludināta trauka drumslas, kurām blakus tās vēlē ievietota atsevišķa ziedoju grupā — apkalta ādas josta, maciņš ar bronzu apkaltām malām, adatu kārbīnā, važiņa, kaula ķemme, lāča zob, nazis un galodiņa (3. att.: 1—9). Virs un zem galvaskausa — brokāta lentes fragmenti, gar labajiem sāniem — bronzas gredzentiņu rinda no apgērba rotājuma.

Pilni svāru un atsvaru komplekti atrasti tikai divos kapos (121. un 582.), vairākos kapos — atsevišķas detaļas vai pat tikai to fragmenti. Svāru un atsvaru atrašanas vieta skeletkapos var norādīt arī uz to nēsāšanas veidu. Septiņos no desmit šīs grupas skeletkapiem tie atradušies pie jostas vai nedaudz zemāk — pie tās iekārtos makos vai ietverēs. Divos kapos tie nolikti blakus māla traukam (163. kapā — pie kreisā ceļa, 400. kapā — aiz galvas), bet 582. kapā — ierakti kapa tuvumā, uzkalniņa apmalē. Dažos kapos saglabājušās arī fragmentāras svāru ietveres — 121. kapā svāri atradušies ādas maisiņā, kas savukārt ievietots koka ietverē, kura izveidota atbilstoši svāru kausiņu formai. Atsvāru komplekts šajā kapā ievietots atsevišķā ietverē. 167. kapā atsvariņi atradušies tāss kārbīnā, bet 163. kapā — ādas maisiņā, kas savukārt ievietots tāss kārbīnā. Divi viens otrā ielikti svāru kausiņi saglabājušies 121. kapā. To diametrs 6 cm, iekšpusē rotājums — sešlapu rozete, ko ietver trīs līniju loks; rozetes centrā neliels aplītis, gar ārējo malu — punktiņu rinda (1. att.: 4, 5). Ļoti līdzīgs rotājuma variants ir Čunkānu—Dreņģeru 309. kapa svāru kausiņiem.¹ Kausiņu malās četri simetriski izvietoti caurumiņi auklaj, kas saistīja kausiņus ar svāru pleciem. Tie salocītā veidā kopā ar līdzsvāra rādītāju sasieti ar aukliņu un ievietoti kausiņā. Plecu garums — 5,6 cm, to šaurajā galā pie cilpiņas — rievojumi. Pēc izmēriem svāri iekļaujas T. Bergas izdalītajā svāru grupā ar vidēja izmēra pleciem un kausiņiem.² 121. kapā atrasto atsvariņu komplekts sastāv no sešiem mucveidīgiem bronzas vai dzelzs ar bronzas pārklājumu atsvariņiem ar

1. att. Laukskolas kapulauka 121. vīrieša skeletkapa senlietas.

1, 2 — dzelzs uznavas šķēpu gali, 1a — šķēpa uznavas rotājums, 3 — dzelzs atslēga un slēdzene, 4 — bronzas svaru detaļas, 5 — bronzas svaru kausiņi ar koka ietveres paliekām, 6 — dzelzs cirvis, 7 — atsvariņi un monēta, 8 — dzelzs naglas, 9 — dzintara krelle, 10 — krama gabaliņš, 11 — šifera galoda, 12 — šķīlamdzelzs, 13 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, sprādzi un sadalitāju, 14 — dzelzs dzirkles, 15 — māla trauks, 16 — dzelzs nazis ar maksts bronzas apkalumiem, 17 — kaula ķemme, lāča ilknis, bronzas bumbiņa, 18 — bronzas spirāļu virkne

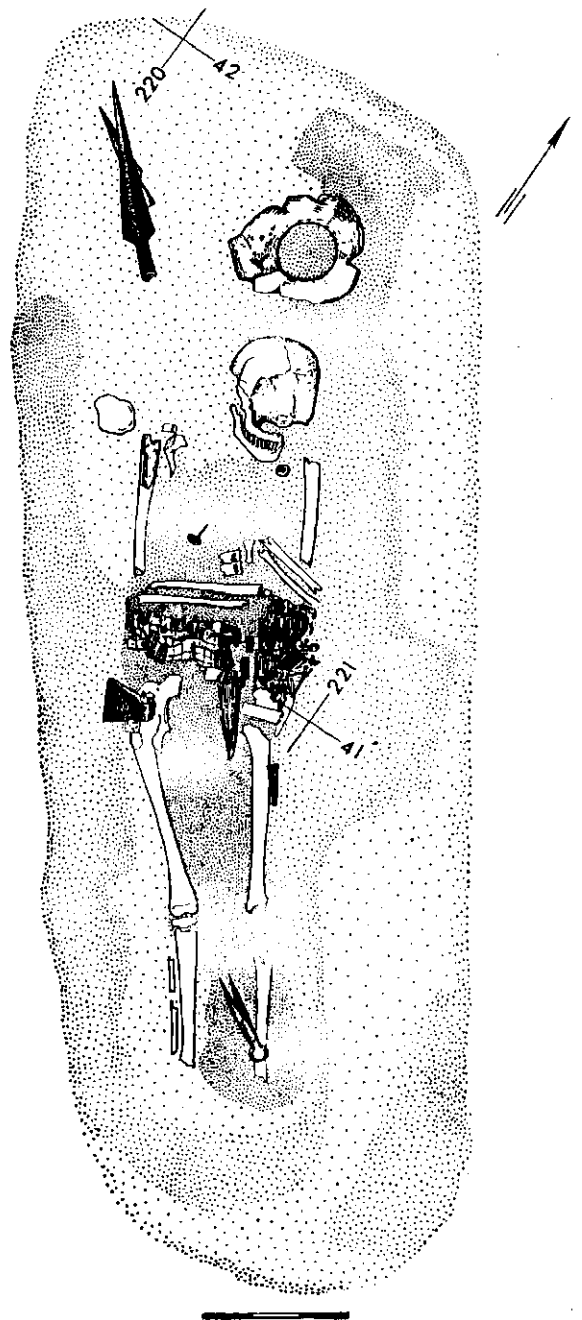
atšķirības zīmēm galos, kā arī no sešiem nestandarta priekšmetiem, kas lietoti par atsvariem (šai laikā zemgaļiem sastopamās krustadatas galva ar lunulu rotājumu, bronzas rotas fragments ar maskas atveidojumu, kādi sastopami Skandināvu rotās, kristālisks metāla gabaliņš, kaula caurulīte un divi ķiršu kauliņi) svaru nostabilizēšanai³ (1. att.: 7). Ar visiem šiem atsvariņiem varēja nosvērt līdz 169,18 gramiem sudraba.

Otrs — 582. kapa svaru komplekts atrasts kopējā grupiņā. Svaru kausiņi, diametrā ap 7,5 cm, ielikti viens otrā, tajos ievietota salocīta plecu daļa ar važiņām, kas pievienotas kausiņos ierīkotajos 4 caurumiņos. Važiņu augšgali savienoti zvārgulveida starplocēkli, kurš savukārt ar vienu važiņu saistīts ar pleca cilpiņu. Pēc T. Bergas dalījuma šo plecu garums (ap 7 cm) un daudzšķautņainais paplašinājums galos atbilst 12.—13. gs. sastopamajiem svāriem.⁴ Atsvāriņu komplektā ietilpst četras dažādas mucveidīgas atsvaru bumbiņas, divas no tām — dzelzs ar bronzas pārklājumu un divas bronzas, kā arī viens bronzas un viens svina diskveida atsvariņš. Kopā ar tiem vēl 6 nestandarta formas bronzas atsvari — šī perioda zemgaļiem sastopamās saktas zvārgalvas gals, aptīts ar stiepli, tauris veida detaļa, divi skrūvesveida nogriežņi, divi atšķirīga izmēra plakana stieniša nogriežņi (4. att.).

Četros kapos atrastas svaru detaļas un to fragmenti, piemēram, postītājā 462. vīrieša skeletkapā — svaru plecs un daži kausiņu fragmenti. 5,4 cm garais plecs ar rieviņu šaurajā galā vērtējams kā piederīgs Eiropā senākajam svaru tipam — lietotam kopš 9./10. gadsimta.⁵ Kausiņu diametrs vidēja lieluma — ap 6,5 cm, gar to ārmalu punktiņu rinda. Šajā kapā saglabājušies 6 atsvariņi, no tiem 4 dzelzs ar bronzas apvalku, kā arī bronzas un svina atsvariņa fragments.

Līdzīgi kausiņu fragmenti (gar ārmalu rotāti ar punktiņu rindu) kopā ar diviem dzelzs, trim bronzas un vienu svina atsvariņu konstatēti 596. vīrieša ugunskapā. 300. vīrieša ugunskapā atrasts viens bronzas atsvariņš, stipri apkususi līdzsvara bulta un ap 5 cm garš svaru plecs ar rievojumu un cilpiņas riņķīti šaurajā galā. Rievojums līdzīgs kā uz 462. kapā atrastā svaru pleca. Līdzīga pleca fragments iegūts arī postītājā 518. vīrieša skeletkapā. Pārējos 13 kapos atrasti tikai atsvariņi — 3 vīriešu un 3 zēnu kapos pa vienam, bet citos — pa diviem, trim vai četriem. Piemēram, 163. kapā — 3 bronzas atsvariņi un 2 par atsvariem lietoti rotu fragmenti: šī perioda pakavsaktas magoņgalvas gals un senāks — vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu trīsstūradatas gala fragments.

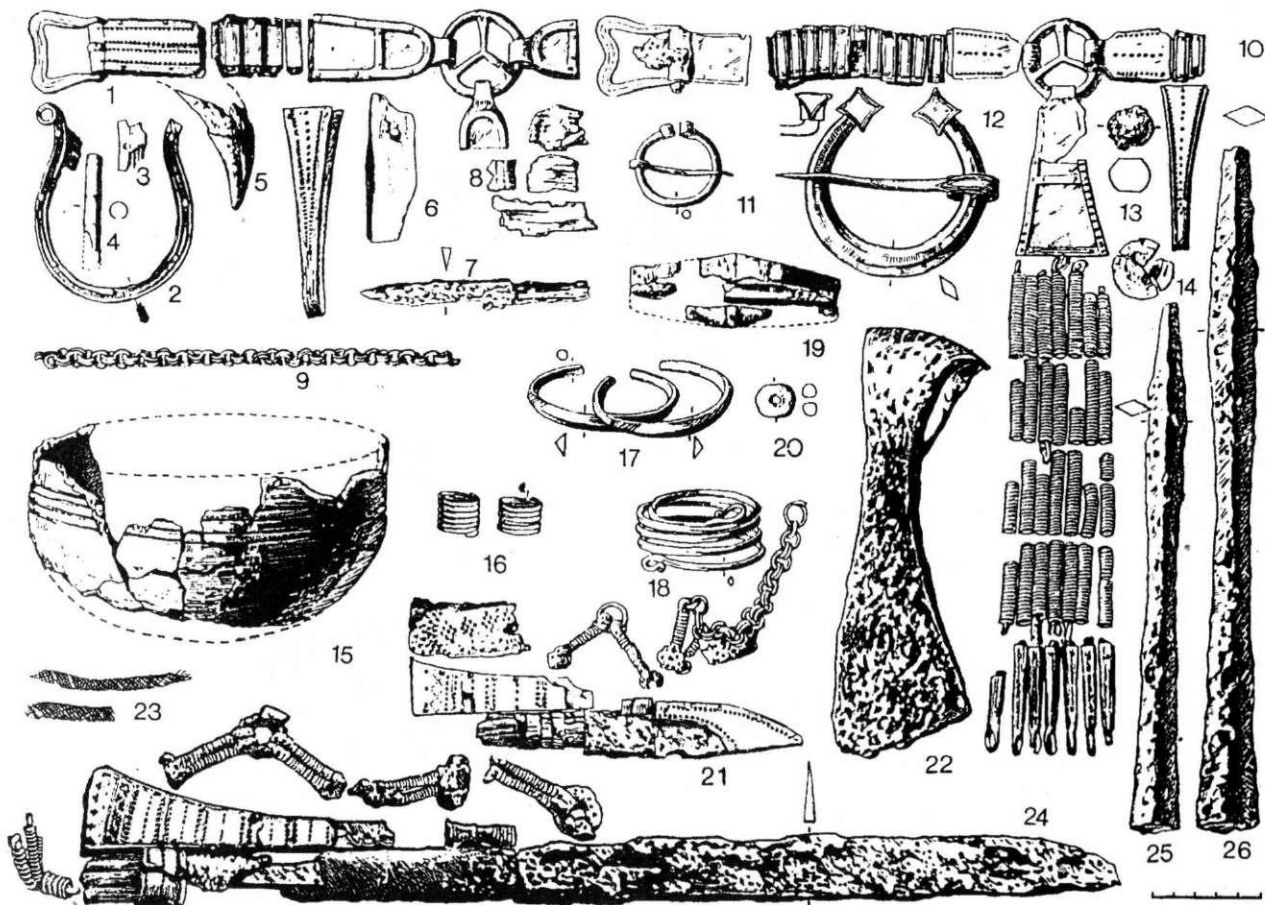
Monētas atrastas divos vīriešu un trijos zēnu kapos: 163. vīrieša kapā Frīzijas grāfa Bruno III (1038—1057) monēta, 121. vīrieša kapā — vācu imperatora Konrada II (1027—1039) un viņa

2. att. Laukskolas kapulauka 121. vīrieša kapa plāns

dēla Heinriha III denāri, 2. zēna kapā — Samanīdu dinastijas valdnieka Ismaila ibn Ahmada (892—907) dirhēms un dirhēma fragments, 157. un 400. zēna kapā — Rietumeiropas denāra fragmenti.⁶ 163. kapā monēta kopā ar atsvariņiem tāss kārbīnā ielikta maciņā un novietota pie kreisā ceļa, pārējos kapos maciņi ar monētām bijuši piekārti jostai.

No citām senlietām šajā kapu grupā visvairāk sastopami ieroči — vairāk nekā pusē vīriešu un zēnu apbedījumu. Tie atrasti visos netraucētajos skeletkapos, dažos pat to kompleks. Vairāki ieroči ir arī dažos ugunskapos, piemēram, 359. kapā — vienasmens un divasmeņu zobens, divi šķēpi, cirvis (5. att.), 400. kapā — divi šķēpi,

3. att. Laukskolas kapulauka 400. zēna kapa senlietas.

1 — ādas josta ar bronzas apkalumiem un sadalitāju, 2 — maciņa bronzas apkalums, 3 — kaula ķemmes fragments, 4 — bronzas adatu kārbīņa, 5 — lāča zobs, 6 — šifera galoda, 7 — dzelzs nazis, 8 — tāss vāceles paliekas, 9 — bronzas važiņa, 10 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, sprādzi, sadalitāju un spirāžu piekaru, 11, 12 — bronzas saktas, 13 — dzelzs atsvariņš, 14 — sudraba monēta, 15 — māla trauks, 16 — spirālgredzeni, 17, 18 — bronzas aproces, 19 — kaula ķemme, 20 — dzintara krelle, 21 — dzelzs nazis ar maksts bronzas apkalumu, 22 — dzelzs cirvis, 23 — brokāta lentes fragmenti, 24 — dzelzs vienasmens zobens ar maksts bronzas apkalumu, 25, 26 — dzelzs šķēpu gali

vienasmens zobens, cirvis, 275. kapā — divi šķēpi.

Šaurie, ap 50 cm garie vienasmens zobeni jeb kaujas naži atrasti 4 kapos. 10. gs. otrajā pusē un 11. gs. sākumā tādi bija iecienīti baltu un lībiešu zemēs un tiek uzskatīti par ziemeļrietumu Eiropas ipatnību.⁷ 400. kapā 45 cm garajam zobenam saglabājusies arī ar bronzas apkalumiem rotāta ādas maksts (3. att.: 24). Līdzīgas makstis bijušas arī 282., 300. un 359. kapā (5. att.: 13).

Divasmeņu zobeni konstatēti 3 vīriešu kapos, divos gan tikai to fragmenti. 359. kapā zobens saliekts, tam trūkst smailes. Pēc izveidojuma tas atbilstoši Petersena klasifikācijai varētu piederēt pie H tipa zobeniem. 5 cm platā asmens garenrievā 5 cm no šķērša saskatāms damascēta tērauda ieraksts. Pēc A. Anteina atzinuma, tas ir Ulfberta zobenu tipa raksturīgais ornaments (5. att.: 18). Šādi zobeni gatavoti un sastopami vēl 11. gs. franku zemēs.⁸

Šķēpi — parasta vīriešu un zēnu kapu piedeva —, kopskaitā 14, atrasti 9 kapos, to skaitā

visos netraucētajos skeletkapos. To nav traucētajos skeletkapos un dažos ugunskapos. Piecos kapos atrasti divi dažādi šķēpa gali — garāki (tuvciņai) un īsāki (metamajam šķēpam). Pēc iekātošanas veida tie visi ir uzmavas šķēpi, bet to tipi dažādi. Kapā tie parasti novietoti galvas labajā pusē. Pēc šķēpa galu lapas izveidojuma 2., 359. un 400. kapā atrastie līdzīgi Petersena E tipa šķēpiem, kādi 10.—11. gs. plaši sastopami visā Ziemeļeiropā⁹ (3. att.: 25, 26, 5. att.: 8, 9). 2. kapa šķēpa uzmavai ir sudraba rotājums — ornamentu veido rombi un tapiņas.¹⁰ 157. kapa šķēpa galam ir stiepta rombveida griezuma lapa ar masīvu rombiska griezuma smaili kā Petersena H tipa šķēpiem, kas Eiropā bija visizplatītākie 11.—12. gadsimtā.¹¹ Abus 275. kapa šķēpus ar slaidu rombveida lapu un tievu, garu uzmavu var pieskaitīt tipam, kādu 11.—13. gs. iecienījuši kurši un lībieši.¹² 121. kapa šķēpam ar garu, platu rombveida lapu un īsu uzmavu ir līdzība ar Petersena G tipu. Arī tam uzmavu grezno sudraba inkrustācija (1. att.: 1a). Latvijā šāda tipa šķēpi konstatēti

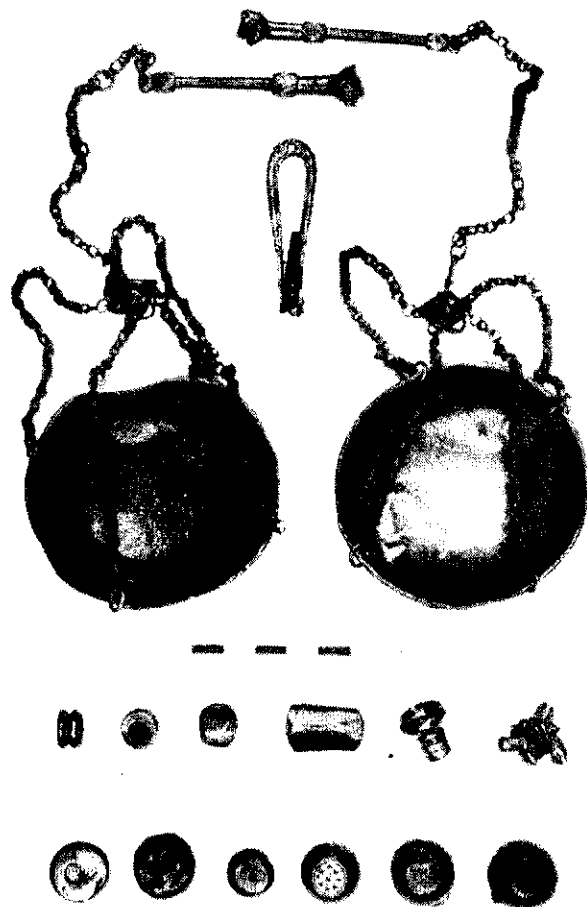
galvenokārt lībiešu teritorijā. Bez divām šeit pieminētajām šķēpa uzmavām Laukskolas kapulaukā vēl tikai vienai (508. kapā) konstatēta sudraba inkrustācija. Otrs 121. kapa īsais, masīvais, kvadrātiska šķērsriezuma šķēpa gals ar īsu uzmavu līdzīgs kuršiem raksturīgajiem vēlā dzelzs laikmeta šķēpiem¹³ (1. att.: 2). 163. kapa šķēpam ir liesmas veida lapa, vidēji gara uzmava. Šādas formas šķēpi dominē Betelu 11.—12. gs. kapulauka atradumos Augšzemē.¹⁴

Cirvji atrasti 3 vīriešu un 2 zēnu kapos. Tie novietoti galvas labajā pusē (400. kaps), virs iegurnā (121. kaps, 2. att.) vai virs krūtīm (2. kaps). Pēc formas tie dažādi. Pēc M. Atgāža klasifikācijas, cirvji no 359. un 400. kapa pieder I. šaurasmens cirvju grupai (3. att.: 22, 5. att.: 12). To lielie izmēri atbilst vēlākai 11. gs. formai.¹⁵ Pārējie trīs ir tipiski platasmens kaujas cirvji. 163. kapa cirvja asmenī ir šiem cirvjiem raksturīgais caurums piesaitēšanai. Tā kaklu rotā 2 paralēlas bronzas svītras. Šis cirvis līdzīgs M. Atgāža platasmens cirvju 2. pamattipam, kāds izplatīts 11.—12. gadsimtā.¹⁶ 121. kapa cirvis ar taisnu muguru, pieta izlaidumiem kāta pusē, piecstūrainu kātcaurumu pieder somiski slāvisko cirvju grupai (1. att.: 6). Šo cirvju ievicšanās saistāma ar austrumu ietekmi. Latvijā tie atrasti galvenokārt lībiešu apdzīvotajā teritorijā un, līdzīgi kā Luistari kapulaukā Somijā, datējami ar 11. gadsimtu.¹⁷ Par ievestu no Krievzemes uzskatāms 2. kapa nelielais, t.s. Šaltovas tipa kaujas cirvis ar pagarinātu pietu.¹⁸

Vairoga paliekas saglabājušās 121. kapā virs iegurnā; vairogs varēja būt novietots virs šķirsta. Saglabājušās balti melna vijīga krāsojuma pēdas. 443. kapā uz vairoga nolikts ugunska pa saturs. Arī tam saskatāmas krāsojuma pēdas — sarkani melni baltas apļu un pusapļu līnijas. Līdzīgu vairogu paliekas atrastas arī Vampeniešu I kapulaukā.¹⁹

No jātnieka piederumiem minami pieši un pātagas. Lieti bronzas pieši ar platu, sešām reljefām rievām rotātu loku un taisnu dzelksni, kādi 10.—11. gs. sastopami kuršiem,²⁰ atrasti 282. un 300. vīrieša un 245. zēna kapā. Pēc šiem atradumiem redzams, kā laika gaitā mainījusies piešu apdare. 10./11. gs. mijā (300. kaps) piesim ir rotājoši izvirzījumi pie dzelkšņa un X veida cilpām, 11. gs. (282. kaps) izvirzījumi pie dzelkšņa izzuduši, bet 12. gs. (245. kaps) to nav arī pie cilpas cauruma un rievās ir mazāk reljefas.

Pātagas dzelzs detaļas kapulaukā atrastas divos apbedījumos. 300. kapā saglabāties roktura apkalums ar ievērtu riņķi, kuram pievienoti 3 lirasvieda piekariņi, to ārējie gali ir atrotīti uz iekšpusi. No 582. kapa pātagas saglabājušās roktura koka paliekas ar iedzītni un riņķa daļu. Šādas pātagu detaļas zināmas Somijā un Krievijas somiskajos ziemeļrietumu apgabalos.²¹ Pātaga ar iedzītni atrasta arī lībiešu kapulaukā pie

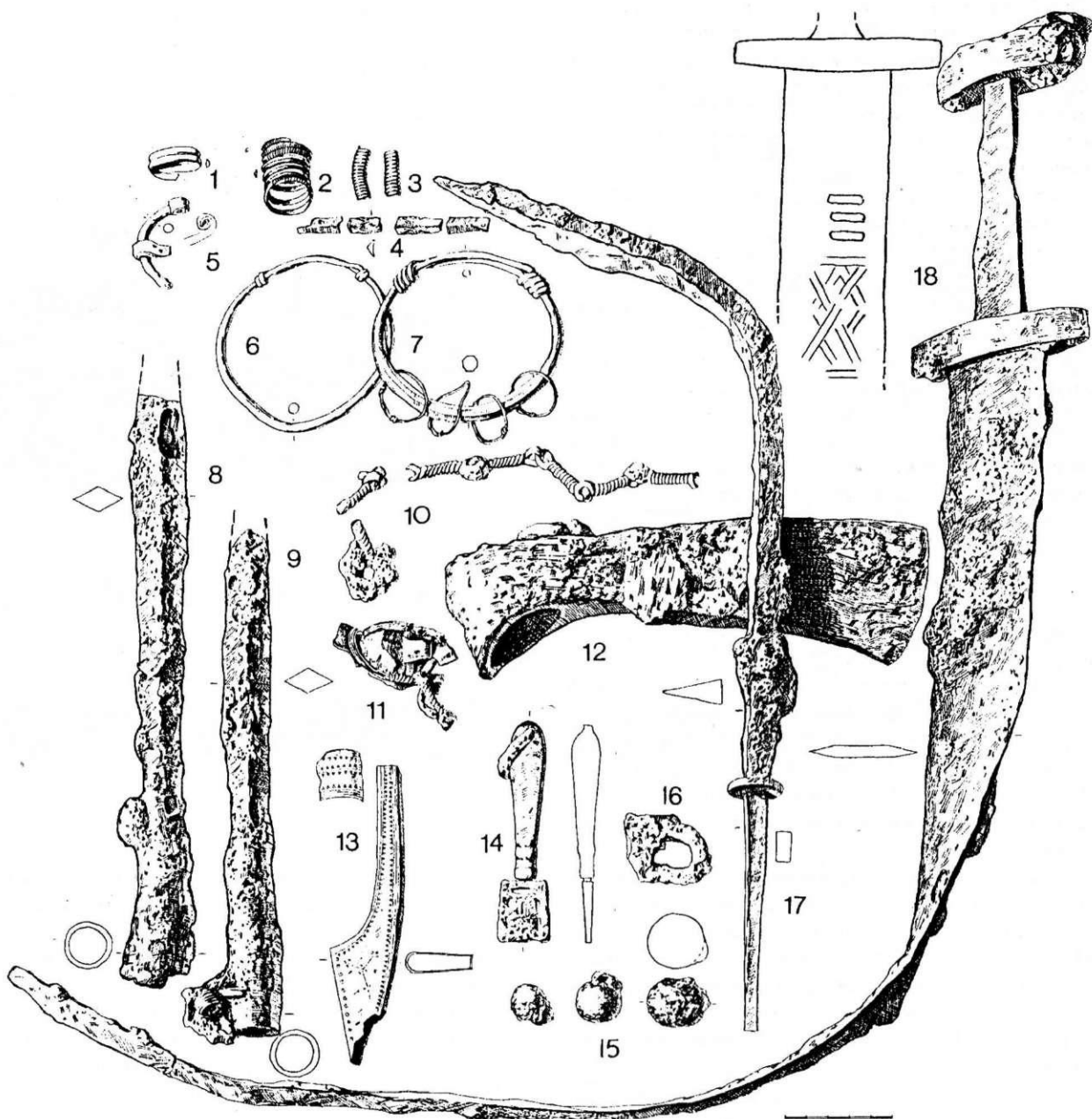

4. att. Sviri un atsvariņi no Laukskolas kapulauka 582. vīrieša skeletkapa

Lielvārdes pārceltuves.²² Kā rets atradums (Laukskolas kapulaukā vienīgais) minama 300. kapā iegūtā pavadas gala dzelzs ietvere ar riņķi tās piesaistīšanai pie laužņiem. Tai paralēles rodamas Birkas atradumos Zviedrijā.²³

Dzirkles Laukskolas kapulaukā atrastas tikai 2 vīriešu kapos, abos — kopā ar tirgotāja piederumiem. 121. kapā tās saglabājušās ar stingru lokveida atsperi (1. att.: 14), bet 509. kapā — fragmentāras.

Rets atradums ir arī kokapstrādes rīks — greblis, kas iegūts 462. kapā. Dzelzs priekškarāmās slēdzenes un atslēgas atrastas 6 vīriešu kapos. Trijos (121. (1. att.: 3), 393., 462.) kapos slēdzenēm kubveida korpusi. Pēc B. Kolčina dalījuma, slēdzenes ar kubveida korpusu pārstāv senāko piekaramo slēdzenju A tipu.²⁴ Atslēgas šādām slēdzenēm atrastas divos ugunska pos. 300. kapa atslēgas rokturis veidots no 4 paralēliem dzelzs stienīšiem (tādas atslēgas atrastas arī Birkas kapulaukā²⁵). 359. kapā atslēga darināta no bronzas (5. att.: 14). 596. kapā atrasts vēlāka laika cilindriskas slēdzenes korpus, kāds zināms kopš 12. gs., un atslēga.²⁶ Pavisam Laukskolas kapulaukā slēdzenes un atslēgas konstatētas 16 vīriešu kapos, to skaitā minētajos 6 tirgotāju kapos. Arī pārējie 10 apbedītie vērtējami kā sabiedrības virsslānim piederīgi.

5. att. Laukskolas kapulauka 359. vīrieša ugunskaņa senlietas.

1, 2 — bronzas gredzeni, 3 — bronzas spirālītes, 4 — kaula ķemmes fragmenti, 5 — saktas fragments, 6, 7 — sudraba un bronzas aproces, 8, 9 — dzelzs uznavas šķēpu gali, 10 — bronzas važiņas fragments, 11 — bronzas jostas apkalums, 12 — dzelzs cirvis, 13 — bronzas apkalumi, 14 — bronzas atslēga, 15 — dzelzs atsvariņi, 16 — šķīlamdzelzs fragments, 17 — dzelzs vienasmens zobens, 18 — dzelzs divasmeņu zobens ar ieraksta fragmentu

Ādas jostu bronzas rotājumi — apkalumi, sprādzes, savienotājriņķi — atrasti gandrīz visos (16) šīs grupas kapos. No apkalumiem visbiežāk (8 kapos) atrastas šaurās (4—10 mm) četrstūrīnās, blīvā rindā piekniedētās plāksnītes, kādas libieši lietojuši 11. gadsimtā. Siksnu galu apkalumi ornamentēti, dažkārt arī no sāniem norobežoti ar bronzas sloksnītēm (3. att.: 1,

10). 443. kapa jostai virsējā plāksne rotāta ar caurlauztu rozetveida ornamentu, kādi zināmi arī Somijā.²⁷ Ar reljefi rievotiem krustveida apkalumiem rotāta 121. kapā iegūtā josta, kuras lirasveida sprādzes izcelsme, tāpat kā divām 596. kapa sprādzēm, saistāma ar Kijevas apgabalu²⁸ (1. att.: 13). 596. kapa trešā sprādze ir piecstūrīga, kādas, tāpat kā lirasveida

sprādzes, lietotas, sākot ar 11. gadsimtu.²⁹ 157. un 518. kapa sprādzu rotājumā vērojamas zvēru stila pazīmes. Šo sprādzu, kā arī 300. kapa jostas riņķa prototipi atrodami Gotlandē,³⁰ bet 518. kapa jostas riņķim ar scjas atveidojumu ir tiešas paralēles Gotlandes materiālā.³¹ Grezns jostas rotājums — spirāļu pušķis, kāds sastopams arī latgaļu dižciltīgajiem, — konstatēts sešos kapos. Spirāļu pušķi atrasti arī citos piedevām bagātajos kapos. 400. kapa jostai piekars veidots no 7 spirāļu rindām ar pincetveida piekariem galos (3. att.: 10). Divos kapos līdzdotas vairākas rotātas jostas. 400. kapā viena no jostām ievietota vācelē kopā ar citiem priekšmetiem (3. att.: 1), 596. kapā bijušas trīs dažādas jostas. Jostai pievienoti līdznēsājami priekšmeti. Parastākais no tiem ir nazis, bieži ar bronzas apkalumiem rotātā ādas makstī (1. att.: 16, 3. att.: 21), tāpat arī šķilamdzelzs, krama gabaliņš un galoda, domājams, ādas vai auduma maisiņā (1. att.: 10—12). 10.—11. gs. bieži līdzdotas arī vienpusējas kaula ķemmes (1. att.: 17, 3. att.: 19), 596. kapā tā ir divpusēja, kādas ieviesušas 12. gadsimtā. Lībiešu vīriešiem bieži sastopami piekariņi — amuleti — liela dzintara krelle vai neapstrādāts gabaliņš, arī lača ilknis — konstatēti desmit kapos, starp tiem visos zēnu apbedījumos (1. att.: 9, 17, 3. att.: 5, 20). Amuletus parasti piekāra jostai. Par maģisku aizsardzības veidu uzskatāms arī 225. vīrieša ugunskapa pamatnē novietotais, līdz 5 cm biezais deģušu graudu — auzu, miežu, zirņu — slānis.³² Līdzīgi vērtēti atrastie graudi dažos somu apbedījumos.³³

Rotu vīriešu kapos konstatēts visumā maz, vairāk to ir zēnu kapos. Desmit kapos atrastas saktas, četros tās ir 11.—12. gs. lībiešu kultūrai tipiskās saktas ar magoņgalvu galiem. Izcelš 275. kapa sakta ar seksti adatas zoslai. Divos kapos iegūtas saktas ar atrošiem galiem (3. att.: 11, 5. att.: 5). Tās ir maza izmēra (diametrs 3—4 cm) un lietotas krekla sasprausšanai. Liela sakta ar rēdžu galiem (diametrs 8 cm) virsdrēbju sasprausšanai atrasta 400. kapā (3. att.: 12). Divas sudraba saktas (2. kaps) — viena ar savienotiem, putna motīvu rotātiem galiem, otra ar ornamentētiem galiem un pagarinātu adatu — uzskatāmas par ievestām no Gotlandes.³⁴

Aproces atrastas visos zēnu un divos vīriešu kapos. 2. kapā (zēna) ir pat 7 aproces — uz katras rokas pa Gotlandes izcelsmes sudraba spirālaprocei, bez tam vēl vienā rokā divas, otrā — trīs bronzas lentveida aproces. Līdzīga, bet bronzas spirālaproce konstatēta arī 400. kapā, kurā pavisam ir trīs aproces (3. att.: 17, 18). Pārējās aproces zēniem šauras, lentveida, ar paplatinātiem vai sašaurinātiem galiem. 157. zēna kapā bez bronzas lentveida aproces atrasts arī zili baltas Krievzemē darinātas stikla aproces fragments.³⁵ Masīva, šķersgriezumā seššķautņaina bijusi fragmentārā aproce 300. vīrieša

kapā. 359. kapā atrastas 2 aproces ar satītiem galiem — viena sudraba, otra bronzas — tai uzvērti stieples gredzeni (5. att.: 6, 7). Tās pieder Skandināvijā raksturīgajam aproču tipam.³⁶ 2. zēna kapā līdzdots arī kaklariņķis ar pogas un kāša galiem, riņķa lokam pēc lībiešu paražas uzvērtas spirāles. Gredzeni sastopami 4 kapos (245. zēna kapā tie ir 7, citos — pa divi), un tie visi ir spirālgredzeni.

Lībiešu apbedīšanas paražām raksturīgie māla trauki, kuros, domājams, bijis ēdiens, konstatēti 11 kapos, pieci no tiem — ripas keramikas (1. att.: 15), seši — bezripas (3. att.: 15), kādi apbedīšanā lietoti vēl arī 11. gadsimtā.

Kapos starp citiem pēc lībiešu apbedīšanas paražām līdzdotajiem priekšmetiem atrastie tirgotāju piederumi norāda, ka mirušā nodarbošanās bijusi saistīta ar tirdzniecību. Tas ir neapšaubāmi, ja atrasts pilns šo piederumu komplekts, bet par tirgotāju kapiem jāpieņem arī postītie skeletkapi, kuros atrasti šo piederumu nepilni komplekti vai pat to fragmenti. Tāpat nav iemesla par tādu neuzskatīt 163. netraucētu vīrieša skeletkapu ar 3 atsvariņiem. Zēnu kapos ar atrastajiem atsvariņiem, kas uzskatāmi par tirgotāja darbības simbolu, jāpieņem par tirgotāja ģimenes locekļu — amata mantinieku apbedījumiem.

Analizētās grupas apbedījumos iegūtās bagātīgās kapa piedevas (t.sk. retu un prestižu priekšmetu atradumi — atslēgas, dzeramais rags, sudraba rotas, kā arī apģērba rotājumi, brokāta lentes, apkalti apavi un jostas³⁷) liecina par apbedīto piederību dižciltīgajiem — materiāli nodrošinātajam sabiedrības virsslānim. To rāda arī plaši pārstāvētie aizsardzībai nepieciešamie ieroči, starp tiem dārgi un grezni priekšmeti — šķēpi ar sudraba rotājumu, zobens ar damascēta tērauda ierakstu, krāsoti vairogī, tāpat šai laikā reti sastopami priekšmeti — jātnieka piederumi — pātaga, pieši, pavadas apkalumi, kas arī liecina par īpašnieka dzīvesveidu.

Šīs grupas apbedījumiem līdzdoto priekšmetu analīze rāda, ka samērā daudz — 14 kapos — konstatēts ievesto vai pēc to parauga darināto priekšmetu. Tie norāda uz tāliem sakariem, galvenokārt ar Skandināviju, un uz tās kultūras ietekmi. Savukārt gan apbedīšanas tradīcijas, gan līdzdoto priekšmetu vairums raksturo šīs grupas apbedījumu vietējo, lībisko kultūru — vietējo iedzīvotāju tirdzniecisko aktivitāti. Atšķiras 359. ugunskapā apbedītā vīrieša kapa piedevas (aproces, atslēga), kurām ir skandināviska cilme (izņemot plaši izplatītos ieroču tipus) (5. att.). Iespējams, ka tas bijis skandināvu tirgotājs.

Kapulauka izmantošanas laikposms — 10.—13. gs. — iedalāms trijos periodos. I periods: no 10. gs. otrās puses līdz 11. gs. pirmajai pusei; II periods: no 11. gs. otrās puses līdz 12. gs. pirmajai pusei; III periods: no 12. gs. otrās puses līdz 13. gs. pirmajai pusei. I peri-

ATRADUMI KAPOS AR TIRGOTĀJU PIEDERUMIEM

Kapa nr.	2	121	157	163	225	245	261	275	282	300	359	393	400	443	462	509	518	582	596
DATEJUMS (PERIODS)	I	II	II	II	II	III	II	II	II	I	I	I	I	I	II	II	II	III	III
VEIDS	sk	sk	sk	sk	ug	sk	ug	ug	sk	ug	ug	ug	sk	ug	sk	sb	sk	sk	ug
SAGLABĀŠANĀS	nt	nt	tr	nt	nt	tr	tr	nt	tr	tr	nt	nt	nt	tr	tr	tr	tr	tr	nt
APBEDĪTAIS	zēns	vīr.	zēns	vīr.	vīr.	zēns	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.	zēns	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.	vīr.
Ieroči																			
zobeni									x	1	2		1	x					
šķēpi	2	2	1	1				2			2		2	x					x
cirvji	1	1									1		1	1					
vairogi		x												x					
Jātņieka piederumi																			
Pieši						1			1	1									
Pātagas										1									x
Zirglietas										1									
Sadzīves priekšmeti																			
Naži	1	1	1	1	x	1	x	1	x				2	1	x	x	x	x	2
Dzirkles		1														x			
Ķemmes	1	1			x			x	x		x		x						x
Slēdzenes, atslēgas		1								1	1	1			x				x
Šķīlamdzelzs		1									x							x	
Galodas		1											1						
Makšķerāķi	1						1												
Grebļi															1				
Dzeramo ragu apkalumi	1																		
Maka apkalumi													1						
Adatu kārbīņas													1						
Trauki																			
Bezripas	x			x	x	x							x	x					
Ripas		1	1												x	x	x		
Apģērba rotājumi																			
Jostas apkalumi	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x			x	x
Brokāta lentes	x												x						
Bronzas gredzentiņi	x												x						
Apavu rotājumi									x										x
Rotas																			
Kaklariņķi	1																		
Aproces	7		1			4				1	2		3						
Gredzeni						7				x	2		2						
Saktas	2		1	1		1		1	x		x		2	x	x				
Tirgotāja piederumi																			
Svari		1								x					x		x	1	x
Atsvariņi	1	10	3	3	2	1	1	3	1	1	3	3	1	1	6	4		12	6
Monētas	x	2	x	1									1						
Amuleti	1	2	1			1			1				2	1	1	1			1

sk — skeletkaps; ug — ugunskaps; sb — simbolisks apbedījums; tr — traucēts; nt — netraucēts; x — fragments

odā, uz kuru attiecināms 141 no kapulaukā datējamiem apbedījumiem, tirgotāju grupu pārstāv 4 vīriešu un 2 zēnu apbedījumi, kas ir 3 % no kopskaita (uzskatot, ka ar tirdzniecību nodarbojās tikai pieaugušie); II periodā no 311 apbedītajiem — 9 vīrieši un 1 zēns (3 %), bet III periodā no 121 apbedītā — 2 vīrieši un 1 zēns (2 %). Tātad tirgotāju skaitam attiecībā pret iedzīvotāju kopskaitu III periodā vērojama

tendence samazināties. Minētie apbedījumi par tirgotājiem piederīgiem atzīti pēc kapos līdzdotajiem piederumiem. To skaits varētu būt pat lielāks, katrā gadījumā tas rāda noturīgu Laukskolas apmetnes iedzīvotāju — libiešu tirdzniecisko darbību 10.—13. gs. plaša Daugavas lejteces apgabala galvenajā tirgus vietā — Daugmales pilskalna un Laukskolas senvietu kompleksā.

PARINDES

- ¹ *Berga T.* Waagen zum wägen von Münzsilber in Lettland // *Studia Baltica Stockholmiensia.* — Stockholm, 1992. — Bd 9. — Abb. 4A.
- ² *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā (10.—13. gs.) // *AE.* — Rīga, 1996. — 18. laid. — 51., 52. lpp.
- ³ *Ceplīte R.* Atsvāriņi Latvijas 10.—13. gs. kapu inventārā // *AE.* — Rīga, 1974. — 11. laid. — 202.—204. lpp.
- ⁴ *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā. — 51., 52. lpp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ *Berga T. M.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. — Рига, 1988. — С. 76—79.
- ⁷ LA. — 241. lpp.
- ⁸ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. — Rīga, 1976. — 47. lpp.
- ⁹ LA. — 243. lpp.
- ¹⁰ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. — 60. lpp., 78. att.: 5.
- ¹¹ LA. — 243. lpp.
- ¹² Turpat. — 47. tab.: 10; *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // *AE.* — Rīga, 1987. — 15. laid. — 21. att.: 1.
- ¹³ LA. — 243. lpp., 47. tab.: 6.
- ¹⁴ *Šnore E.* Beteļu kapulauks Augšzemē // *AE.* — Rīga, 1987. — 15. laid. — 13. att.: 1, 2.
- ¹⁵ *Atgāzis M.* Latgaļu 9.—12. gs. cirvji // *AE.* — Rīga, 1964. — 6. laid. — 108., 109. lpp.
- ¹⁶ Turpat. — 113., 114. lpp., 3. att.: 5.
- ¹⁷ Turpat. — 115. lpp., 4. att.; *Lehtosalo-Hilander P. L.* Luistari II. — Helsinki, 1982. — S. 51, 52.
- ¹⁸ LA. — 241. lpp., 76. tab.: 31.
- ¹⁹ *Šnore E.* Libieši Doles salā // *AE.* — Rīga, 1996. — 18. laid. — 114. lpp.
- ²⁰ LA. — 243. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki. — 35. lpp., 15. att.: 9.
- ²¹ *Кирпичников А. Н.* Снаряжении всадника и верхого коня на Руси IX—XIII вв. — Ленинград, 1973. — С. 71—73, табл. XVIII: 5; *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. — Helsinki, 1973. — Taf. 70: 638, 639, S. 87.
- ²² *Zariņa A.* Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā // *ASM 1977.* — Rīga, 1978. — 19. att.: 6.
- ²³ *Arbman H.* Birka I. Die Gräber. — Stockholm, 1940. — Taf. 27: 3.
- ²⁴ *Колчин Б. А.* Хронология Новгородских древностей // Новгородский сборник. — Москва; Ленинград, 1982. — С. 160—162.
- ²⁵ *Arbman H.* Birka I. Die Gräber. — Taf. 274: 2, 3.
- ²⁶ *Колчин Б. А.* Хронология Новгородских древностей. — С. 160—162.
- ²⁷ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. — Taf. 103: 892.
- ²⁸ *Мугуревич Э.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 88, рис. 45: 3.
- ²⁹ LA. — 232. lpp.
- ³⁰ *Thunmark-Nylen I.* Die Wikingerzeit Gotlands. — Stockholm, 1995. — Abb. 22: 6, 146: 3, 387a: 4.
- ³¹ Turpat. — 224. att.: 2; *Zariņa A.* Die Kontakte der Liven mit Skandinavischen Ländern nach den Schmucksachen des Gräberfeldes aus dem 10—13. Jh. zu Salaspils Laukskola // *Studia Baltica Stockholmiensia.* — Stockholm, 1992. — Bd 9. — Abb. 11: 3.
- ³² *Rasiņš A., Tauriņa E.* Kultūraugu un nezāļu sēklas Rīgas un tās apkārtnes arheoloģisko izrakumu materiālos // *ASM 1980 un 1981.* — Rīga, 1982. — 111., 112. lpp.
- ³³ *Cleve N.* Skelettgravfalten på Kjuloholm i Kjulo II. — Helsingfors, 1978. — S. 223.
- ³⁴ LA. — 77. tab.: 1, 2; 269. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 231. lpp.
- ³⁶ *Stenberger M.* Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. — Stockholm, 1958. — Bd I. — S. 96—98, Abb. 8.
- ³⁷ *Zariņa A.* Libiešu apģērbs 10.—13. gs. — Rīga, 1988. — 34. att.: 1, 2, 50. lpp., VI tab.: 7, 62. lpp.

Anna Zariņa

DIE GRÄBER MIT HÄNDLERZUBEHÖR IM LIVISCHEN GRÄBERFELD DES 10.—13. JH. ZU SALASPILS LAUKSKOLA

Zusammenfassung

Unter sämtlichen 610 Gräbern des Gräberfeldes wurden 19 Gräber — 6 männliche Körperbestattungen, 8 Brandgräber, 1 symbolisches Grab sowie 4 Knabenbestattungen festgestellt, wo neben anderen Beigaben auch Händlerzubehörsachen — Waage und Gewichte — gefunden wurden (Taf. 1).

Ein voller Händlerzubehörsatz — die Waage, 6 Gewichte und 6 als Gewicht anerkannte Gegenstände (Abb. 1) — wurde im Grab 121 gefunden. Ähnliche Funde gab es auch im Grab 582 (Abb. 4). Festgestellt wurde, daß die Waage und Gewichte zwecks Mittragen an Gürtel angehängt wurden. Neben

diesen wurden auch Münzen aus Ost- und Westländern gefunden. Von anderen Beigaben wurden hauptsächlich Waffen erworben, auch satzweise (Abb. 1, 3, 5), sogar zwei mit Silber verzierte Lanzenspitzen und eine Schwertklinge mit Inschrift, auch gefärbte Schilde. Als vornehme Sachen kann man auch das Reiterzubehör – Sporen, Peitsche, Zügelbeschlagn sowie Schlüssel – ansehen, von den Haushaltssachen – Scheren.

Den Beigaben nach sind die Bestattungen dieser Gruppe als zur gut gesicherten Oberschicht gehörend anzusehen. Die beigegebenen Händlerzubehörsachen oder ihre Fragmente bezeichnen nach livischen Bestattungssitten die Beschäftigung der Gestorbenen, oder

aber was die Knabengräber betrifft – sie waren Berufserben.

In 14 Gräbern dieser Gruppe wurden aus Ost- und Westländern eingeführte oder ihnen nachgeahmte Gegenstände gefunden. Diese zeigen die Handelsbeziehungen, in erster Linie mit Skandinavien, auf. Den Beigaben nach sind die Bestatteten dieser Gruppe Liven gewesen. Nur der im Grab 359 Bestattete, wo die Beigaben skandinavische Herkunft aufzeigen (Abb. 5), war vermutlich ein skandinavischer Händler.

Im Zeitraum vom 10. bis zur ersten Hälfte des 12. Jh. die Zahl der Händlergräber bleibt verhältnismäßig beständig – 3 % von der Gesamtanzahl derzeitiger Bestattungen, danach vermindert sie sich auf 2 %.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Artefakte des männlichen Körpergrabes Nr. 121 im Gräberfeld Laukskola.
- Abb. 2.* Grabplan des männlichen Körpergrabes Nr. 121 im Gräberfeld Laukskola.
- Abb. 3.* Artefakte des Knabengrabes Nr. 400 im Gräberfeld Laukskola.
- Abb. 4.* Waagen und Gewichte des männlichen Körpergrabes Nr. 582 in Gräberfeld Laukskola.
- Abb. 5.* Artefakte des männlichen Brandgrabes Nr. 359 im Gräberfeld Laukskola.

III

VIDUSLAIKI

Zigrīda Apala

NIERU DUNČU ATRADUMI
CĒSU PILS IZRAKUMOS

Veicot arheoloģiskos izrakumus Cēsu pils dienvidu pusē, 1982. un 1985. gadā atklāja viduslaikos labi pazīstamu, bet līdz tam Latvijas atradumos nefiksētu duramo ieroču veidu — t.s. nieru dunčus (vācu val. *Nierendolch*).¹ Tos atrada trīs izrakumu laukumos, kas bija situēti uz austrumiem no pils tilta. Daļa šo laukumu (III A, IV A un IV B) platības ietvēra pils aizsarggrāvja ziemeļu nogāzi, atsevišķās vietās iesniedzoties līdz grāvja vidum (1. att.).

Noņemot viduslaikiem raksturīgo augšējo būvgružu kārtu, atsedzās ļoti tumšs, blīvs un mitrs kultūrslānis, kura dziļākajās kārtās tad arī ieguva minētos dunčus. Kopā ar dunčiem atrada lielgabalu akmens un čuguna lodes, arbaleta bultu galus un arbaleta riekstu, divasmeņu zobena vidusdaļu, kā arī citus ar militāro darbību saistāmus priekšmetus. Interesantākais no tiem bija pilnīgi vesela bruņu kapuce, darināta no kniedētiem (Ø 11 x 10 mm) dzelzs riņķīšiem,

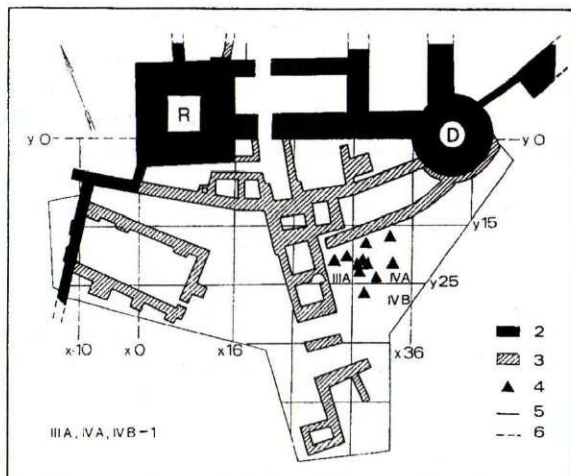
ar divu spožu bronzas gredzentiņu rindu kapuces apakšmalas noslēgumā. Līdz ar dažādiem citiem metāla priekšmetiem un Reinzemes keramikas lauskām mitrajā kultūrslānī bija saglabājušies arī ādas izstrādājumi — galvenokārt 16. gs. detaļapavu fragmenti, ādas cimds un virpotu koka trauku detaļas.

Dunči ir īsie duramie ieroči ar šaurāku vai platāku, taisnu, liektu vienpusīgu div- vai vairākšķautņņu asmeni un rokturi. Dunči atšķiras no naža ne vien pēc funkcijas, bet arī pēc roktura formas.² Atbilstoši raksturīgām rokturu formām attiecīgajiem dunčiem dots īpašs nosaukums (piemēram, auss dunči — *Ohrendolch*, ripas dunči — *Scheibendolch*, nieru dunči — *Nierendolch* u.c.).

Nieru dunča no viengabala koka, metāla vai kaula izgatavotā roktura apakšdaļā atrodas divi nierveida izvīzījumi. Rokturi uz augšgalu ir taisni vai nedaudz paplatināti un bieži noslēdzas ar dekoratīvu metāla cepurīti. Starp rokturi un asmeni no 14. gs. beigām liek metāla šķērsi ar asmens smailes virzienā noliektiem pagarinātiem galiem, kas kalpo pretinieka ieroča asmens uztveršanai. Lielākoties nieru dunčiem ir spēcīgs, vienpusīgs asmens.³

Cēsu pils izrakumos atrada septiņpadsmit vienasmens nieru dunčus dažādā saglabāšanās pakāpē — gandrīz veselus, veselus un fragmentārus (sk. tab.). Veselajiem dunčiem kopējais garums svārstās no 22,5 līdz 34,4 cm, asmens garums — no 14,5 līdz 22,7 cm, asmens platums — no 1,5 līdz 2,8 cm un asmens muguras biezums — no 0,4 līdz 0,8 cm. Vairākumam dunču asmeņu muguras ir platas, asmeņi taisni vai viegli izliekti pret smaili (sk. 1. att.). Astoniņiem no atrastajiem dunčiem asmens apakšdaļā iekalta meistara zīme. Zīmju atšķirība rāda, ka šos dunčus izgatavojuši dažādi meistari. Trim dunčiem asmens smailes gals ir divpusīgi noplacināts, kas norāda, ka tie paredzēti bruņu caurduršanai.

Septiņiem dunčiem ir pilnīgi vai daļēji saglabājušies koka rokturi, kas atšķirīgi veidoti. Vismazākajam — 22,5 cm garajam duncim (2. att.: 1, tab.: 9) rokturis saglabājies pilnīgi. Virsmā

1. att. Cēsu pils plāns. Dienvidpuse.

Nieru dunču atradumu vieta.

- 1 — izrakumu laukumi, 2 — saglabājušās pils virszemes daļas, 3 — izrakumos atsegtie mūri, 4 — dunču atradumi, 5 — izrakumu laukumu robežas, 6 — galvenās piesaistes asis. R — rietumu tornis, D — dienvidu tornis

2. att. Cēsu pils izrakumos atrastie nieru duncim ar koka rokturiem

vītņveida rievās, nierītes smalkas, viegli nokarenas. Dunča iedzītņa galu noslēdz rokturim cieši pieguļoša bronzas cepurīte. Starp roktura apakšdaļu un asmeni atrodas no bronzas plāksnītes darināts šķērsis ar asmens virzienā noliekta galiem.

Pilnīgi saglabāties apaļš rokturis ir arī otram — 29,5 cm garajam duncim (2. att.: 2, tab.: 8). Nierītes tam apaļas, izvirzītas uz sāniem. Roktura virsmā saskatāmi krustveida iegriezumi ar atzarojumiem — iespējams, īpašuma zīme. Roktura augšgalam trūkst metāla cepurītes; šķiet, tāda nav bijusi arī sākotnēji. Rokturim nav arī metāla šķērsa.

Trešajam — 34,4 cm garajam duncim (2. att.: 3, tab.: 16) roktura augšgals nedaudz nodrupis, tādēļ nevar spriest par tā noslēguma

veidu. Nierītes izteiktas, viegli nokarenas, šķērsa atliektie gali ornamentēti. Var redzēt, ka šķērsis rokturim piestiprināts no apakšpuses ar divām mazām bronzas kniedītēm. Duncim uz asmens bija saglabāties ādas maksts bronzas apkalums.⁴

Ceturtajam — 27,5 cm garajam duncim (3. att.: 10, tab.: 5) rokturis saglabāties visā garumā; tam vienā pusē ir izteikta, uz sāniem izvirzīta nierīte, otrā pusē tā nolūzusi. Roktura virsma gluda, augšgals bez noslēguma cepurītes, apakšgalā nav metāla šķērsa.

Iespējams, ka dažiem duncim (3. att.: 8—10) metāla šķērsi vispār nav bijuši, jo rokturi ir pārāk cieši «uzsēdināti» asmeņiem.

Piektajam — 24 cm garajam duncim (3. att.: 9, tab.: 2) roktura augšgals ir bojāts, nierītes izteikti nokarenas, virsma gluda. Tā kā daļa roktura ir nolūzusi, var redzēt, ka dunča iedzītņa gals bijis atliekts, lai nostiprinātu rokturi. Trūkst metāla šķērsa.

Sestajam — 19,3 cm garajam duncim (3. att.: 8, tab.: 1) rokturim nolauzta viena nierīte un bojāts augšgals. Zem nierītēm bijis 1 cm plats stīpveida apkalums, no kura gan saglabāties tikai nospiedums kokā. Roktura nolauztais augšgals ļauj redzēt, ka roktura stiprinājumam izmantots iedzītņa gals, kas pārliectis kalts dzelzs naglas galvai. Nagla savukārt iedzīta rokturī blakus iedzītnim. Dunča asmens vidusdaļā nolauzts.

Septītajam — 20,6 cm garajam duncim (3. att.: 11, tab.: 13) koka rokturis saglabāties daļēji, tam nolauzta nierīte. Rokturis taisns, augšgalā noapaļots, un, spriežot pēc iedzītņa stāvokļa, tā noslēgumā bijusi kāda metāla cepurīte. Interesanta ir 5 cm gara trīsstūrveida iegriezumu josla roktura virsmā, kas uzskatāma gan par dekoratīvi praktisku (lai novērstu slīdēšanu plaukstā) elementu, gan arī par īpašuma zīmi.

Pārējiem duncim rokturu koka daļas nav saglabājušās, un tādēļ par to izveidojumu var izteikt tikai pieņēmumus. Tā kā daļai šo duncu uz asmens ir meistara zīme un atšķirīgi paši asmeņi, iespējams, ka arī to rokturu veidojumiem bijušas kādas savdabīgas iezīmes. Dažiem duncim (3. att.: 3—5) iedzītņi ir nolūzuši (vai nocirsti?) tieši pie pašas asmens daļas.

Salīdzinājumā ar literatūrā aprakstītajiem un zīmējumos attēlotajiem duncu atradumiem Vācijā Cēsu pilī iegūto duncu rokturu veidojums ir vienkāršāks, paši duncim isāki, tuvāki apzīmējumam — duncveida nazis (vācu valodā *Dolchmesser*).

Kas un kā nēsāja nieru duncus?

Parasti duncus nēsāja pie jostas kā labajā, tā kreisajā pusē, visbiežāk koka makstīs, kas pārvilkta ar ādu un rotāta metāla apkalumiem. Arī vienam Cēsīs atrastajam duncim asmens daļā pie roktura bija saglabāties 3 cm plats bronzas ornamentēts maksts apkalums, bet duncu atradumu vietā tajā pašā kultūrslāņā kārtā uzgāja arī divas ādas makstis. Vienai no

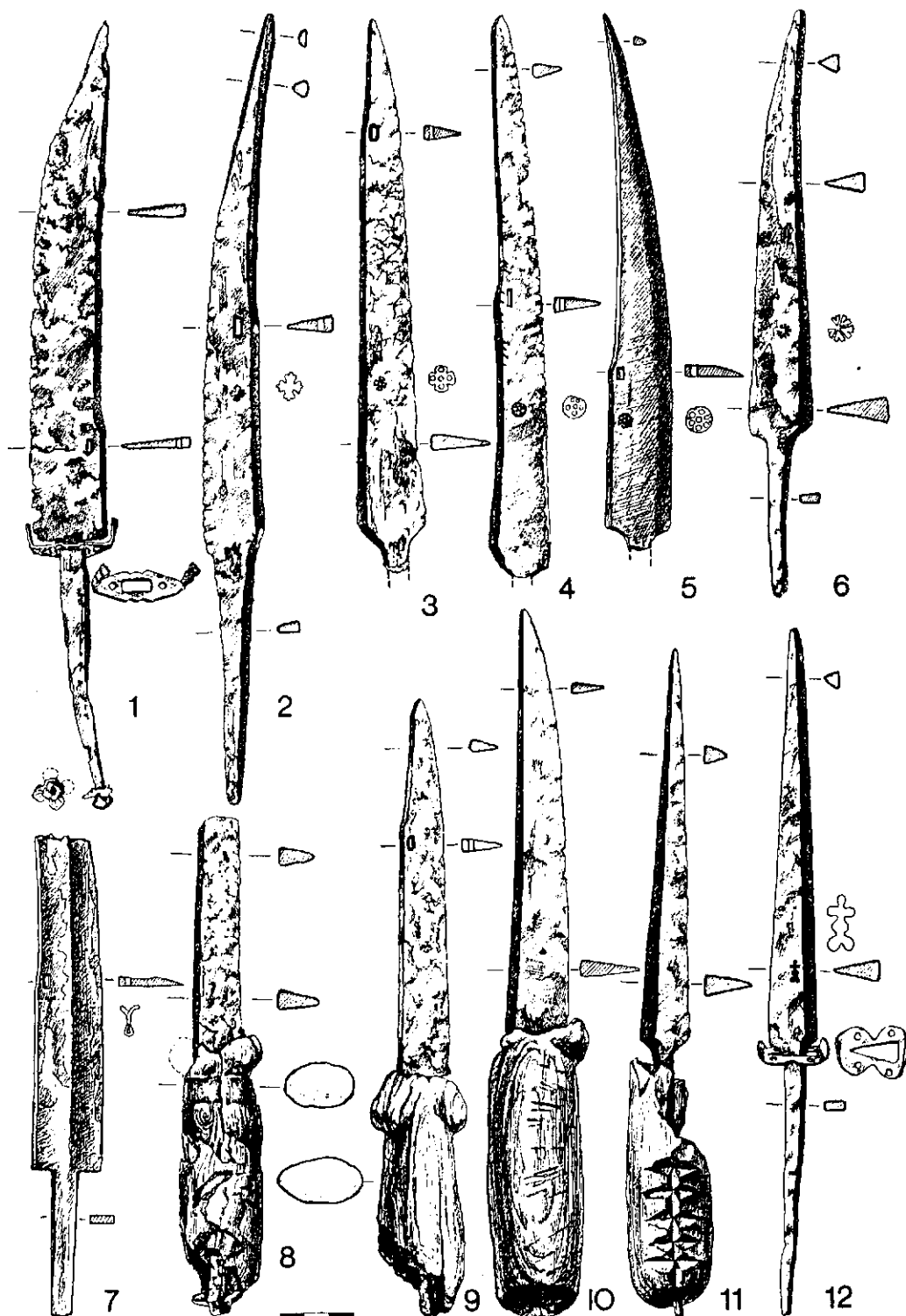
tām gar augšmalu bija saglabājies nerotāts bronzas stipveida apkalums.⁵

Literatūrā aprakstītie un uz ikonogrāfisko materiālu balstītie piemēri rāda, ka nieru dunčus nēsāja kā dižciltīgie, tā pilsoņi. Bruņiniekiem nieru dunči kalpoja kā tuvciņas otrais (aiz zobena) ierocis. Tos nēsāja pie labajiem sāniem, bieži vien ar ķēdīti piestiprinātus bruņām. Šie dunči parasti bija divasmeņu, ar slaidu, šauru asmeni, ko izmantoja, lai tuvciņā uzvarētajam

pretiniekam iedurtu bruņu starpā, dodot t.s. žēlastības dūrienu (*Misericordia*).

Pilsoņi turpretī pārsvarā nēsāja vienasmeņu nieru dunčus, kas kopā ar kādu maciņu karājās pie kreisajiem sāniem vai uz vēdera.⁶

Ir norādījumi, ka nieru dunčus nēsājuši arī zemnieki. To, kā raksta U. Šoknehts, rāda sienas gleznojums Elmelundes baznīcā (Dānija), kur attēlots zemnieks, kas ar nieru dunci pie jostas un sirpi rokā plauj labību. Zemnieks ar

3. att. Cēsu pils izrakumos atrastie nieru dunči

nieru dunci redzams arī kādā 1550. gadā Kopenhāgenā publicētā Nāves dejas attēlojumā.⁷ Vigerstedes baznīcas (Dānija) sienu gleznojumā attēlots jauns vīrietis, kas žonglē ar diviem nieru dunčiem. Tas liecina, ka šī veida dunčus izmantoja ne tikai cīņai un aizsardzībai.⁸

Tā kā nieru dunči bija zināmi galvenokārt no atradumiem Mēklenburgas un Priekšpomerānijas zemēs un Hanzas pilsētās, ilgu laiku uzskatīja, ka tie ir tipisks Hanzas pilsoņu ierocis. Tur izplatītais dunču veids, ko sauca par duramo nazi (*Stechmesser*), kalpoja par kārtas piederības zīmi. 1308. gada Brēmenes pilsētas tiesībās pilsoņa apbruņojuma uzskaitījumā pieminēts arī duramais duncis «*zin stekmesr, zin beste brodmer.*»⁹ Pilsoņi, kas strādāja algotu darbu, vai mācekļi šos dunčus nēsāt nedrīkstēja. Roktura īpatnējā veidojuma dēļ tautas mutē nieru dunčus pielīdzināja fallusam ar sēkliniekiem.¹⁰

Vēlāk speciālajā literatūrā sastopamie daudzie piemēri par šo dunču atradumiem ārpus Hanzas pilsētām ļāva pētniekiem izdarīt secinājumu, ka nieru dunči bija tipiski viduslaiku Eiropas ieroči.

Ir izteikts arī cits atzinums. Apskatot šos Ziemeļu Hanzas pilsētu lokā atrastos ieročus, var secināt, ka piekrastes zonās un ārpus tām

nieru dunči vairāk uzskatāmi par karavīru ieročiem nekā pilsonības simboliem.¹¹

Vadoties no viduslaiku kapuplāksnēm, piemiņas akmeņiem, vēstures dokumentiem, sienu gleznojumiem, altārgleznām, kā arī citiem ikonogrāfiskiem materiāliem un pašu dunču atradumiem, to eksistence Eiropā izsekota četrus gadus simtu (13.—16. gs.) garumā.¹²

Cēsu pils kultūrslānī iegūtie dunči visvairāk līdzinās tiem, kas bija pazīstami Ziemeļeiropā laikā no 14. gs. vidus līdz 16. gs. sākumam. Spriežot pēc asmeņu formas un izmēriem, atsevišķi šādi dunči (bez rokturiem) atrasti arī dažos citos arheoloģiski pētītajos viduslaiku objektos Latvijā (Sēlpilī, Āraišu viduslaiku pilī). Izteismīgākais no tiem ir 29,5 cm garais duncis ar kaula spalvu, kam vienā pusē vēl saglabājusies nierīte. Tas atrasts 1987. gadā M. Atgāža vadītajos izrakumos Alūksnes pilsdrupās. Interesanti piebilst, ka nieru dunči līdz šim nav uzieti ilgus gadus plaši pētītajā Rīgas vecpilsētas kultūrslānī.

Livonijas ordeņa Cēsu pils izrakumos atrastie nieru dunči šajā rakstā vēl nav izsmēloši analizēti, tomēr tie bagātina mūsu zināšanas par šo viduslaikos lietoto īso duramo ieroču veidu, kā arī atklāj jaunu punktu to izplatības areālā.

CĒSU VIDUSLAIKU PILĪ ATRASTIE NIERU DUNČI

Nr. p.k.	Atradumu vieta		Dunču izmēri (cm)				Meistara zīme uz asmens	Attēls	Inventāra numurs (VI 213:)	Piezīmes
	izrakumu laukums, kārta	koordinātas	garums		asmens plātums	muguras biežums				
			kopējais	asmens						
1.	III A, 4. k.	X34,0;Y20,70	19,3	8,3	1,7	0,6	—	3:8	3306	fragmentārs, asmens daļā nolauzts, ar bojātu koka rokturi
2.	III A, 4. k.	X34,6;Y20,15	24,0	14,5	2,0	0,6	—	3:9	3307	vesels, ar bojājumu roktura augšgalā
3.	III A, 4. k.	X32,0;Y20,5	21,7	21,6	1,9	0,4	*	3:4	3316	asmens iedzītis nolauzts
4.	III A, 5. k.	X32,5;Y21,0	26,5	16,5	1,9	0,8	*	3:12	3414	visā garumā, bez spala daļas
5.	III A, 5. k.	X35,0;Y20,5	27,5	16,5	2,3	0,5	—	3:10	3438	visā garumā, trūkst 1 nierītes
6.	IV A, 3. k.	X41,8;Y17,5	26,0	14,5	2,0	0,4	—	—	4258	asmens smaile nolauzta
7.	IV A, 4. k.	X42,3;Y22,4	22,5	20,0	2,4	0,7	*	—	4385	nolauzts iedzītņa daļā
8.	IV A, 4. k.	X39,0;Y24,2	29,5	19,0	2,0	0,7	—	2:2	4455	saglabājies pilnīgi, ar koka rokturi
9.	IV A, 5. k.	X37,0;Y18,5	22,5	12,9	1,5	0,5	—	2:1	3281	nebojāts, ar koka rokturi
10.	IV A, 5. k.	X37,4;Y17,7	22,9	16,5	2,3	0,8	*	3:6	3282	iedzītņim trūkst pats galiņš
11.	IV A, 6. k.	X36,9;Y21,3	30,6	21,1	2,0	0,7	*	3:2	3408	trūkst roktura koka daļas
12.	IV A, 6. k.	X37,0;Y21,8	21,4	20,5	2,0	0,5	*	3:3	3525	iedzītņa daļa nolauzta
13.	IV A, 6. k.	X37,5;Y20,5	20,6	15,5	1,9	0,8	—	3:11	3526	koka rokturis ar iegriezumiem, bojāts
14.	IV A, 6. k.	X36,7;Y20,6	21,1	20,0	2,3	0,4	*	3:5	3407	iedzītņis pie pamatnes nolauzts
15.	IV B, 5. k.	X37,6;Y27,3	18,5	13,4	2,7	0,4	*	3:7	3370	fragmentārs
16.	IV B, 5. k.	X37,9;Y27,0	34,4	22,7	2,7	0,4	—	2:3	3371	koka rokturim augšgals nedaudz nodrupis
17.	IV A	savrupatradums	30,8	20,5	2,8	0,5	—	3:1	3376	vesels, bez koka spala

PARINDEXES

- ¹ *Apala Z.* Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pili // ASM 1982 un 1983. — Riga, 1984. — 9. lpp.
- ² *Müller H., Kölling H.* Europäische Hieb- und Stichwaffen. 2. Aufl. — Berlin, 1982. — S. 36.
- ³ Turpat. — 37. lpp.
- ⁴ *Apala Z.* Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pili. — 8. lpp., 1. att.: 23.
- ⁵ Turpat. — 1. att.: 17.
- ⁶ *Schoknecht U.* Der Nierendolch — eine mittelalterliche Waffe // Wismar Studien zur Archäologie und Geschichte. — Wismar, 1990. — Bd 1. — S. 64.
- ⁷ *Schoknecht U.* Nierendolche in Mecklenburg (Teil II) // Bodendenkmalpflege in Mecklenburg, Jb. 1982. — Berlin, 1983. — S. 233, Abb. 16: a, d.
- ⁸ Turpat. — 16. att.: c.
- ⁹ *Rech M.* Drei Nierendolche aus Bremen // Bremen Archäologische Blätter, Neue Folge 2, '92/93. — S. 76.
- ¹⁰ *Müller H., Kölling H.* Europäische.. — S. 37.
- ¹¹ *Rech M.* Drei Nierendolche.. — S. 76.
- ¹² *Schoknecht U.* Der Nierendolch.. — S. 64.

Zigrīda Apala

FUNDE DER NIERENDOLCHE AUS DEN AUSGRABUNGEN DER BURG CĒSIS

Zusammenfassung

Während der Ausgrabungen der Burg Cēsis (Wenden) wurden in den Jahren 1982 und 1985 mittelalterliche Stichwaffen — 17 Nierendolche erworben. Sie wurden in einer begrenzten Fläche unweit der südlichen Mauer der Burg in den Grabungsplätzen an der Brücke und am Schutzgraben gefunden (Abb. 1).

Alle 17 Nierendolche sind einschneidig. 41% davon haben sich mit Holzgriffen erhalten (Abb. 2, 3). Ein Teil der Funde hat Meisterzeichen auf den Schneiden, die sich voneinander unterscheiden (Abb. 3). Die Länge der Nierendolche beträgt 22,5–34,4 cm, die Breite der Schneide — 1, 5–2,8 cm.

Die Nierendolche aus Cēsis sind solchen Stücken in Nordeuropa aus dem 14. — Anfang des 16. Jh. ähnlich, ein Teil der Funde aus Cēsis aber hat kleinere Ausmaße.

Dieser Beitrag ist die erste Übersicht über die in den Ausgrabungen der Ordensburg Cēsis gefundenen Nierendolche, die man künftig noch eingehender analysieren sollte.

Diese Funde haben unsere Kenntnisse über die im Mittelalter verwendeten kurzen Stichwaffen in Alt-Livland bereichert sowie einen neuen Ort in ihrem Verbreitungsareal gegeben.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Grundriss der Burg Cēsis mit dem Ausgrabungsplätzen und Fundorten der Nierendolchen.

Abb. 2. Nierendolche mit Holzgriffen aus der Burg Cēsis.

Abb. 3. Nierendolche aus den Ausgrabungen der Burg Cēsis.

Viktorija Bebre

PASTALAS — VIENKĀRŠĀKIE SENIE APAVI LATVIJĀ

Pastalas ir īpaši apavi, kas cauri gadu simtiem saglabājuši savu pirmatnējo konstrukciju. Kā senatnē, tā arī mūsdienās pastalas izgatavo no iegerena ādas gabala un tās formē, savelkot saiti, izvērtu caur iegriezumiem piegrieztnes malās.

Pēc valodnieku pētījumiem termins *pastalas* sastopams jau 14. gs. tekstos, un, iespējams, tas ir baltu-slāvu cilmes vārds, kas atvasināts no verba *stāt, statīt* saknes. Pastalu sākotnējā nozīme varēja būt «tas, ko novieto (kas novietots) zem kā». Parasti gan vārdu uzskata par aizguvumu no krievu valodas *постолы*.¹ Pastalu senā izcelsmi un izplatību baltu-slāvu apdzīvotajā teritorijā parāda ne tikai valodnieku pētījumi, bet arī arheoloģiskie un etnogrāfiskie avoti. Šajā sakarā jāmin virkne publicēto materiālu par senkrievu pilšētu (Brestas,² Beloozeras,³ Lādogas,⁴ Maskavas,⁵ Minskas,⁶ Novgorodas,⁷ Pleskavas,⁸ Polockas⁹ u.c.) arheoloģiskajos izrakumos atsegtajām pastalām. Arheologi secinājuši, ka slāvu apdzīvotajā teritorijā pastalas bija izplatītas, sākot jau ar 10. gs. un līdz pat 17. gadsimtam. Turpretī Lietuvas un Igaunijas teritorijā tikai nedaudzos viduslaiku arheoloģiskajos pieminekļos saglabājušies ādas izstrādājumi, bet pēc etnogrāfiskajiem datiem redzams, ka vēl 20. gs. sākumā pastalas bija viens no izplatītākajiem zemiņu apaviem Baltijā.¹⁰

Latvijas teritorijā senākās pastalas, kas attiecas uz 11.—14. gs., iegūtas Kokneses pils 1961.—1963. gada arheoloģiskajos izrakumos.¹¹ Rīgā izrakumos Alberta laukumā, Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, Sarkanās Gvardes un Trokšņu ielā kultūrlāņa apakšējos horizontos atrastās pastalas datējamas ar 13.—14. gadsimtu.¹² Sēlpilī pastalu fragmenti atsegti plānā, ar organiskām vielām piesātinātā 15. gs. kultūrlāņa starpkārtnā.¹³

Plašāka pastalu analīze, pamatojoties uz to izgatavošanas tehnoloģiju, veikta tikai par Rīgā, Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, atsegtajiem šī tipa apaviem.¹⁴ Nedaudzos Latvijas seno apavu un apģērba pētījumos atrodami īsi, vispārīgi Kokneses pili un atsevišķos Rīgas izrakumu objektos atrasto pastalu apraksti un veselāko paraugu attēli.¹⁵

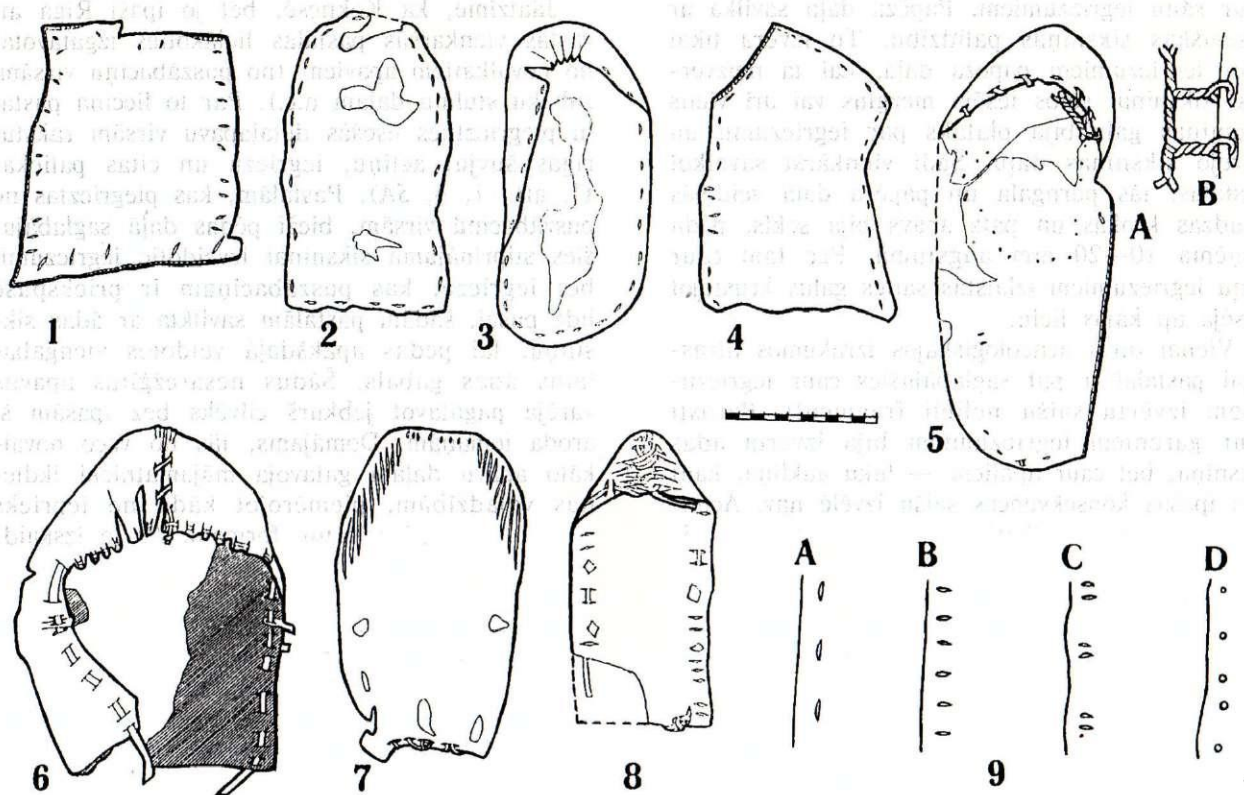
PASTALU ATRADUMU VIETAS

Arheoloģisko izrakumu vieta, gads	Pastalas			Pārējie detaļapavi
	vienkāršās	ažūrās	kopā	
Kokneses pils, 1961—1963	68	18	86	2302
Sēlpils, 1966	1	1	2	7
Rīgas objekti:				
Alberta laukums, 1959	34	2	36	1703
Peldu — Ūdensvada iela, 1974—1976	34	—	34	708
Sarkanās Gvardes iela, 1985	4	1	5	450
Trokšņu iela, 1972, 1973, 1985	27	1	28	1573
Kopā:	168	23	191	6743

Minētajās pētījumu vietās iegūta 191 pastala, bet kolekciju lielāko daļu, vairāk nekā 6 tūkstošus, veido detaļapavu (kurpju, puszābaciņu un zābaku) fragmenti (sk. tab.). Pēc apavu tehnoloģiski tipoloģiskās shēmas pastalas pieskaitāmas pie viendetaļapaviem, t.i., tādiem, kas veidoti no vienas detaļas (pretēji detaļapaviem, kas sastāv no atsevišķi piegrieztas zoles un virsas). Viendetaļapavi klasificēti atkarībā no

- 1) piegrieztnes purngala un papēža formas;
- 2) apava daļu sastiprinājuma veida (savilkti vai šūti);
- 3) augstuma;
- 4) augšmalas apgriezuma kontūras un
- 5) stiprinājuma veida uz kājas.

Apavam purngala un papēža daļa varēja būt savilkta ar siksnīņu; viens gals šūts ar diegu, otrs — savilkts, kā arī abi gali sašūti.¹⁶ Latvijā arheoloģiskajos izrakumos pagaidām konstatēti konstruktīvi vienkāršākie viendetaļapavi, kas formēti, savelkot saiti.

1. att. Latvijas arheoloģiskajos izrakumos atrastās pastalas.

1—4, 6 — vienkāršas pastalas (1 — VI 258: 465; 2 — VI 62: 3589; 3 — VI 62: 2256; 4 — RVKM 41995: 165; 6 — RVKM 41995: 1036); 5A — vienkāršas pastalas fragments ar pitām cilpām (RVKM 41995: 555); 5B — cilpas vijums, 7, 8 — ažūras pastalas (7 — VI 62: 2034; 8 — VI 62: 2066); 9A—D — pastalu iegriezumu veidi

Pēc ārējā izskata un purngala noformējuma pastalas var iedalīt divos tipos: vienkāršās un ažūras pastalās. Katrs pastalu tips savukārt pēc piegrieztnes formas vēl iedalāms variantos.

Vienkāršās pastalas. Šī tipa pastalām izsekojamas četru veidu piegrieztnes: 1) četrstūrainas (t.i., purngala un papēža daļa četrstūrainā; 1. att.: 1, 6); 2) nošķelti ovālas (purngals noapaļots, papēža daļa četrstūrainā; 1. att.: 2); 3) ovālas (purngala un papēža daļas noapaļotas; 1. att.: 3, 5A); 4) neregulāras iegarenas formas (1. att.: 4). Vienkāršo pastalu piegrieztņu garums svārstās no 95 līdz 330 mm, platums — no 72 līdz 210 mm. 11.—14. gs. visas pastalas piegrieztas no micētas tumši brūnas, lielākoties liellopu ādas. Tās sagataves lielums atbilda pēdas lielumam ar uzlaiduma tiesu uz augšu uzlocītajām sānu malām, purngalam un papēdim. Pastalu formēšanai un stiprināšanai uz kājas gar malām izveidoti garenī vai apaļi caurumiņi. Izpētītajiem paraugiem ir 6—17 mm gari iegriezumi, bet apaļo caurumiņu diametrs — 3—6 mm. Iegriezumi veidoti ik pēc 6—30 mm, to attālums no malas 3—16 mm. Tomēr visbiežāk visu variantu piegrieztņēm 5—10 mm no malas izveidoti 10—15 mm gari iegriezumi ik pēc tāda pašā attāluma. Parasti iegriezumi izsekojami visapkārt piegrieztnei, bet nelielai pastalu daļai

to nav papēža daļā. Pēc novietojuma pret malu, pēc formas un skaita konstatēti šādi iegriezumi:

- 1) garenī, malām paralēli (1. att.: 9A);
- 2) garenī, pret malu perpendikulāri (1. att.: 9B);
- 3) sakārtoti pa pāriem, garenī, pret malu perpendikulāri (1. att.: 9C);
- 4) apaļi (1. att.: 9D).

No četrstūrainā ādas gabala piegrieztām pastalām bez jau minētajiem malām paralēliem, garenīem iegriežumiem ir pret malu perpendikulārie (1. att.: 1) un arī apaļie iegriezumi.

Visu četru veidu iegriezumi novēroti pastalām ar apaļu purngalu un četrstūrainu papēža daļu. Daudziem šī veida apaviem nav nekādu iegriežumu papēža daļā (1. att.: 6).

Pastalām, izgatavotām no neregulāras iegarenas sagataves, ir garenī, malām paralēli un apaļi stiprinājumu caurumiņi. Savukārt starp šī tipa apaviem atsegtas pastalas, kurām bijuši trīs dažādu veidu iegriezumi. Starp iegarenīem, malām paralēliem iegriežumiem sastopami šur tur malām perpendikulārie un apaļie iegriezumi.

Pastalu formēšana notika, savelkot caur iegriežumiem piegrieztnes malās izvērto auklu. Vispirms savilka purngalu, pēc tam saitīti izvēra

caur sānu iegriezumiem. Papēža daļu savilka ar atsevišķas siksnīņas palīdzību. To izvēra tikai caur iegriezumiem papēža daļā. Lai tā neizvērtos, siksnīnai galos iesēja mezglus vai arī viens siksnīņas gals bija platāks par iegriezumu un pārējo siksnīņas daļu. Šādi vienkārši savelkot pastalas, tās purngala un papēža daļā veidojās daudzas krokas un pats apavs bija sekls, pēdu apņēma 10—20 mm augstumā. Pēc tam caur sānu iegriezumiem izlaistās saites galus krustojot apsēja ap kājas lielu.

Vienai otrai arheoloģiskajos izrakumos atrastajai pastalai ir pat saglabājušies caur iegriezumiem izvērtu saišu nelieli fragmenti. Parasti caur garenēm iegriezumiem bija izvērtā ādas siksnīņa, bet caur apaļiem — lūku aukliņa, kaut gan īpašas konsekvences saišu izvēlē nav. Acīmredzot šo apavu valkātājs izmantoja tāda materiāla saiti, kāds bija pie rokas.

Divām izrakumos Rīgā Alberta laukumā atrastajām pastalām stiprinājuma sistēma atšķiras no iepriekš aprakstītās vienkāršās savilkšanas. Vienai no pastalām (RVKM 41995: 1036), izgatavotai no četrstūraina ādas gabala, purngals savilkts ar atsevišķu siksnīņu, kurai galos mezgli (1. att.: 6). Viens šīs siksnīņas gals palicis purngala iekšpusē, otrs iznāk virspusē un paiet zem otrās siksnīņas, kas izvērtā viscaur ap pastalas augšmalu. Pēc tam otrās auklas galus, tāpat kā visām pastalām, krustojot uz papēža, apsēja ap kājas lielu. Apava stingrākai fiksešanai uz kājas šai pastalai sānos ir vēl papildu siksnīņas, kas, visticamāk, sasietas priekšpusē uz kājas pacēluma. Šīm sānu stiprinājuma siksnīņām vienā galā ir iegarens iegriezums, caur kuru izvērtā siksnīņa, kas iet viscaur apava augšmalai.

Otrai — fragmentārai pastalai (RVKM 41995: 555) tās savilkšanai izveidotas speciālas cilpiņas (1. att.: 5A, B). Pati piegrieztne ir ovālas formas ar malai paralēliem iegriezumiem gar augšmalu. Taču caur šiem iegriezumiem nav vis izvērtā saišu siksnīņa, bet — lūku aukliņa. Cilpas darinātas, savijot kopā divas aukliņas. Viena no aukliņām, kā tika minēts, izvērtā caur iegriezumu un savīta nedaudzos vijumos, pēc tam gali izdalīti uz pretējām pusēm un līdz nākamajam iegriezumam savīti ar otru aukliņu (1. att.: 5B). Turpmākās cilpas darinot tādā pašā veidā, ap pastalas augšmalu veidojas četrstūrainas cilpas. Acīmredzot caur šīm cilpām tika izvērtā ādas siksnīņa vai resnāka aukliņa, ar kuras palīdzību apavu piestiprināja pie kājas. Nav izslēgts, ka šādas vai līdzīgas cilpas varēja būt arī tām nedaudzajām pastalām, kuru iegriezumos saglabājušies nelieli lūku aukliņu fragmenti. Tomēr sliktās saglabāšanās un fragmentārisma dēļ nav iespējams noteikt, vai tās ir cilpu paliekas vai arī parastās, caur iegriezumiem izvērtās lūku saites.

Iespējams, ka materiāla trūkuma un taupības nolūkos pastalas dažkārt darināja, sašujot vai savelkot kopā divus ādas gabalus.¹⁷

Jāatzīmē, ka Koknesē, bet jo īpaši Rīgā atrastās vienkāršās pastalas lielākoties izgatavotas no novalkātiem apaviem (no puszābaciņu virsām, zābaku stulmu daļām u.c.). Par to liecina pastalu piegrieztņēs esošās detaļapavu virsām raksturīgās šuvju, actiņu, iegriežu un citas paliekas (1. att.: 1, 4, 5A). Pastalām, kas piegrieztas no puszābaciņu virsām, bieži pēdas daļā saglabājušies stiprinājuma siksnīnai izveidoti iegriezumi, bet iegrieze, kas puszābaciņam ir priekšpusē līdz pusei, šādām pastalām savilkta ar ādas siksnīņu, lai pēdas apakšdaļā veidotos viengabalains ādas gabals. Šādus nesarežģītus apavus varēja pagatavot jebkurš cilvēks bez īpašām šī aroda iemaņām. Domājams, tās no veco novalkāto apavu daļām gatavoja mājamatnieki ikdienas vajadzībām, piemērojot kādu no iepriekš uzskaitītajām piegrieztņu formām. Ar to izskaidrojama tāda vienkāršo pastalu piegrieztņu un formēšanas daudzveidība.

Pēc izmēriem pastalas atbilst kā bērnu, tā arī pieaugušo kājai.

Ažūrās pastalas. Tāpat kā vienkāršās pastalas, tās gatavoja no viena miecētas ādas gabala. Visvairāk ažūro pastalu atrasts Koknesē (18 vien.), četras — Rīgas arheoloģiskajā materiālā un viena — Sēlpilī (tab.). Pavisam ir atsegti 23 ažūro pastalu paraugi.

Ažūrajām pastalām izsekojamas divu veidu piegrieztņu formas. Pirmajā gadījumā pastalas piegrieztas no neregulāra sešstūraina ādas gabala (purngals paplašināts, trapecveidīgs, papēdis — četrstūrainis; 1. att.: 8). Otrajā — piegrieztne ir nošķeltas ovālas formas (purngals noapaļots, papēdis četrstūrainis; 1. att.: 7).

Atšķirībā no vienkāršajām pastalām ažūrajām priekšpusē izveidoti no 5 līdz 10 slīpiem 17—86 mm gariem iegriezumiem. Pirmais iegriezums — pašā purngala galā ir visisākais, katrs nākamais iegriezts garāks par iepriekšējo. Iegriezumi izveidoti ik pēc 4—6 mm, bet paretam sastopamas pastalas ar retākiem iegriezumiem, t.i., ik pēc katriem 10 mm. Iegriezumu skaits proporcionāli atkarīgs no to biežuma — jo mazākas atstarpes, jo vairāk iegriezumu. Iegriezumi atrodas 3—7 mm no piegrieztnes malām, bet pēdas daļā iegriezumu var nebūt.

Bez tam ažūrajām pastalām nav novērota tāda iegriezumu daudzveidība gar augšmalu kā vienkāršajām pastalām. Lai savilktu purngalu, ažūrās pastalas sagatavei pašā purngala malā izdurti 4—8 apaļi, 2—4 mm lieli caurumiņi vai izveidoti garenī, malai paralēli 7—9 mm gari iegriezumi. Tādi paši iegriezumi ir arī pastalas pretējā malā, paralēli vai perpendikulāri aizmugures malai. Savukārt sānu malās izveidots pāris garenu (5—10 mm), pret malu perpendikulāru iegriezumu. Konstatētajiem eksemplāriem ir no 2 līdz 4 pāriem šādu iegriezumu katrā pusē. Tie atrodas 5—10 mm attālumā no malas (2. att.).

Dažiem paraugiem sānu malu vidū vēl ir atsevišķi ovāli caurumiņi vai arī malai paralēli iegrie-

2. att. Vesela ažūrā pastala (RVKM 41995: 1456)

zumi, kas paredzēti auklu izvēršanai un pēc tam to sasiešanai priekšpusē, uz kājas pacēluma (1. att.: 7, 8; 2. att.). Ažūrās pastalas formēšana notika līdzīgi kā vienkāršai pastalai: vispirms savilka purngalu, izverot ādas saiti caur iegriezumiem sagataves purngalā, pēc tam priekšējās malas uzlocīja uz augšu un caur slīpajiem iegriezumiem izpina siksnīņu, tādējādi izveidojot līdz 90 mm dziļu ažūru purngala daļu. Sānu malas tāpat uzlocīja uz augšu un siksnīņu no purngala tālāk izvēra caur sānu iegriezumiem. Papēža daļu savilka ar atsevišķu saiti, kurai galos uzsēja mezglus, lai tā neizvērtos. Caur sānu iegriezumiem izvērtās siksnas galus, tāpat kā vienkāršajām pastalām, apsēja ap lielu. Atsevišķie apaļie vai garenie iegriezumi pastalas sānos nodrošināja vēl stingrāku apava fiksāciju uz kājas, caur šiem iegriezumiem izvērto saiti sasienot kājas augšpusē. Pēdas nospiedums izdilu- mu un noberzumu veidā parāda, ka sānu malas bija 20—40 mm augstas, bet purngala dziļums — 60—90 mm.

Koknesē un Rīgā atrastās ažūrās pastalas pēc lieluma atbilst pieaugušo cilvēku kāju izmēriem, piegrieztņu garums 250—302 mm, purngala platumis 135—157 mm, papēža daļas platumis 95—140 mm.

Jāatzīmē, ka pastalas eksistēja vienlaikus ar daudzveidīgiem detaļapaviem. Kā redzams no rakstā ievietotās tabulas, visos aplūkotajos pieminekļos detaļapavi iegūti daudz lielākā skaitā nekā pastalas. Turklāt Rīgā ir ādas apavu kolekcijas, kurās netika atklāta neviena pastala. Arī Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā nav kon-

statēta neviena pastala, kaut gan tās pētījumos iegūts bagātīgs 15. gs. beigu — 16. gs. ādas priekšmetu klāsts. Iespējams, ka Latvijā abu veidu pastalas bija ikdienas apavi, kurus izgatavoja un valkāja galvenokārt trūcīgākie vietējie iedzīvotāji, to skaitā pilsētā ienākušie zemnieki. To apstiprina arī etnogrāfiskie materiāli, pēc kuriem spriežams, ka pastalas 18. gs. jau bija kļuvušas par lauku iedzīvotāju — zemnieku apaviem, bet atšķirībā no senajām 11.—14. gs. pastalām vēlajos viduslaikos tās darināja no jēl- ādas (nemiecētas ādas).¹⁸ J. K. Broce, savos 18. gs. 70.—80. gadu zīmējumos attēlojot dažāda vecuma, dzimuma, kārtas ļaudis viņu raksturīgajos tērpos, zemniekus rāda ar pastalām kājās,¹⁹ kas pēc ārējā izskata gandrīz ne ar ko neatšķiras no arheoloģiskajos izrakumos atrastajiem senajiem paraugiem. Pastalām saites stiepjas līdz apakšstilba vidum vai pat ceļgalam, šķiet, līdzīgi pastalu saites sēja arī senatnē.

Runājot par pastalu konstrukciju, jāpasvīt šo apavu konstantās formas daudzu gadsimtu garumā. Pagaidām zinātnieku rīcībā esošie materiāli nesniedz drošu atbildi uz jautājumu, kad pastalas parādās Latvijas teritorijā. Tomēr seno apavu pētnieki konstatējuši, ka apavu attīstības pirmajā posmā to gatavošanai izmantota neapstrādāta, no dzīvnieka pakaļkājām novilkta vesela āda. Šāda «zekveidīga» vai arī gareniski pāršķelta āda vēl neatbilst cilvēka pēdai, bet to pielāgo kājai. Otrajā posmā ādas gabals mākslīgi izmainīts un tā forma vispārējos vilcienos atbilst pēdas formai. Trešajā — sagatave jau rūpīgi izstrādāta un apavi labi formēti. Viendetaļapavi trešajā attīstības posmā sasniedz pārejas stadiju uz divdetaļapaviem, t.i. apaviem zole iekonturēta, bet vēl nav atdalīta.²⁰ Šķiet, ka pastalas atbilst viendetaļapavu otrajam attīstības posmam un saglabājušas savu vienkāršo konstrukciju nemainīgu. Pamatojoties uz viendetaļapavu atradumiem Dānijā, Nīderlandē, Īrijā, Polijā u.c., pētnieki pieļauj, ka šo apavu attīstība trijos posmos ilgusi no bronzas laikmeta līdz 9. gadsimtam.²¹ Vissenākie viendetaļapavi iegūti Dānijā, un tie attiecas uz agro bronzas laikmetu (1300.—1000. g. pr. Kr.).²² Diemžēl Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav iegūti tik seni apavi kā Dānijā, tomēr pastalu darināšanas primitīvisms un formu līdzība liecina par iespējamo pastalu rašanās laiku — 1. g.t. sākumu.

PARINDES

¹ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. — Rīga, 1992. — 2. sēj. — 23., 24. lpp.

² Лысенко П. Ф. Бересье. — Минск, 1985. — С. 287, 288, рис. 200.

³ Оятева Е. И. Белоозерская кожанная обувь // Голубева Л. А. Вещь и славяне на Белом озере X—XIII вв. — Москва, 1973. — С. 199—205.

⁴ Оятева Е. И. Обувь и другие кожаные изделия земляного городища Старой Ладоги // АСИЭ. — Ленинград; Москва, 1965. — Вып. 7. — С. 52—54, рис. 4: 1; 5: 2.

⁵ Рабинович М. Г. О древней Москве. Очерки материальной культуры и быта горожан в XI—XVI вв. — Москва, 1964. — С. 287—289.

⁶ Тарасов С. В. Сапожное ремесло древнего Минска (XI—XIV вв.) // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тезисы докладов III конференции молодых ученых ИА АН СССР. — Москва, 1986. — С. 149.

⁷ Изюмова С. А. К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого // МИА. — Москва, 1959. — № 65. — С. 200—202, рис. 3: 9а, 9б, 9в; 8: 6.

- ⁸ *Оятева Е. И.* Обувь и другие кожаные изделия Пскова // АСГЭ. — Ленинград, 1962. — Вып. 4. — С. 75—80, рис. 1: 1—3; 9: 1.
- ⁹ *Штыхов Г. В.* Древний Полоцк. — Минск, 1975. — С. 79, рис. 38: 4.
- ¹⁰ Историко этнографический атлас Прибалтики. Одежда. — Рига, 1986. — С. 144—151, карты 55—57.
- ¹¹ *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1962. gadā // RT 1962. — Rīga, 1963. — 12.—14. lpp.; *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1963. gadā // RT 1963. — Rīga, 1964. — 18.—20. lpp. Senlietu kolekcija glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos (VI 62).
- ¹² *Vilsons M.* Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773—1973. — Rīga, 1973. — 109.—142. lpp. Alberta laukuma senlietu kolekcija glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja fondos (RVKM 41995); *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // AE. — Rīga, 1983. — 14. laid. — 99.—103., 106.—112. lpp.; *Caune A.* Izrakumi Rīgā, Peldu un Sarkanās Gvardes ielā // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 44.—48. lpp.; *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Trokšņu ielā 14 // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 48.—52. lpp. Senlietu kolekcijas glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos: Trokšņu iela (VI 167), Peldu un Ūdensvada iela (VI 193), Sarkanās Gvardes iela (VI 258).
- ¹³ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — Rīga, 1980. — 174. lpp. Senlietu kolekcija glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos (VI 87).
- ¹⁴ *Bebre V.* Ādas apavi Rīgā 13. — 14. gs. // AE. — Rīga, 1983. — 14. laid. — 125., 126. lpp., 1. att.
- ¹⁵ *Bebre V.* 11.—14. gs. ādas apavu atradumi Kokneses pils 1961.—1963. g. izrakumos // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 39.—43. lpp., 8. att.; *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. — Rīga, 1970. — 100., 101. lpp., 66. att.; *Bebre V.* Ādas apavu atradumi Rīgas arheoloģiskajos izrakumos laikā no 1974. līdz 1980. gadam // ASM 1980./81. — Rīga, 1982. — 42.—45. lpp.
- ¹⁶ *Оятева Е. И.* Систематизация древней кожаной обуви // АСГЭ. — Ленинград, 1980. — Вып. 21. — С. 87.
- ¹⁷ *Bebre V.* Ādas apavi Rīgā .. — 126. lpp., 1. att.: 4.
- ¹⁸ Историко этнографический атлас. — С. 145.
- ¹⁹ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. — Rīga, 1992. — 1. sēj. — 95.—154. lpp.
- ²⁰ *Оятева Е. И.* Систематизация древней .. — С. 87, 88.
- ²¹ *Hald M.* Primitivi shoes. — Copenhagen, 1972. — P. 24—26, 30—34, 37, 40, 44—57.
- ²² Turpat. — 11. lpp.

Viktorija Bebre

PASTALAS — MOST ANCIENT SIMPLEST FOOTWEAR IN LATVIA

Summary

According to the technological-typological scheme of footwear pastalas are to be attributed to constructively simplest single-piece footwear which are made from a single piece of leather and formed by drawing together a string thread through slits along the edge of the leather.

On the territory of Latvia, as is shown by the archaeological artifacts of the Koknese castle, Sēlpils and Rīga alongside with mansided composite footwear pastalas were widespread from the 11th to 15th century. In Middle Ages pastalas as one type of leather footwear were well known on the whole territory populated by the Balts and Slavs. All pastalas discovered in Latvia (191 pcs., see Table) are cut from tanned dark brown, mainly cattle hides. The size of the hide corresponds to the size of the foot with an over-measure for upwardly turned side parts, toe and heel. On the basis of their appearance and toe form pastalas can be divided into simple and open-work pastalas.

Simple pastalas have four patterns:

- 1) square (Fig. 1: 1; 6),
- 2) truncated oval (Fig. 1: 2),
- 3) oval (Fig. 1: 3; 5A)
- 4) irregular elongated form (Fig. 1: 4).

In open-work pastalas one can trace two types of patterns. In the first case pastalas are cut from an irre-

gular hexagonal piece of hide (Fig. 1: 8), in the second case — the pattern has a split-off oval form (Fig. 1: 7). In contrast to simple pastalas open-work pastalas in the front part have 5—10 slanting 17—86 mm long notches. When shaping a footwear, a 90 mm deep open-work toe is being formed.

Yet in the mentioned archaeological artifacts composite footwear have been obtained in much greater number than pastalas. It is supposed that in Latvia both types of pastalas were an everyday footwear made and worn mainly by the poorest part of the population, including country folk who had come to the town. This fact is proved by ethnographical and illustrative materials of later periods.

One should stress particularly unchangeability of pastalas construction in the course of many centuries. They correspond to stage two of ancient footwear development when a piece of hide is artificially changed and its form in general outlines correspond to the form of foot. The most ancient footwear of this type have been found in Denmark and they refer to the Early Bronze Age (1300—100 BC).

The primitivism of pastalas fabrication and similarity of form give proof about the possible time of rise of this type of footwear in Latvia — the beginning of our era.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Pastalas finds from excavation sites of Latvia.

Fig. 2. A whole open-work pastala.

Tatjana Berga

KAKLAROTAS KRĀSLAVAS AUGUSTINIŠĶU SENKAPOS

(14. gs.—16. gs. sākums)

Augustinišķu senkapi atrodas Krāslavas rajona Ūdrišu pagastā, mežā līdzās Augustinišķu ciemam. Izrakumi autores vadībā notika 1984. un 1985. gadā, nelieli darbi arī 1989. gadā.¹ Tika atsegti 140 kapi, lielākajai daļai no tiem bija diezgan bagāts kapa inventārs, kas ir neparasti 14.—16. gadsimtam. Šajā periodā, neskatoties uz baznīcas aizliegumu, tautā vēl ilgu laiku turējās pie senajām apbedīšanas tradīcijām. Tas bija vērojams visā Latvijas teritorijā, bet Daugavas augštecē — novadā, kas atradās tālu no administratīvi politiskajiem centriem un kur vācu feodāļu vara 14.—15. gs. vēl nebija nostiprinājusies, senās apbedīšanas tradīcijas, izrādās, bija īpaši noturīgas.²

No kapa piedevām īpaši izceļas sieviešu un bērnu apbedījumu kaklarotas; dažas no tām ir tik interesantas un savdabīgas, ka pelnījušas atsevišķu rakstu. Kaklarotas sastāvēja no kauri gliemežvākiem, krellēm un daudzveidīgiem bronzas piekariņiem. Īpaši bagātas piekariņu virknes bija četros kapos: 45., 50., 86. un 103. Piekariņu skaits kaklarotās varēja būt visdažādākais: no 10 līdz 100 vienībām. Vienā kaklarotā blakus amuletiem — dzīvnieku zobiem, zvārguļiem — nēsāja kristīgās ticības simbolus — krustiņus, enklopionus, kā arī dažādas rotas — trapecveida, rombveida, apaļus piekariņus, monētas, skaitīšanas žetonus utt.

Jāatzīmē 14 īpaši bagātas kaklarotas; tālāk dots to apraksts kopā ar attiecīgā kapa pārējo inventāru.

7. kaps, 12—13 gadu vecas meitenes. Kapa piedevas: bronzas pakavsakta ar tordētu loku un atliektiem galiem, dzelzs nazis, zirga dzelzs laužņu loceklis, bronzas auskars — vaļējs riņķis no apaļas stieples.

Kaklarotas sastāvā: 26 kauri gliemežvāki; 5 krustiņi, no tiem 3 ar profilētiem galiem, 1 ar trijlapu galiem, 1 baltmetāla fragmentārs krustiņš ar rombveidā paplašinātu apakšējo galu; 1 krustveida apkalums; 2 kaula, 7 stikla krelles un 7 žetoni — piekariņi. No tiem divi ir «AVE MARIA» tipa franču skaitīšanas žetoni, darināti

1415.—1437. gadā Turnē, viens žetons darināts Nirnbergā 1515.—1559. gadā, meistars Jorgs Šulte, četri žetoni slikti saglabājušies, no teikt tos nevar.

Kaps datējams ar 16. gadsimta sākumu.

16. kaps, 20—25 gadus vecas sievietes. Kapa piedevas: bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, bronzas slēgts gredzens, bronzas trapecveida piekariņš ar ādas strēmeli, dzelzs jostas sprādze, pie labā augšstilba ziedojums — vācelītē pakavsakta ar atrotītiem galiem.

Kaklarota savērta divās rindās, sastāv no 150 kauri gliemežvākiem, 1 dzīvnieka zoba piekariņa, bronzas krustiņa ar trijlapu galiem un 5 stikla krellēm.

Kaps datējams ar 15. gadsimtu.

26. kaps, 18 gadu vecas sievietes. Kapa piedevas: bronzas riņķasakta ar 4 izlaidumiem stūros, bronzas pakavsakta ar tordētu loku un noplacinātiem uzliektiem galiem, bronzas spirāl-gredzens, dzelzs nazis un riņķis, bronzas važiņa ar riņķīti, labajā pusē zem iegurna bebra kaula piekariņš un kauri gliemežvāks — ziedojums? Ir monētas ceturtdaļa — Livonijas ordeņvalsts Lībekas tipa feniņš, kalts Tallinā pēc 1422./1426. g. līdz 15. gadsimta vidum.

Kaklarotas sastāvā: 60 kauri gliemežvāki; 3 monētpiekariņi — Tallinas ārtīgi, kalti 14. gadsimta vidū līdz 1422./1426. g.; 6 kaula, 12 stikla krelles.

Kaps datējams ar 15. gadsimta otro ceturksni.

36. kaps, 3—4 gadus veca bērna. Kapa piedevas: dzelzs nazis, vienas monētas divas ceturtdaļas — Tallinas šiliņš, kalts 15. gadsimta otrajā ceturksni.

Kaklarotas sastāvā: 3 krustiņi, no tiem divi taisniem galiem un reljefu pinuma ornamentu, trešais ar trijlapu galiem; 3 kauri gliemežvāki; 2 zvārguļi; 1 trapecveida piekariņš; ažūra bronzas piekariņa fragments ar vilnas cilpiņas palicām; 11 stikla krelles.

Kaps datējams ar 15. gadsimta otro ceturksni.

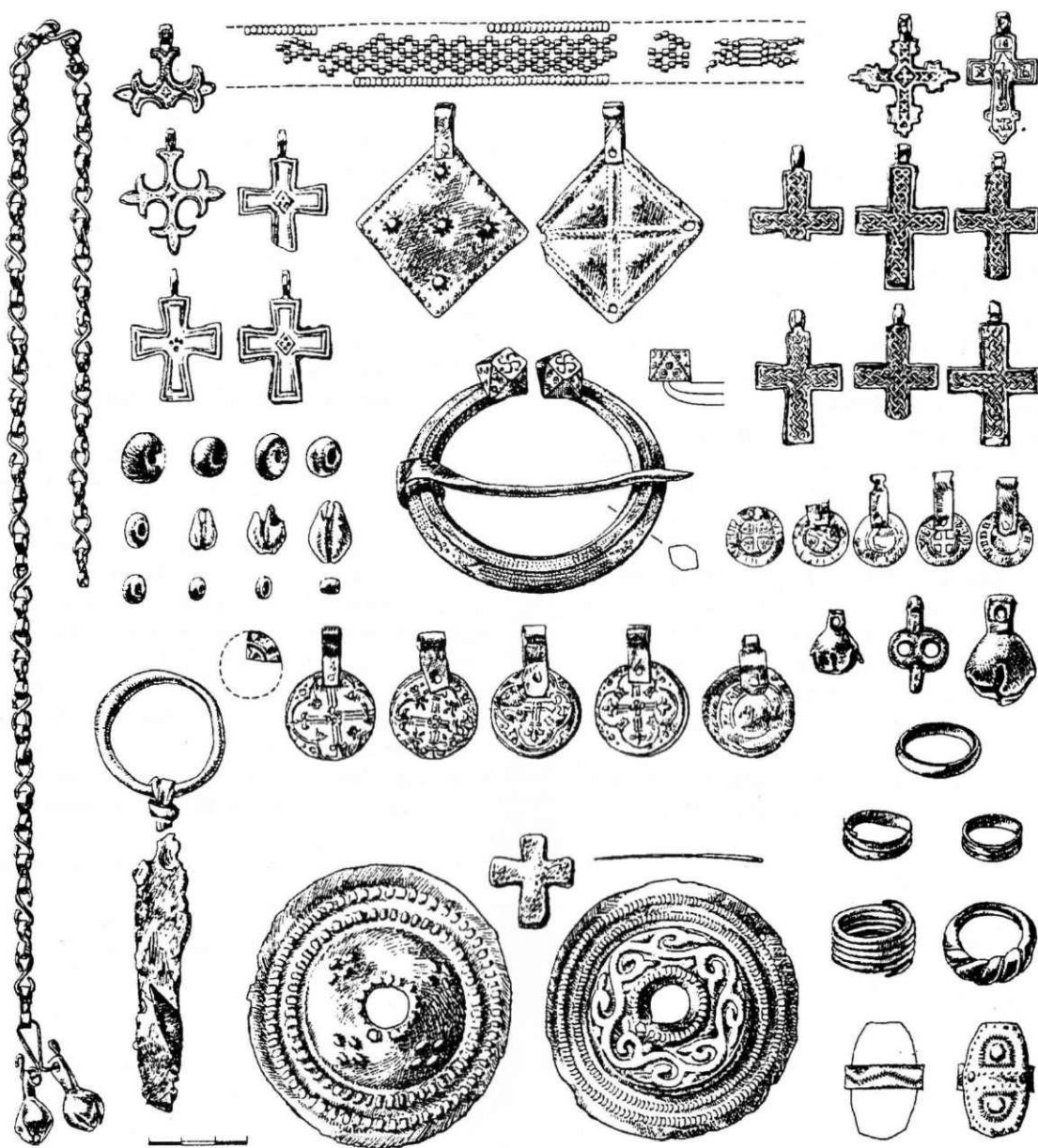
45. kaps, sievietes uguns kaps. Kapa piedevas (1. att.): vainaga fragments; 6 gredzeni; pie vainaga bronzas važiņa no S veida posmiem, galā divi zvārguļi; liela pakavsakta ar daudzskaldņu galiem; bronzas riņķis un dzelzs nazis. Kapa kājgalī ziedojums: divas lietuviešu izcelsmes skārda riņķasaktas, starp saktām bronzas adata, krustiņš ar taisniem galiem no organiskas vielas, krellītes. Ir monētas ceturtdaļa — Livonijas ordeņvalsts šiliņš, kalts Tallinā 15. gadsimta otrajā ceturksnī.

Kaklarotai pieder: 13 krustiņi, no tiem 6 ar taisniem galiem un reljefu pinuma ornamentu; 2 ar trijlapu galiem; 1 šķēršots, ar geometrisku krustiņu ornamentu un robainiem šķēršu galiem, 3 ar paplašinātiem galiem, gar malām divas padziļinātas svītras un centrā rombs ar 4 bedrītēm; 1 pareizticīgo krustiņš ar taisniem galiem, centrā moku rīki, apkārt uzraksts. Ir arī

2 bumbiņveida zvārguļi, 3 kauri gliemežvāki, 2 kaula un 7 stikla krellēs, 2 rombveida piekariņi, 1 pūcesveida piekariņš. No 6 monētpiekariņiem viens 14./15. gadsimta Prāgas grasis, viens Tallinas ārtigs, kalts 14. gadsimta vidū līdz 1390. g., viens Tartu bīskapa Dītriha Damerova ārtigs (1379—1400), viens Tartu bīskapa Bernharda II Bulova (1410—1413) ārtigs, divi Tallinas ārtigi, kalti 14. gadsimta vidū līdz 1422./1426. gadam. Kaklarotā 4 franču skaitīšanas žetoni — piekariņi, no tiem 3 «AVE MARIA» tipa.

Kaps datējams ar 15. gadsimta otro ceturksni.

50. kaps, 20 gadu vecas sievietes. Kapa piedevas: riņķasakta, vainags ar bizi, bronzas riņķis — auskars, nazis ar koka spalvu, 3 bronzas gredzeni.

1. att. 45. kapa inventārs

Kapā divas kaklarotas: pirmajā kaklarotā, tuvāk kaklam, 60 kauri gliemežvāki; otrajā kaklarotā (2. att.) pie lociņa važtura ar šķeltiem, atrotītiem galiem piestiprināti dubultcilpiņu važturiši un pie tiem gara piekariņu virkne: 20 krustiņi — piekariņi, no tiem 7 ar trijlapu galiem; 2 rombveida — viens ar profilētiem galiem, otrs ar šķēršotiem galiem; 8 krustiņi, kuriem paralēles pagaidām nav atrastas, — tie ir ar profilētiem galiem, bet vidusdaļa veidota kā krustiņam ar trijlapu galiem; 1 šķēršots krustiņš ar ģeometrisku krustu ornamentu; 1 plats daudzstūrains krustiņš ar attēlu centrā; 1 krucifiksa atdarinājums — tam krustā sistā attēla vietā ir shematisks svītrojums ar rombu centrā un taisno krustu tajā. Ir arī enkolpiona pusīte. Bez tam rotā 1 rombveida piekariņš, 14 zvārguļi, no tiem 11 bumbierveida un 3 lodveida. No 40 krellēm 3 dzintara, 21 kaula, 14 stikla un 2 stikla cilindriskas ar zeltītu foliju. Pie 9 dubultcilpiņu važturišiem, kuri izmantoti arī kā piekariņi, piestiprināti 23 dažādi trapecveida piekariņi: 12 garas, 7 īsas trapecveida mēlītes, 4 garas trapecveida mēlītes ar šķēlumu apakšā; ir 2 dzīvnieku zobu piekariņi, 1 antropomorvais piekariņš. Rotā ir viens monētveida piekariņš — Tallinas ārtigs, kalts 14. gadsimta vidū līdz 1422./1426. gadam, četri «AVE MARIA» tipa franču skaitīšanas žetoni, viens bronzas monētveida piekariņš ar caurumu vidū un 3 koncentriskiem apliem.

Kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo pusi.

54. kaps, 9—10 gadu vecas meitenes. Kapa piedevas: divas bronzas adatas, bronzas gredzens, bronzas dubultvažiņa ar monētpiekariņu — Tartu bīskapa Bernharda II Bulova (1410—1413) ārtigu.

Kaklarotā: 30 kauri gliemežvāki, 2 bebra kaulu piekariņi, 2 stikla krelles.

Kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo ceturksni.

57. kaps, 3—4 gadus veca bērna. Kapa piedevas: riņķasakta, divas kaklarotas.

Pirmā kaklarota sastāv no 29 kauri gliemežvākiem un 12 stikla krellēm.

Otrajā kaklarotā: 15 «AVE MARIA» tipa skaitīšanas žetoni, 2 rombveida piekariņi, lodveida zvārgulis, krustiņš ar trijlapu galiem, 3 baltmetāla ornamentēti piekariņi (fragmenti ir vēl no vismaz 2 piekariņiem). Rotā 35 krelles un viens monētpiekariņš — Tallinas ārtigs, kalts 14. gadsimta vidū līdz 1422./1426. gadam.

Kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo pusi.

65. kaps, sievietes. Kapa piedevas: pakavsakta un riņķasakta, bronzas gredzens, dzelzs nazis, monēta — Libekas tipa feniņš, kalts pēc 1422./1426. gada līdz 15. gadsimta vidum.

Kaklarotā: 18 kauri gliemežvāki, 2 stikla krelles, 2 bronzas spirālītes.

Kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo pusi.

72. kaps, 1,5—2 gadus veca bērna. Kapa piedevas: divas monētas — nodilusi monētas ceturtdaļa un monētas trešdaļa, pēdējā — Rīgas arhibīskapijas 15. gadsimta vidū kalts feniņš (sedevakante).

Kaklarota sastāv no 6 kauri gliemežvākiem, 1 lodveida zvārguļa, 1 kaula un 2 stikla krellēm, 1 Nirnbergas skaitīšanas žetona, kalta 1415.—1437. gadā.

Kaps datējams ar 15. gadsimta vidu.

73. kaps, 2—3 gadus veca bērna. Kapā tikai viena piedeva — kaklarota (5. att.), kuras sastāvā: 28 kauri gliemežvāki; 7 krustiņi, no tiem: 3 ar trijlapu galiem; 1 rombveida, ar profilētiem galiem un sīku reljefa pinuma ornamentu vidusdaļā; 1 krustiņš ar paplašinātiem galiem, gar malu divas paralēlas svītras, centrā rombs ar 4 punktvēda iedziļinājumiem; 2 pareizticīgo krustiņi — krusts ar paplašinātiem galiem, apaļu medaljonu centrā un uzrakstu un krustiņš ar taisniem galiem, centrā astoņgalu Golgātas krusts, apkārt uzraksts. Rotā vēl ir 1 rombveida piekariņš, 9 zvārguļi, no tiem 5 bumbierveida, 2 lodveida. 2 nelieli lodveida zvārguļi ar reljefu lodēšanas josiņu piekārti pie dubultcilpiņu važturiša. Bez tam rotā ir vēl 2 dubultcilpiņu važturiši ar dzelzs priekšmetu paliekām. No 12 krellēm 2 dzintara, 10 stikla. Ir 4 skaitīšanas žetoni — 1 «AVE MARIA» tipa, 2 Nirnbergas 15. gadsimta otrās puses žetoni, 1 franču žetona atdarinājums (15. gadsimta beigās?).

Kaps datējams ar 15. gadsimta beigām.

82. kaps, 25—30 gadu vecas sievietes. Kapa piedevas: bronzas pakavsakta ar pogu galiem, jostas sprādze un dzelzs nazis, bronzas riņķis ar skaitīšanas žetonu (stipri oksidētu) — 15. gadsimts?

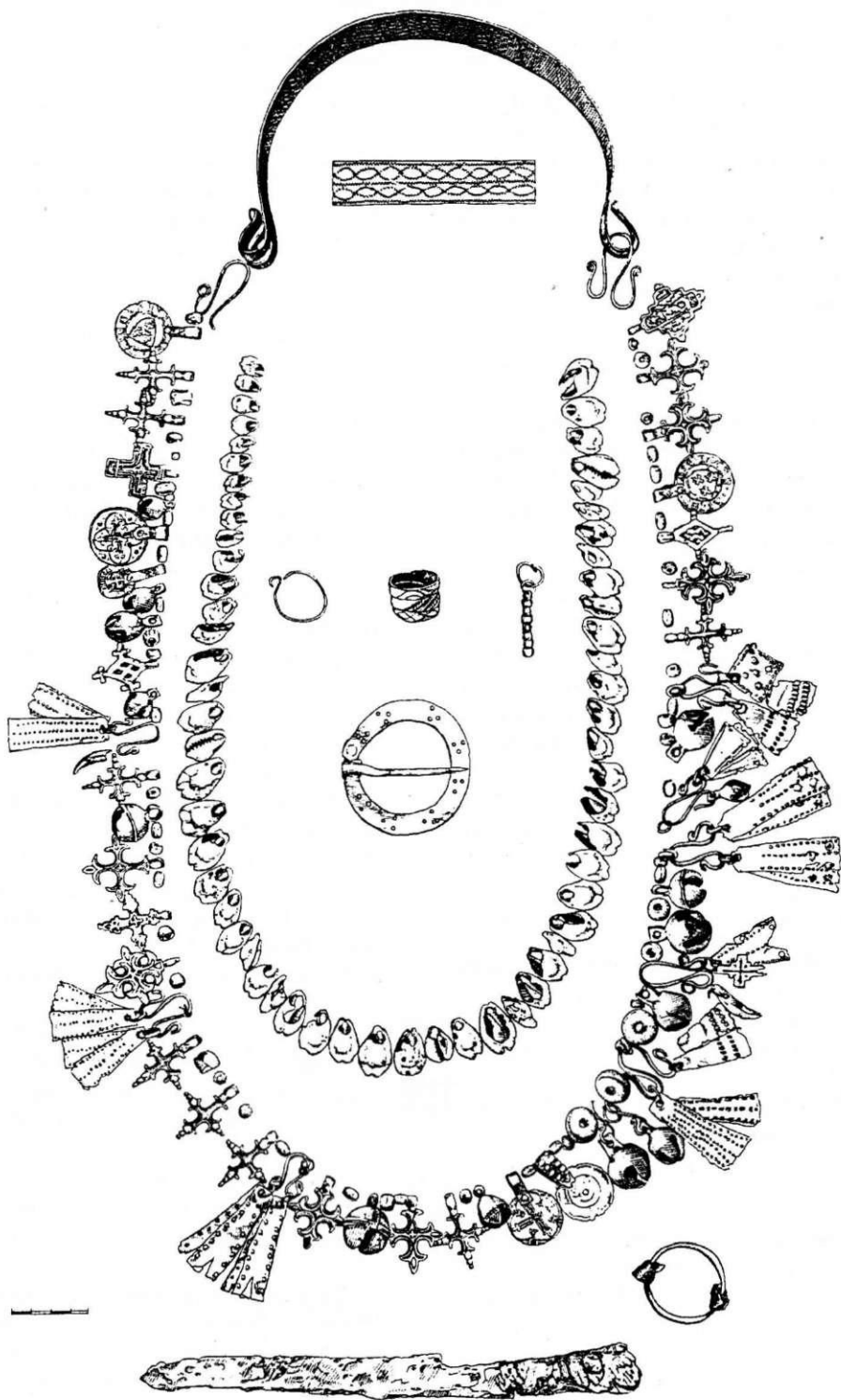
Kaklarotā: 27 kauri gliemežvāki kopā ar 8 bronzas spirālītēm un 1 stikla krellīti.

Kaps datējams ar 15. gadsimtu(?).

86. kaps, 45 gadus vecas sievietes. Kapa piedevas: 2 bronzas aproces, bronzas gredzens, lāča nags — piekariņš, 2 kaklarotas (3. att.).

Pirmajā kaklarotā: 84 kauri gliemežvāki un 25 stikla krelles.

Otrajā kaklarotā: 15 kauri gliemežvāki, 3 krustiņi, no tiem viens ar trijlapu galiem, otrs šķēršots, ar ģeometrisku krustiņu ornamentu, šķēršu gali robaini; trešais ar paresninātiem galiem un taisno krustu rombveida centrā. Rotā 17 bumbierveida zvārguļi, 2 rombveida piekariņi, 3 bronzas spirālītes, 18 stikla krelles, no tām viena polihroma — oranža, kubveida, ar tumši brūnām un zilām actiņām. Rotā ir arī medaljons ar reljefu sv. Jura attēlu, 5 monētpiekariņi — 3 Livonijas ordeņvalsts Tallinas ārtīgi, kalti 14. gadsimta vidū līdz 1390. gadam, viens Tartu bīskapa Dītriha Damerova (1379—1400)

2. att. 50. kapa kaklarotas

ārtigs, kā arī angļu sterliņa atdarinājums, kalts ap 1350. g. Kunrē (Nīderlande).

Kaps datējams ar 14. gadsimta beigām.

103. kaps, 14–16 gadu vecas meitenes. Kapa piedevas: bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, riņķasakta, bronzas gredzens ar volūtām, alvas rozetes no villaines rotājuma, dubultvažiņa ar «AVE MARIA» tipa skaitīšanas žetonu — piekariņu, ziedojums — lociņa važturis ar piekariņiem.

Kaklarotā 163 kauri gliemežvāki.

Ziedojumā — *kaklarotā* (4. att.): pie lociņa važtura atrotītajiem galiem piekārti piekariņu virkne — 13 zvārguļi, no tiem 5 bumbierveida, 6 lodveida un 2 divdaļīgie no plāna skārda; 5 trapecveida piekariņi pie 2 dubultcilpiņu važturīšiem; 3 rombveida piekariņi. No 8 krustiņiem 4 ar trijlapu galiem, 3 ar paresninātiem profilētiem galiem, 1 stilizēts pareizticīgo krustiņš. Rotā ir 2 krustveida apkalumi, masīvs piecstūru pieka-

riņš ar augu ornamentu, apaļš piekariņš no bron-
zas skārda — apkalums, apaļš baltmetāla pieka-
riņš, piekariņš no diviem plāna skārda dobiem
kvadrātiem. 5 kaula un 32 stikla krelles. Divi mo-
nētpiekariņi, ārtīgi, kalti Tallinā 14. gadsimta
vidū līdz 1422./1426. gadam. Septiņi skaitīšanas
žetoni, no tiem 4 «AVE MARIA» tipa, 1 Nirnber-
gas 15. gadsimta otrās puses žetons, 1 franču 15.
gadsimta otrās puses un vēl viens pilnīgi nodilis
žetons. Ir 6 dzīvnieku ilkņi — piekariņi.

Kaps datējams ar 15. gadsimta otro pusi.

Apskatot atsevišķas senlietu grupas, no
kurām sastāvēja kaklarotas, var secināt, ka iz-
platītākie bija kauri gliemežvāki, tiem sekoja
krelles, krustiņi, rombeida un trapeceida pie-
kariņi, skaitīšanas žetoni, monētpiekariņi u.c.

Visizplatītākā rotu sastāvdaļa bija **kauri gli-
mežvāki**. Tie atrasti 30 kapos, parasti sieviešu,
mazāk bērnu (meiteņu), kopskaitā 945. Kauri
gliemežvāku skaits kaklarotā ir ļoti dažāds: no
trīs līdz vairākiem desmitiem. Divos kapos (103.
un 16.) kaklarotas sastāvēja no 163 un 150
kauri gliemežvākiem, nedaudz mazāk (99) bija
86. kapa divu kaklarotu sastāvā. Visbiežāk tie
veidoja atsevišķu kaklarotu, reizēm kopā ar
krellītēm un bronzas spirālītēm, visu uzverot uz
vilnas vai linu diega. Vienpadsmit kapos (7.,
16., 26., 36., 45., 54., 65., 72., 73., 82., 86.)
kauri gliemežvāki bija kopā ar dažādiem pieka-
riņiem. Trijos gadījumos sievietei līdzīdotas
divas kaklarotas: viena no kauri gliemežvākiem,
otra no dažādiem piekariņiem — 50., 86., 103.
kaps. 16. kapa sievietes kaklarota no 150 kauri
gliemežvākiem un dažādiem piekariņiem bija
vērtā divās rindās. Kaklarotas, kuru sastāvā bija
no 20 līdz 60 kauri gliemežvākiem, bija 10
kapos (46., 7., 82., 73., 57., 54., 58., 50., 26.,
90.). Sešpadsmit kapos kauri skaits kaklarotās
bija no 3 līdz 19 (36., 45., 72., 132., 61., 126.,
127., 77., 53., 100., 102., 106., 43., 134., 65.,
24.).

Kauri gliemežvāki 11.—13. gadsimtā bija
gandrīz ikvienā latgaļu sievietes kapā. Tie sasto-
pami arī vēlākajos gadsimtos, bet mazākā skai-
tā. Tik liels kauri gliemežvāku skaits
15. gadsimta kapos ir neparasts. Daudzskaitlīgie
Augustinišķu atradumi ir arī ģeogrāfiski tālākais
punkts Daugavas krastos pēc Jersikas un Dignā-
jas Strautmaļiem.³ Tas vēlreiz liecina par Dau-
gavas nozīmi kauri gliemežvāku importā no
Indijas okeāna caur Tuvajiem Austrumiem un
tālāk pa Volgu un Daugavu. Kauri gliemežvāki
bija ne tikai rota, bet arī amulets — pēc izska-
ta tie atgādina zalkša galviņu un tika nēsāti, lai
izsargātos no ļauniem gariem.

Divas visbagātākās rotas 50. un 103. kapā
(2. un 4. att.) bija piestiprinātas pie **lociņa važ-
tura**. Lociņa važturi bija izplatīti austrumbaltu
teritorijā latgaļiem un sēļiem 11. un 12. gad-
simtā, to atrasts vairāk nekā 50 eksemplāru.⁴
Pie lociņa važturiem šajā periodā piestiprināja

važiņas, paretam arī kopā ar nedaudziem pieka-
riņiem — zvārguļiem, monētpiekariņiem u.c. Au-
gustinišķu senkapos važiņu vietā pie lociņa
važtura bija piestiprināta gara dažādu piekariņu
virkne. Tādas rotas nekur citur nav atrastas.
50. kapa važturis ir puslokā izlocīta plāksnīte
(garums 19 cm, platums centrā 2,1 cm,
galos — 1,8 cm) ar šķeltiem, āķveidīgi izlocī-
tiem galiem, kuri nedaudz sašaurināti. Orna-
ments sastāv no 3 horizontālām trīsinātām
līnijām, kas izvietotas gar važtura malām un
centrā. Brīvās joslas aizpildītas ar likloču trīsi-
nāto līniju caurvītu rakstu. Pie galiem piestipri-
nāti dubultcilpu važturiši, pie tiem savukārt —
piekariņu virkne no apmēram 112 priekšmetiem
(kopā ar krellēm).

103. kapa lociņa važturim gali ir atrotīti, bet
ne sašķelti (garums 18 cm, platums 2,7 cm
centrā; gali stipri sašaurināti, to platums tikai
0,7 cm). Ornaments atšķirīgs no iepriekšējā:
gali un centrālā daļa rotāta dažādi. Centrālajā
daļā gar malām iespiests S veida ornamentals,
blakus trīsstūros sakārtoti iedziļinājumi, bet pa
vidu josliņa no četrstūros sakārtotiem iedziļinā-
jumiem. Galos gar malām iedziļināto punktu
rindas, blakus trīsstūros sakārtoti iedziļinājumi.
Pie važtura piekārtā nedaudz īsāka piekariņu
virkne (ap 78).

Citos apbedījumos piekariņu virknes bija
vienkārši uzvertas uz linu vai vilnas diega.

Krustiņi. Augustinišķos atrasti 62 krustiņi
9 kaklarotu sastāvā. Krustiņi ļoti dažādi, izdalīti
11 to tipi. Visvairāk ir krustiņu ar trijlapu ga-
liem — 20. Ē. Mugurēvičs šim tipam ir izdalījis
divus apakštīpus.⁵ Pirmā apakštīpa krustiņiem
gar malām ir sīku rievīņu ornamentals, bet centrā
vai nu reljefs taisns krusts, vai iedziļinājums.
Ārpus Latvijas šiem krustiņiem ir analogijas ar
Novgorodas, Smoļenskas un Kijevas apkārtnes
atradumiem, datējamiem ar 11.—14. gadsimtu.
Latvijā tādi atrasti Mārtiņsalas pilī, Ikšķiles
kapsētā, Lokstenē. Ē. Mugurēvičs uzskata, ka
daļa krustiņu var būt vietējo 14.—15. gadsimta
Daugavas lejteces rajona iedzīvotāju ražojums.
Tādi krustiņi Augustinišķos ir 12: seši 50. kapa
kaklarotā un pa vienam 36., 45., 57., 86., 103.
kapā; 73. kapā atrastais krustiņš veidots īpatnē-
ji — gali tam nesaskaras. Otrā apakštīpa krus-
tiņiem gar malām paralēlu svītru ornamentals,
centrā rombs ar slīpo krustu, gali saskaras. Šie
krustiņi darināti pēc Krievzemes paraugiem
14.—15. gadsimtā. Tādu krustiņu ir 10 — trīs
103. kapā (vienam gali ir lodveida un nesaska-
ras), pa diviem 50. un 73. kapā, pa vienam 7.,
16., 45. kapā.

Nākamais skaitliski lielākais tips ir krustiņi
ar taisniem galiem, kuru virsmu rotā reljefs pi-
numa ornamentals. Tie datējami ar 15. gadsimtu
un uzskatāmi par Krievzemes darinājumu.⁶ Tādi
ir 8 — seši krustiņi 45. kapa un divi 36. kapa
kaklarotā. Astoņi krustiņi, kuriem pagaidām nav
atrastas paralēles, iegūti 50. kapā — tie ir ar

profilētiem galiem, bet vidusdaļa veidota kā krustiņiem ar trijlapu galiem, tikai šaurāka. Kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo pusi. Pieci rombveida krustiņi ar profilētiem galiem un sīku reljefu pinuma ornamentu atrasti trijos kapos — 7., 50., 73. Ļoti daudz tādu krustiņu atrasts Mārtiņsalā, tie datējami ar 14.—15. gadsimtu un ražoti Daugavas lejteces rajonā.⁷

Paralēles pagaidām nav zināmas krustiņiem ar paplašinātiem galiem; gar malām tiem ir divas paralēlas svītras, centrā rombs ar 4 punktveida iedziļinājumiem. Pēc kapu, kuros tie atrasti (45. un 73.), pārējā inventāra krustiņi datējami ar 15. gadsimta otro pusi.

Krustiņi ar pāresninātiem, profilētiem galiem un rombveida centru ar krustu atrasti divos kapos. 86. kapa kaklarotā krustiņam rombveida centrā bija taisns krusts — tādi krustiņi uzskatāmi par importu no Krievzemes un datējami ar 11.—12. gadsimtu. No 103. kapā atrastajiem krustiņiem vienam vidū ir slīps krusts, diviem vidus ir gluds. Krustiņi ar pāresninātiem, profilētiem galiem un gludu rombveida vidu atrasti plašā teritorijā Latvijā un ražoti uz vietas 11.—12. gadsimtā.⁸

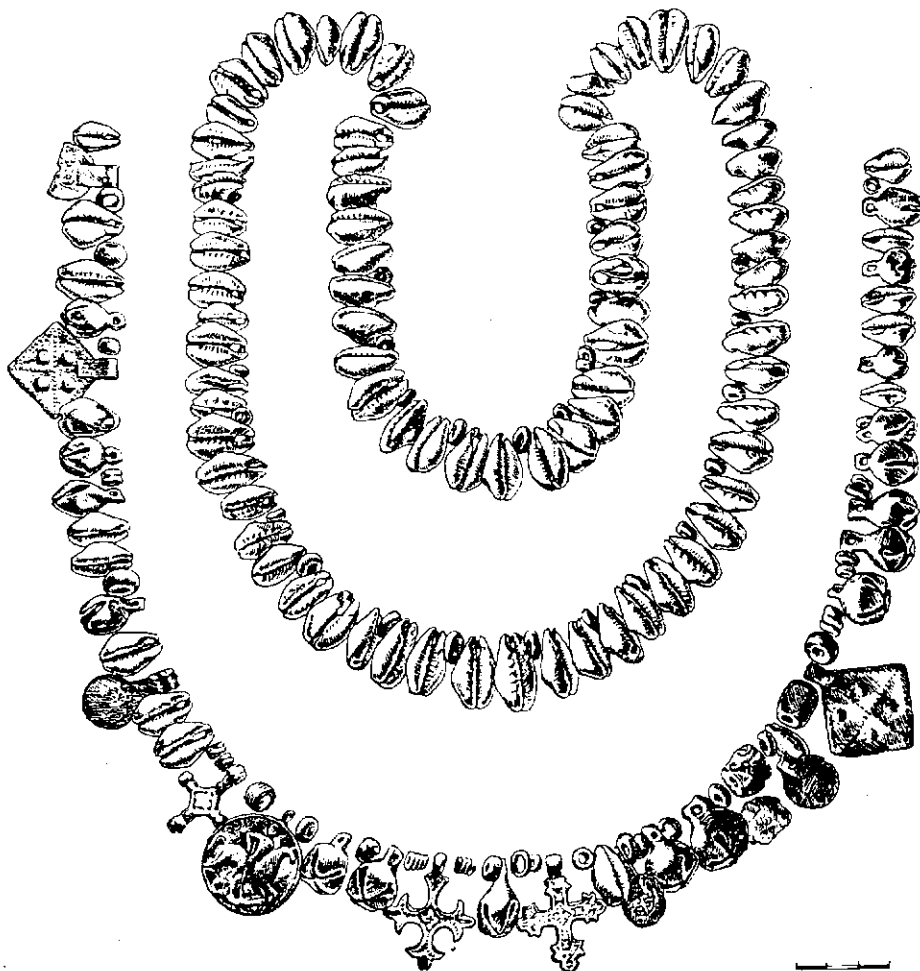
Trijos kapos (45., 50., 86.) konstatēti šķēršoti krustiņi ar geometrisku krustu ornamentu,

kam šķēršu gali ir robaini, centrā rombs ar taisno krustu. Tie ražoti Krievzemē 13.—14. gadsimtā.⁹

Par Krievzemes importu, iespējams, uzskatāms rombveida krustiņš ar šķēršotiem galiem un slīpo krustu centrā no 50. kapa kaklarotas. Tas ir nedaudz līdzīgs vienam no Ē. Mugureviča rakstā analizētajiem krustiņiem.¹⁰

Trīs kaklarotu sastāvā atrasti 4 pareizticīgo krustiņi (45., 73. — divi, 103. kaps). Viens 73. kapa krustiņš ir ar paplašinātiem galiem, apaļu medaljonu centrā un uzrakstu IC/-C/NN/KA. Divi līdzīgi krustiņi atrasti Mārtiņsalā un datējami ar 13.—14. gadsimtu.¹¹ Otram 73. kapa krustiņam paralēles nav — tas ir krusts ar 8 taisniem stūriem, centrā tam Golgātas krusts, apkārt uzraksts: -C (ЦАРЬ СЛАВЫ) IC (ИИСУС) XC (ХРИСТОС), apakšā — NIKA. 45. kapa kaklarotas sastāvā ietilpstošajam krustiņam ir taisni gali, centrā moku rīki, apkārt uzraksts IC/X/C/HC. 103. kapā stilizētais pareizticīgo krusts ir ar taisniem galiem, tikai apakšējais gals tam trapecveidīgi paplašināts, burtu vietā — krustiņi un švīkājumi.

Divi krustiņi — abi no 50. kapa kaklarotas —, iespējams, ir rietumu izcelsmes: plats, daudzstūrainis krustiņš, kuram centrā ir at-

3. att. 86. kapa kaklarotas

tēls — cjošs cilvēks puspagriecienā. Otrs krustiņš ir taisniem galiem, bet krustā sistā attēla vietā — shematisks svītrojums ar rombu centrā un taisno krustu tajā.

Visi atrastie krustiņi ir bronzas, tikai viens fragmentārs krustiņš no 7. kapa gatavots no baltmetāla, tā forma nenosakāma, apakšējais gals rombveidā paplašināts.

50. kapā atrasta arī pusīte no enkolpiona — krustiņa relikviju glabāšanai ar centrā iedzilnātu krustu — imports no Krievzemes. Tādi enkolpioni iegūti Jaunpiebalgas 1. uzkalniņā un datējami ar 12. gadsimtu, 50. kaps datējams ar 15. gadsimta pirmo pusī.

Tā kā visi krustiņi atrasti kaklarotu sastāvā kopā ar dažādiem piekariņiem un amuletiem, tad tiem acīmredzot nebija kristietības simbola nozīmes — tos uztvēra kā amuletus un rotas. Vienā kaklarotā atrodami kā austrumu, tā rietumu izcelsmes krustiņi, arī vietējie darinājumi.

Par piekariņiem izmantoja arī krustveida apkalumus: tie atgādina krustiņus ar gludu rombveida centru un noapaļotiem lāsesveida galiem, otrā pusē tiem kniedītes, augšā cilpiņas. Trīs tādi apkalumi atrasti divos kapos — 7. un 103. Viens no 103. kapa krustveida apkalumiem atšķiras ar īpatnēji veidotu apakšējo galu, līdzīgu enkuram, un garu krustu centrā. Tādi krustveida apkalumi zināmi Lietuvā kā ādas maku apkalumi.¹³ Viens tāds apkalums kopā ar ādas maka paliekām atrasts netālu no Augustinišķiem esošajos senkapos — Slutišķos, 31. dubultkapā (ugunskaps kopā ar skeletkapu), kas uzskatāms par lietuvisku.¹⁴

Vēl viena, skaitliski lielāka senlietu grupa kaklarotu sastāvā ir zvārguļi. Deviņos kapos atrasti 56 zvārguļi. Hronoloģiski visagrākie ir bumbierveida zvārguļi ar krusta šķēlumu, rievojumu apakšdaļā un apaļu lokveida cilpiņu, kas datējami ar 11.—12. gadsimtu.¹⁵ Vēlajā dzelzs laikmetā šī tipa zvārguļi sastopami visā Latvijas teritorijā. Augustinišķos tādu ir ļoti maz: tikai divi — 73. un 50. kapa kaklarotu sastāvā. Skaitliski visvairāk atrasts bumbierveida zvārguļu ar krusta šķēlumu bez rievojuma un dažādas formas cilpiņām (pārsvārā taisnstūrainas); tie datējami ar 12.—15. gadsimtu.¹⁶ Atrasti 40 tādi zvārguļi no 6 kaklarotām (1., 45., 50., 73., 86., 103. kaps). Lodveida zvārguļi ar vienvirziena šķēlumu zināmi 9 eksemplāri, tie ir divu tipu — gludi un gludi ar trim paralēlām rievām vidusdaļā. Tādi zvārguļi sastopami 11.—13. gadsimtā.¹⁷ Tie konstatēti 36., 72., 103. kapā — pirmā tipa un 50., 103. kapā — otrā tipa. Bicži sastopami lodveida divdaļīgi zvārguļi no bronzas skārda ar reljefu lodēšanas josliņu, kuri datējami ar 13.—14. gadsimtu,¹⁸ — 6 eksemplāri četros kapos. Visu tipu zvārguļi sastopami vienkopus 50. kapa kaklarotā. Lielā zvārguļu dažādība ir arī 103. kapā.

Rombveida piekariņi atrasti 6 bagātāko rotu sastāvā: 45., 50., 57., 73., 86., 103. kapā, to ir

11. Pārsvārā piekariņi darināti no plāna bronzas skārda, ornamenti veidoti ar puansonu (štančēts). Piekariņu izmēri ir ļoti dažādi — no 2,4x4 cm līdz 4,4x6 cm. Vislielākais piekariņš (no 57. kapa) bija darināts no biezas plāksnes, masīvs. Pēc ornamentācijas var izdalīt divus rombveida piekariņu tipus.

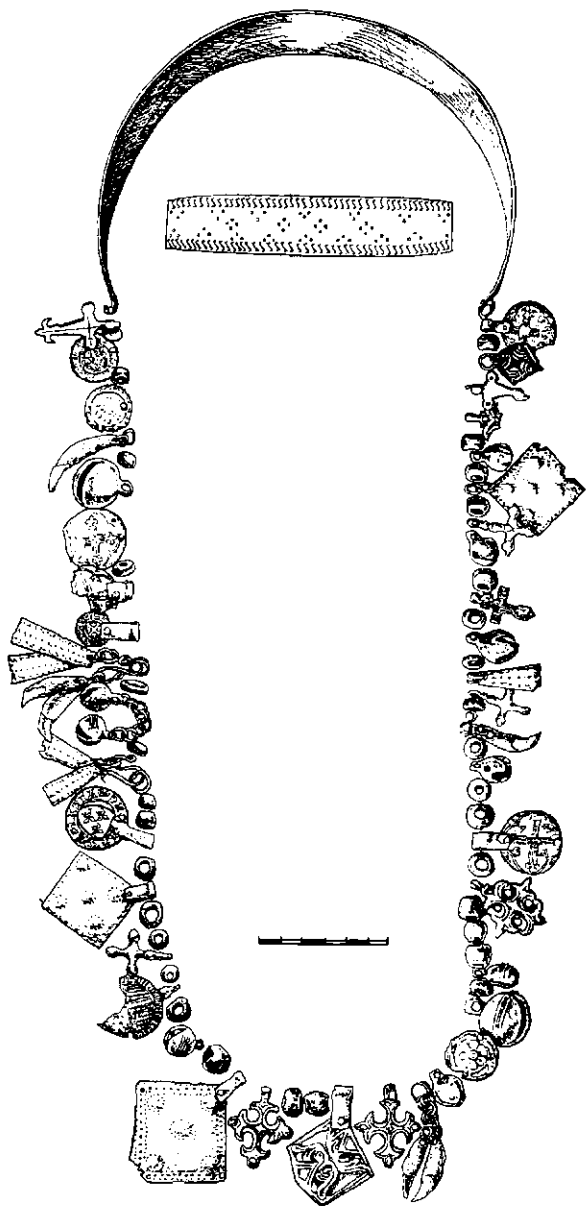
1. tipa piekariņi ornamentēti ar 5 simetriski izvietotiem izciļņiem vidū un izspiestu punktiņu rindu gar malām un ap izciļņiem: 7 piekariņi piecos kapos (45., 50., 57., 73., 103.). Ornamentācijā bija arī dažādas īpatnības: 73. kapa piekariņš ornamentēts nevis ar izspiestām punktiņu rindām, bet trīsinātu līkloci; 103. kapa piekariņam gar malām divas iespiestu punktiņu rindas, bet starp tām lielāku izspiestu punktiņu rinda. 57. kapa piekariņam (mazākajam) vidū bija tikai 4 izciļņi.

2. tipa piekariņi ornamentēti ar 4 lieliem izciļņiem vidū un izspiestu punktiņu rindu gar malām, divas izspiestu punktu rindas krustojas centrā. Tādi piekariņi zināmi 4 (45., 57., 86. kaps).

1. tipa piekariņi atrasti 15. gadsimta otrā ceturksnā — 15. gadsimta beigās kapos, 2. tipa — hronoloģiski agrākajos kapos (14. gadsimta beigās — 15. gadsimta otrā pusē). Gandrīz visi rombveida piekariņi piekārti ar piekniedētu bronzas cilpiņu palīdzību, kas darinātas no 0,4 līdz 0,8 cm platām plāksnītēm. Četriem piekariņiem stūros ir caurumiņi dažādu piekariņu piekārtšanai (45., 50., 57., 103. kaps). Vienā gadījumā divas rombveida plāksnītes bija saliktas kopā — 50. kapā.

Tikai četrus kaklarotu sastāvā bija trapeceveida piekariņi (16., 36., 50., 103. kaps). Lielākā daļa — 23 no 30 piekariņiem atrasta 50. kapa kaklarotas sastāvā. Var izdalīt divas piekariņu grupas: īsos un garos. Īsie piekariņi latgaļu teritorijā zināmi jau kopš 7. gadsimta un īpaši izplatīti 10.—12. gadsimtā. Garie trapeceveida piekariņi plaši sastopami 14.—15. gadsimta pieminekļos.¹⁹ Īsie trapeceveida piekariņi ornamentēti vai nu ar 3 vertikālām izspiestu punktiņu rindām, vai ar divām izspiestu punktu rindām apakšējā daļā un taisnām iespiestām līnijām gar malām. Garie trapeceveida piekariņi — mēlītes atrasti tikai 50. kapa kaklarotas sastāvā — 16 eksemplāri. Tie ornamentēti ar 3—5 vertikālām izspiestu punktiņu rindām, dažiem apakšējā daļā ir arī 3 lieli izciļņi; īpaši izdalās garas mēlītes, kurām lejasdaļā ir šķēlums, — tām gar malām vertikālas izspiestu punktu rindas.

50. kapa kaklarotā pie dubultcilpiņas važturīša kopā ar enkolpiona pusīti un zoba piekariņu ir arī antropomorvais piekariņš, ornamentēts ar trim vertikālām izspiestu punktiņu rindām (garums 3,8 cm). Identisks piekariņš, tikai lielāks (garums 4,7 cm), bija piestiprināts pie 50. kapa vainaga bizes. Tādi antropomorfi piekariņi sastopami 14.—15. gadsimta pieminekļos — Šķilbēnu Daņilovkā, Dzelzavas Strūgukalnā, Āraišu

4. att. 103. kapa kaklarotā

mūra pili u.c.²⁰ Jāatzīmē, ka 50. kapā atrastie garie piekariņi ar šķelumu apakšā arī atgādina antropomorfu figūriņu.

No citiem ipatnējiem piekariņiem jāatzīmē masīvs, liets piecstūru jostas apkalums ar augu ornamentu no 103. kapa kaklarotas. Piekariņa izmēri 3,3×3,3 cm, biezums 0,2 cm; cilpiņas garums 2,3 cm, platums 1,0 cm. Aizmugurē piekariņam stūros un centrā pielodētas kniedītes. Līdzīgi apkalumi ar augu ornamentu atrasti Krievzemē, Novgorodā, 12. gadsimta slāni.²¹

45. kapa kaklarotas sastāvā ir neparasts pūcesveidīgs piekariņš. Tas ir liets bronzas stienītis ar diviem apaļiem sānu izvirzījumiem un apaļiem caurumiem tajos, kas atgādina pūces acis; stienīša apakšējā daļa pēc formas atgādina pūces knābi. Cilpiņa lieta kopā ar piekariņu. Latvijā tāds piekariņš zināms vēl tikai Dobeles kapsētā 785. kapā (VI 234: 2360) un ir rets

atradums. Toties Lietuvas materiālā tas ir bieži sastopams — pūcesveida piekariņi atrasti Obelū, Tupliakimēs, Beču kapulaukos.²² Lietuvā piekariņš datēts ar 14.—15. gadsimtu. Augustinišķu 45. kaps attiecas uz 15. gadsimta otro ceturksni, kas atbilst Lietuvas datējumam.

Pie apaļajiem piekariņiem pieskaitāmi dažādi apkalumi, medaljoni, plāksnītes. Īpaši jāatzīmē apaļie baltmetāla piekariņi. Tādi atrasti divos kapos. 57. kapa kaklarotā ir 3 piekariņi, divi pilnīgi saglabājušies, viens salūzis. Bija fragmenti vēl vismaz no 2 piekariņiem. Piekariņu diametrs 2,8 cm, biezums 0,2 cm. Tie licī kopā ar lodveida cilpiņu, ornamentēti ar 4 dubultlīniju svītrotiem puslokjiem, kuru gali savienojas, veidojot centrā rombu; vēl 4 pusloki no 3 paralēlām līnijām veido mazāku rombu ar lodīti centrā, gar malu izvietotas 2 svītrotas līnijas. 103. kapā piekariņš ir nedaudz lielāks — diametrā 3,2 cm. Ornaments tam atšķirīgs — centrā aplī dubultlīniju krusts, krusta stūri aizpildīti ar režģveida švīkojumu, gar malu starveidīgas svītras. Baltmetāla apaļie piekariņi atrasti vairākos Latvijas 13.—15. gadsimta senkapos — Mārtiņsalā, Sēlpilī, Stukmaņos u.c.²³ Ornaments tiem atšķirīgs. Otra pusīte visiem piekariņiem ir gluda.

50. kapā ir apaļš bronzas piekariņš (diametrs 2,8 cm), gatavots no biezas plāksnītes, vidū tam apaļš caurumiņš; piekariņš ornamentēts ar 2 cirkulārām līnijām centrā un iespīestiem trīsstūrīgiem gar malu. Cilpiņa liela, masīva, ornamentēta ar izspīestām lielām pumpām.

103. kapa kaklarotā par piekariņu izmantots apaļš plāna skārda jostas apkalums (ø 2,4 cm) ar 4 caurumiņiem (vienā kniedītes paliekas). Ornaments — centrā sočslapu dubultā rozete, gar malu izspīestu lodīšu rinda. Līdzīgs apkalums atrasts Novgorodā 15. gadsimta slāni.²⁴

86. kapa kaklarotā ietilpa piekariņš—medaljons ar svētā Jura attēlu. Medaljons ir apaļš, liets kopā ar cilpiņu, vienpusīgs, uz tā attēlots jātnieks (svētais Juris), kas nokauj pūķi. Latvijā zināms vairāk nekā 12 tādu medaljonu, tie iegūti Asotes un Jersikas pilskalnā, Raunas Kapusilā, Jaunpiebalgas, Vecraškumu, Daņilovkas kapulaukā u.c. pieminekļos.²⁵ Krievijā tādi medaljoni atrasti Novgorodā, Rjazanā, Smolenskā u.c. Šādi piekariņi Latvijā parādās vienlaicīgi ar pareizticības izplatīšanos 11.—12. gadsimtā. E. Šnore uzskatīja, ka visi Latvijā atrastie medaljoni nāk no vienas darbnīcas Krievzemē.²⁶ Līdz šim hronoloģiski vēlākais atradums bija zināms no Daņilovkas senkapiem. Bet, tā kā Daņilovkā atrastais piekariņš ir savrupatradums un precīzi nav datējams, tad par hronoloģiski visvēlāko uzskatāms Augustinišķu 86. kapa piekariņš, kas datējams ar 14. gadsimta beigām.

Gandrīz katrā kaklarotā starp dažādiem piekariņiem bija arī krelles. Atrastas aptuveni 211 krelles — stikla, kaula un dzintara. Dzintara

kreļļu ļoti maz — tikai 5, pēc formas tās ir ripveida un apaļas, dažāda lieluma. Kaula kreļļu ir vairāk — 33 eksemplāri. Pēc formas tās ir mucīņveida un ripveida. Īpaši daudz ir stikla kreļļu. Pārsvārā tās ir dažāda izmēra ripveida, tumšas un gaišas, caurspīdīgas un necaurspīdīgas; otrajā vietā ir ripveida krelles ar apaļām sānu malām, necaurspīdīgas. Mazāk ir 2—4 posmu ripveida kreļļu — zaļas, dzeltenas, zilas. Sastopamas arī cilindriskas krelles ar rievotām sānu malām, cilindriskas ar zelta un sudraba foliju, viena bikoniska ar likloču josliņu vidusdaļā un viena polihroma — oranža ar brūnām un zilām actiņām — t.i., hronoloģiski agras krelles, kuras sastopamas 10.—13. gadsimta kapos.

Sešu kapu kaklarotu sastāvā ietilpst 20 monētpiekariņi (26., 45., 50., 57., 86., 103.). Parasti kaklarotās ir pa 1—3 monētpiekariņiem, tikai 86. kapā bija 5 monētpiekariņi un 45. kapā — 6 monētpiekariņi. Pārsvārā tie ir Tallinas un Tartu ārtīgi, kalti no 14. gadsimta vidus līdz 15. gadsimta pirmajam ceturksnim. Hronoloģiski visagrākie ir 4 Tallinas ārtīgi, kalti 14. gadsimta vidū līdz 1390. gadam (45. un 86. kaps). Tiem seko Tartu bīskapa Dīriha Dame-rova (1379—1400) divi ārtīgi (45. un 86. kaps). Tartu bīskapa Bernharda II Bulova (1410—1413) ārtīgs bija tikai vienas — 45. kapa kaklarotas sastāvā. Visbiežāk sastopami Tallinas ārtīgi, kalti 14. gadsimta vidū līdz 1422./1426. gada naudas reformai Livonijā, tādi ir 9 eksemplāri 5 kaklarotās (26., 45., 50., 57., 103. kaps). Bez Livonijā kaltām monētām Augustiņškos atrastas arī divas ārzemju monētas. 45. kapa kaklarotas sastāvā bija Prāgas grasis, stipri nodilis, tāpēc tā precīza noteikšana ir apgrūtināta, kalts aptuveni 14.—15. gadsimtā. Latvijā Prāgas grasis ir rets atradums. Divi Vāclava II (1286—1305) Prāgas graši iegūti Kazdangas Roņu senkapos,²⁷ viens Kārļa IV (1346—1378) laikā kalts Prāgas grasis — Dobeles senkapos 1245. kapā.²⁸ Depozītos tie nav zināmi. Savukārt kaimiņos, Lietuvas teritorijā, Prāgas grasis bija visizplatītākā monēta 14.—15. gs. un 16. gadsimta sākumā.²⁹

86. kapā kopā ar citām monētām atrasts angļu sterliņa atdarinājums pēc Henrija III (1216—1272), monēta kalta ap 1350. g. Kunrē (Nīderlande). Angļu sterliņu atdarinājumi Latvijā ir rets atradums. Pašreiz zināmas 12 monētas no 7 atradumu vietām — Ances, Dobeles, Ikšķiles, Mārtiņsalas, Augustiņškos senkapiem un savrupatradumiem Alsviķos un Kurzemē.³⁰ Tie visi izmantoti kā monētpiekariņi un pārsvārā kalti 13. gadsimta vidū un otrajā pusē. Jāatzīmē, ka īpaši daudz angļu sterliņu atdarinājumu bija Mārtiņsalas 1784. kapā: no 6 eksemplāriem trīs bija Flandrijas grāfa Gvido Dampierre (1280—1305) un divi — Hennegau grāfa Johana II Avesnes (1280—1304) angļu sterliņu at-

darinājumi.³¹ Visām monētām bija piekniedētas bronzas plāksniņu cilpiņas.

Savdabīga senlietu grupa Augustiņškos ir skaitīšanas žetoni. To atrasts neparasti daudz — 45, no tiem 42 bija kaklarotu sastāvā (7., 45., 50., 57., 72., 73., 103. kaps). Trijos gadījumos skaitīšanas žetoni bija piekārti pie savdabīgām galvasrotām — važiņām un riņķīšiem. Skaitīšanas žetoni bija plaši izplatīti Rietumeiropā — Itālijā, Francijā, Nīderlandē jau no 14. gadsimta. Ar to palīdzību veica dažādus rēķinus uz īpašiem dēļiem vai rēķinu galdiņiem. Tāds galdiņš attēlots uz viena no pazīstamiem Nirnbergas vācu meistara G. Krauvinkela žetoniem, kuru 1995. gadā atrada Rīgas Doma dārza izrakumos.³² Laikā no 16. līdz 19. gadsimtam žetonu ražošanas centrs bija Nirnberga. Latvijā izrakumos parctam atrod 16.—17. gadsimta Nirnbergas žetonus. 15. gadsimta skaitīšanas žetoni atrasti tikai Ikšķiles, Mārtiņsalas un Dobeles senkapos (17 eks.). Visagrākie, 14. gadsimta vidū — 15. gadsimta sākumā darinātie «The Dolphin» (delfīns) tipa franču skaitīšanas žetoni atrasti Dobeles senkapos (735., 740., 1245. kaps). Augustiņškos skaitīšanas žetonu daudzskaitlība ir pārsteidzoša. Visizplatītākie ir t.s. AVE MARIA tipa žetoni (Mitchiner N 686).³³ Tie kalti franču pilsētā Turnē (pašlaik tā ir Beļģijā) 1415.—1437. gadā. Uz žetona aversa attēlots franču ģerbonis: vairogs ar trim lilijām, apkārt legenda «AVE MARIA GRACIA». Uz reversa krusts, veidots no 3 paralēlām līnijām, kuram galos lilijas un stūros burti A—M—A—M. Tādi žetoni ietilpa 7. kapa (2), 45. kapa (3), 50. kapa (4), 57. kapa (15), 73. kapa (1),

5. att. 73. kapa kaklarota

103. kapa kaklarotā (4) — kopā 29. Šis žetona tips bija visizplatītākais Latvijā, arī Ikšķiles, Mārtiņsalas un Dobeles senkapos atrasti «AVE MARIA» tipa žetoni. Ikšķiles senkapos 130. kapa kaklarotā bija 13 tādi žetoni.³⁴ Pārējie Augustiņišķu žetoni pamatā ir Nirnbergā 15. gadsimtā kalti franču žetonu atdarinājumi. Visvēlākais Augustiņišķu kapulaukā ir Nirnbergas meistara Jorga Šultes 1515.—1559. gadā kaltais žetons — 7. kapā. Kā monētpiekariņi, tā arī žetoni ir labs datējošs materiāls, bet izmantot tos vajag ļoti uzmanīgi, ņemot vērā to, ka monētpiekariņi un skaitīšanas žetoni kādu laiku (reizēm līdz pat 50 gadiem) tika nēsāti.

Senkapos atrastās senlietas pamatā raksturīgas šī perioda latgaļu materiālajai kultūrai, bet tomēr ir samērā daudz no Krievzemes, Lietuvas un rietumiem importētu senlietu. Tas skaidrojams ar pieminētā ģeogrāfisko stāvokli — Augustiņišķos apglabāti dzīvoja Daugavas krastā, bet tā bija galvenais tirdzniecības ceļš no rietumiem uz Krievzemi, netālu bija arī Lietuva. Augustiņišķu senkapos apglabāti arī lietuvieši — par to liecina daudzas senlietas un dažos apbedījumos konstatētās lietuviešu apbedīšanas tradīcijas (ugunskapi).³⁵

Īpaši daudz rotu ievests no Krievzemes; tie ir dažādi krustiņi — krustiņi ar trijlapu galiem (atsevišķi tipi), krustiņi ar taisniem galiem un reljefu pinuma ornamentu, krustiņi ar pāresnātiem profilētiem galiem un rombveida centru ar krustu, šķēršoti krustiņi ar ģeometrisku krustu ornamentu, kam šķēršu gali robaini, pareizti-

cīgo krustiņi ar uzrakstiem un svēto attēliem; enkolpiona pusīte, medaljons — piekariņš ar sv. Jura attēlu, dažādas krelles, jostu apkalumi, kas izmantoti kā piekariņi.

No rietumiem ievesti franču un vācu skaitīšanas žetoni, angļu sterliņa atdarinājums, divi krustiņi — viens no tiem ar ejoša cilvēka attēlu.

Lietuviešu izcelsmes senlietu kaklarotās nav daudz. Tie ir krustveida maku apkalumi, izmantoti par piekariņiem, pūcesveida piekariņš, monēta — Prāgas grasis, kas noteikti nokļuvis Daugavas krastos caur Lietuvas teritoriju. Bet starp pārējām kapu piedevām jāatzīmē daudzas lietuviešiem raksturīgas senlietas, tādas kā saktas, maki, aproces, auskari u.c.

Kaklarotās sastopamas plaša hronoloģiskā diapazona senlietas — no 11. līdz 15. gadsimtam. Dažas senlietas, kā redzam, tika nēsātas ļoti ilgi — pat 300—400 gadu — tie ir lociņa važturi, kauri gliemežvāki, dažāda tipa krelles, krustiņi (piemēram, krustiņi ar pāresnātiem, profilētiem galiem un krustu rombveida centrā), enkolpions, dažāda tipa zvārguļi, medaljons — piekariņš ar sv. Jura attēlu u.c.

Kopumā Augustiņišķu kaklarotas sastāv no daudzām senlietām, kurām ir plašas paralēles 13.—15. gadsimta Latvijas senkapos — Dobeles, Mārtiņsalas, Ikšķiles u.c., bet tajā pašā laikā Augustiņišķu vairāku kaklarotu kompleksos ir daudz īpatnību gan piekariņu sastāva, gan hronoloģijas ziņā; tas viss labi raksturo vietējo iedzīvotāju materiālo kultūru.

PARINDES

¹ *Berga T.* Augustiņišķu kapsēta // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 34.—39. lpp.; *Berga T.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Augustiņišķu kapulaukā 1989. g. Glabājas LU Latvijas vēstures institūta arhīvā.

² LA. — 295. lpp.

³ *Мугуревич Э.* Находки раковин каури на территории Латвии // Известия АН ЛатвССР. — 1962. — № 7. — С. 37—52.

⁴ LA. — 230., 231. lpp.

⁵ *Мугуревич Э.* Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE. — Rīga, 1974. — 11. laid. — 229. lpp., 2. att.: 30, 31.

⁶ Turpat. — 230. lpp., 2. att.: 35.

⁷ Turpat. — 228. lpp., 2. att.: 22.

⁸ Turpat. — 223. lpp., 2. att.: 10.

⁹ Turpat. — 227. lpp., 2. att.: 15.

¹⁰ Turpat. — 226. lpp., 2. att.: 21.

¹¹ Turpat. — 230. lpp., 2. att.: 24.

¹² LA. — 233. lpp.

¹³ *Riekevičiute K.* Karmelavas kapinynas // Lietuvos archeologija. — Vilnius, 1995. — T. 11. — P. 86, pav. 23; *Urbanavičiute S.* Diktaru kapinynas // Turpat. — 184. lpp., 35. att.: 1; *Varnas A.* Tupliakiemie senkapiai // Turpat. — 256. lpp., 15. att.: 31, 2.

¹⁴ *Berga T.* Slutišķu viduslaiku kapsēta un apmetne // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 40.—44. lpp.; *Berga T.* Daugavas augšteces 14.—17. gs. senkapī // Daugavas raksti. — Rīga, 1996. — 66., 67. lpp.

¹⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — Rīga, 1977. — 38. lpp.

¹⁶ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — Rīga, 1980. — 204. lpp.

¹⁷ Turpat. — 205. lpp.

¹⁸ Turpat. — 203. lpp.

¹⁹ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 82., 83. lpp.

²⁰ *Latviešu tautas terpi.* — Rīga, 1936. — 2.—82. lpp.; *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs. — Rīga, 1970. — 125. lpp.; *Apals J.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1992 un 1993. — Rīga, 1994. — 12. lpp.

²¹ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). — Москва, 1981. — С. 149, рис. 58: 15.

²² *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija: Oboliu kapinynas. — Vilnius, 1988. — P. 27, pav. 36: 9; *Zabiela G.* Bečiū senkapis // Lietuvos archeologija. — Vilnius, 1995. — T. 11. — P. 368, pav. 58; *Varnas A.* Tupliakiemie senkapiai // Turpat. — 256. lpp., 15. att.: 10.

²³ *Urtāns V.* Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.) // AE. — Rīga, 1962. — 4. laid. — 17.—32. lpp.

- Šnore E., Zariņa A. Sena Sēlpils. — 205. lpp.; Caune A. Arheoloģiskie petījumi Rīga laikā no 1969. līdz 1980. gadam // AE. — Rīga, 1983. — 14. laid. — 112. lpp., 34. att.: 12.*
- ²⁴ *Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). — С. 150, рис. 57: 1.*
- ²⁵ *Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 71.*
- ²⁶ *Шноре Э. Асотское городище. — Рига, 1961. — С. 129.*
- ²⁷ *F. Šturms 1932. g. izrakumi. Šturms E. Izrakumi Valgales Vēgu ugunskapos // Vēstures atziņas un tēlojumi. — Rīga, 1937. — 350.—365. lpp.*
- ²⁸ *J. Daigas 1982. gada izrakumi, 1245. kaps, VI 234: 3080.*
- ²⁹ *Соболева Н. А. Клады пражских грошей как источник по экономической истории Великого княжества Литовского в XIV—XV вв. // Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. — Рига, 1968. — С. 54—56.*
- ³⁰ *Berga T. Sylloge of coins of the British isles. 45. Latvian collections // Anglo-Saxon and Later British Coins. — Oxford, 1996. — P. 21—23.*
- ³¹ *Turpat. — 23. lpp.*
- ³² *Celmiņš A. Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Doma dārzā // ASM 1994 un 1995. — Rīga, 1996. — 48., 49. lpp.*
- ³³ *Mitchiner M. Jetons, medalets and tokens the medieval period and Nuremberg. — London, 1988. — Vol. 1. — P. 182—184.*
- ³⁴ *J. Graudoņa 1971. gada izrakumi. VI 130: 155—167.*
- ³⁵ *Berga T. Daugavas augšteces 14.—17. gadsimta senkapi // Daugavas raksti. — Rīga, 1996. — 57.—68. lpp.*

Tatjana Berga

HALSSCHMÜCKE DES 14. — ANFANG DES 16. JAHRHUNDERTS AUS DEM GRÄBERFELD AUGUSTINIŠKI BEI KRĀSLAVA

Zusammenfassung

Das Gräberfeld Augustiniški befindet sich in einem Wald am Dorf Augustiniški im Kreis Ūdrīši, Rayon Krāslava. 1984, 1985 und 1989 wurden dort während der Ausgrabungen 140 Gräber freigelegt. Im meisten Teil davon wurden reiche Grabbeigaben gefunden, was für Gräberfelder des 14.—16. Jh. nicht charakteristisch ist. Das lettische Volk hat in dieser Zeit ungeachtet des Verbotes der Kirche die alten Bestattungssitten beachtet, die damals noch im ganzen Territorium Lettlands vorkamen. Das Gebiet am Oberlauf der Daugava befand sich fern von den großen administrativ-politischen Zentren, dort hat sich im 14.—15. Jh. die Macht der deutschen Feudalherren noch nicht befestigt. Darum haben dort die alten Bestattungssitten solche Dauerhaftigkeit gehabt.

Unter den Grabbeigaben zeichnen sich besonders Halsschmücke der Frauen- und Kindergräber aus. Einige davon sind besonders interessant gewesen. Die meistverbreitete Gruppe der Artefakte, die in Halsschmücken einig war, besteht aus Kaurimuscheln. Ihnen folgen Glasperlen, Kreuzchen, rhombische und trapezförmige Anhänger, Rechenpfennige, Münzanhänger u.a.

Diese Artefakte sind größtenteils der materiellen Kultur der Lettgaller charakteristisch. Einen bedeutenden Teil bildet aber Import aus Rußland, Litauen und Westen. Der Import kann durch die geographische Lage des erforschten Denkmals erklärt wer-

den. Menschen, die im Gräberfeld Augustiniški bestattet wurden, haben am Ufer der Daugava gewohnt. Die Daugava ist aber der bedeutendste Handelsweg vom Westen nach Rußland gewesen. Unweit von diesem Territorium hat sich auch Litauen befunden. Im Gräberfeld Augustiniški sind auch einige Litauer bestattet worden, wovon viele Artefakte und die in einigen Gräberfeldern festgestellten litauischen Bestattungssitten — die Brandgräber — zeugen.

Der gefundene Halsschmuck besteht aus Artefakten, die in einer langen Zeitperiode vom 11. bis zum 15. Jh. zu datieren sind. Einige Schmucksachen sind sehr lange getragen worden — sogar 300—400 Jahre. Darunter muß man bogenartige Kettenzwischenglieder, Kaurimuscheln, Glasperlen von verschiedenen Typen, Kreuzchen, Enkolpione, verschiedene Schellen, einen Medaillonanhänger mit dem Bildnis des Hl. Georgs u. a. nennen.

In der Gesamtheit bestehen die Halsschmücke aus dem Gräberfeld Augustiniški aus vielen Artefakten, die weite Parallelen mit den Grabbeigaben aus anderen Gräberfeldern Lettlands — Dobeles, Mārtiņšala, Ikšķile u. a. — haben. Gleichzeitig haben aber Halsschmücke aus Augustiniški viele Besonderheiten sowohl in der Auswahl der Anhänger als auch in ihrer Chronologie. Sie zeigen charakteristische Eigentümlichkeiten der materiellen Kultur der örtlichen Einwohner.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Inventar der Grabes Nr. 45.
Abb. 2. Inventar der Grabes Nr. 50.
Abb. 3. Halsschmücke aus dem Grab Nr. 86.
Abb. 4. Halsschmuck aus dem Grab Nr. 103.
Abb. 5. Halsschmuck aus dem Grab Nr. 73.

Andris Caune

BĒRNU KOKA ROTAĻLIETAS VIDUSLAIKU RĪGĀ

Izrakumi viduslaiku pilsētās, kas plašāk izvērsās tikai mūsu gadsimta otrajā pusē, devuši jaunu senlietu kategoriju — koka priekšmetus. Tie zemē gadsimtiem ilgi saglabājušies, pateicoties īpatnējiem kultūrslāņa veidošanās apstākļiem. Šīs koka senlietas ļāvušas labāk izprast Austrumeiropas mežu joslas pilsētu iedzīvotāju ikdienas dzīvi un materiālo kultūru. Relatīvi nelielu daļu no plašās koka senlietu kolekcijas veido bērnu rotaļlietas. Senatnē, tāpat kā mūsdienās, rotaļlietas bērniem gatavoja no dažādiem materiāliem, taču koka darinājumi aizvien bijuši pirmajā vietā. No kaula, tāpat arī metāla un citiem neorganiskiem materiāliem spēļu lietas gatavoja tikai pieaugušie, turpretī lielu daļu vienkāršo koka darinājumu spēja pagatavot paši bērni vai pusaudži, ja vien viņiem bija pieejams nazis. Šos vienkāršos koka darinājumus bērni nekad nav īpaši glabājuši, tie bieži vien salauzti vai rotaļu laikā bojāti. Tāpēc arī arheoloģiskajos izrakumos bērnu lietotos koka priekšmetus parasti atrod nevis veselus, bet gan tikai to fragmentus vai daļas. Relatīvi nelielais iegūto koka rotaļlietu skaits liek domāt, ka bērni lielākoties rotaļājušies ārpus šaurās, blīvi apbūvētās nelielās pilsētas teritorijas — tuvējās pļavās, mežos, ūdenskrātuvju krastos. Tur arī zudušas vai pamestas nevajadzīgās un salauztās pašu darinātās rotaļlietas.

Senās bērnu rotaļlietas iegūtas gandrīz visos pilsētu izrakumos, kur zemē saglabājies koks. Arheologu uzmanību aizvien saistījuši šie īpatnējie, miniatūrie darinājumi. Tāpēc rotaļlietas ne vien pieminētas izrakumu materiālu publikācijās, bet tām veltīti arī vairāki atsevišķi raksti. Sīkāk aprakstītas, piemēram, izrakumos Krievijā Novgorodā¹ un Staraja Lādogā,² Baltkrievijā Brestā,³ Polijā Gdaņskā,⁴ Volinā un Ščecinā,⁵ Vācijā Vismārā⁶ u.c. atrastās koka rotaļlietas.

Rīgas arheoloģiskajos izrakumos, kas sākusies jau 1938. gadā, vairākkārt atrastas koka rotaļlietas. Tāpat kā citu pilsētu arheoloģiskajā materiālā, arī Rīgā salīdzinājumā ar kopējo atrasto senlietu daudzumu koka rotaļlietu nav daudz. Starp vairāk nekā 7000 koka senlietām

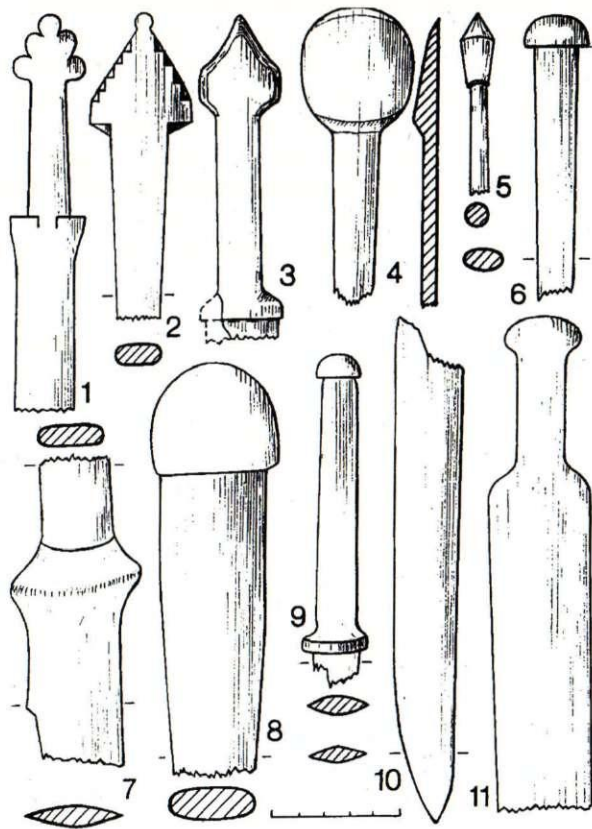
ir tikai 39 rotaļlietas vai to sastāvdaļas. Šajā skaitā neietilpst koka spēļu galdiņi un kauliņi, kā arī mūzikas instrumenti. No Rīgas atradumiem līdz šim publicēti un sīkāk aprakstīti tikai daži koka rotaļu zobeni.⁷

Rīgā atrastas septiņu veidu koka rotaļlietas. Tās ir: ieroču atdarinājumi — zobeni un bultas, spēļu laiviņas, no koka klucišiem izvīrpoti vilciņi, leļļu koka galvas, kā arī kokā grieztas putniņu un dzīvnieku figūras. Daudzās mazās koka ripiņas ar caurumiņu vidū varētu liecināt, ka gatavotas arī rotaļlietas uz ritenīšiem.

Miniatūri koka ieroči jau vairāk nekā tūkstoš gadu ir viena no iemīļotākajām zēnu rotaļlietām. Spriežot pēc atradumu skaita, vispopulārākie bijuši koka zobeni. Izrakumos atrasti 12 to fragmenti. Koka zobeniem ir visas galvenās, kaujas ieročiem raksturīgas detaļas — asmens, rokturis, roktura poga un šķērsis. Parasti gan pēdējais ir tikai iezīmēts. Starp rotaļu zobenu fragmentiem galvenokārt ir nolauztie rokturi. Salauzti asmeņi ir grūti nosakāmi, tādēļ Rīgas kolekcijā tāds ir tikai viens (1. att.: 10). Rokturu izmēri ir dažādi. Tie atkarīgi no tā bērna vecuma un rokas lieluma, kuram rotaļu zobens piederējis. Visraksturīgākā zobena daļa ir roktura poga. Tas zināmā mērā attiecas gan uz istiem kaujas zobeniem, gan uz rotaļlietām. Rīgas rotaļu zobeniem ir trīs atšķirīgas formas rokturu augšdaļas izveidojumi — garengriezumā trijstūrains, diskveida vai pusapaļa roktura poga.

Pirmo rokturu pogu veidu pārstāv trīs atradumi. 1973. gada izrakumos Trokšņu ielā atrasti divi spēļu zobenu rokturi. Pirmā roktura (VI 167/816) garums bija 12,7 cm, šķērsgriezums apaļš, diametrs 1,8 cm. Roktura pogai ir piramīdas forma, tās augstums 3 cm, augšējais un apakšējais šķērsis ir ar trijstūrīgiem galiem (1. att.: 3).

Otra spēļu zobena roktura (VI167/568) garums ir 12,2 cm. Asmens šķērsgriezums ir eliptisks, 2 x 0,8 cm. Virs virsējā taisnstūrīnā šķērša ir 3 cm augsta roktura poga trijstūra formā, kura savukārt beidzas ar apaļu pogu. Trijstūra malās iegriezti 11 zobiņi, kuri it kā

1. att. Koka rotaļlietas — zobeni un bultas.

1 — VRVM 273722; 2 — VI 167/568; 3 — VI 167/816;
4 — VI 193/1532; 5 — VI 167/569; 6 — VI 193/697; 7 —
VI 167/411; 8 — VI 166/310; 9 — VI 193/1202; 10 —
VI 193/902; 11 — VI 193/995

imitē istā metāla zobena roktura pogas sānu uzbiezinājumu (1. att.: 2).

Trešais spēļu zobens (VRVM 273722) atrasts 1938. gadā zemes darbos kvartālā starp Smilšu un Zirgu ielu. Rotaļlieta saglabājusies 15,6 cm garumā, puse no asmens ir nolauzta. Šķērsgrīzumā eliptiskais rokturis ir 7,9 cm garš un 1 cm plats. Poga uz roktura augšdaļas ir plakana un trijstūrainā. Trijstūra abās pusēs ir pa diviem noapaļotiem zobiem (1. att.: 1).

Otro grupu ar diskveida roktura pogām pārstāv viens atradums (1. att.: 4). Šis rokturis atrasts 1975. gada izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (VI: 193/1532). Tas saglabājusies 11,3 cm garumā, tā biezums ir tikai 0,7 cm. Rokturis beidzas ar diametrā 4,3 cm lielu diskveida uzgali.

Trešajā grupā ar pusapaļām roktura pogām ietilpst visi pārējie Rīgas atradumi (1. att.: 6, 8, 9, 11). Trīs no tiem iegūti Peldu/Ūdensvada ielas izrakumos (VI 193/967, 193/995, 193/1202), pa vienam Alberta laukumā (VRVM 41991/488) un L. Pils ielā (VI 166/310). Šis beidzamais zobena rokturis pēc saviem izmēriem (garums 16,1 cm, platums 5,0 cm) atbilst jau pieauguša vīrieša rokai. Iespējams, tas kalpojās jauniešiem par treniņa zobenu. Līdzīgs

86 cm garš koka treniņzobens zināms no Brestas izrakumiem.⁸

Šķērsis saglabājies pieciem Rīgas koka zobeniem (1. att.: 1, 3, 7, 9, 11). Kaut arī aiz roktura šķērša vieta ir iezīmēta ar nelieliem izciļņiem, nevienam Rīgas zobenam tā nav veidota pēc īsta kaujas ieroča parauga. Visbiežāk rotaļu zobeni gatavoti no plēsta skujkoka skala, retāk tie izdrāzti no šķērsgrīzumā apaļas nūjas.

Līdzīgi koka spēļu zobeni zināmi arī citu viduslaiku pilsētu arheoloģiskajā materiālā. Aprakstot vairāk nekā 50 šādus atradumus Novgorodā, B. Kolčins norāda, ka lielāko daļu koka zobenu gatavojuši bērni paši; kaut gan rotaļlietas neapšaubāmi kopē īstos tā laika kaujas ieročus, to izgatavošanas tehnika ir diezgan zemā līmenī un tikai atsevišķos gadījumos var saskatīt profesionāla kokgrīzēja darba paņēmienus.⁹ Kaut arī Rīgas koka zobeni tāpat nav īpaši rūpīgi gatavoti, tomēr to raksturīgākā roktura daļa atkārti vairākas sava laika īsto kaujas zobenu rokturu pogu formas, kuras sastopamas Eiropā 11.—14. gadsimtā.¹⁰

Spēļu bultas atrod daudz mazākā skaitā nekā zobenus. Rīgā tādas zināmas tikai divas (VI 167/569 un VI 165/168). No tām saglabājušies nosmailinātie gali, kas pēc izveidojuma un lieluma atgādina dzelzs stopa bultas (1. att.: 5). Koka bultas atrastas arī izrakumos citās pilsētās: Novgorodā,¹¹ Staraja Rusā,¹² Grodņā¹³. Kā norāda B. Kolčins, ir grūti noteikt, vai šīs koka bultas bijušas rotaļlietas vai kalpojušas medniekiem kažokzvēru vai putnu šaušanai.¹⁴

Gandrīz tikpat populāra rotaļlieta kā zobeni bijuši arī koka vilciņi. Bērni ar tiem spēlējušies kā Austrumeiropā,¹⁵ tā Rietumeiropā.¹⁶ Savu konstruktīvo izveidojumu un formu tie saglabājuši gadsimtiem ilgi — no 10. līdz pat 20. gadsimtam. Vilciņiem ir koniska vai vienā galā nošķeltas olas forma. Gandrīz visi tie gatavoti ar virpas palīdzību. Rīgā 5 izrakumu vietās kopā atrasti 7 šādi vilciņi (VRVM 41991/544; VI 193/1440; 166/279; 167/857; 167/909; 167/1381; 212/1253). Četriem no tiem virpojot piešķirta olveida (2. att.: 5, 8), trim — koniska forma (2. att.: 6, 7). Vilciņu augstums ir robežās no 4,8 līdz 7,4 cm, augšas diametrs — 4,2—6,1 cm. Augšējā nošķeltā daļa parasti ir plakana, tikai vienam vilciņam (2. att.: 5) tā ir nedaudz iedobta. Vilciņiem vienīgais rotājums ir apaļas kontūrlīnijas. Četriem tās izveidotas augšmalā (2. att.: 5, 6), vienam — lejasgalā (2. att.: 8), vēl vienam 7 koncentriskas līnijas klāj visu virsmu (2. att.: 7). Tikai viens vilciņš ir bez rotājuma. Visi Rīgas vilciņi datējami ar 13.—14. gadsimtu.

Retāk sastopama rotaļlieta ir no koka vai priežu mizas izgrieztas spēļu laiviņas. Kaut arī lielākā daļa viduslaiku pilsētu atradusies upju vai citu ūdenskrātuvju krastos, tomēr ne visu šo pilsētu kultūrslāņos atrastas šādas rotaļlietas. Pati lielākā rotaļu laiviņu kolekcija (79 gab.) ie-

gūta izrakumos Gdaņskā.¹⁷ Nelielā skaitā spēļu laiviņas atrastas arī Polijā Opolē¹⁸ un vairākās citās Baltijas jūras piekrastes pilsētās, kā arī Baltkrievijā Brestā¹⁹ un Grodņā²⁰. Spēļu laiviņas to izgatavotāji netieši atdarina to laivu formu, kādas vietējie iedzīvotāji lietojuši ikdienas dzīvē. Tāpēc gandrīz katrā pilsētā spēļu laiviņu forma un izveidojums ir atšķirīgs. Zināmā mērā laiviņu izskatu ietekmējis arī izejmateriāls. No priežu mizas gatavotās laiviņas parasti ir dobtas, bet koka laiviņām lielākoties piešķirta tikai ārējā forma, bet vidus nav grebts.

Rīgā četrās izrakumu vietās atrastas 5 spēļu laiviņas (VRVM 41144/358; 41991/818; 41994/556; VI 165/127; 167/1329). Trīs no tām gatavotas no koka, bet divas — no priežu mizas. Abas pēdējās saglabājušās fragmentāri. Visām Rīgas laiviņām ir smaili gali un plakani dibeni, kas norāda, ka miniatūrājā griezumā atveidoti upju satiksmes līdzekļi. Koka laiviņām (2. att.: 11) rūpīgāk apdarināta ārējā forma, bet abām no priežu mizas izgrieztajām laiviņām izdotti vidi (2. att.: 4). Vienai priežu mizas laiviņai bijis arī masts, par ko liecina caurumiņš tās centrā. Veselu koka laiviņu garums ir 7—10,8 cm, platums — 2,3—4 cm. Priežu mizas laivi-

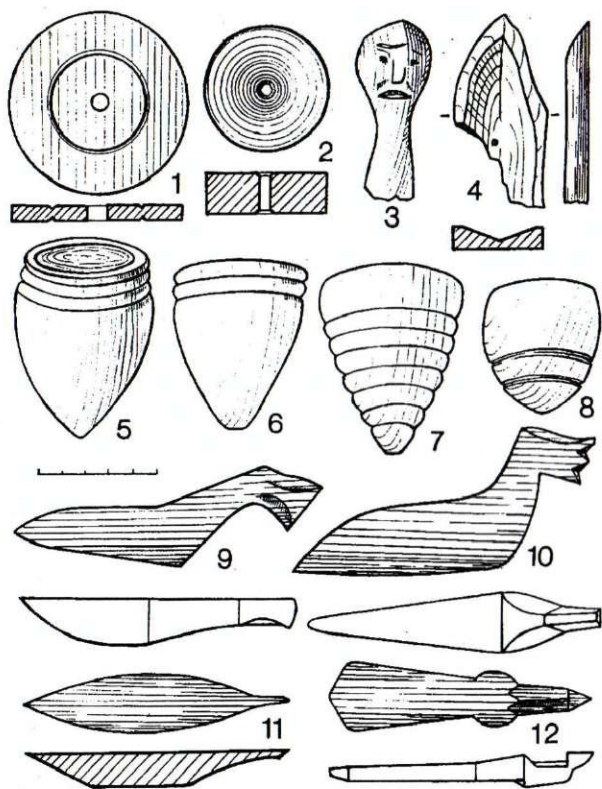
ņas bijušas lielākas. To fragmentu garums ir 7,5 un 15 cm, platums 3,7 un 4,5 cm. Nevienai Rīgas spēļu laiviņai nav ar paaugstinājumu iezīmēta solu vieta, kā tas bijis darīts daudzām Polijas pilsētās un arī Brestā atrastajām koka laiviņām.

Meiteņu iecienītākā rotaļlieta aizvien bijušas lelles. Taču, salīdzinot ar cita veida rotaļlietu atradumiem, cilvēka atveidojumu skaits arheoloģiskajā materiālā ir samērā niecīgs. Kā norāda B. Kolčins,²¹ ne katru reizi ir droši atšķirams, kurš antropomorfs veidojums bijis elku tēls vai rituāls objekts pagāniskos ticējumos un kurš ticis izmantots kā bērnu rotaļlieta. Arī Rīgas izrakumos atrasti vairāki viengalvaini un vairākgalvaini antropomorfi veidojumi. Lielākā daļa no tiem, it īpaši daudzgalvainās koka skulptūras, jāuzskata par elku tēliem.²² Kā lelles galvu samērā droši varētu identificēt 7 cm garu kokgriezumu, kas attēlo nelielu ieapaļu galviņu ar plakanu seju uz gara kakla (VI 193/484). Ar dažiem neveikliem naža griezieniem iezīmētas raksturīgās sejas daļas — acis, deguns, mute (2. att.: 3). Līdzīgas kokā grieztas galviņas pazīstamas no etnogrāfiskā materiāla — tām pie gara koka kakla piestiprināts lupatu lelles ķermenis.

Plašāk nekā antropomorfi veidojumi starp rotaļlietām sastopami dzīvnieku un putnu tēli. Viena no populārākajām šī veida rotaļlietām ir nelieli zirdziņi. Lielākā skaitā tādi zināmi gan no Novgorodas,²³ gan Gdaņskas²⁴ izrakumiem. Šādas rotaļlietas tikušas izgatavotas, gan attēlojot dzīvniekus ar visām četrām kājām, gan arī tikai nosacīti veidojot ķermeni, virs kura paceļas dzīvnieka galva un izteikts izliekts zirga kakls. Otrā veida zirdziņi ir līdzīgi ūdensputnu atveidiem. Savā starpā tie atšķiras tikai ar galvas izskatu. Vieniem tā ir apaļa putna galva ar iezīmētu knābi, bet otriem — stūrainais zirga purns. Pie otrā tipa rotaļlietām pieder arī abi Rīgā izrakumos Alberta laukumā atrastie koka zirdziņi (VRVM 42000/1005; 41993/378). Pēc lieluma tie abi ir gandrīz vienādi (2. att.: 9, 10). To garums ir 12,5 cm, augstums 4,5 un 5,8 cm. Rūpīgāk apstrādāts lielākais zirdziņš, kuram purnā ar trim dekoratīviem griezumiem it kā parādīta mute.

Pilnīgi atšķirīga no tradicionālās rotaļlietas — peldoša ūdensputna atveidojuma, kuram parasti parādīts raksturīgs sānskata siluets, ir nelielā Rīgas putniņa figūriņa (garums 11 cm, platums 2,6 cm), kas atrasta izrakumos Alberta laukumā (VRVM 41994/247). Skatoties uz figūriņu no augšas, manāmas raksturīgas meža putna medņa iezīmes — tēviņa riesta laikā izplestā aste un uz priekšu izstieptais kakls. Sānskatā šajā kokgriezumā putna raksturīgās kontūras ir grūti pamanīt (2. att.: 12).

Kā liecina vairākas Novgorodā atrastas zirdziņu figūras,²⁵ tās bijušas nostiprinātas uz diviem vai četriem ritentiņiem.

2. att. Koka rotaļlietas.

Riteniši: 1 — VI 193/1014; 2 — VI 193/996. Lelles galva: 3 — VI 193/484. Spēļu laiviņas: 4 — VI 167/1329; 11 — VRVM 41994/556. Vilciņi: 5 — VI 193/1440; 6 — VI 166/279; 7 — VI 167/1381; 8 — VI 212/1253. Zirdziņu un putniņu figūras: 9 — VRVM 41993/378; 10 — VRVM 42000/1005; 12 — VRVM 41994/247

Bērniem bijuši arī nelieli spēļu ratiņi. Tādi atrasti Polijā Opolē.²⁶ Vairākas spēļu ratiņu koka asis pazīstamas arī no Gdaņskas arheoloģiskās kolekcijas.²⁷ Rīgā līdzīga rakstura rotaļlietas nav zināmas, bet trīs izrakumu objektos atrasti kopā 8 nelieli koka ritenīši, kas varētu būt kalpojuši šādām rotaļlietām (2. att.: 1, 2). To diametrs ir no 4,5 līdz 8,2 cm, biezums — no 0,3 līdz 1,7 cm. Viens no ritenīšiem ir vidū rotāts ar koncentrisku riņķa līniju.

Salīdzinot Rīgas seno koka rotaļlietu kolekciju ar jau minēto kaimiņzemju pilsētu arheoloģis-

ko materiālu, varam secināt, ka visās šajās pilsētās bijuši vieni un tie paši rotaļlietu tipi, kas atdarinājuši gan ikdienā lietotos pieaugušo darbarikus un ieročus, gan arī apkārtējās dzīvās būtnes. Daudzas no šīm rotaļlietu formām saglabājušās etnogrāfiskajā materiālā līdz pat 20. gadsimtam. Kaut arī rotaļlietu tipi un formas plašā areālā bijušas līdzīgas, tomēr katrā pilsētā varam vērot gan atsevišķas iecienītākās spēļu lietas, kas tiek atrastas lielākā skaitā, gan arī savas, tikai vienai pilsētai raksturīgas iezīmes rotaļlietu apdarē un ārējā noformējumā.

PARINDES

- ¹ Колчин Б. А. Новгородские древности. Резное дерево // САИ. — Москва; Ленинград, 1971. — Вып. Е1—55. — С. 47—55.
- ² Штакельберг Ю. И. Игрушечное оружие из Старой Ладogi // Советская археология. — 1969. — № 2. — С. 252—254.
- ³ Лысенко П. Ф. Берестье. — Минск, 1985. — С. 320—322.
- ⁴ Kunicka-Okuliczowa L. Wczesnośredniowieczne zabawki i igry z Gdańska // Gdańsk wczesnośredniowieczny. — Gdańsk, 1959. — Т. 1. — С. 107—143.
- ⁵ Rulewicz M. Wczesnosredniowieczne zabawki i przedmioty do gier z Pomorza Zachodniego // Materiały zachodno Pomorskie. — Т. IV. — С. 303—354.
- ⁶ Buchholtz R. Mittelalterlich-frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Wismar // Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte. — Wismar, 1990. — Bd 1. — S. 56—63.
- ⁷ Цауне А. Рижские деревянные изделия XII—XIV вв. — предметы народного прикладного искусства // Народное прикладное искусство. — Рига, 1989. — С. 110—112.
- ⁸ Лысенко П. Ф. Берестье. — С. 322.
- ⁹ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 52.
- ¹⁰ Кирпичников А. Ф. Древнерусское оружие // САИ. — Москва; Ленинград, 1966. — Вып. Е1—36.
- ¹¹ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 52.
- ¹² Медведев А. Ф. Из истории Старой Руси // Советская археология. — 1967. — № 3. — С. 279.
- ¹³ Воронин Н. Н. Раскопки в Гродно // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. — Москва, 1951. — Вып. 38. — С. 26.
- ¹⁴ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 52.
- ¹⁵ Turpat. — 51. lpp.
- ¹⁶ Buchholtz R. Mittelalterlich-frühneuzeitliche.. — S. 58.
- ¹⁷ Kunicka-Okuliczowa L. Wczesnośredniowieczne.. — S. 124, 125.
- ¹⁸ Gediga B. Wyniki archeologicznych badań wczesnośredniowiecznego Opolu w 1966 roku // Sprawozdania Archeologiczne. — 1969. — Т. XX. — S. 257.
- ¹⁹ Лысенко П. Ф. Берестье. — С. 322.
- ²⁰ Воронин Н. Н. Древнее Гродно // МИА. — Москва, 1954. — № 41. — С. 63.
- ²¹ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 50, 51.
- ²² Цауне А. Антропоморфные деревянные навершия XII—XII вв. в Риге // Древнерусское государство и славянс. — Минск, 1983. — С. 130—133.
- ²³ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 49, 50.
- ²⁴ Kunicka-Okuliczowa L. Wczesnośredniowieczne.. — S. 131, 132.
- ²⁵ Колчин Б. А. Новгородские древности.. — С. 48.
- ²⁶ Holobowicz W. Z prac wykopaliskowych na Ostrowku w Opolu w roku 1956 // Sprawozdania Archeologiczne. — 1959. — Т. VI. — S. 126.
- ²⁷ Kunicka-Okuliczowa L. Wczesnośredniowieczne.. — S. 128.

Andris Caune

KINDERSPIELZEUG AUS HOLZ IM MITTELALTERLICHEN RIGA

Zusammenfassung

Ausgrabungen in mittelalterlichen Städten, die in der zweiten Hälfte unseres Jahrhunderts verbreitet wurden, haben eine neue Kategorie der Altertümer — Holzfunde geliefert. Kinderspielzeug aus Holz umfaßt einen relativ geringen Teil dieser Funde. Im Altertum ebenso wie heute wurde Kinderspielzeug aus verschiedenen Materialien gefertigt, Holz wurde aber immer bevorzugt. Spielzeug aus Knochen, Metall und anderen anorganischen Materialien wurde immer von Erwachsenen gefertigt, aber einen bedeutenden Teil des hölzernen Spielzeugs konnten Kinder selbst anhand

eines Messers machen. Das einfache Holzspielzeug wurde von Kindern nicht besonders aufbewahrt, diese Gegenstände wurden oft während des Spiels beschädigt, zerbrochen und weggeworfen. Holzspielzeug hat sich darum in der Kulturschicht selten ganz erhalten, aber oft wird es nur fragmentarisch gefunden. Da die Zahl des gefundenen Holzspielzeugs ziemlich klein ist, könnte man annehmen, daß alltägliche Kinderspiele meistens außerhalb des begrenzten, dicht bebauten Territoriums der mittelalterlichen Stadt — vermutlich im nahen Wald, auf den

Wiesen oder am Ufer der Daugava — durchgeführt wurden.

In Riga wurden 7 Typen des mittelalterlichen hölzernen Kinderspielzeugs gefunden: Nachahmungen der Waffen — Schwerter und Pfeile; aus Holz oder Kiefernrinde geschnittene kleine Spielkähne; aus kleinen Holzklötzen gedrechselte Brummkreisel; hölzerne Köpfe der Puppen, sowie aus Holz geschnittene Figuren der Tiere und Vögel. Viele kleine Holzscheiben mit einem Loch in der Mitte könnten vom Spielzeug auf Rädern zeugen.

Kinderspielzeug aus Holz wurde auch in Ausgrabungen der Städte der Nachbarländer — Deutschland, Polen, Alt Rußland gefunden. Beim Vergleich

der Sammlung des hölzernen Kinderspielzeugs aus Riga mit dem archäologischen Material der Städte der obenerwähnten Nachbarländer kann man folgern, daß in allen diesen Städten dieselben Typen des Kinderspielzeugs zu treffen sind. Kinderspielzeug hat sowohl die im Alltag verwendeten Waffen und Werkzeug der Erwachsenen, als auch die in der Umgebung wohnenden Lebewesen nachgeahmt. Obwohl die Formen und Typen des Spielzeugs in einem großen Areal ähnlich gewesen sind, kann man aber in jeder Stadt ihre Eigentümlichkeiten finden. Fast in jeder Stadt gibt es bevorzugte Spielsachen, die in größerer Zahl als andere gefunden werden, sowie ihre eigenen Merkmale in der Bearbeitung und Dekorierung des Spielzeugs.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Kinderspielzeug aus Holz — Schwerter und Pfeile.

Abb. 2. Kinderspielzeug aus Holz: 1, 2 — Räder; 3 — Kopf einer Puppe;

4, 11 — Spielkähne; 5—8 — Brummkreisel; 9, 10, 12 — Pferdchen und Vögel.

Rita Grāvere

LATGALES 14.—18. GS. IEDZĪVOTĀJI ODONTOLOĢISKĀ SKATĪJUMĀ

Pēdējo gadu desmitu intensīvu arheoloģisko izrakumu rezultātā Latvijas vēstures institūta Antropoloģisko pētījumu laboratorijas fondos ir uzkrājies liels 14.—18. gs. antropoloģiskais materiāls. Uz šo periodu attiecināma Krāslavas pagasta Ūdrišu ciema padomes teritorijā izpētītā 14.—15. gs. Augustinišku kapsēta,¹ šeit pat lokalizētā Vilmaņu 16.—17. gs. kapsēta,² kā arī Daugavpils pagasta Vecpils ciema teritorijā atrodošā un ar 15. gs. beigām — 17. gs. pirmo pusi datētā Slutišķu kapsēta³ un Krāslavas pagasta Šķērkāņu 17.—18. gs. kapsēta.⁴ Preiļu pagasta Jersikas ciema teritorijā arheoloģiski izpētīti Ružas kapsētas apbedījumi,⁵ bet Rēzeknes pagasta Sarkaņu ciema teritorijā — 14.—16. gs. Vaidu kapsētas apbedījumi.⁶ Jau agrāk publicēts Ludzas pagasta Šelupinku un Vernu 15.—17. gs. kapsētu antropoloģiskais materiāls,⁷ kā arī Pļaviņu apkaimes Vīnakaļna kapsētas materiāls.⁸

Pieaugušais vēlo viduslaiku un jauno laiku kranioloģiskais materiāls paver iespēju daudzpusīgāk un detalizētāk nekā līdz šim apskatīt Latgales iedzīvotāju etnisko un antropoloģisko sastāvu. Šie jautājumi, it īpaši Latgales dienvidu daļas iedzīvotāju vēsturiskā demogrāfija ir Latvijas vēsturē aktuālas problēmas.

Vēstures literatūrā visai dažādi un neviennozīmīgi skaidroti latviešu un iespējamo cittautiešu integrācijas jautājumi.⁹ Vēsturnieki akcentē domu, ka jau agrajos viduslaikos kā Eiropā, tā arī Latvijā ir vērojams kāds process, ko dēvē par iekšējo kolonizāciju. V. Dorošenko sniedz šī procesa izpratnes definīciju.¹⁰ Iekšējā kolonizācija jeb, precīzāk, iekšējā agrārā kolonizācija ir ilgstošs, vairākus gadsimtus aptverošs process, kad cilvēka mērķtiecīgas rīcības rezultātā saimnieciskas darbības veikšanai no dabas tiek atkarotas arvien jaunas zemes platības. Iekšējā kolonizācija tad arī parādās kā saimniecisko objektu intensīva ekspluatācija. Tā tiek veikta vai nu ar jaunienācēju iedzīvotāju spēkiem, kurus uz izdevīgiem noteikumiem uzaicina, vai arī vietējo iedzīvotāju spēkiem. Turklāt iekšējās kolonizācijas process ne vienmēr ritēja miermīlīgi un ne vienmēr tam bija tikai saimnieciskas darbī-

bas raksturs. Vietām tas izpaudās kā svešautiešu grupu vardarbīga ietiekšanās teritorijās, kuras jau no seniem laikiem apdzīvoja noteiktas etniskas grupas, atstumjot tās uz mazāk izdevīgiem saimnieciskiem rajoniem, nereti daļu no cilvēkiem arī fiziski iznīcinot.¹¹

Latvijā, kā uzskata vēsturnieki,¹² iekšējās kolonizācijas interesēs jaunu zemes platību apgūšanas process norisinājās jau pirms vācu agresijas, vietējiem iedzīvotājiem sākot pāriet uz feodālo saimniekošanas veidu. Vācu agresija deformēja vēsturiskā procesa gaitu. Veselu gadsimtu ilgajos karos gāja bojā liela vietējo iedzīvotāju daļa, tika iznīcinātas daudzas apmetnes, dezorganizēta un sagrauta ekonomiskā dzīve. Pēc Latvijas teritorijas iekarošanas, pastāvot samērā mierīgiem apstākļiem, vietējo iedzīvotāju skaits sāka pieaugt, noplicinātās zemes atkal sāka apstrādāt, zemnieku saimnieciskā dzīve pamazām nostabilizējās. No 15. gs. sākas aktīvs jaunu zemes platību apgūšanas process, kurā noteikta loma piederēja arī iekšējai kolonizācijai. Tomēr paši vēsturnieki atzīst, ka šī procesa gaita Latvijas teritorijā tā arī nav izpētīta.

Teiktā kopsakarā varbūt der palūkoties uz šo procesu arī no antropoloģiskā materiāla viedokļa. Šai rakstā uzsvāru liksim un kā pamatmateriālu izmantosim iepriekš uzskaitīto kranioloģisko sēriju odontoloģisko materiālu, jo ne viss kranioloģiskais materiāls pagaidām ir publicēts.

Senāko materiālu, attiecināmu uz 14.—15. gs., tāpat Livonijas laiku, pārstāv Augustinišķu kapsēta, kuras arheoloģiskais materiāls visai spilgti raksturo šeit apbedīto iedzīvotāju kultūru, kurā bez kristietībai raksturīgām īpatnībām, vietējām tradīcijām samērā strikti iezīmējas lietuviešu kultūras elementi. Šajā kapsētā atklāti arī 3 ugunskaņi, kuru tradīcija tāpat saskatāma Lītuviņā vēl 14.—15. gs. sākumā.¹³ Gan iedzīvotāju, gan arī to kultūras elementu pēctecība izsekojama Slutišķu kapsētas apbedījumu materiālā. Arī šeit vērojami lītuviņu kultūras elementi, kas parādās gan vairākās apbedīšanas tradīcijās, gan senlietu materiālā.¹⁴ Mazliet savdabīgākas apbedījumu tradīcijas vērojamas ar 16.—17. gs. sā-

kumu datētajā Vilmaņu kapsētā. Šeit stingri ievērota apbedīto austrumu—rietumu orientācija, bet atšķiras vīriešu un sieviešu apbedījumu virzieni. Sievietes galvenokārt orientētas ar galvu austrumu, vīrieši — rietumu virzienā.¹⁵ Turklāt šajā kapsētā apbedīšanas tradīcijās nav vērojams kaimiņu lietuviešu kultūras iespaids.

Augustinišķu kapsētas kranioģiskais materiāls nav publicēts. Vizuāli vērtējot, šeit apbedītie indivīdi ir masīvi un raksturojas ar lieliem galvaskausa un sejas izmēriem. To, ka minētās īpašības šajā 14.—15. gs. sērijā dominē, liecina arī odontoloģiskā materiāla izpēte. Tā veikta pēc A. Zubova metodikas.¹⁶

Augustinišķu odontoloģiskajā materiālā pārsteidz neparasti augsta augšējo mediālo priekšzobu diastēmu sastopamība (19,1 % 47 cilvēku grupā), kas apliecina masīvo formu dominanti. Vilmaņos tādu nav nemaz, Slutišķos — divi gadījumi no 16 (12,5 %), kas materiāla nepietiekamības dēļ tomēr neatbilst statistiski ticamu šīs pazīmes rādītāju. Viszemākais Augustinišķu sērijā ir arī reducēto (četrpauguru) otro apakšējo lielo dzerokļu skaits (67,9 %) pretstatā 83 % Vilmaņos un 74 % Slutišķos. Tajā pašā laikā ar Augustinišķu grupā konstatēto samērā zemo zobu sistēmas redukcijas līmeni kontrastē izteikti augsta un latviešiem kopumā netipiska (izņemot tos latviešus, kuru cilme saistīta ar sēļiem) Karabelli pauguriņa sastopamība pirmajā augšējā molārā (55 %), kas apliecina šī zoba redukcijas pakāpi. Te gan jāpiezīmē, ka visās apskatāmajās sērijās šīs pazīmes sastopamība ir ļoti augsta un tā konstatēta vismaz pusei apsekojamo indivīdu.

Lai izvērtētu Vilmaņu kapsētā apbedīto iedzīvotāju odontoloģisko tipu, iegūtais materiāls ir par mazu. Var tikai atzīmēt vairākas tendences, kas tajā parādās un ir atšķirīgas no Augustinišķu populācijas. Vispirms jau Vilmaņu iedzīvotāju zobu sistēma kopumā bija vairāk reducēta salīdzinājumā ar Augustinišķu iedzīvotājiem, uz ko norāda I¹—I¹ diastēmu trūkums (no 11 iespējamajiem gadījumiem diastēma nav atrasta nevienā), lielāks skaits reducēto laterālo priekšzobu formu (1. pakāpe sastopama divos gadījumos no pieciem) un reducēto pirmo un otro apakšējo lielo dzerokļu. Visu minēto pazīmju sastopamība Vilmaņu sērijā gan nedod pamatu šeit izdalīt gracilu zobu kompleksu kopumā, bet uz gracilitātes tendenci tās norāda nepārprotami. Turklāt vairāku austrumu cilmes pazīmju sastopamība Vilmaņu odontoloģiskajā materiālā, kā metakonīda liektā kroka (divi gadījumi no deviņiem — 22 %), lirasveidīgā parakonusa pirmās vadziņas forma, kas konstatēta trijos gadījumos no desmit, kā arī izteikta tendence uz retu 2med II (viens gadījums no deviņiem) un biežu 2med III varianta sastopamību (pieci gadījumi no deviņiem), ļauj uzlūkot šo grupu kā tādu, kurā integrējies zināms somu cilmes elements. Tiesa gan, zobu sistēmas gracilitāte savienojumā ar diezgan biežu Karabelli papildpauguriņa sastopamību (pieci gadījumi no

desmit) un visai savdabīgā metakonīda otrās vadziņas otrā un trešā varianta mijiedarbe varētu norādīt arī uz zināmu kādreizējā sēļu cilmes elementa sastopamību. Tomēr mazskaitlīgā materiāla dēļ to grūti gan pierādīt, gan arī noraidīt.

Kopumā raksturojot Augustinišķu kranioģiskā sēriju, kā arī Vilmaņu un Slutišķu kapsētā apbedīto odontoloģisko materiālu, jāsecina, ka tas nav viendabīgs pēc sava rakstura un atspoguļo vairāku komponentu klātesmi tajā, turklāt dažādās integrācijas stadijās. Atšķirības, kādas vērojamas starp aplūkotajām viduslaiku iedzīvotāju grupām, saistītas ar šo komponentu dažādu īpatsvaru tajās. Augustinišķu iedzīvotāju vidū dominē masīvāki un pat izteikti masīvi antropoloģiskie tipi, kādi sastopami gandrīz visā Latvijā šajā laikā. Vilmaņos un Slutišķos masīvais komponents izteikts daudz vājāk. Turklāt Vilmaņu un Slutišķu kapsētas odontoloģiskais materiāls norāda ne tikai uz nedaudz gracilāku tipu klātbūtni, bet liecina par vēl kāda komponenta klātbūtni, kuru raksturo vairāku austrumu cilmes zobu pazīmju sastopamība. Te jāmin gan metakonīda liektā kroka, gan pirmajā augšējā lielajā dzeroklī vērojamā parakonusa pirmās vadziņas izteiktā forma u.c. Tomēr visas nosauktās īpatnības pēc sastopamības biežuma nepārsniedz to robežu, kas ļautu tās izdalīt atsevišķā odontoloģiskā kompleksā. Tātad tas ir vairāku paudžu garumā integrējies komponents, kura atsevišķas pazīmes parādās šajā materiālā. Līdz ar to liekas, ka visas minētās sērijas no Latgales dienvidaustrumu pagastiem, izņemot Šķērskānu grupu, pamatā pārstāv vietējos iedzīvotājus — latviešus — iepriekšējā perioda latgaļu pēctečus. To, ka Latgales dienvidos 11.—13. gs. dzīvoja latgaļi, apliecina gan arheoloģiskie,¹⁷ gan arī antropoloģiskie materiāli.¹⁸

Sadalot Augustinišķu odontoloģisko materiālu pēc dzimuma, konstatējams, ka sievietes, kopumā stipri neatšķirdamās no vīriešiem raksturīgā Viduseiropas tipa, tomēr šī tipa ietvaros pārstāv gracilākas antropoloģiskās formas, par ko liecina vairāk reducēti zobu sistēmas pamatrādītāji ar atsevišķām dienvidu cilmes iezīmēm, kā, piemēram, vidējā mediālā starppauguriņa lielāka sastopamība. Šādas iezīmes raksturo arī Augustinišķu sērijas bērnu odontoloģisko materiālu. Atsevišķu pazīmju biežāka sastopamība Augustinišķu 14.—15. gs. iedzīvotāju odontoloģiskajā tipā tomēr nav saistāma ar dzimuma grupām. To apliecina vairāku austrumu cilmes odontoloģisko pazīmju sastopamība un variācija Augustinišķu sērijas ietvaros. Atzīmēsīm svarīgākās no tām: biežāka metakonīda liektās krokas sastopamība grupā kopumā (8 %), nedaudz augstāka kā Viduseiropas tipam metakonīda pauguriņa otrās vadziņas trešā varianta sastopamība (27 %) iepretim zemākai nekā parasti otrā varianta klātesmei (38,8 %), arī pirmā augšējā molāra parakonusa pauguriņa trešā varianta samērā lielais biežums (27 %). Šādu pazīmju sastopamību Augustinišķu sērijā var skaidrot divējādi. Tās var būt mantotas no iepriekšējā perio-

da latgaļu odontoloģiskā kompleksa, jo atsevišķām latgaļu cilšu grupām gan Vidzemē, gan Latgalē šīs pazīmes bija raksturīgas. Raksturīgākais piemērs — Kivtu latgaļu grupa ar tajā pārstāvētajām Ziemeļeiropas reliktā odontoloģiskā tipa iezīmēm, kas ietvēra paspīlgtinātu senu austrumu cilmes komponentu. Tomēr nav izslēgta iespēja, ka Augustīnišķu sērijas odontoloģiskajā materiālā vērojama nelielais austrumu cilmes īpatnību kopums var būt atsevišķu viduslaiku latviešu grupu saskarsmes rezultāts, jo Latgalē, kā to apliecina antropoloģiskie materiāli, sastopamas pēc antropoloģiskā tipa dažādas iedzīvotāju grupas.

Nedaudz citāda aina paveras, analizējot Slutišķu sērijas odontoloģisko materiālu. Šīs grupas zobu sistēmas raksturīga pastiprināta tendence uz virsistēmas gracilitāti, ko īpaši akcentē reducētu četrpauģuru pirmo apakšējo lielo dzerokļu biežāka sastopamība (9,1 %), kā arī reta masīvajām formām tipiskā 2med II M₁ varianta sastopamība. Slutišķu grupas sievietes pēc odontoloģisko pazīmju kompleksa pārstāv masīvāku tipu, ko pilnībā var identificēt ar Viduseiropas odontoloģiskā tipa pamat- jeb klasisko variantu. Tieši šis tips iepriekšējā periodā bija sastopams šeit dzīvojošiem latgaļiem (Ludzas Odukalns).

Rezumējot Latgales dienvidaustrumu daļas 14.—17. gs. iedzīvotāju odontoloģiskos datus, jāatzīst, ka tie atspoguļo vietējiem iedzīvotājiem — tāpat latviešiem, turklāt arī vietējas cilmes latviešiem raksturīgos odontoloģiskos tipus, tiesa gan, tā divās pamatformās — klasiskā jeb Viduseiropas tipa pamatformā un Viduseiropas tipa kompleksā ar vāju, tomēr pamanāmu senu austrumu cilmes komponentu tajā.

Kā liecina odontoloģiskais materiāls, Vilmaņu 16.—17. gs. iedzīvotāji ir latgaļu pēcteči. Taču šajā materiālā parādās arī kāds gracilāks un reducētāks pēc zobu sistēmas pamatraksturojuma komponents, kas, kā jau norādīts, varētu saistīties ar kādreiz sēļiem raksturīga tipa iezīmēm. Tomēr, lai to varētu droši apgalvot, odontoloģiskais materiāls ir pārāk neliels. Tomēr arī noliegt šāda secinājuma iespēju nevar, jo visai līdzīgs pazīmju kombinējums ir pārstāvēts vēl kādā Latgales iedzīvotāju grupā. Tā Preiļu rajona Jersikas ciema 17. gs. otrās puses Ružas kranioģiskajā sērijā sastopam visai gracilu un samērā stipri reducētu odontoloģisko pazīmju kompleksu, kuru bez tam vēl atšķir paaugstināti metakonīda liektās krokas (15,4 %), zemi 2med II M₁ (18 %) un stipri augsti (45,5 %) 2med III M₁ rādītāji kopā ar Latvijas mērogā lielu trigonīda distālās kores (8 %) un iekšējā vidējā papildpauģuriņa (7 %) biežumu. Odontoloģiskajā klasifikācijā Jersikas ciema Ružas 17. gs. otrās puses iedzīvotāji būtu identificējami kā Dienvidu gracilā tipa pārstāvji. Šis tips Latvijā galvenokārt saistās ar sēļu etnosu. Te gan jāatzīst, ka pati Ružas sērija pēc antropoloģiskā sastāva nav viendabīga. Tajā pārstāvētas gan masīvas platsejainas, gan arī gracilākas un šaursejainas antropoloģiskās formas. Tāpēc pilnīgi iespējams,

ka daļa no gracilajiem šaursejainajiem indivīdiem pēc savas cilmes varētu būt sēļu pēcteči, kurus savā kultūras lokā vēlāk integrēja latgaļi un kuru fiziskais tips iegāja arī latviešu sastāvā. Tomēr antropoloģijā ir piemēri arī iekšējās migrācijas izpausmēm. Visuzskatāmāk šo procesu apliecina 17. gs. Kokneses latviešu odontoloģiskie materiāli, kad līdztekus sēļiem ar tiem raksturīgo Dienvidu gracilo tipu, kāds vērojams vēl 12.—13. gadsimtā, iedzīvotāju vidū parādās masīvāks, maz reducētais Viduseiropas odontoloģiskais tips.

Acīmredzot iedzīvotāju sastāva izmaiņas Koknesē, mazākā mērā Latgalē iespaidoja vēsturiskie 16. gs. beigu un 17. gs. notikumi. Latvijā no 1558. līdz 1583. gadam plosījās Livonijas karš, kura gaitā daļa iedzīvotāju pameta savas dzīvesvietas. Vēstures avoti apraksta gan «Livonijas lietu» nožēlojamo stāvokli, kad «posta lielums pārspēj visas asaras un rada vērotājos un vēl vairāk vērtētājos bēdīga pārsteiguma izbrīnu»¹⁹, gan to, ka «no daudzajiem iedzīvotājiem maz palikuši dzīvajos, kas vēl nožēlojamāki par mirušajiem, tie kā zaķi bēg mežos un trīcēdami baidās no cilvēku parādīšanās»²⁰, gan arī to, kā «braucām cauri sādžām, kas bija neapdzīvotas, pa daļai pilnīgi nopostītas un maskaviešu kara laikā nodedzinātas»²¹.

Pat neticot hronistu «pārspilējumiem», tomēr jāatzīst, ka kari un slimības iespaidoja iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas senajā Livonijā. Pēc Livonijas kara tā Latvijas teritorijas daļa, ko šodien dēvējam par Latgali, nonāca poļu varā. 16. gs. beigu Latgales inventāru sarakstos parādās ziņas, ka no 1508. gadā inventārā fiksētajām saimniecībām nereti puse ir tukša. Šie paši avoti fiksē arī ienācējus atsevišķos Latgales pagastos, dažreiz to īpatsvars sasniedz pat 39 %, kā Rēzeknes stārstijā 1738. gadā.²²

Atgriežoties pie mūsu rīcībā esošā Latgales antropoloģiskā materiāla, jāsecina, ka šī novada iedzīvotāju lielākā daļa bija latvieši, turklāt veidojušies latgaļu etniskā komponenta ietekmē. To apliecina šajā rakstā analizētie Latgales dienvidu daļas antropoloģiskie materiāli. Tomēr arī tajā parādās atsevišķas iedzīvotāju grupas, kuras pēc izcelsmes — tāpat vismaz vairākās paaudzēs ir ienācēji Latgales novadā. Vispirms uz šādu iespējamību norāda Rēzeknes rajona Sarkanu ciema Vaidu sērija, kas pēc antropoloģiskajiem datiem ir visai gracila un raksturojas ar nelieliem galvaskausa un sejas izmēriem, kā arī ar zināmu tendenci uz sejas ieplacinājumu, ko papildina visai nelielais deguna izvirzes lēņķis (26⁰).²³ Šīs sērijas somisko cilmi īpaši izceļ tās odontoloģiskais materiāls, kurā zobu sistēmas izteikta gracilitāte apvienojas ar virkni tajā esošo austrumu cilmes pazīmju īpatsvaru. Turklāt šīs pēdējās zobu iezīmes komplektējas somu tautām raksturīgajā Ziemeļu gracilajā odontoloģiskajā tipā. To apliecina sešpauģuru pirmo apakšējo lielo dzerokļu (3,7 %), metakonīda liektās krokas (20 %), 2med III M₁ varianta (36,8 %) un dažu citu pazīmju sastopamība.

Iespējams, ka somu cilmes iedzīvotāji 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā dzīvoja arī Krāslavas tuvumā, uz ko netieši norāda Šķērskānu kapsētas antropoloģiskais materiāls, kas tomēr ir par mazu, lai to apliecinātu pilnībā. Jāatzīmē, ka kristietības iespaidā Livonijas beigu perioda un jo īpaši 17.—18. gs. apbedīšanas tradīcijas (mirušo orientācija) un senlietu materiāls ir nivelējušies un vairs neatklāj apbedīto etnisko piederību. Līdz ar to apbedīšanas kultūras aspekts šī laika iedzīvotāju etniskā rakstura noteikšanā vairs nav dominējošais. Tomēr atsevišķos gadījumos, kā tas redzams arī no Šķērskānu kapsētas apbedījumiem, tos no līdzīgiem apbedījumiem Augustinišķos un Slutišķos atšķir citādāks orientācijas virziens. Tā Šķērskānu kapsētā apbedījumi orientēti ar galvu vai nu ziemeļrietumu, vai ziemeļu virzienā,²⁴ kas nepārprotami akcentē to savdabību un netieši norāda uz iespējamām somu kultūras tradīcijām. Liekas, ka šajā gadījumā atšķirīgais antropoloģiskais tips un kultūras iezīmes pasvīturo šīs iedzīvotāju grupas nelatvīsko raksturu. 18. gs. beigu un 19. gs. vēstures avoti piemin Ludzas apkārtnē dzīvojušus igauņus.²⁵ Vai ciema iedzīvotāji būtu igauņi, jāšaubās, drīzāk tie pēc sava antropoloģiskā tipa atgādina kādu no Krievijas pierobežā dzīvojošām somu cilmes iedzīvotāju grupām.

Kopumā, kā to apliecina šodien zināmais Latgales un jo īpaši tās dienvidu daļas antropoloģis-

kais materiāls (šajā gadījumā odontoloģiskais), Latgales pamatiedzīvotāji bija latvieši un lielākoties vietējas cilmes (dažādu latgaļu cilšu pēcteči). Odontoloģiskā materiāla analīze parāda un atsedz galvenokārt tā atsevišķos komponentus, uz kuru pamata veidojās latvieši. Vienlaikus odontoloģiskais materiāls ir svarīgs vēstures avots, kas palīdz risināt iedzīvotāju migrācijas jautājumus, uz kuriem vēsturnieki nespēj sniegt atbildes.

Salīdzinot mūsu secinājumus ar rakstīto avotu ziņām, varam atzīmēt, ka, piemēram, 1606. gadā uz Rēzeknes un Ludzas novadiem pie pašas Maskavijas robežām misijas ceļojumā devies jezuīts Joans Stribings norāda, ka šais novados dzīvo latvieši. Arī jezuīts Ertmanis Polgsdorfs (1550—1620), kas bija misionārs Vidzemē, 1608. gadā ziņoja par Stribinga otro ceļojumu uz Rēzekni un Ludzu, kur ļoti biezos mežos un purvos izklaidus dzīvo latvieši. Šī pati ziņa atkārtota 1613. gada vizitācijas protokolā: Rēzeknei, Ludzai un Viļakai nav draudzēs. Te dzīvo latviešu tauta. Arī 1618. gadā jezuītu misionāri Rēzeknes, Daugavpils, Rušona, Ludzas novados min tur dzīvojošos latviešus, kas nodevušies «elku kultam un pagānu burvībām»²⁶.

Domājams, ka jaunu materiālu uzkrāšanās vēl jo vairāk sekmēs tā procesa izpēti, ko sauc par latviešu tautas un nācijas izveidi.

LATGALES 14.—18. GS. ODONTOLOĢISKAIS MATERIĀLS

Pazīmes	Augustinišķi		Vilmaņi		Augustinišķi Vilmaņi apvien. grupa		Slutišķi		Jersikas Ružas 17. gs. 2 p.		Rēzeknes raj. Vaidas 14.—16. gs.		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
I ¹ —I ¹ diastēma	47	19,1	11	0,0	58	15,5	61	14,4	14	0,0	21	19,0	
I ² kraudings	41	4,9	5	0,0	46	4,3	40	5,0	11	0,0	19	0,0	
I ² red. (2. pakāpe)	42	0,0	5	0,0	47	0,0	32	3,1	8	0,0	15	6,7	
	(1. pakāpe)	42	23,8	5	40,0	47	25,5	32	21,9	8	0,0	15	13,3
Liekšķertipa I ¹	35	2,9	7	0,0	42	2,4	43	0,0	9	11,1	12	0,0	
Hy redukcija M ²	49	34,7	12	33,3	61	34,4	67	31,3	11	36,4	23	43,5	
Hy redukcija M ³							53	49,1					
Karabelli M ¹	40	55,0	10	50,0	50	54,0	58	44,8	10	40,0	17	29,4	
	4—M ₁	51	3,9	12	8,3	63	4,8	62	3,2	14	14,3	27	11,1
	6—M ₁	51	2,0	12	0,0	63	1,6	62	1,6	14	0,0	27	3,7
	4—M ₂	53	67,9	12	83,3	65	70,8	80	82,5	12	100,0	30	83,3
	6—M ₂							80	0,0				
Med liektā kroka	40	5,0	9	22,2	49	8,2	48	10,4	13	15,4	20	20,0	
2med II M ₁	43	44,2	9	11,1	52	38,5	45	48,9	11	18,2	19	31,6	
2med III M ₁	43	30,2	9	66,7	52	26,9	45	22,2	11	45,5	19	36,8	
Ipa(3)M ¹	38	18,4	10	30,0	48	20,8	41	17,1	9	22,2	14	14,3	
Dtc M ₁	41	4,9	9	0,0	50	4,0	53	3,8	12	8,3	21	0,0	
Tami							58	1,7	14	7,1			

PARINDES

- ¹ *Berga T.* Augustinišķu kapsēta // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 34.—39. lpp.
- ² *Zagorskis F., Zagorska I.* Arheoloģiskie izrakumi Vilmaņos // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 109.—112. lpp.; *Zagorska I.* Viduslaiku arheoloģiskais komplekss Vilmaņos // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 130.—136. lpp.
- ³ *Berga T.* Slutišķu viduslaiku kapsēta // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 40.—44. lpp.
- ⁴ *Zagorska I., Ruša M.* Arheoloģiskā apzināšana Krāslavas pilsētas apkaimē un izrakumi Šķērskānu viduslaiku kapsētā // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 156.—159. lpp.
- ⁵ *Jefimova N.* Pētījumi Jersikas Ružu arheoloģiskajā kompleksā un Janomoles uzkalniņu kompleksā // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 58.—62. lpp.
- ⁶ *Vasks A.* Izrakumi Vaidu kapos // ASM 1973. — Rīga, 1974. — 78.—80. lpp.
- ⁷ *Денисова Р. Я.* Этногенез латышей (по данным краниологии). — Рига, 1977. — С. 70—72.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600.—1700. — «Daugava», 1962.
- ¹⁰ *Dorošenko V.* Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā 16. gs. 2. pusē // Vēstures problēmas. — Rīga, 1960. — III sēj. — 3.—100. lpp.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² *Pāvulāne V.* Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // Feodālisms Baltijas reģionā. — Rīga, 1983. — 48.—100. lpp.
- ¹³ *Berga T.* Daugavas augšteces 14.—17. gs. senkapi // Daugavas raksti (No Koškovičiem līdz Daugavpilij). — Rīga, 1996. — 57.—68. lpp.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ Turpat; *Zagorskis F., Zagorska I.* Arheoloģiskie izrakumi Vilmaņos. — 109.—112. lpp.
- ¹⁶ *Зубов А. А.* Одонтология. Методика антропологических исследований. — Москва, 1968.
- ¹⁷ *Mugurēvičs Ē.* Vidus- un Austrumlatvija 13.—14. gs. (Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā) // AE. — Rīga, 1973: — 10. laid. — 38.—49. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Dinaburgas pilsētiņā // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 69.—75. lpp.
- ¹⁸ *Aļeksejevs V.* Latgaļu kраниoloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu // AE. — Rīga, 1968. — 8. laid. — 105.—121. lpp.; *Denisova R.* Austrumlatvijas antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi // AE. — Rīga, 1968. — 8. laid. — 93.—104. lpp.; *Denisova R.* Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.ē. I g.t. // LZAV. — 1989. — Nr. 12. — 20.—36. lpp.
- ¹⁹ *Baltazars Rusovs.* Livonijas kronika. — Rīga, 1926. — X daļa.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Turpat.
- ²² *Škutāns S.* Dokumenti par klaušu laikiem Latgolā. P—I. — Latgaļu izdevn., 1974. — 135. lpp.
- ²³ *Денисова Р. Я.* Этногенез латышей.. — С. 29—31.
- ²⁴ *Zagorska I., Ruša M.* Arheoloģiskā apzināšana Krāslavas pilsētas apkaimē. — 156.—159. lpp.
- ²⁵ *Jansons A.* Ludzas igauņi // LZAV. — 1968. — Nr. 4. — 19.—28. lpp.
- ²⁶ Cit. pēc: *Jansons A.* Ludzas igauņi. — 23., 24. lpp.

Rita Grāvere

INHABITANTS OF LATGALE OF THE 14TH—18TH CENTURIES VIEWED IN THE ODONTOLOGICAL ASPECT

Summary

Basing on the craniological material of Latgale of the 14—18th centuries, it can be stated that there were several odontological types. The first one — the Middle European odontological type — was found in the South-Eastern Latgale (craniological collection of Augustinišķi, Vilmaņi, Slutišķi). This type has a low or middle degree of gracilization of lower molars, low or middle reduction of the upper lateral incisor and high frequency of the Carabelli's cusp on the first upper molar. This odontological type was stated of the Latgallians of the 7—12th centuries in the territory of Latvia.

The second odontological type is the South Gracile type. This type of the Latvia is characterized by a high reduction level of the upper lateral incisor and the lower molars together with a complex of indication of south-eastern origin. This type is represented in the Ružas craniological collection.

The third odontological type is the Northern Gracile type. Representatives of this type are the inhabitants of Rēzeknes Vaidas. This type is characteristic of the Finns.

Jānis Grūbe

BAUSKAS PILS IEROČI PĒC 1976.—1992. GADA IZRAKUMU LIECĪBĀM

Arheoloģiskie izrakumi Bauskas pils teritorijā notikuši no 1976. līdz 1992. gadam.¹ Izrakumos pētiā galvenokārt jaunākā pils teritorijas daļa, kurā notiek restaurācijas darbi, nelielā platībā tie notikuši arī vecākajā pils daļā un pilij apkārt esošajā zemes vaļņu teritorijā. Septiņpadsmit izrakuma sezonu laikā iegūtas 2758 senlietas, no kurām tikai 518 ir ieroču daļas vai munīcija. No tām 43 ir ieroču fragmenti un to detaļas, pārējās — munīcija (bultas, lodes, granātas, karteča u.c.). Kopumā ieroči un munīcija veido 18,7 % no visu atrasto senlietu daudzuma.²

Aplūkojamās priekšmetus hronoloģiski var sadalīt divās grupās. Pirmajā grupā iekļaujamas ieroču daļas un munīcija, kas izmantota vecās pils — Livonijas ordeņa nocietinājuma pastāvēšanas laikā (15. gs. vidus — 16. gs. beigas). Otrajā grupā ietveramas ieroču daļas un munīcija, kas lietota jaunās pils — Kurzemes hercogu rezidences pastāvēšanas laikā (16. gs. beigas — 18. gs. sākums).

Pēc lietošanas veida arheoloģiskajos izrakumos atrastos ieročus un munīciju var iedalīt aukstajos un šaujamo ieročos, kā arī aizsardzības apbruņojumā (bruņās). Lielākā daļa Bauskas pili atrasto senlietu pieder šaujamo ieroču kategorijai.

15.—16. GS. IEROČI

No visa apskatāmā ieroču klāsta uz Bauskas vecās pils pastāvēšanas laiku (15.—16. gs.) droši var attiecināt tikai loka un arbaleta bultu galu atradumus, kā arī arbaleta detaļu — t.s. riekstu.

Loka bultas. Atrasti divi dzelzs iedzītņa bultu gali. Abiem bultu galiem ir šķērsgrīzumā rombiska lapasveida smaile, iedzītņu gali abiem priekšmetiem nolauzti (1. att.: 3). Bultu gali atrasti slānī, kas, domājams, attiecināms uz vecās pils austrumu priekšpils pastāvēšanas periodu.³ Šāda veida bultu gali Latvijas teritorijā sākti izmantot jau vidējā dzelzs laikmetā.⁴ Tie lietoti arī vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos. Šādi bultu gali atrasti Latvijas viduslaiku mūra pilīs, kas izmantotas 13.—14. gs., piemēram,

Lielvārdes,⁵ Lokstenes⁶ un Altenes⁷ mūra pili izrakumos.

Loka bultu garums Rietumeiropā bija dažāds. 11. gs. bultu garums lielākoties nepārsniedza 70 cm, turpretī 15. gs. tas bieži vien sasniedza 110 cm.⁸ Mainījās arī loku garums. 13. gs. Francijā parasti izmantoja 130 cm garus lokus, bet angļu loku garums pārsniedza 200 cm.⁹

Rietumeiropā loku kā ieroci izmantoja gan kājnieki, gan jātnieki vēl 15. gadsimtā.¹⁰ Domājams, ka arī Latvijas teritorijā loks viduslaikos bija diezgan bieži sastopams ierocis. To varēja lietot gan vietējie iedzīvotāji, kas piedalījās Livonijas ordeņa karagājienos, gan arī algotņu vienības.

Arbalets. Par arbaleta izmantošanu pils aizstāvībā liecina šī ieroča detaļas — no kaula darināta arbaleta «rieksta» atradums. Tas ir neliels cilindriera priekšmets, kuram vienā pusē atrodas divi izvīrijumi loka stiegras noturēšanai, bet pretējā pusē izgrebta neliela iedobe, kurā ievietojās palaišanas sviras gals, kas noturēja stiegru uzvilktā stāvoklī. «Rieksta» centrā saglabājušās dzelzs ass paliekas (1. att.: 12). Šī arbaleta detaļa Bauskas pili atrasta slānī, kas datējams ar vecās pils austrumu priekšpils pastāvēšanas periodu (15. gs. beigas — 16. gs. sākums).¹¹

Senākais kaula «rieksts» Latvijas teritorijā atrasts Kokneses pilskalna 12. gs. slānī.¹² Tāds iegūts arī Tērvetes pilskalna 13. gs. slānī.¹³ Lielākā daļa minēto senlietu tomēr nāk no viduslaiku mūra pilīm (Cēsis,¹⁴ Turaida,¹⁵ Āraiši¹⁶).

Arbaleti vairākkārt pieminēti 13. gs. rakstītajos avotos kā vācu krustnešu ieroči.¹⁷ Zemgaļus kā arbaleta lietotājus piemin Atskaņu hronika, aprakstot cīņas pie Tērvetes 1271. gadā.¹⁸ Arbaleti ar bultām minēti arī 1442. g. Ventspils pils inventarizācijas aktā.¹⁹

Rietumeiropā arbalets sāka plaši izplatīties 10.—13. gs., neskatoties uz Romas pāvestu vairākkārtējiem aizliegumiem lietot šo ieroci cīņā starp kristiešiem.²⁰ 16. gs. arbaletu nomainīja daudz pilnvērtīgāks šaujamierocis — muskete.²¹ Vēlāk arbaletus reizēm izmantoja medībās.

Izrakumos Bauskas pilī atrasti 11 arbaleta bultu gali, kas pēc iekātojuma veida iedalāmi 2 grupās. Pie pirmās grupas pieder 3 uznavas, bet pie otrās — 8 iedzītņa bultu gali.

Uznavas bultu gali ir viena tipa — tiem ir šķērsgriezumā rombiska lapasveida smaile (1. att.: 4). Divi no minētajiem bultu galiem atrasti pils ārpusē pie vecās pils ziemeļu aizsarg sienas. Viens no tiem gulēja slānī, kas pēc monētām datējams ar 16. gs. vidu, bet otrs — slānī, kas datēts ar 16. gs. otro pusi. Trešais bultas gals atrasts, attīrot pagalma bruģi pils jaunākajā daļā. Līdzīgi arbaleta uznavas bultu gali atrasti arī citu Latvijas viduslaiku mūra piļu izrakumos — Alūksnē,²² Āraišos,²³ Cēsis²⁴ un Lielvārdē²⁵.

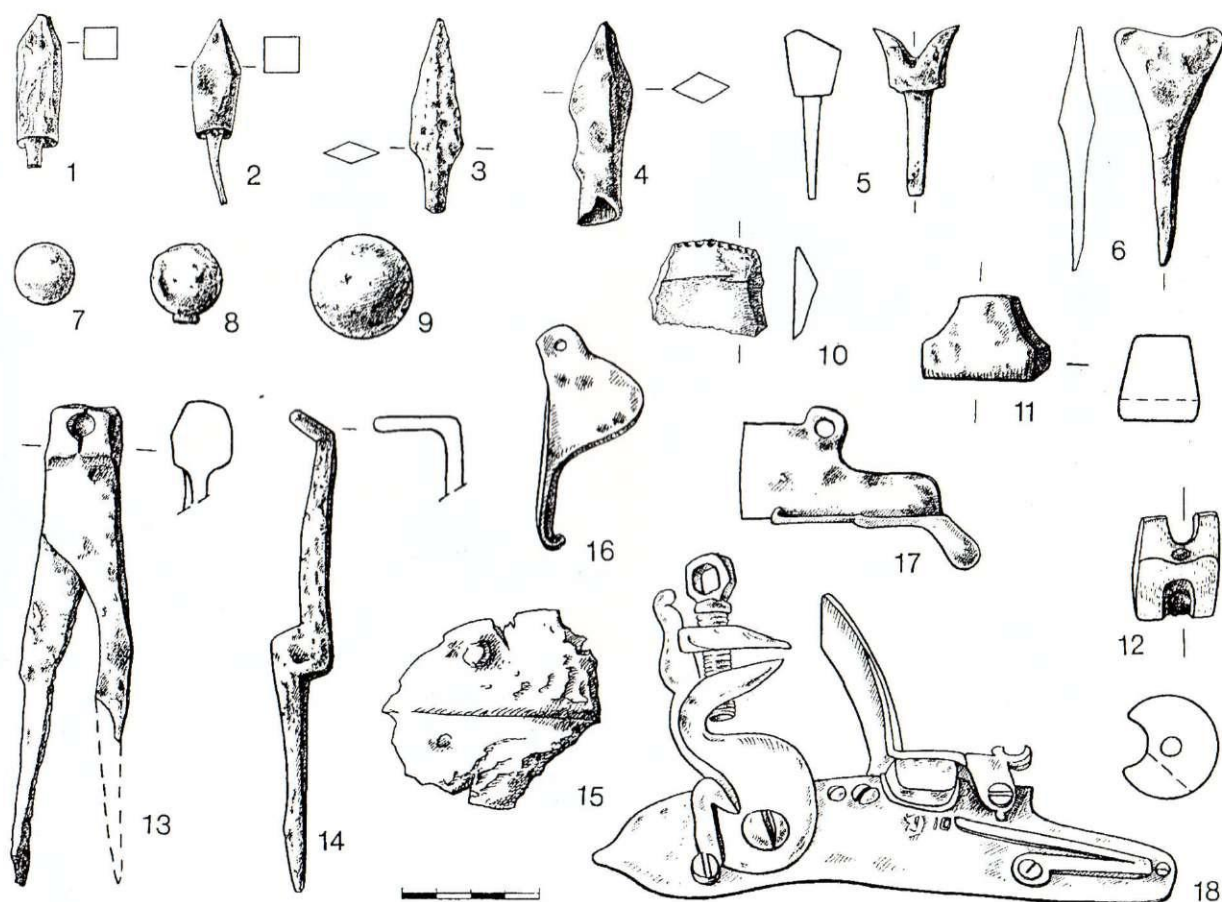
8 iedzītņa bultu galus pēc to lapas izveiduma var iedalīt 4 tipos. Pie pirmā tipa pieder 4 bultu gali ar bipiramidālu, šķērsgriezumā rombisku lapu un noapaļotām apakšējām šķautnēm (1. att.: 2). Divi šādi bultu gali atrasti aiz vecās pils ziemeļu sienas, viens no tiem konstatēts slānī, kas pēc monētām datējams ar 16. gs. otro pusi, otrs — ar 16. gs. beigām datējamā slānī. Pārējie divi bultu gali atrasti

pils otrā aizsarggrāvja aizbērumā, kas būtu datējams ar 17. gs. sākumu.²⁶ Šāda tipa bultu gali ir visplašāk izplatītie un Latvijā atrasti arī Āraišu,²⁷ Turaidas,²⁸ Dinaburgas²⁹ un Cēsu³⁰ mūra pilī.

Pie otrā tipa pieder 2 bultu gali ar piramidālu augšdaļu un apaļu apakšējo daļu (1. att.: 1). Viens no tiem atrasts aiz vecās pils ziemeļu sienas kārtā, kas pēc monētām datējama ar 16. gs. otro pusi, otrs bultas gals iegūts laukumā pie vecās pils pusapaļā torņa, slānī, ko varētu datēt ar vecās pils pastāvēšanas laiku (15.—16. gs.). Līdzīgi bultu gali atrasti Cēsu,³¹ Lielvārdes³² un Turaidas³³ mūra pilī.

Pie trešā tipa pieder bultas gals ar šķeltu galvas daļu (1. att.: 5). Tas iegūts jaunās pils izrakumos, slānī, kas datēts ar šai vietā kādreiz bijušās vecās pils austrumu priekšpils pastāvēšanas laiku.³⁴ Līdzīgs bultas gals ir atrasts Alūksnes pilī.³⁵

Pie ceturta tipa pieder bultas gals ar masīvu saplacinātu, augšdaļā paplašinātu smaili (1. att.: 6). Tas konstatēts pils otrā aizsarggrāvja aizpildījumā, kas datējams ar 17. gs. sā-

1. att. Bauskas pilī atrastās ieroču daļas un municija (zīmējusi D. Pjatkovska).

1, 2, 5, 6 — arbaleta iedzītņa bultu gali (VI 206: 898; 2654; 2742; 1692); 3 — loka iedzītņa bultas gals (VI 206: 336); 4 — arbaleta uznavas bultas gals (VI 206: 922); 7 — svina lodīte (VI 206: 2743); 8, 9 — dzelzs lodītes (VI 206: 2676; 2212); 10 — kramenīcas krams (VI 206: 1942); 11 — kartečas gabals (VI 206: 2473); 12 — arbaleta «rieksts» (VI 206: 22); 13 — ložu lejamās standziņas (VI 206: 2285); 14 — musketes mehānisma svira (VI 206: 2366); 15 — bruņu fragments (VI 206: 670); 16 — kramenīcas mēlīte (VI 206: 2196); 17 — musketes pulvera plauktiņa vāks (VI 206: 2200); 18 — kramenīcas mehānisms uz plāksnes (VI 206: 1483)

kumu.³⁶ Līdzīgu bultas galu Latvijas arheoloģiskajā materiālā pagaidām nav izdevies atrast. Šādas formas bultu galus Rietumeiropā 14.—15. gs. izmantoja medībās.³⁷

Arbaleta bultas garums un kāta resnums, kā arī bultas gala svars bija atkarīgs no arbaleta loka izgatavošanas materiāla un tā stiprības. Bultas šaušanas tālumu noteica pareizi izvēlēta smaguma centra izvietojums. Vieglākās bultas, kuru garums nepārsniedza 35 cm, parasti bija ar stabilizatoriem, t.s. apspalvojumu.³⁸

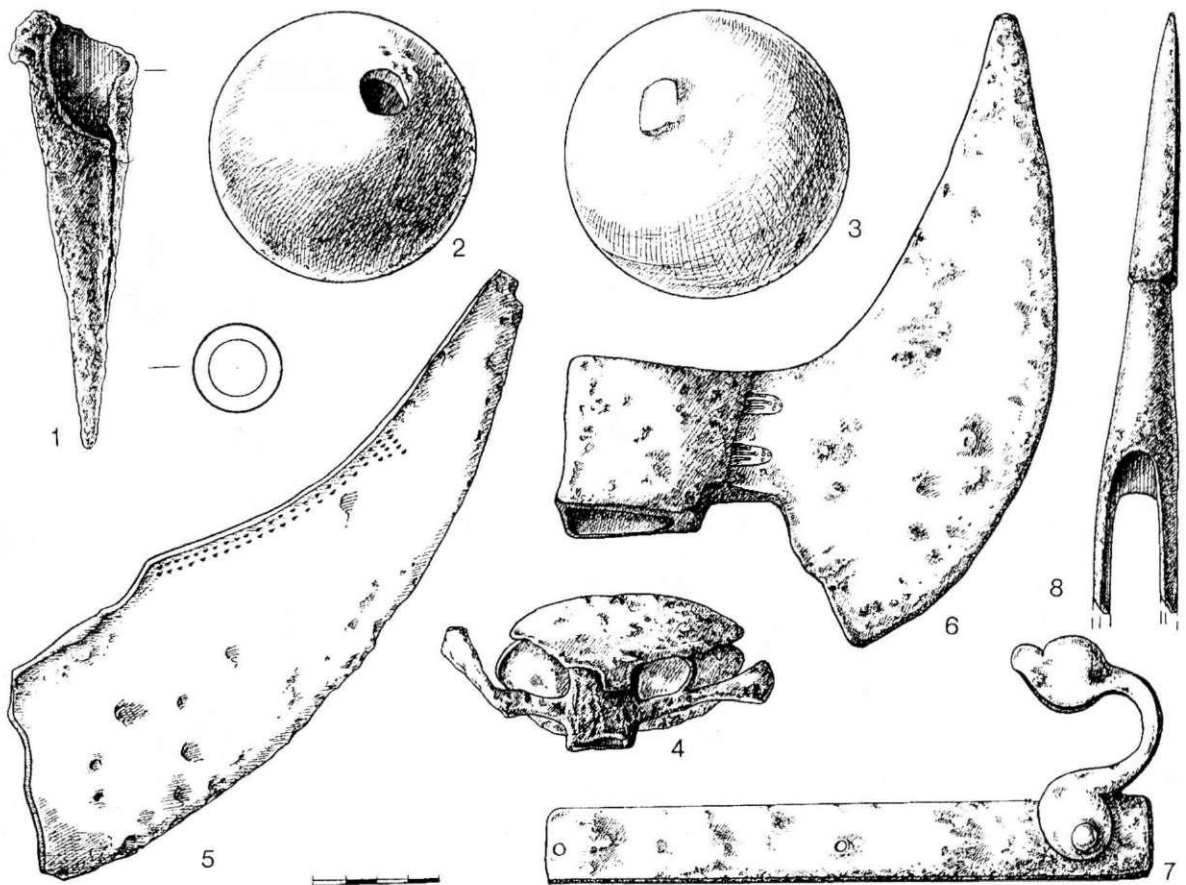
Nelielais izrakumos iegūtais senlietu skaits nedod pilnīgu priekšstatu par Bauskas vecās pils pastāvēšanas laikā lietotajiem ieročiem un municiju. Pagaidām nav izdevies atrast nevienu šaujamo detaļu vai fragmentu un municiju, kuru droši varētu datēt ar vecās pils pastāvēšanas laiku — 15.—16. gs. Par to, ka Livonijas ordeņa pilis jau 15. gs. vidū bijuši šaujamo krājumi, liecina Ventspils pils 1442. g. inventārs, kur blakus arbaletiem un bultām minētas 6 cietokšņa bises un pulveris.³⁹ Pati Bauskas pils būvēta 15. gs. vidū, piemērojot to jau šaujamo vajadzībām, par ko liecina daudzās šaujamlūkas pils torņu sienās.

17.—18. GS. SĀKUMA IEROČI

No šī laika perioda izrakumos atrasti gan aukstie, gan arī šaujamo ieroči. No aukstajiem ieročiem zināmi zobeni, piķu gali un cirvji.

Zobeni. Par pils iemītnieku lietotajiem zobeniem liecina to rokturu aizsargdzelžu fragmenti. Viens no tiem atrasts aiz vecās pils aizsargsienu, kārtā, kas pēc monētām datējama ar 17. gs. otro pusi. Senlieta pieder pie kurvjveida rokas aizsargu tipa. Tāda veida aizsargdzelži Rietumeiropā bija šauriem divasmeņu zobeniem, kuri galvenokārt bija domāti bruņu vai apģērba caurduršanai. Minētā tipa zobeni sāka parādīties 16. gs.,⁴⁰ un tos plaši izmantoja 17. un 18. gs. gan kavalērijā, gan kājnieku karaspēkā. Šādi zobeni minēti arī Bauskas pils 1705. g. ieroču un karamateriālu sarakstā.⁴¹

Otra senlieta, kas atrasta vecās pils vidusdaļā, pieder pie zobenu aizsargdzelžiem, kurus dēvē par rapieru jeb zvanveida rokas aizsargiem (2. att.: 4). Šāda tipa rokas aizsargi bija raksturīgi rapieriem — zobeniem ar šauru divasmeņu, bet bieži vien trīsasmeņu vai četrasmeņu šķeltni. Bauskas pilī rapiera rokas aizsargs atrasts slānī, kas pēc monētām datējams ar

2. att. Bauskas pili atrastās ieroču daļas un municija (zīmējusi D. Pjatkovska).

1 — piķa lejasdaļas apkalums (VI 206: 2390); 2 — lielgabala granāta (VI 206: 1860); 3 — lielgabala lode (VI 206: 1827); 4 — rapiera rokas aizsargs (VI 206: 1151); 5 — helebardes (?) cirvja asmens fragments (VI 206: 2655); 6 — āvas tipa cirvis (VI 206: 2498); 7 — musketes mehānisms uz plāksnes (VI 206: 2354); 8 — piķa uznavas gals ar kāta pagarinājumiem (VI 206: 2347)

17. gs. otro pusi. Rapieri, tāpat kā šaurie divasmeņu zobeni, Eiropā bija plaši izplatīti 17. gs. un 18. gs. galvenokārt kā duelantu un reprezentācijas ierocis. Zobena rokturu fragmenti Latvijā atrasti Valmieras,⁴² Alūksnes⁴³ un Salaspils⁴⁴ mūra piļu izrakumos.

Piķi. Izrakumu laukumos pie vecās pils dienvidu sienas atrastas 2 senlietas, kas kalpojušas kā piķu dzelzs daļas. Laukumā pie lielā pusapaļā torņa dienvidu sienas atrasts uzmaņas piķa gals. Tam ir neliela piramidāla, šķēsgriezumā kvadrātiska smaile. Piķa gala lejasdaļā atradās 2 uzmaņas pagarinātāji, kas atrašanās brīdī bija pieliekti smailei (2. att.: 8). Uzmaņas pagarinātāji kalpojuši piķa gala nostiprināšanai uz koka kāta. Senlieta atrasta slāni, kas pēc monētām datējams ar 17. gs. otro pusi. Laukumā pie vecās pils dienvidu torņa atrasts piķa lejasdaļas apkalums (2. att.: 1). Tas iegūts kārtā, kas pēc monētām datējama ar 17. gs. otro pusi. Piķa gali un lejasdaļu apkalumi Latvijā atrasti arī Kokneses pils pagalmā,⁴⁵ bet lejasdaļu apkalumi — Sēlpilī⁴⁶ un Alūksnē⁴⁷. Līdzās rokas šaujāmieročiem piķis bija viens no pazīstamākajiem ieročiem Rietumeiropas valstu armiju kājnieku bruņojumā, sākot ar 16. gadsimtu.⁴⁸ Pilnveidojoties šaujāmieročiem, 17. gs. beigās — 18. gs. sākumā lielākajā daļā Rietumeiropas valstu armijās piķus izņēma no apgrozības.⁴⁹ Piķi kā ieroču veids minēti visos apzinātajos 17. gs. vidus un 18. gs. sākuma Bauskas pils ieroču un municijas sarakstos.

Cirvji. Izrakumos Bauskas pils otrā aizsarggrāvja aizpildījumā atrada cirvi ar plānu asmeni, pietu un divām, iespējams, firmas zīmēm uz tā (2. att.: 6). Senlieta atrasta kārtā, kas varētu būt datēta ar 17. gs. vidu. Šis tuvciņas ierocis pieskaitāms pie āvas tipa cirvjiem. Šiem cirvjiem bija pusmēness formā liekts asmens. Šādi cirvji Ziemeļeiropas valstu un Krievijas armijas apbruņojumā ieviešas, sākot ar 15. gs. beigām.⁵⁰ 16.—17. gs. āvas tipa kaujas cirvis atradās krievu strēļu apbruņojumā un kalpoja arī par muskešu balstu.⁵¹ Latvijā līdzīgs cirvis atrasts Salaspils Zviedru skanstis izrakumos.⁵²

Bauskas izrakumos pie vecās pils pusapaļā torņa atrasts kāda ieroča liekts asmens fragments (2. att.: 5). Senlietai trūka pieta daļas, un tāpēc to var pieskaitīt vairākiem ieroču veidiem. Iespējams, ka tā ir iepriekš apskatīto āvas tipa cirvju asmens daļa vai arī citas auksto ieroču kategorijas — helebardes asmens daļa. Šiem ieročiem, kurus parasti piestiprināja garā kātā un kuriem galā bija helebarde — cirvja asmens un šķēpa apvienojums, bija gan dažādas formas, gan lieluma cirvja asmens, gan dažāda garuma vai formas šķēpa vai piķa asmens. Šāds ierocis Rietumeiropā plašāk ieviesās 16. gs., lai gan vairākās valstīs, piemēram, Vācijā, Šveicē un Itālijā, bija zināms jau agrāk.⁵³ Līdz 17. gs. vidum helebardes izmantoja galvenokārt kā kājnieku ieročus, bet no 18. gs. sākuma tās pārvērtās par ceremoniju ieročiem un virsnieku un apakšvirsnieku atšķirības

zīmēm. Bauskas pilī iespējamās helebardes cirvja asmens daļa atrasta slāni, kas pēc monētām datējams ar 17. gs. vidu. Helebardes, gan ar citādāku cirvja asmeni, atrastas Kokneses pils izrakumos.⁵⁴ 1660. gada Bauskas pils ieroču un municijas nodošanas aktā ir minēti ieroči, kurus varētu identificēt kā helebardes.⁵⁵

Lielgabali. Bauskas pilī atrasti 5 lielgabalu fragmenti un 1 lielgabalā čemura lode. Visas lielgabalu daļas gatavotas no čuguna. Senlietas atrastas tik tālu cita no citas, ka jāšaubās, vai tās ir no viena lielgabala. Lielgabalu fragmenti iegūti slāņos, kas datējami ar 17. gs. vidu vai otro pusi.

No čuguna lietie lielgabali Eiropā parādījās jau 15. gadsimtā. Pirmais čuguna lielgabals atlicis Silēzijā 1431. gadā.⁵⁶ Ir zināms, ka 17. gs. smagos čuguna lielgabalus izmantoja galvenokārt cietokšņa artilērijā, bet vieglākos bronzas lielgabalus — lauka vai aplenkuma artilērijā.⁵⁷ Liels daudzums bronzas lielgabala fragmentu atrasts Alūksnes pilī.⁵⁸

Lielgabali minēti Bauskas pils 1660. g. ieroču un municijas nodošanas sarakstā⁵⁹ un 1705. g. ieroču un karamateriālu sarakstā.⁶⁰

Izplatītākā lielgabalu municija bija dažāda kalibra lielgabala lodes un granātas. Tās atrastas arī Bauskas pilī.⁶¹

Ievērojamu vietu skaita ziņā pilī atrastajā municijā ieņem 50 dzelzs lodītes, kuru diametrs svārstās no 2,7 līdz 3,8 cm (1. att.: 9). Pēc diametra tās iedalāmas divās grupās: 42 lodītes ar diametru 2,7—3,1 cm un 8 lodītes ar diametru 3,7—3,8 cm. Šādas lodītes iegūtas izrakumos visā pils teritorijā kā atsevišķi atradumi.⁶² Lielākā daļa lodīšu atrasta izrakumu laukuma virsējās kārtās, kas datētas ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu.

Sākotnēji bija grūtības noteikt, pie kādas šaujāmieroču grupas municijas pieskaitāmas šīs lodītes. Aplūkojot 1697. g. Rīgas kroņa artilērijas arsenāla inventāru, uzmanību piesaista lielgabalu municijas veids, kas sarakstā minēts kā apaļas krošu lodes (*runde Schrotkugeln*), kuras pēc to svara bija kalibrētas lotēs.⁶³ Izdarot ne visai sarežģītus aprēķinus, par pamatu ņemot zviedru metālu mārčiņu (*markpund*; 0,34 kg), noskaidrojās, ka Bauskas pilī atrastās dzelzs lodītes iekļaujas minētās municijas kalibrējumā no 6 līdz 24 lotēm. Kā viens no lodīšu izmantošanas veidiem tajā pašā inventārā ir minēts tāds municijas veids kā «ķekaru krusa» (*Traubenhagel*).⁶⁴ Pēterburgas artilērijas muzeja lielgabalu municijas katalogā aprakstīta tāda lielgabalu municija kā sictā kartēča (картеч вязанная). Aprakstam klāt pievienotajā attēlā redzams koka paliknis ar dzelzs stieni vidū, kuram ar stieplu sietu piestiprinātas neliela izmēra čuguna lodes,⁶⁵ kas pēc izskata atgādina vīnogu ķekaru. Tāds artilērijas municijas veids minēts 1705. g. Jelgavas pils un apkārtnes ieroču un municijas sarakstā.⁶⁶

Bauskas pils izrakumos atrastas arī 48 dzelzs lodītes, kuru diametrs ir no 1,1 līdz 2,2 cm

(1. att.: 8). Pie dažām no tām ir arī dzelzs stieniņu paliekas. Tās iegūtas dažādās pils vietās, bet 24 no tām konstatētas izrakumos virs jaunās pils pagalma bruģa.

Lielgabalu skrotis ietvertas kā 1650. un 1652. g. Bauskas pils inventāros,⁶⁷ tā arī 1660. g.⁶⁸ un 1705. g.⁶⁹ ieroču un municijas sarakstos. Cirstās skrotis minētas arī 1705. g. sarakstā.⁷⁰ Lielgabalu skrotis noteikti atrastas lielākajā daļā Latvijas viduslaiku piļu, tomēr ziņas par šādas municijas esamību pieejamajā literatūrā nav izdevies atrast, jo lielākās skrotis droši vien uzskatītas par lielgabalu lodēm, bet mazākās pieskaitītas pie rokas šaujamo ieroču municijas.

Spriežot pēc pili atrastajiem 244 karteču gabaliem, šāda tipa municija 17. gs. lielgabaliem tikusi plaši izmantota. Kartečas gabali veidoti no čuguna nošķeltas četrstūra piramīdas veidā. To vidējie izmēri ir 2,5x2,0x1,5 cm (1. att.: 11). Karteču gabali atrasti gandrīz visā pils teritorijā gan kā atsevišķi atradumi, gan kā kopatrādumi. Vairākums kartečas gabalu konstatēts slāņos, kas datēti ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu.

Šaušanai ar dažāda veida karteču, sākot ar 16. gs., lietoja haubices.⁷¹ Sākotnēji kartečas ievietoja pītos grozos, bet no 17. gs. audekla maisos.⁷² 1705. g. ieroču un municijas sarakstā Bauskas pili ir minētas 5 dažādu kalibru kartečas un 6 dažādu kalibru ātršaujamās kartečas.⁷³

Droši vien Bauskā atrastajiem līdzīgi karteču gabali konstatēti arī citās Latvijas viduslaiku mūra pilīs, kur veikti arheoloģiskie izrakumi. Diemžēl Latvijas arheoloģiskajā literatūrā tie nav pieminēti.

Rokas šaujamieročus starp atradumiem raksturo 23 priekšmeti, kas ir atsevišķas šo ieroču mehānismu daļas. Visas šīs senlietas var sadalīt 2 grupās. Pie pirmās grupas pieder musketes sastāvdaļas, pie otrās grupas — mehānismi un to daļas, kas varētu būt no kramenīcām un pistolēm. Pirmajā grupā ietverams 1 musketes mehānisms, 2 muskešu gaiļi, 11 musketes mehānisma sviru fragmenti un 3 pulvera plauktiņu vāki. Musketes mehānisms sastāv no šauras taisnstūrveida plāksnes, kurā vienā pusē piestiprināts gailis, bet otrā pusē samānāmas kāda mehānisma sastāvdaļas (atsperes?) paliekas (2. att.: 7). Musketes mehānisms atradies pie šautenes stobra resgaļa tā labajā pusē. Spriežot pēc gaiļa stāvokļa, tas šāviena brīdī varēja pārvietoties virzienā uz laides pusi. Šāds gaiļa kustības virziens bija raksturīgs musketēm, kuras lietoja galvenokārt Rietumeiropas valstīs.⁷⁴ Mehānisms atrasts laukumā pie vecās pils lielā pusapaļā torņa, kur 17. gs. vidus pils inventāros minēta kazarma.⁷⁵

Musketes aizdedzes mehānisma gaiļi kalpojuši degļa iestiprināšanai. Bauskas pili viens no tiem atrasts jaunās pils dienvidu korpusa atejas bedrē, kur kultūrslānis veidojies ilgstošā laikā periodā, otrs iegūts pie vecās pils dienvidu torņa kārtā, kas pēc monētām datējama ar

17. gs. vidu. Muskešu gaiļi Latvijā atrasti arī Alūksnes⁷⁶ un Āraišu⁷⁷ pili.

Bauskas pili atrastie muskešu mehānisma sviru fragmenti ir dažāda garuma (1. att.: 14). Šo sviru viens gals atradās musketes mehānismā, otro galu, kas bija izvirzīts uz āru zem stobra, pārvietoja karavīra pirksti šāviena brīdī. Šāds mehānisms bija diezgan vienkāršs un droši vien kalpoja visai ilgi. Muskešu sviru fragmenti Bauskas pili atrasti slāņos, kas datēti ar 17. gs. vidu un otro pusi.

Pulvera plauktiņu vākus izmantoja, lai nosegtu uz šī plauktiņa esošo šaujampulveri, tādējādi aizsargājot to no samitrināšanās un nobiršanas (1. att.: 17). Vāciņam vienā stūrī ir riņķītis ar caurumu, caur kuru vāciņš ar skrūvi pieskrūvēts pie pulvera plaukta, pretējā stūrī ir neliels rokturītis plauktiņa pārvietošanai. Bauskas pili 2 plauktiņu vāciņi atrasti izrakumos aiz vecās pils ziemeļu sienas, viens — netālu no vecās pils dienvidu sienas, slāņos, kas datēti ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu. Rietumeiropā pulvera plauktiņu vāciņi degļu šautenēm parādās ap 1530. gadu.⁷⁸

Smagās musketes tēmējot bija grūti noturēt rokās. Tādēļ izveidoja atbalstu, kuru ar smailo galu šaušanas laikā iedūra zemē un uz augšdaļā izveidota dakšveida paplašinājuma uzlika musketi. 2 muskešu balstu augšdaļu fragmenti atrasti izrakumos aiz vecās pils ziemeļu sienas, slāņos, kas datēti ar 17. gs. otro pusi. Muskete kā ieroču veids Rietumeiropas valstīs sāka izplatīties 16. gs. pirmajā pusē no Spānijas. Krievijā degļa šautenes parādījās tikai 16. gs. beigās.⁷⁹ 1624. gadā zviedru armijā ieviesa jauna parauga musketes, kas bija vieglākas par iepriekšējām un kurām nebija nepieciešams izmantot atbalstu. 17. gs. vidū, ieviešoties vieglajiem ieročiem, musketes atbalstu dakšas izzuda arī pārējās Eiropas valstīs.⁸⁰

Musketes kā ieroči minētas visos apzinātajos Bauskas pils inventāros un ieroču un municijas sarakstos.

17. gs. beigās Francijas un Anglijas armijā musketes nomainīja jauns rokas šaujamieroču veids — šautene ar krama aizslēgu jeb kramenīca.⁸¹ 18. gs. sākumā vienota parauga kramenīca uzņemta arī Krievijas armijas apbruņojumā.⁸² Arī pārējo Eiropas valstu armijās šajā laikā kramenīcas nomainīja musketes.

Arheoloģiskajos izrakumos Bauskas pili atrasts 1 kramenīcas mehānisms un 5 mehānismu sastāvdaļas. Kramenīcas mehānisms sastāv no sarežģītas formas plāksnes, kuras priekšpusē labajā pusē piestiprināta atspere, vidusdaļā augšpusē atrodas pulvera plauktiņš ar šķiltavu un kreisajā pusē — gailis, kuram augšdaļā ir spaiļes krama nostiprināšanai (1. att.: 18). Tas, ka pulvera plauktiņa vāciņš apvienots vienā blokā ar šķiltavu, kā arī gaiļa raksturīgā forma liecina par to, ka atrastais mehānisms ir pieskaitāms pie franču jeb baterijas tipa krama

aizdedzes mehānismiem. Šādi mehānismi pirmo reizi parādījās Francijā 17. gs. sākumā.⁸³ Sākot ar 17. gs. otro pusi, ar šāda veida mehānismiem bija apgādāta lielākā daļa Eiropas valstu armijas šauteņu.⁸⁴ Bauskas pili atrastajam mehānismam gailā lejasdaļā cieši blakus atrodas vēl kāda detaļa, kas notur to uzvilktā stāvoklī, — tas varētu būt sava veida drošinātājs. Bauskas mehānismam otrajā pusē ir redzami dažu detaļu fragmenti, kuri to sliktās saglabātības pakāpes dēļ ir grūti atšifrējami. Bauskas pili kramenīcas mehānisms atrasts virs otrā aizsarggrāvja aizbēruma slānī, kas datējams ar 18. gs. sākumu. Pie vecās pils lielā pusapaļā torņa dienvidu sienas atrasta kāda smalka mehānisma sastāvdaļa, kas varētu būt no kādas kramenīcas vai citas šautenes. Tā iegūta slānī, kas pēc monētām datējams ar 17. gs. otro pusi. Izrakumos vecajā pils daļā ir konstatētas 4 šautenes mēlītes. Tās ir nelielas plāksnītes ar noapaļotu sašaurinātu augšdaļu, kurā atrodas urbums detaļas piestiprināšanai uz ass jeb skrūves, lejasdaļa ir ļoti saplacināta, ar nedaudz saliektu apakšdaļu (1. att.: 16). Mēlītes atšķiras cita no citas pēc izmēriem, tāpēc iespējams, ka tās bijušas dažādu kramenīcu, rata aizdedzes mehānisma šauteņu vai pistoļu mehānismu sastāvdaļas. Mēlītes atrastas slāņos, kas datēti ar 17. gs. vidu vai otro pusi. Mēlītes kā šauteņu mehānismu sastāvdaļa ir novērojamas jau uzlabotajiem degļu aizdedzes mehānismiem.⁸⁵

Šautenes ar krama aizdedzes mehānismu ir minētas Bauskas pils 1705. g. ieroču un munīcijas sarakstā.⁸⁶ Muskešu un kramenīcu mehānismu sastāvdaļas atrastas lielākajā daļā pētīto Latvijas viduslaiku mūra pili, to skaitā Cēsīs,⁸⁷ Turaidā,⁸⁸ Āraišos⁸⁹ un Alūksnē⁹⁰.

Kramenīcu un pistoļu nepieciešama sastāvdaļa ir krami. Izrakumos atrasti 50 kramenīcu krami. Tiem ir vienādmalu trapeces forma, dažām pat tā ir tuvu kvadrātam (1. att.: 10). Mēģinot sistematizēt šo senlietu grupu pēc izmēriem, nekādas būtiskas nodalītas grupas neizdevās konstatēt. Kramu garums ir no 1,9 līdz 3,9 cm, platumu — no 1,6 līdz 3,3 cm. Var tikai pieņemt, ka mazāka izmēra krami izmantoti rata aizdedzes un krama aizdedzes mehānisma pistoļēs, lielākie — kramenīcās. Ar labas kvalitātes kramiem varēja izdarīt līdz 50 šāvieniem.⁹¹ Lielākā to daļa gatavota no tumši pelēka krama. Vietām Bauskas pils izrakumos atrod arī krama nuklejus vai atšķīlas kā kramu izejmateriālu vai ražošanas atlikumus. 19 krami ir konstatēti jaunās pils dienvidu korpusa 1. telpā, 11 krami — tā paša korpusa 6. telpā, 6 — 4. telpā, pārējās atradumu vietās kramu skaits nepārsniedz 3. Minētajās telpās apskatāmie priekšmeti iegūti nevis kā kopatradumi, bet gan kā atsevišķi eksemplāri visā telpas platībā. Var tikai pieņemt, ka šajās telpās kādu brīdi ir atradušās ieroču novietnes vai arī apmetušies karavīri. Krama gabali atrasti slāņos, kas pēc monētām

datējami ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu. Kramenīcu vai pistoļu krami droši vien ir atrasti gandrīz visās pētītajās Latvijas viduslaiku mūra pilīs, bet diemžēl ne referātu tēzēs, ne atskaišu materiālos autori nav tos īpaši izdalījuši. Ir vienīgi zināms, ka kramenīcu krami iegūti izrakumos Sēlpils mūra pili.⁹²

Kājnieku šaujmicročus raksturo arī atrastās 102 svina lodītes (1. att.: 7). Tās konstatētas visās pētītajās pils vietās. Daudz lodīšu iegūts jaunās pils dienvidu korpusa 1. telpā — 19, tā paša korpusa 6. telpā — 13, jaunās pils vārtu vietā — 16. 11 lodītes atrastas izrakumos vecās pils vidusdaļā. Visvairāk lodīšu — 22 atrasts aiz vecās pils ziemeļu sienas, kur kultūrslānis veidojies, izgāzot pa pils logiem pārbūvju vai remontu laikā radušos būvgružus. Svina lodīšu diametrs svārstās no 1,0 līdz 2,3 cm. Tās sadalās 17 dažādos kalibros. Piecas un vairāk vienāda kalibra lodītes ir atrastas no 9 kalibriem. Sadalījums pēc lodīšu diametra ir šāds: 1,1 cm — 9; 1,2 cm — 5; 1,4 cm — 5; 1,5 cm — 12; 1,6 cm — 11; 1,7 cm — 7; 1,8 cm — 14; 1,85 cm — 6; 1,9 cm — 19 lodītes. Muskešu kalibri dažādās Eiropas valstīs 16. gs. bija 2,0 — 2,3 cm, muskešu un kramenīcu kalibri 17. gs. — 1,8—2,0 cm.⁹³ Pistoļu kalibri apskatāmajā laika periodā svārstījās no 1,1 līdz 1,4 cm.⁹⁴ Karabiņu kalibri, domājams, bija no 1,5 līdz 1,7 cm. Bauskas pili atrasto ložu kalibri pēc ieroču veidiem sadalāmi šādi: pistoles — 5 kalibri; karabīnes — 5 kalibri; šautenes, musketes, kramenīcas — 7 kalibri. Izdarot šādu klasifikāciju, nav ņemtas vērā medību šautenes, kuru kalibrs apskatāmajā laika periodā svārstījās no 0,7 līdz 1,7 cm.⁹⁵ Bet domājams, ka šāds ieroču veids Bauskas pili kā cietoksnī bija maz sastopams un to šoreiz varētu neņemt arī vērā.

Muskešu lodes minētas visos apzinātajos Bauskas pils inventāros un ieroču un munīcijas sarakstos, karabiņu un pistoļu lodes — tikai 1705. g. sarakstā.⁹⁶ Svina lodītes atrastas lielākajā daļā pētīto Latvijas viduslaiku mūra pili, to skaitā Koknesē,⁹⁷ Valmierā,⁹⁸ Dobelē,⁹⁹ Salaspilī¹⁰⁰.

Svina lodīšu izgatavošanu raksturo 4 daļēji saglabājušās ložu lejamās standziņas (1. att.: 13). Standziņu rokturiem pretējā galā atrodas divdaļīga lodīšu lejamā forma. Formiņu ārējo platumu bija iespējams izmērīt 3 senlietām: 1,8; 2,0; 2,1 cm. Tātad lodītes, kuras varēja atliet ar šīm standziņām, bija vismaz par 2 mm diametrā mazākas (1,6, 1,8 un 1,9 cm). Lodītes ar šādiem diametriem ir konstatētas izrakumos Bauskas pili. Ložu formiņai virspusē ir piltuve. Ielietajam izkausētajam metālam sastingstot, šajā piltuvītē pie lodītes veidojās t.s. lējuma austiņa. Izrakumos Bauskā ir atrastas 4 svina lodītes ar «lējuma austiņu», 3 no tām diametrs ir 1,6 cm, tātad iespējams, ka tās atlietas ar atrastajām vai arī līdzīgām standziņām. Apskatāmās senlietas Bauskas pili ir konstatētas slāņos, kas pēc

monētām datējami ar 17. gs. vidu vai otro pusi. Ložu lejamās standziņas atrastas arī izrakumos Valmieras,¹⁰¹ Ventspils,¹⁰² Alūksnes,¹⁰³ Turaidas,¹⁰⁴ Cēsu¹⁰⁵ un citās viduslaiku pilīs.

Karavīru krūšu aizsardzībai vēl 17. gs. plaši lietoja bruņas. Bauskā atrasts 21 bruņu fragments. Tie visi atrasti laukumā aiz vecās pils ziemeļu sienas, kur kultūrslānis veidojies, izņemot arī pils pārbūvju vai remontu laikā radušos būvgružus. 2 bruņu fragmenti reģistrēti kā atsevišķi atradumi, pārējie — kā trīs kopatrādumi. Visiem bruņu fragmentiem ir vairāk vai mazāk liekta virsma, atsevišķiem fragmentiem virsma ir saliekta un veido platu lēņi (1. att.: 15). Fragmenti pēc izmēriem ir nelieli, to malas ir robainas un nelīdzenas. Domājams, ka tie ir kādas lielākas bruņu daļas atliekas. Bruņu fragmenti atrasti slāņos, kas pēc monētām datējami ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu. 17. gs. sākumā un vidus militārajās konfliktos bruņas Eiropā vēl izmantoja smagā kavalērija, no kājnie-

kiem bruņas parasti bija tērpti pīkneši.¹⁰⁶ Tās parasti sastāvēja no krūšu un muguras bruņām, kurām bija nelieli plecu aizsargi un dažreiz arī lejasdaļā atradās dzelzs plāksnes, kas daļēji aizsargāja kājas.

1705. g. Bauskas pils ieroču un munīcijas sarakstā ir minētas bruņu priekšas (krūšu bruņas).¹⁰⁷ Šādas bruņas 17. gs. pirmajā pusē izmantoja kājnieki.¹⁰⁸

Dažādu tipu bruņu fragmenti atrasti Cēsu,¹⁰⁹ Āraišu,¹¹⁰ Turaidas¹¹¹ un Alūksnes¹¹² mūra pilī.

Pabeidzot Bauskas pili atrasto ieroču un munīcijas raksturojumu, varam secināt, ka, neskatoties uz senlietu daudzveidību, apskatāmajā laika periodā vērojama auksto ieroču skaita samazināšanās un šaujamieroču skaita palielināšanās. Šaujamieroču grupā novērojama pāreja no musketēm uz kramenicām 18. gs. sākumā. Tādas pašas tendences ir raksturīgas ieroču attīstībai Rietumeiropā un Viduseiropā apskatāmajā laika periodā.

PARINDES

¹ Izrakumus vadījis *Dr. habil. hist. A. Caune*. No 1982. gada Bauskas pils izrakumos strādājis raksta autors.

² Šeit norādītais skaitlis ir senlietu grāmatā minēto inventāra vienību skaits, kas nesakrīt ar dabā apskatīto senlietu kopskaiti, jo vairāki granātu fragmenti, karteču gabali, kā arī bruņu fragmenti ir reģistrēti gan kā atsevišķi, gan kā grupveida atradumi.

³ *Bebre V., Caune A.* Izrakumi Bauskas pilsdrupās un arheoloģisko pieminekļu pārbaude Bauskas rajonā // ASM 1979. — Rīga, 1980. — 34. lpp.

⁴ LA. — 157. lpp.

⁵ *Zariņa A.* Izrakumi Lielvārdē 1976. g. // ASM 1976. — Rīga, 1977. — 79. lpp.

⁶ *Mugurēvičs Ē.* Olinķalna un Lokstenes pilsnovadi. — Rīga, 1977. — 80. lpp.

⁷ *Graudonis J.* Altene // AE. — Rīga, 1983. — 14. laid. — 76. lpp.

⁸ *Бехайм В.* Энциклопедия оружия. — Санкт-Петербург, 1995. — С. 285.

⁹ Turpat. — 281. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ *Caune A.* Izrakumi Jaunsaules Siliņu kapulaukā un Bauskas pilsdrupās // ASM 1976. — Rīga, 1977. — 28. lpp.

¹² *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. g. // RT 1965. — Rīga, 1966. — 25. lpp.

¹³ LA. — 244. lpp.

¹⁴ *Apala Z.* Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 6. lpp.

¹⁵ *Graudonis J., Ciglis J.* Pētījumi Turaidas pilī // ASM 1988 un 1989. — Rīga, 1990. — 92. lpp.

¹⁶ *Apals J.* Āraišu mūra pils izpēte // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 14. lpp.

¹⁷ *Indriķa Livonijas hronika.* — X nod. — 8. §.

¹⁸ *Atskaņu hronika.* — 8635.—8699. r.

¹⁹ UB. — Bd IX. — N 804.

²⁰ *История военного искусства.* — Москва, 1944. — Т. 2. — С. 170.

²¹ Turpat. — 605. lpp.

²² *Atgāzis M.* Pētījumi Alūksnes pilī // ASM 1980 un 1981. — Rīga, 1982. — 31. lpp.

²³ *Apals J.* Āraišu ekspedīcijas darbs // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 18. lpp.

²⁴ *Apala Z.* Arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupas 1975. g. // ASM 1975. — Rīga, 1976. — 5. lpp.

²⁵ *Zariņa A.* Izrakumi Lielvārdē 1976. g. — 79. lpp.

²⁶ *Grūbe J.* Pētījumu rezultāti Bauskas jaunās pils starpvaļņu rajonā // ASM 1992 un 1993. — Rīga, 1994. — 63. lpp.

²⁷ *Apals J.* Izrakumi Āraišu mūra pilī un priekšpili // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 21. lpp.

²⁸ *Graudonis J.* Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 80. lpp.

²⁹ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Dinaburgas pilsētiņā // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 73. lpp.

³⁰ *Apala Z.* Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. g. // ASM 1979. — Rīga, 1980. — 4. lpp.

³¹ *Apala Z.* Arheoloģiskie izrakumi Cēsu viduslaiku pilī // ASM 1992 un 1993. — Rīga, 1994. — 6. lpp.

³² *Urtāns J.* Pētījumi Lielvārdes pilī // ASM 1986 un 1987. — Rīga, 1988. — 137. lpp.

³³ *Graudonis J.* Turaidas pils arheoloģiskā izpēte // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 73. lpp.

³⁴ *Caune A., Grūbe J.* Bauskas pils izrakumu rezultāti // ASM 1984 un 1985. — Rīga, 1986. — 53. lpp.

³⁵ *Atgāzis M.* Pētījumi Alūksnes pilī. — 31. lpp.

³⁶ *Grūbe J.* Pētījumu rezultāti Bauskas jaunās pils starpvaļņu rajonā. — 63. lpp.

³⁷ *Винклер И.* Оружие. — Москва, 1992. — С. 110.

³⁸ *Бехайм В.* Энциклопедия оружия. — С. 302.

³⁹ UB. — Bd IX. — N 804.

⁴⁰ *Müller H., Kölling H.* Europäische Hieb- und Stichwaffen. — Berlin, 1981. — S. 69.

⁴¹ Архив Артиллерийского исторического музея (turpmāk ААИМ), ф. 2, оп. 1, д. 4, С. 560—566.

- ⁴² Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 32. lpp.
- ⁴³ Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī un Spieķu senkapos // ASM 1979. — Rīga, 1980. — 20. lpp.
- ⁴⁴ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspīlī 1969. g. // RT 1969. — Rīga, 1970. — 61. lpp.
- ⁴⁵ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. g. // RT 1964. — Rīga, 1965. — 19. lpp.
- ⁴⁶ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — Rīga, 1980. — 74. lpp.
- ⁴⁷ Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī un Spieķu senkapos. — 20. lpp.
- ⁴⁸ История военного дела. — Москва, 1994. — Т. 2. — С. 605.
- ⁴⁹ Turpat. — 3. sēj. — 491. lpp.
- ⁵⁰ Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII—XV вв. — Ленинград, 1976. — С. 23.
- ⁵¹ Денисова М. М. и др. Русское оружие. — Москва, 1953. — С. 43.
- ⁵² Stubavs A. Izrakumi Salaspīlī 1974. g. // ASM 1974. — Rīga, 1975. — 73. lpp.
- ⁵³ Винклер П. Оружие. — С. 177.
- ⁵⁴ Ruša M. Izrakumi Kokneses pīlī // ASM 1992 un 1993. — Rīga, 1994. — 86. lpp.
- ⁵⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 554. f., 3. apr., 762. l., 3. lp.
- ⁵⁶ Козловский Д. Е. История материальной части артиллерии. — Москва, 1946. — С. 57.
- ⁵⁷ Turpat. — 62. lpp.
- ⁵⁸ Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 20. lpp.
- ⁵⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 726. l., 1. lpp.
- ⁶⁰ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁶¹ Par lielgabalu lodēm un granātām sk.: Grūbe J. Bauskas pils 17. gs. un 18. gs. sākuma lielgabalu lodes // AE. — Rīga, 1994. — 17. laid. — 67., 68. lpp.
- ⁶² 1996. g. izrakumos pils zemes nocietinājumu dienvidaustrumu bastiona vietā atrastas 2 lodišu grupas, vienā kopatradumā 37 gab., otrā — 6 gab.
- ⁶³ Jakobson Th. Über die Bestückung von Riga in der Schwedenzeit // SM. — 1938. — Nr. 2. — 33. lpp.
- ⁶⁴ Turpat. — 34. lpp.
- ⁶⁵ Каталог боеприпасов отечественной артиллерии. — Ленинград, 1960. — С. 30.
- ⁶⁶ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁶⁷ LVVA, 6999. f., 44. apr., 92. l., 5., 80. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 554. f., 3. apr., 726. l., 3. lp.
- ⁶⁹ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁷⁰ Turpat.
- ⁷¹ LKV. — Rīga, 1931. — 6. sēj. — 11 549. sl.
- ⁷² История военного искусства. — Москва, 1944. — Т. 3. — С. 492.
- ⁷³ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁷⁴ Денисова М. М. и др. Русское оружие. — С. 98.
- ⁷⁵ LVVA, 6999. f., 44. apr., 92. l., 5. lpp.
- ⁷⁶ Atgāzis M. Pētījumi Alūksnes pīlī. — 31. lpp.
- ⁷⁷ Apals J. Āraišu mūra pils izpēte. — 14. lpp.
- ⁷⁸ Бехайм В. Энциклопедия оружия. — С. 321.
- ⁷⁹ Гнатовский Н. И., Шорин П. А. История развития отечественного стрелкового оружия. — Москва, 1959. — С. 19.
- ⁸⁰ Lugs J. Handfeuerwaffen. — Berlin, 1982. — Bd 1. — S. 18.
- ⁸¹ История военного искусства. — Москва, 1944. — Т. 3. — С. 430.
- ⁸² Turpat. — 19. lpp.
- ⁸³ Müller H. Gewehre. Pistolen. Revolver. — Leipzig, 1985. — S. 124.
- ⁸⁴ Turpat. — 126. lpp.
- ⁸⁵ Бехайм В. Энциклопедия оружия. — С. 322.
- ⁸⁶ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁸⁷ Apala Z. Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs. — 6. lpp.
- ⁸⁸ Graudonis J. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1980. un 1981. g. // ASM 1980 un 1981. — Rīga, 1982. — 83. lpp.
- ⁸⁹ Apals J. Āraišu mūra pils izpēte. — 14. lpp.
- ⁹⁰ Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 20. lpp.
- ⁹¹ Lugs J. Handfeuerwaffen. — Berlin, 1982. — Bd 1. — S. 31.
- ⁹² Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — 72. lpp.
- ⁹³ Гнатовский Н. И., Шорин П. А. История развития отечественного стрелкового оружия. — С. 18, 25.
- ⁹⁴ Müller H. Gewehre. Pistolen. Revolver. — S. 61, 64, 68, 69, 70, 90.
- ⁹⁵ Turpat. — 68., 72., 84., 89., 92., 93., 95. lpp.
- ⁹⁶ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ⁹⁷ Ruša M. Izrakumi Kokneses pīlī. — 86. lpp.
- ⁹⁸ Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1992 un 1993. — Rīga, 1994. — 32. lpp.
- ⁹⁹ Ruša M. Izrakumi Dobeles pīlī // ASM 1988 un 1989. — Rīga, 1990. — 134. lpp.
- ¹⁰⁰ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspīlī 1969. g. — 61. lpp.
- ¹⁰¹ Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1990 un 1991. — 32. lpp.
- ¹⁰² Lūsēns M. Arheoloģiskie izrakumi Piltenes pilsdrupās, Ventspīlī un Aizputē // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 71. lpp.
- ¹⁰³ Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī // ASM 1978. — Rīga, 1979. — 13. lpp.
- ¹⁰⁴ Graudonis J. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1978. g. // ASM 1978. — Rīga, 1979. — 40. lpp.
- ¹⁰⁵ Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupās 1975. g. — 5. lpp.
- ¹⁰⁶ Бехайм В. Энциклопедия оружия. — С. 125, 126.
- ¹⁰⁷ ААИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, с. 560—566.
- ¹⁰⁸ История военного искусства. — Москва, 1944. — Т. 3. — С. 391.
- ¹⁰⁹ Apala Z. Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1990 un 1991. — Rīga, 1992. — 6. lpp.
- ¹¹⁰ Apals J. Izrakumi Āraišu mūra pīlī un priekšpīlī // ASM 1988 un 1989. — Rīga, 1990. — 26. lpp.
- ¹¹¹ Graudonis J., Ciglis J. Pētījumi Turaidas pīlī. — 92. lpp.
- ¹¹² Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pīlī // ASM 1982 un 1983. — Rīga, 1984. — 20. lpp.

DIE WAFFEN DER BURG VON BAUSKA NACH ZEUGNISSEN DER AUSGRABUNGEN 1976—1992

Zusammenfassung

Im Beitrag sind in archäologischen Ausgrabungen des Schlosses von Bauska (1976—1992) erworbene Teile der Waffen und die Munition betrachtet. Die Ausgrabungen verliefen unter der Leitung von *Dr. habil. hist. A. Caune*. Von 1982 an nahm auch der Verfasser teil.

Die erworbenen Funde sind chronologisch geteilt: Altertümer, die sich auf die Zeitperiode der alten Burg (Mitte des 15. Jh. — Ende des 16. Jh.) beziehen und Altertümer, die im neuen Schloß (Ende des 16. Jh. — Anfang des 18. Jh.) gebraucht worden sind.

Auf die Zeitperiode des Bestehens der alten Burg beziehen sich die Funde vom «Nuß» der Armbrüste und Bogen und Pfeilspitzen der Armbrüste. Die beiden gefundenen Bogenspitzen zählt man zu einem Typ. Die gefundenen Armbrustholzspitzen kann man in fünf Gruppen teilen. Vorläufig ist es nicht gelungen, Altertümer der Schießwaffengruppe in Schichten (Mitte des 15. Jh. und Ende des 16. Jh.) zu finden, obwohl das alte Schloß von Bauska als dem Bedürfnis von Schießwaffen geeignet gebaut wurde.

Auf die Zeitperiode des Bestehens des neuen Schlosses von Bauska bezügliche gefundene Altertümer kann man wie folgt einteilen: kalte Waffen, Schießwaffen und Verteidigungsausrüstung. In der Untergruppe von kalten Waffen werden Bruchstücke der Flachgriffe von Degen, Spitzen von Piken mit

Schafffedern der Muffe, Hosen der Piken, ein Beil der Berdisch und die Klinge einer alter möglichst Hellebarde betrachtet.

In der Untergruppe von Schießwaffen werden Bruchstücke der Gußeisenkanonen, Munition der Kanonen, Bestandteile der Mechanismen von Musketten und Steinschloßgewehren, Kugeln von Musketten und Steinschloßgewehren sowie Feuerstein von Steinschloßgewehren betrachtet.

Als Kanonenmunition wurden Kugeln aus Gußeisen, Handgranaten, zwei Arten des Eisenschrotes und Kartätschen verwendet. Von Muskettenmechanismen sind ein Schloßblech mit dem Hahn auf einer Seite und der Stange auf der anderen Seite, mehrere Pfannendeckel, Bruchstücke von Stangen verschiedener Länge, zwei Hähne und drei Beschläge von Muffen der Gewehrgabel gefunden.

Es sind auch ein Schloßblech vom Steinschloßgewehr und der Abzug gefunden. Auch vier teilweise erhaltene Kugelzangen für Rundkugeln wurden gefunden.

Die auf den archäologischen Ausgrabungen in der Burg Bauska gefundenen Bruchstücke von Waffen bieten uns einen gewissen Überblick über die Entwicklung der Waffen in Mitteleuropa im Zeitraum von der Mitte des 15. Jh. bis zum Anfang des 18. Jh.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Teile der Waffen und die Munition, gefundene im Schloß Bauska.

Abb. 2. Teile der Waffen und die Munition, gefundene im Schloß Bauska.

Ēvalds Mugurēvičs

MEDĪBAS LATVIJĀ VIDUSLAIKOS

Tā kā medības gandrīz vienmēr notikušas mežos, tad jautājums par medījuma iegūvi jārisina ciešā sakarā ar attiecīgā laika meža dzīvnieku valsts sastāva izpēti. Latvijas mežos pašlaik ir reģistrēti desmitiem dzīvnieku sugu un simtiem putnu sugu, no kurām daļa ir uz izzušanas robežas.¹ Viduslaikos kā medību objektam nozīme gan bija tikai 30—40 sugām, no kurām dažas Latvijā ir izzudušas.

Lai gan, sākot ar viduslaikiem, ziņas par Latvijas mežos sastopamiem zvēriem un putniem jau var smelties no rakstītajiem vēstures avotiem, tomēr būtiska nozīme, tāpat kā iepriekšējā laika periodā, ir arheoloģiskajos izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīžu datiem. Arheoloģiskie izrakumi Latvijā veikti daudzās viduslaiku dzīvesvietās (pilskalni, mūra pilis, pilsētas, lauku apmetnes), kur iegūti simtiem tūkstošu kaulu. Tie pieder kā meža, tā mājas dzīvniekiem. Bagātīgo osteoloģisko materiālu ir noticīši paleozoologi L. Kundziņš, V. Calkins, K. Pāvers, V. Daniļčenko u.c. Liela daļa no analizētā kaulu materiāla ir publicēta minēto zinātnieku speciālajos pētījumos,² taču daļa joprojām nav sagatavota publicēšanai. Turklāt vairākos gadījumos viduslaiku osteoloģiskais materiāls nav atsevišķi izdalīts, bet aplūkots kopā ar citu periodu — visbiežāk dzelzs laikmeta vēlā posma (9.—12. gs.) kaulu materiālu.

Šī raksta ietvaros, ņemot vērā Latvijas arheoloģisko pieminekļu raksturu un pastāvēšanas apstākļus, lai noteiktu to hronoloģiju, lietoti jēdzieni *agrie viduslaiki* (11.—12. gs.) un *viduslaiki* (13.—17. gs.). Kaut gan pēc vēsturnieku periodizācijas 16.—17. gs. iesniedzas jaunajos laikos, šie gadsimti viduslaiku medību raksturošanai bija nepieciešami divu apstākļu dēļ.

1. Viduslaiku osteoloģiskais materiāls galvenokārt iegūts mūra pilīs, kas pastāv līdz 17./18. gs. mijai. Dzīvnieku kaulu materiāls ņemts lielākoties kopumā no 13.—17. gs. kultūrslāņa, ko izrakumu vadītāji ne vienmēr ir diferencējuši, vai arī, kaulus analizējot, materiāls aplūkots summāri.

2. 16.—17. gs. ir nozīmīgs viduslaiku dzīvnieku valsts izpratnei, jo šai laikā parādās plašākas rakstīto avotu ziņas, ko var par meža dzīvniekiem izmantot retrospektīvi. Noteikt viduslaiku medību raksturu palīdz šī laika likumdošana, kas fiksēta 16.—17. gadsimtā.

Raksta nolūks ir iespēju robežās izdalīt viduslaiku osteoloģisko materiālu daudzslāņu pieminekļos, lai, piesaistot rakstīto avotu ziņas un speciālos pētījumus, lasītājam dotu zināmu priekšstatu par medītajiem dzīvniekiem un medību raksturu. Balstoties uz katras dzīvnieku sugas atrasto īpatņu kaulu daudzumu, parasti tiek izrēķināts to īpatsvars pārējo attiecīgā perioda medījumu vidū.

Medībām salīdzināmā ar lopkopību Latvijas iedzīvotāju saimniecībā viduslaikos bija otršķirīga loma. Par to liecina mājas un meža dzīvnieku kaulu procentuālais salīdzinājums šī laika pētītajās dzīvesvietās: osteoloģiskajā materiālā 87 % pieder mājas dzīvniekiem un tikai 13 % — meža dzīvniekiem.³ Tomēr ne katrā Latvijas novadā konstatējama šāda mājas un meža dzīvnieku attiecība. Medījumu īpatsvars iedzīvotāju pārtikā atkarīgs no dzīvesvietas ģeogrāfiskā stāvokļa un iemītnieku sociālajiem apstākļiem. Vietās pie lieliem meža masīviem, piemēram, Talsu pilskalns, nemedītajiem meža dzīvniekiem iedzīvotāju uzturā joprojām bija lielāka loma nekā mājas dzīvniekiem. Tomēr visumā meža dzīvniekiem uzturā viduslaikos bija tikai papildu nozīme, ko apstiprina 15.—16. gs. mūra piļu revīzijas dati.⁴ Šeit nav ziņu par meža dzīvnieku gaļas rezervēm, kamēr uzskaitē par mājas dzīvnieku (cūka, liellopi, sūkļopi) gaļas uzkrājumiem ir diezgan pamatīga.

Analizējot meža faunas sastāvu 13.—17. gs., jāatzīmē divas lielas medīto dzīvnieku grupas — pārnadžus un kažokādu zvērus. No pārnadžiem minams sumbrs, alnis, briedis, stirna un meža cūka.

Sumbrs (*Bison bonasus* L.) ir varenākais Eiropas mežu dzīvnieks ar iespaidīgiem ķermeņa apmēriem (garums 3,5 m, skausta augstums

2 m, svars līdz 1000 kg). Par dažiem Latvijas senākajiem šķietamiem sumbra kaulu atradumiem, ko varētu attiecināt uz bronzas laikmetu (Ķivutkalns) vai vidējo dzelzs laikmetu (Ķenteskalns), nav droši nošakāms, vai tie pieder sumbram vai tauram.⁵ Osteometriskie mērījumi liecina, ka sumbra Eiropas priekšteči akmens laikmetā pēc izmēriem neatšķiras no saviem pēctečiem viduslaikos. Sumbrs Latvijā droši pierādāms tikai vēlajā dzelzs laikmetā (Tērvete, Mežotne, Dobeļe, Asote) un viduslaikos (Mārtiņšala, Dinaburga, Rēzekne u.c.). Ļoti daudz sumbra kaulu atrasts Lietuvas viduslaiku pieminekļos. Latvijā sumbrs pēc 16.—17. gs. vairs nav pierādāms. Jaunajos laikos tas pakāpeniski deģenerējās sakarā ar nelabvēlīgajiem apstākļiem barības iegūšanā. 20. gs. sākumā sumbri izšauti pat Belovežas gāršā,⁶ kur tos vēlāk introducēja no jauna.

Alnis (*Alces alces* L.) mūsdienās ir lielākais meža dzīvnieks Latvijā. Alnis pieder pie tiem meža dzīvniekiem, kas visos vēstures periodos medīti visvairāk. Tas izskaidrojams ar to, ka 60 % no aļņa dzīvsvara, kas ir 300—800 kg, var izmantot gaļai, bet āda ir noderīga apavu, somu u.c. izstrādājumu izgatavošanai. Senāk karavīri bija iecienījuši no aļņa ādas gatavotas vestes, kas pat pistoles lodi nelaidušas cauri.⁷

Kā rāda meža dzīvnieku kaulu analīzes, alnis agrajos viduslaikos (Asote, Talsi, Mežotne, Tērvete, Jersika) ir svarīgākais medību objekts⁸ (38,3 %). Turklāt Rietumlatvijā tas bija biežāk sastopams (41 %) nekā Daugavas baseina zemēs (33,6 %). Konstatēts, ka 13.—14. gs. aļņu skaits bijis procentuāli atšķirīgs — Mārtiņsalā (44 %), Lokstenē (38 %),⁹ Sabilē (32 %), Dinaburgā (22 %). Tātad arī viduslaiku materiāls apstiprina iepriekšējā perioda likumsakarību, ka alnis vairāk bijis sastopams un medīts Latvijas centrālajā un vidus daļā, kur procentuāli (33 %) ir pirmajā vietā.

Staltbriedis (*Cervus elaphus* L.) pēc saviem izmēriem un medīšanas apjoma atpaliek no aļņa. Latvijas agro viduslaiku pilskalnos brieži biežāk sastopami teritorijas dienvidu daļā un pie Daugavas.¹⁰ Uzskats, ka briedis kā medību objekts izzudis jau pirms 13. gs.,¹¹ nav apstiprinājies. Brieži ir mājājuši ne tikai Lietuvā, bet mazākā skaitā arī Latvijā visu viduslaiku periodu. Par to liecina osteoloģiskais materiāls no Sabiles senpilsētas (5 %), Lokstenes, Mārtiņšalas un Dinaburgas pilsapmetnes (pa 2 % katrā objektā).

Arī 16.—17. gs. rakstītie avoti,¹² piemēram, Baltazara Rusova hronika, stāsta par zvēriem bagātiem mežiem, kur varot sastapt briežus (*Elende*), bet Rozīns Lentilijs ironiski raksta, ka 17. gs. otrajā pusē briežus (*cervos*) varot atrast tikai hercogu ģerboņos. Tāpēc jau no 17. gs. beigām sāka domāt par šī skaistā dzīvnieka re-aklimatizāciju un šādā nolūkā atsevišķos muižnieku mežos sāka ierīkot t.s. iršu dārzus.

Aptuveni tādā pašā mērā kā staltbriedis viduslaikos Latvijas mežos bija sastopama stirna (*Capreolus capreolus* L.). Stirna pieminēta Rusova hronikā un raksturota kā viena no meža bagātības pārstāvēm. Turpretī 17. gs. sākumā sacerētā Dionisija Fabricija hronika sniedz ziņas par aļņu lielo daudzumu un reti sastopamām stirnām (*frequentiores sunt alces, capreae sylvestres rarae*).¹³

Šos hronistu novērojumus var papildināt izrakumos atrasto stirnas kaulu procentuālais izvērtējums atsevišķos viduslaiku pieminekļos (Dinaburga, Mārtiņšala, Sabile, Lokstene u.c.), kuros tas ir 2—7 %. Stirnas medija garšīgās gaļas dēļ, savukārt to ādas derēja segām, apmatojums — popējamiem materiāliem, ragi — spalciem.¹⁴ Zviedru 17. gs. otrās puses likumu sakopojumā¹⁵ atgādināti ģenerālgubernatora noteikumi, kas zemniekiem aizliedza medīt stirnas (*Rehe zu schlagen*).

Meža cūkai (*Sus scrofa* L.) ir masīvs ķermenis, kas dod lielu gaļas daudzumu (svars 150—250 kg). No 2./1. g.t. pr.Kr. līdz ar mājas cūkas (*Sus scrofa domesticus*) ieviešanu Latvijas teritorijas iedzīvotāju uzturā strauji samazinājās meža cūkas loma. Tas gan nenozīmē, ka meža cūkas būtu izzudušas. Tās sastopamas gan dzelzs laikmetā, gan viduslaikos. Piemēram, Lokstenes pilskalna 5.—11. gs. slānī meža cūkas kauli veido 3,2 %, 14.—15. gs. slānī — 2,1 % no visiem izrakumos iegūtajiem dzīvnieku kauliem.¹⁶ Aptuveni par tādu pašu tendenci liecina Sēlpils osteoloģiskais materiāls,¹⁷ kur dzelzs laikmetā meža cūkas kaulu īpatsvars ir 4,3 %, bet viduslaikos — vairs tikai 1,2 %. Meža cūkas medījumu samazināšanās Latvijas teritorijā nav notikusi vienlaicīgi. Par to liecina kaut vai Salaspils Mārtiņšalas 12.—15. gs. osteoloģiskais materiāls: 12.—13. gs. meža cūkai vēl pieder daži procenti no visiem dzīvnieku kauliem, bet nākamajos gadsimtos tās klātbūtne ir gandrīz nemanāma. Arī Sabiles senpilsētas 13.—14. gs. osteoloģiskajā materiālā meža cūkas kauli ir tikai 1,9 %.

Ka meža cūka Kurzemē 17. gs. otrajā pusē vairs nav sastopama, īpaši apgalvo Rozīns Lentilijs ar īsu frāzi «meža cūkas nekur neatrod» (*apros nuquam reperias*). Latvijas austrumu daļā tās konstatējamas arī vēlākā periodā; par to liecina Rēzeknes¹⁸ un Dinaburgas pils viduslaiku osteoloģiskais materiāls. Arī Rēzeknes pilsnovada revīzijā 1599. gadā atzīmēts, ka mežos starp citiem zvēriem bijusi meža cūka (*swinia*).¹⁹ Latgales ģenerālmērīšanas zemju aprakstā 1784. gadā meža cūkas (*kobany*) gan minētas tikai vienu reizi Ludzas apriņķa mežos.²⁰ Tā kā meža cūkas slimo ar cūku mēri, mutes un nagu sērgu,²¹ iespējams, ka tas bijis viens no iemesliem to skaita straujai sarūkšanai 17.—18. gadsimtā.

Brūnais lācis (*Ursus arctos* L.) ir viens no lielākajiem mūsdienu plēsīgajiem zīdītājdzīvnie-

kiem (svars 250—450 kg). Dzelzs laikmeta un agro viduslaiku faunā lācis ir sastopams visos Latvijas novados — par ko liecina tā kaulu atradumi 4,5—6 % apjomā pilskalnu (Olinkalns, Talsi, Tērvete, Mežotne u.c.) kultūrslāņi.²² Lāča kauli konstatēti visās viduslaiku pētītajās dzīvesvietās (Mārtiņsala, Ikšķile, Koknese, Lokstene, Sēlpils, Dinaburga, Ludza u. c.). Lāču skaits šajos objektos procentuāli aptuveni atbilst tam daudzumam, kāds bija dzelzs laikmetā, nepārsniedzot 10 % robežu.

Jāatzīmē, ka viduslaiku avotos samērā bieži ir rodama ziņa par lāčiem Latvijā. Tā 1599. gada revīzija Latgales novados starp meža zvēriem piemin lāčus (*niedzwiedz*).²³ Vidzemes zemnieki 17. gs. sūdzas, ka viņiem lācis noēdot auzas (*habern haht der Bähr auffgefressen*).²⁴ Ņemot to vērā, zviedru likumdošanā lāču medības bija atļautas bez ierobežojuma. Kurzemē šādas medības atļāva, vadoties pēc 1570. gada landtāga lēmuma jeb recesa.²⁵ Rozīns Lentilijs lāča medības 17. gs. attēlo samērā detalizēti.²⁶ Ceļa malā starp diviem kokiem iestiprināja šķēpu, ko nomaskēja ar zariem. Dzīvnieka pievilināšanai virs zariem novietoja kādu ēsmu. Kad lācis to mēģināja apēst, tad, uzmīdams uz virvēm, atsvabināja šķēpu, kas tam ictriecās ķermenī. Nomedīto lāču ādas izmantoja zirgu un kamanu segām, kāju apsegšanai (*pedum et equorum integumenta*). Tautasdziesmās lācis raksturots kā mežu valdnieks, kas neapmierinās ar barību uz vietas, bet iet mieloties tīrumos, īpaši auzu laukā.²⁷

No kažokādu dzīvniekiem minama virkne citu meža zvēru. Suņu dzimtas (*Canidae*) pārstāve ir lapsa (*Vulpes vulpes* L.), kas medīta vērtīgās kažokādas dēļ, uzturā varēja lietot arī tās gaļu. Latvijas osteoloģiskajā materiālā agrajos viduslaikos tā pārstāvēta gan tikai ar dažiem procentiem. Samērā reti dzīvnieks pārējo medījumu vidū lapa ir arī viduslaikos: Mārtiņsalā (12.—16. gs.) — 0,64 %, Lokstenē un Sēlpilī — (4—7 %). Pārsteidzoši daudz šīs sugas īpatņu konstatēts Livonijas ordeņa pilī Rakverē (Igaunija)²⁸ — 80 % no visiem meža zvēriem.

Lapsa kā medību objekts minēta 17. gs. rakstītajos avotos. Rozīns Lentilijs raksta par lapsām Kurzemē (*vulpes in Curlandia*).²⁹ To gan neesot tik daudz, cik «lapsu» pašu vāciešu vidū. Šajā ironiskajā piezīmē apstiprināta lapsu kā meža zvēru eksistence 17. gs. otrajā pusē. Lapsu medības šai laikā regulēja 1671. gada policijas noteikumi, atzīmējot, ka nomedīto lapsu āda jānodod tās zemes pārvaldītājam, kur zvēri nomedīti, citādi mednieku varēja sodīt kā zagli.

Vilks (*Canis lupus* L.) Latvijā pārstāvēts ar vienu sugu. Tā kā vilka gaļu uzturā nelietoja, tad saprotams, ka to kauli osteoloģiskajā materiālā parādās reti. Dzelzs laikmeta pilskalnēs un viduslaiku pilīs vilku kauli atrasti ļoti reti — tikai Asotes pilskalnā un Dinaburgas pilsapmet-

nē. Vilka kaulu atradumi ir ļoti reti arī citos Austrumeiropas šī laika pieminekļos.³⁰

Turpretī viduslaiku vēstures avoti³¹ liecina par vilku klātbūtni Latvijas mežos visu laiku, jo ir norādījumi par vilku bedrēm (*fovea luporum, wulves kule*) un vilku dārziem (*wolffesgarten*), ar to saprotot atšķirīgus vilku ķeršanas paņēmienus.³² Pret vilkiem bija aktīvi jācinās, jo, pēc avotu norādēm, tie no ganāmpulka aiznesa aitas un izbadējušie vilki saplosīja pat zirgus. Vilku bedru ierīkošana, kas fiksēta jau no 14. gs.,³³ liecina par to, ka šos dzīvniekus mēģināja ievilināt iepriekš sagatavotās lamatās. Iebraucēji no citām zemēm apliecina,³⁴ ka nomedīto vilku āda (*lupina pelle*) labi noderot kažokiem un kamanu segām.

Lūsis (*Lynx lynx* L.) ir Eiropas lielākais kaķu dzimtas pārstāvis, ko medī skaistās kažokādas dēļ, turklāt lūša gaļu ir ēdama un tiek uzskatīta par lielu gardumu.³⁵ Latvijas viduslaiku piļu (Rēzekne, Dinaburga) osteoloģiskajā materiālā lūsis, tāpat kā iepriekšējā periodā, ir vāji pārstāvēts, nepārsniedzot 1 % robežu.

Rakstītajos avotos³⁶ atzīmēts, ka 16. gs. beigās Latgales mūžamežos sastop lūšus (*rys*), tātad šī informācija sakrīt ar arheoloģisko pētījumu datiem Latvijas austrumu daļas pilīs. Rozīns Lentilijs atzīmē, ka Kurzemes mežos lūšus ķer diezgan lielā vairumā (*lynxes in silvis. in magis satis copia capiuntur*).³⁷ Nomedīto lūšu ādas pēc 1570. gada landtāga lēmuma bija jānodod zemes kungiem. Te der atcerēties tautasdziesmās minētos lūšādas kažociņus,³⁸ lai saprastu, kur ādas izmantoja.

Meža cauna (*Martes martes* L.) ir vienīgā no caunām, ko var pētīt pēc osteoloģiskā materiāla, jo akmens cauna (*Martes foina* Erxl.) Baltijas reģionā ir vēla ienācēja. Nav pierādāma arī Sibīrijas caunas jeb sabuļa eksistence.³⁹ Viduslaiku pieminekļos, kas atrodas Latvijas austrumu daļā, caunas īpatsvars citu meža zvēru vidū ir 8—10 % (Rēzekne, Dinaburga, Lokstene). Mazāk caunas medītas Latvijas vidus un rietumu daļā, vienīgi Sabilē tās medītas biežāk (7,15 %). Ar caunu kaulu atradumiem izceļas Asotes pilskalns (391 kauls no 128 īpatņiem). Tas nozīmē, ka šīs pils iedzīvotāju dzīvē caunai kažokādu tirdzniecībā agrajos viduslaikos bijusi īpaša nozīme. Izrakumu vadītāja E. Šnore verš uzmanību uz to, ka metāla monētu trūkuma dēļ caunādas varēja izmantot tiešā maiņas procesa naudas vietā.⁴⁰

Caunas samērā bieži minētas viduslaiku rakstītajos avotos. Jau no 14.—15. gs. caunādas vērtētas kā svarīgs tirdzniecības objekts.⁴¹ Ap 16. gs. vidū Lubānas, Krustpils un Purnavas mežos iegūtās caunu ādas pielīdzināja 1 markai (*eine marder oder eine marck*).⁴² Rēzeknes pils 1599. gada revīzijas materiāli liecina, ka novadu mežos bijusi liela caunu bagātība, par katru caunādu maksājuši 1 florīnu (*kunice jedna albo florenum unum*).⁴³

Ūdrs (*Lutra lutra* L.) Latvijā ir pārstāvēts ar vienu sugu, kas izplatīta visā Eirāzijā. Viduslaiku pieminekļos (Rēzekne, Dinaburga, Sabile u.c.) konstatēto ūdru skaits ir procentuāli (5,9 %) augstāks nekā dzelzs laikmeta dzīvesvietās. Taču ir arī virkne viduslaiku piļu (Lokstene, Mārtiņsala, Koknese u.c.), kur ūdra kauli vispār nav atrasti. Speciālisti šo parādību skaidro ar iespējamību, ka nomedīto zvēru ādas tika nodīrātas uz vietas un cilvēka barībai nederīgais ķermenis pamests mežā.⁴⁴ Šādu varbūtību vērā ņemot, iznāca tā, ka dzīvesvietās gan nonāca kažokādas, bet zvēra kauli palika medišanas vietā. Tādējādi ne tikai ūdra, bet arī dažu citu dzīvnieku kultūrlānī atrastie kauli varētu radīt nepareizu priekšstatu par faktiski nomedītajiem kažokādu zvēriem.

Par ūdra eksistenci Latvijā viduslaikos liecina arī rakstītie avoti,⁴⁵ kas starp 15. gs. tirdzniecības precēm min ūdra ādas (*Otter*). Arī pēc 18.—19. gs. autoru informācijas ūdrs bijis parasta parādība medību faunā.⁴⁶ No ūdra ādas varēja pagatavot siltus kažokus un cepures, ko min latviešu tautasdziesmas.

Upju bebrs (*Castor fiber* L.) ir lielākais no grauzējiem (*Rodentia*), kas senatnē un viduslaikos bija sastopams Eirāzijas un Amerikas ziemeļu daļā. Bebru vērtīgā āda, gaļa un ģenitāliju sekrēts (*castoreum*), kas ir noderīga dziednieciska viela, bija iemesls šo dzīvnieku pastiprinātām medībām.

Agrajos viduslaikos medījumu vidū bebrs ir otrajā vietā aiz aļņa.⁴⁷ Šāda bebra loma principā saglabājas visus viduslaikus (Lokstene, Sabile, Mārtiņsala u.c.). Tomēr dažās viduslaiku dzīvesvietās gar Daugavu (Koknese, Sēlpils, Ikšķile) bebru skaits ir mazāks un procentuāli atrodas ne tikai aiz aļņa, bet arī aiz zaķa, meža cūkas un stirnas (Koknese). Jāatzīmē, ka vairākās 15.—17. gs. apdzīvotās mūra pilīs (Bauska, Ludza, Piltene) bebra kauli nemaz nav atrasti. Turpretī dažās Latvijas austrumdaļas pilīs (Rēzekne, Dinaburga) bebrs starp meža dzīvniekiem dominē. Te izpaužas bebra izplatības hronoloģiskās un reģionālās atšķirības.

Bebra lielāku sastopamību Austrumlatvijā apliecina arī 1599. gada revīzijas Rēzeknes un Daugavpils novados.⁴⁸ Revīziju materiālos atzīmēts, ka Lubāna ezerā ieplūstošās upēs nomedīti vairāki desmiti gan brūnu, gan melnu augstas kvalitātes bebru. Rakstot par Daugavpils novadu, uzsvēta mežu bagātība ar upēm un strautiem, kur mītot bebrī (*bobry*). Gada laikā varot nomedīt 30—40 bebru, par tiem saņemot 80 florīnu. Revidents te vēl pieļauj iespēju, ka stārastam nav bijusi pilnīga informācija. Nesaudzīgās bebru medības bija nopietns drauds šīs dzīvnieku sugas pastāvēšanai. Piemēram, Rozīns Lentilijš bebrus 17. gs. otrajā pusē nav pieminējis. Par bebru uzturēšanos trūkst informācijas Latgalē 1784. gada zemju aprakstos.

Vāveres (*Sciurus vulgaris* L.) loma medībās pieaug agrajos viduslaikos, kad atsevišķos pilskalnos (Asote, Ķīšukalns) tās īpatsvars ir 14—19 %.⁴⁹ Taču ir arī latgaļu pilskalni, kā Oliņkalns, kur vāvere pārstāvēta ar dažiem procentiem, kā tas bija Latvijas dzelzs laikmeta pieminekļos. Ievērojama vieta vāverei bijusi Zemgales meža faunā, kā to var spriest pēc Tērvetes un Dobeles senvietās konstatētajiem vāveres kauliem (14—21 %), kamēr Kurzemes ziemeļu daļā (Talsi) tā nav tipiska.

Diemžēl viduslaiku osteoloģiskajā materiālā vāvere nav konstatēta, taču tas nenozīmē, ka tā nav bijusi sastopama. Par vāverēm informāciju var atrast viduslaiku rakstītajos avotos.⁵⁰ Par to, ka vāveru ādiņas bijis svarīgs norēķinu līdzeklis, liecina 1272. gada miera līgumā ar vāciešiem zemgaļiem uzliktās nodevas. Līgumā noteikts, ka graudu nodevas var aizstāt ar kažokādām. Divas caunādas te pielīdzinātas astoņām vāverēdiņām (*two marde oder achte gra vel*), kas naudas izteiksmē bijušas 2 Rīgas sudraba šiliņu vērtībā, resp., par 1 šiliņu varēja iegādāties vai nu 1 caunādu, vai 4 vāverēdiņas. Kādā 15. gs. vidus dokumentā Kurzemes apstākļos minēta 1000 vāverēdiņu (*millearium hespriolumum*) vērtība, kas līdzinājusies 40 markām. Jāatzīmē, ka mazo dzīvnieku ādas skaitīja tūkstošos. Tā kādā vācu—krievu tirdzniecības darījumā, kas noslēgts Dinaburgas pilī 1471. gadā, minēts ap 17 540 vāverēdiņu.

No zaķu dzimtas (*Leporidae*) Latvijā konstatējams pelēkais un baltais zaķis. Pelēkais zaķis (*Lepus europaeus* Pall.) sastopams Eirāzijā; tas uzturas plāvās, krūmājos un mežmalās. Tam ir pelēka vai brūni dzeltena spalva. Baltais zaķis (*Lepus timidus* L.) arī mājā Eirāzijā, Latvijā tas vairāk novērots austrumu daļā, kur to sauc arī par purva zaķi. Baltais zaķis augumā ir mazāks par pelēko zaķi. Pētot zaķu dzimtas pārstāvju sastopamību Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos, paleozoologiem bijušas grūtības atšķirt baltā zaķa kaulus no pelēkā zaķa kauliem. Par šo problēmu ir rakstījis V. Calkins,⁵¹ kura darbā zaķu kauli pēc sugām nav šķirti. K. Pāvers⁵² savā pētījumā abas sugas centies nošķirt, secinot, ka Latvijas teritorijā baltais zaķis konstatējams, sākot ar mezolītu, kamēr pelēkais zaķis šeit parādījies tikai viduslaiku sākumā.

Pārējo medījumu vidū baltais zaķis lielāku nozīmi ieguva agrajos viduslaikos, kad tas veidoja 7,3 % no medītajiem zvēriem. Piedaugavas pilīs, kā Oliņkalnā, zaķis veidoja 13,9 % no visiem medījumiem,⁵³ taču Lokstenē (14.—15. gs.) — tikai 4 %. Ņemot vērā, ka netālajā Sēlpilī (11.—17. gs.) zaķis ir pārstāvēts ar 13 %, varētu domāt, ka Lokstenes materiāls nav devis pietiekami skaidru ainu. Ka viduslaikos zaķis medījumu vidū nav pārsniedzis 6—7 % robežu, apliecina arī Mārtiņsalas un Sabiles osteoloģiskais materiāls. Šeit zaķis pār-

stāvēts attiecīgi ar 3,9 % un 6 %. Skaidrs, ka Sēlpilī konstatētais samērā augstais zaķa īpatsvars iegūts, summējot dzelzs laikmeta un viduslaiku osteoloģisko materiālu.⁵⁴ Vēlajos viduslaikos baltā zaķa izplatība samazinājās, ko izraisīja mežu izciršana un lauksaimniecības zemju paplašināšana.

Zaķi kā Latvijas mežu iemītnieki vēstures literatūrā minēti vairākkārt. Svešzemnieki bija pamanījuši, ka baltais zaķis tikai ziemā ir pilnīgi balts, parasti mugurpuse un sāni tam ir rūsgani. Kāds no ceļotājiem par to raksta: «Livonijā esot daudz mežu, kuros novērota brīnišķīga parādība, proti, tā, ka zaķi, vasarā būdami pelnu krāsā, ziemā maina krāsu un palick balti. Tas pats, kā dzird, notiek kādā Šveices daļā.»⁵⁵ Ka Kurzemes mežos 16. gs. otrajā pusē bijis liels daudzums zaķu, liecina landtāga 1570. gada lēmums.⁵⁶ Ar šo lēmumu zaķu medības atļautas arī zemniekiem, ievērojot vienīgi taupāmo laiku no Lieldienām (marts—aprīlis) līdz Bērtuļiem (24. augusts). Arī Dionīsijs Fabricijs 17. gs. sākumā raksta par zaķu milzīgo daudzumu (*leporum copiosa est multitudo*) un to spalvas krāsas pārvērtībām atkarībā no gadalaika.⁵⁷ Rozīns Lentilijs zaķu sugu izplatību nošķir pa novadiem, atzīmējot, ka baltie zaķi raksturīgi Vidzemei, bet pelēkie zaķi — Kurzemei.⁵⁸ Iecienīta esot zaķa gaļa, bet, ka tā izsaucot meiteņu skaistumu, kā domājot dažī, par to minētais autors izsaka šaubas.

Par zaķu lielo izplatību Latgalē liecina 1784. gada zemju apraksti, kur gandrīz katras apdzīvotas vietas tuvumā mežos konstatēta to klātbūtne.⁵⁹ Šķiet, ka šis zaķu skaits pieaugums noticis tieši 17.—18. gadsimtā, jo 1599. gada Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas pilsnovadu revīzijas zaķus starp meža zvēriem nepiemin. Zaķu kauli nav konstatēti arī Dinaburgas pilsapmetnes 12.—16. gs. paleozooloģiskajā materiālā.

Putni. Medību saimniecībā viduslaikos svarīga nozīme bija vistveidīgajiem, zosveidīgajiem un piekūnveidīgajiem putniem.

Vistveidīgie putni (*Galliformes*), kas sastopami Latvijā, pieder pie fazānu dzimtas medņu apakšdzimtas.

Mednis (*Tetrao urogallus* L.) ir lielākais no vistveidīgajiem putniem. Latvijas teritorijā agrajos viduslaikos konstatēts Raunas Tanīsa kalnā⁶⁰ un Asotes pilskalnā,⁶¹ kur tas starp uzturā lietotajiem putniem ieņem trešo vietu (19,4 %). Rozīns Lentilijs 17. gs. otrajā pusē raksta, ka Kurzemes mežos ir milzīgs daudzums medņu (*myriades. urogallorum*).⁶²

Rubenis (*Lyrurus tetrix* L.), saukts arī par teteri, ir viens no biežāk medītajiem putniem agrajos viduslaikos (Raunas Tanīsa kalns, Asotes pilskalns — 25 % no putnu kauliem). Arī rakstītā avoti⁶³ un tautasdziesmas piemin rubenus. Tie uzskaitīti gandrīz katras apdzīvotās vietas tuvumā Latgales ģenerālajā zemju aprakstā 18. gs. otrajā pusē. Tautasdziesmās rubenis

saukts arī par melno teteri. Pēc N. Tranzcē⁶⁴ domām, rubeni, kam spalvas krāsa balta, varējuši saukt par purugaili. Pagājušajā gadsimtā tas bijis plaši sastopams Ziemeļeiropā, kur to saukuši par balto irbi (krievu val. *belaja kuropatka*).

Mežirbes (*Tetrastes bonasia* L.) kauli atrasti Asotes pilskalnā⁶⁵ (19,4 % no putnu kauliem). Kurzemē 17. gs. otrajā pusē novērotas laukirbes un mežirbes (*myriades perdicum, attagenorum*).⁶⁶ Tulkojot putna nosaukumu «attagen» vācu valodā,⁶⁷ ir pielautas divas nozīmes — vai nu šo vārdu attiecināt uz mežirbi, vai frankolīnu. Tā kā frankolīni lielākoties sastopami Eirāzijas dienvidu daļā, jādomā, ka «attagen» Latvijas apstākļos attiecināms uz mežirbi. Tam par labu liecina mežirbes lielā sastopamība arī Latgalē 18. gs. otrajā pusē.⁶⁸

Baložveidīgie (*Columbiformes*) ir vidēja lieluma putni un labi lidotāji. Asotes pilskalnā atrasti lauku baloža (*Columba palumba* L.) kauli.⁶⁹ Izņemot mājas balodi, citi baložveidīgie ir gājputni. Tie pieskaitāmi pie medījamiem putniem. Lai gan baloža gaļa derīga cepešiem un zupām, medību saimniecībā baložveidīgajiem putniem pašlaik lielas nozīmes nav. Baloži sastopami Eiropā un Tuvajos Austrumos, kur mājas baložus uzskatīja par svētiem putniem jau vairākus gadu tūkstošus pirms Kristus.⁷⁰ Baložus kā vēstnešus pazina jau senātnē. Lai raksturotu no Līvzemes aizbraukušā un ceļā uz Romu pēkšņi mirušā Raceburgas bīskapa Filipa (miris 1215. g.) svētlaimīgo nāvi, hronists to simboliski salīdzina ar balodi (*colupna*), kas kā zibens pārlidojis Alpus un uz mūžīgo miera apmeties bīskapa kapa vietā Ziemeļitālijā.⁷¹

Jādomā, ka viduslaikos bijuši arī zosveidīgie putni (*Anseriformes*), jo par to eksistenci ir gan agrāka, gan vēlāka perioda liecības. Vairākas piļu sugas Latvijā konstatētas jau akmens laikmetā,⁷² kā arī 18. gs. otrajā pusē Latgalē.⁷³

Tika medīti arī tārtiņveidīgie putni (*Charadrii formes*). Sloka jeb šnepe (*Scolopax rusticola* L.) konstatēta Asotes pilskalnā.⁷⁴ Kā bieži sastopams putns sloka minēta Latgales ģenerālmērišanas zemju aprakstā 18. gs. otrajā pusē.

Mērkaziņa jeb bekass (*Gallinago gallinago*) novērota 17.—18. gs. kā Kurzemē, tā Latgalē.⁷⁵

No plēsīgajiem putniem jāatzīmē vanagi (*Accipiter*) un piekūni (*Falconidae*). Vanagi bieži minēti tautasdziesmās.⁷⁶ Vistu vanaga (*Accipiter gentilis*) kauli atrasti Asotes pilskalnā.⁷⁷ Ar kopēju apzīmējumu «jastreba» vanagi reģistrēti visos novados Latgales ģenerālmērišanas zemju aprakstā 18. gs. otrajā pusē.

Piekūnus senāk ķēra, pieradināja un apmācīja medībām. Hercoga Jēkaba laikā Kurzemes hercogistē (17. gs. otrajā pusē) Jelgavas Ozolmuižā bija ierīkota putnu audzētava, kur turēja pie Papes ezera saķertos piekūnus.⁷⁸ Sagūstītos putnus līdz viņu pieradināšanai turēja būros.

Apmācītos piekūnus izmantoja medībām, kā arī dāvināja ārzemju valdniekiem.

Pūčveidīgo putnu (*Strigiformes*), kā meža pūces (*Strix aluco* L.), garastes pūces (*Strix uralensis* Pall.), kauli atrasti Asotes pilskalnā.⁷⁹

No vārnu dzimtas (*Corvidae*) pārstāvjiem norādījumi ir par kraukli (*Corvus corax* L.) — Asotes pilskalnā atrasti tā kauli.⁸⁰ Tautas ticējumos un folklorā krauklis dēvēts par gudru vizīni, saukts arī par nelaimes un nāves vēstnesi.⁸¹

Pašlaik nav pierasts ēst vārnu (*Corvus corone* L.) vai tās olas, lai gan vārnas gaļa esot lietojama. No tautasdziesmām saprotams, ka gani ēduši vārnas olas, savukārt Asotes pilskalnā atrasti vārnas kauli.

Ka arī silis (*Garrulus glandarius* L.), krauklis jeb sējas vārns (*Corvus frugilegus* L.) un kovārnis (*Corvus monedula* L.) ir senī putni Latvijā, liecina to palieku atradumi Asotes pilskalnā.⁸² Šie putni minēti starp meža iemītniekiem Latgalē 18. gs. otrajā pusē.⁸³

No dzeņu dzimtas (*Picidae*) pārstāvjiem Asotes pilskalna osteoloģiskajā materiālā konstatēts dižraibais dzenis (*Dendrocopos major*) un melnā dzilna (*Dryocopus martius* L.).⁸⁴ Šie putni ar apzīmējumu «djatli» novēroti Latgalē 18. gs. otrajā pusē.⁸⁵ 14. gs. hronikās ir norādījums par dzeņa vai dzilnas izmantošanu vēstnešu lomā.⁸⁶ Pēc tautas ticējumiem, ja dzilna kliez, tad ganiem pazūd lopi.⁸⁷

No vēlo viduslaiku rakstītajiem avotiem, kā jau vairākkārt atzīmēts, var spriest par meža zvēru un putnu lielo bagātību Baltijā. Šo faktu akcentē arī pazīstamais vēsturnieks T. Jērne (1638—1678) savā 17. gs. otrajā pusē sarakstītajā Baltijas vēsturē,⁸⁸ kur attiecībā uz dažām dzīvnieku sugām tiek lietota frāze «neticami daudz» (*unglaublich viel*). Par to, kādas bija medību iespējas, liecina tā laika likumdošana. Tā kā likumdošana bija valdošās kārtas rokās, tad saprotams, ka medīšanas noteikumi atbilda muižniecības interesēm.

Šajā sakarībā jāatceras, ka 16. gs. vidū Kurzemes landtāgs bija pieņēmis lēmumu,⁸⁹ kas zemniekiem aizliedza medīt lielos zvērus, īpaši stirnas, briežus un meža cūkas. Pēc šiem noteikumiem zemnieki drīkstēja medīt zaķus, lāčus, vilkus, lūšus, bet to ādas obligāti bija nododamas zemes kungam. Piedraudot ar miesas sodu, bija aizliegts medīt lielos zvērus. Arī 1671. gada Vidzemes zemes noteikumos⁹⁰ bija fiksēts aizliegums zemniekiem medīt aļņus, briežus, stirnas un meža cūkas.

Valdošo aprindu medību politika netiešu atspoguļojumu gūst dažādu sabiedrības kārtu pārtikas patēriņā. Piemēram, Kokneses pilī, kas bija viena no Rīgas arhibīskapa vasaras rezidencēm, vairāk lietoja meža cūkas un stirnas gaļu. Iecienīti bijuši arī zaķa un mežirbes cepeši, ja vajadzēja pacienāt tādu ciemiņu kā Livonijas ordeņmestrs.⁹¹ Tai pašā laikā Kokneses priekšpilī,

kur iedzīvotāji komplektējās no vietējiem zemniekiem, šādu lielo dzīvnieku gaļu lietoja krietni mazāk.⁹²

Viduslaikos medībās sāka lietot šaujamieročus: par to liecina daži 16.—17. gs. medību ierobežojumi. 1567. gadā Kurzemes landtāgs hercogistes zemniekiem aizliedza medībās izmantot šaujamieročus, to lietošanu pārvēršot par muižnieku privilēģiju.⁹³ No jauna šis aizliegums atkārtots 1622. gadā, kā izņēmumu minot t.s. biseniekus.⁹⁴ Bisenieki bija brīvzemnieki — mednieki un putnu ķērāji (*Wildtschutze, Vogelfenger*), kuri muižai piegādāja medījumus. Ar dzimtkunga atļauju šaujamieročus varēja lietot arī mežsargi. Svešā īpašumā mežsargi nedrīkstēja šaut lielos meža zvērus, bet tikai putnus, kuru medībām nedrīkstēja celt novērošanas būdu.

No iepriekš teiktā var spriest, ka Kurzemes zemniekiem līdz 16. gs. vidum bija zināmas medību tiesības, kas pakāpeniski tika sašaurinātas, līdz 1684. gada landtāgs tās pilnīgi atņēma, neskarot kuršu ķoniņu privilēģijas. Arī Vidzemē 17. gs. zviedru laikos medības sāka ierobežot ar likumu.⁹⁵ Muižā bija aizliegts turēt vairāk nekā divus ar īpašām atļaujām apgādātus biseniekus, jo daudzo mednieku dēļ pārāk tiekot iznīcināti meža zvēri. Medņu un rubeņu būdas nedrīkstēja turēt uz citu īpašnieku zemes. Sikos zvērus, kā zaķus, arī lūšus un putnus (irbes, pīles) varēja medīt brīvi, tikai bija jāievēro saudzēšanas laiks.

Zemnieki meža dzīvniekus šai laikā joprojām ķēra slazdos, cilpās un tiklos.⁹⁶ Lietuvas statūtā, kas Latgalē bija spēkā no 1588. līdz 1841. gadam, piedraudot ar lielu naudas sodu, bija aizliegts postīt piekūna ligzdas, izņemt olas no gulbja perēkļa, zagāt ķeramos tiklus u.c. Nebrīvie zemnieki mājās drīkstēja turēt vienīgi savu dzimtkungu tiklu un cilpas, lai tos izmantotu tikai inventāra īpašnieku vajadzībām. Nomedīto dzīvnieku ādas pret niecīgu atlīdzību bija jānodod muižniekam. Ja šie noteikumi netika ievēroti, medniekus sodīja kā zagļus.

Par to, lai izdotie noteikumi tiktu ievēroti, rūpējās valdības ieceltais un ģenerālgubernatoram pakļautais mežu un medību pārzinis (*Forstmeister*). Viņa pienākums bija aizsargāt valsts mežus un raudzīties, lai medības nenotiktu bez zemes vai meža pārvaldītāju piekrišanas. Šim ierēdnim tāpat bija jārūpējās, lai zemnieki piedalītos valdības rīkotajās vilku un lāču medībās, lai būtu medību rīki un izraktas t.s. vilku bedres. Etnogrāfiski pētījumi ļauj gūt priekšstatu par vilku apkarošanas paņēmieniem.⁹⁷

Uz vilku takām izraka un nomaskēja dziļas, šauras bedres, kurās zvēru pievilināšanai novietoja sivēnu vai kādu kritušu dzīvnieku. Bedri pārsedza ar zariem un apbēra ar sniegu. Vilki, dzirdot sivēna kviecienu vai sajūtot maitas smirdoņu, steidzās uz šo vietu un iegāzās bedrē, kur tos varēja nosist ar rungām. Otra

metode vilku ievilināšanai bija ēsmas nolikšana ar stabiem nožogotā vietā (*Wolfesgarden*). Uz to steigoties, zvērs nokļuva stabu žoga sašaurinājumā, kur no mugurpuses aizkritušie vārtiņi vilkam liedza atgriešanās iespēju.

Tika ieviests mežsarga amats, lai nodrošinātu regulāru muižas mežu apsardzību. Piemēram, kāds mežsargs apsūdzēja Lubānas zemniekus par neatļautām briežu medībām, kurās tie gājuši ar suņiem, lietojuši bises, piķus un cilpas. Zemnieki gan taisnojās, ka piķi uzstādīti laču dēļ,

jo tīkot postīti meža tūrumi.⁹⁸ Kā notikušas putnu medības, interesantu informāciju 17. gs. otrajā pusē sniedz Rozīns Lentilijs. Rubeņus medijot ar izbāžņa — no melnas drēbes izšūta «rubeņa» palīdzību, ko viņi saucot par balvānu (*ope gallinaginis e panno nigro consutilis Ballwan appellat*).⁹⁹ Dzīvie rubeņi, kaislību dzīti, steigoties pie šāda izbāžņa, noturēdami to par īstu rubeņi. Tuvumā paslēpies mednieks šo rubeņa vājību izmantojot un viegli iegūstot medījumu.

PARINDES

- ¹ *Lipsbergs J.* Priekšvārds // Populārzinātniskā Latvijas Sarkanā grāmata. — Rīga, 1990. — 5.—16. lpp.
- ² *Kundziņš L.* Tanisa kalnā izraktie kauli // Arhαιoloģijas raksti. — Rīga, 1928. — IV sēj., 1. d. — 51.—58. lpp.; *Цалкин В. И.* Фауна из раскопок археологических памятников средневековой Прибалтики // МИА. — Москва, 1962. — № 107. — С. 97—129; *Паавер К.* Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. — Тарту, 1965. — 494 с.
- ³ *Мугуревич Э. С.* Замки и сельские поселения в средневековой Ливонии: Автореф. дисс. ... доктора ист. наук. — Москва, 1983. — С. 6.
- ⁴ UB. — Rīga; Moskau, 1905. — Bd 11. — N 160.
- ⁵ *Цалкин В. И.* Фауна.. — С. 116; *Паавер К.* Формирование.. — С. 293—297.
- ⁶ *Więcko E.* Dzieje Puszczy Białowieskiej od rozbiórów do 1918 roku // Kwartalnik historii kultury materialnej. — Warszawa, 1963. — Rok XI, N 2. — S. 349; *Паавер К.* Формирование.. — С. 198.
- ⁷ Konversācijas vārdnīca / Izd. J. Dravnieks un H. Alunāns. — Jelgava, 1891—1898. — 281. lpp.
- ⁸ *Цалкин В. И.* Млекопитающие древней Латвии // Бюллетень Московского общества испытателей природы, отд. биол. — Москва, 1958. — Т. XIII, вып. 3. — Табл. 7.
- ⁹ *Мугуревич Э. С.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — Rīga, 1977. — 10. tab.
- ¹⁰ *Цалкин В. И.* Фауна.. — Табл. 22.
- ¹¹ *Grevé K.* Säugetiere Kur-, Liv-, Estlands. — Rīga, 1909. — S. 151.
- ¹² *Balthasar Russowen.* Chronica der Prouintz Lyfflandt // Scriptorum rerum Livonicarum. — Rīga; Leipzig, 1846. — Bd II. — S. 10; *Curlandia quaedam notabilia (1677—1680) Rozīna Lentilija. Publicējis A. Tentelis (turpmāk Tentelis 1924)* // Latvijas Universitātes Raksti. — Rīga, 1924. — 26. lpp.
- ¹³ *Dionysii Fabricii.* Livoniae historiae / Curante G. Bergmann // Scriptorum rerum Livonicarum. — Rīga; Leipzig, 1848. — Bd II. — S. 440.
- ¹⁴ *Kalniņš A.* Medības un medību saimniecība. — Rīga, 1958. — 116., 117. lpp.
- ¹⁵ *Liefländische Landes-ordnungen nebst darzugehörigen Placaten und Stadgen.* — Rīga, 1707. — S. 32.
- ¹⁶ *Мугуревич Э. С.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi.. — 89., 90. lpp., 9. tab.
- ¹⁷ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — Rīga, 1980. — 9. tab.
- ¹⁸ *Мугуревич Э. С.* Rēzeknes pils un tās novads 9.—17. gs. // LZAV. — 1985. — Nr. 3. — 65. lpp.
- ¹⁹ *Jakubowski J., Kordzikowski J.* Polska XVI wieku. Inflancty. — Warszawa, 1915. — S. 159.
- ²⁰ *Brežgo B.* Latgolas inventāri un generālmēreišonas zem'ū aproksti 1695—1784. — Daugavpils, 1943. — 332. lpp.
- ²¹ *Kalniņš A.* Medības un medību saimniecība.. — 84. lpp.
- ²² *Цалкин В. И.* Млекопитающие древней Латвии. — Табл. 1.
- ²³ *Škutāns S.* Dokumenti par kļaušu laikiem Latgolā. — [München], 1974. — 170. lpp.
- ²⁴ Vidzemes 1638. gada arklu revīzija / Izd. E. Dunsdorfs // Latvijas vēstures avoti. — Rīga, 1938. — IV sēj. — 167. lpp.
- ²⁵ *Štreinerts P.* Kurzemes hercogistes mežsaimniecība un mežu likumi 16. un 17. gs. // Latvijas Universitātes Raksti. Lauksaimniecības fak. sēr. — Rīga, 1939. — 4. sēj., Nr. 5. — 384. lpp.
- ²⁶ Tentelis 1924. — 26.—28. lpp.
- ²⁷ *Transehe N.* Dzīvnieki latvju daiņās // Latvju tautas daiņas. — Rīga, 1928. — 1. sēj. — 212. lpp.; Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. — 167., 223. lpp.
- ²⁸ *Паавер К.* Формирование.. — С. 85.
- ²⁹ Tentelis 1924. — 30., 31. lpp.
- ³⁰ *Цалкин В. И.* К истории животноводства и охоты в Восточной Европе // МИА. — Москва, 1962. — № 107. — С. 55.
- ³¹ *Livländische Güterurkunden / Hrsg. von H. Bruiningk und N. Busch.* — Rīga, 1908. — N 127; *Livländische Güterurkunden / Hrsg. von H. Bruiningk.* — Rīga, 1923. — N 84, 1026.
- ³² *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. — Rīga, 1935. — 120. lpp.; *Strods H.* Die Einschränkung der Wolfschläge und die Viehzucht Lettlands // Etnologia Europea. — Arnheim, 1971. — Vol. IV (1970). — S. 126—131.
- ³³ *Livländische Güterurkunden / Hrsg. von H. Bruiningk und N. Busch.* — N 127, 252.
- ³⁴ Tentelis 1924. — 20. lpp.
- ³⁵ *Цалкин В. И.* Млекопитающие древней Латвии. — С. 13.
- ³⁶ *Škutāns S.* Dokumenti par kļaušu laikiem.. — 170. lpp.
- ³⁷ Tentelis 1924. — 30., 31. lpp.

- ³⁸ Šmits P. Par izmirušiem Baltijas zvēriem // Etnogrāfisko rakstu krājums. — Rīga, 1923. — II sēj. — 33.—40. lpp.
- ³⁹ Паавер К. Формирование.. — С. 112.
- ⁴⁰ Шноре Э. Д. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии ЛатвССР. — Рига, 1961. — Т. II. — С. 124.
- ⁴¹ UB, IV, Nr. 1551; UB, VII, Nr. 579; UB, VIII, Nr. 142; UB, IX, Nr. 598; UB, XI, Nr. 1905.
- ⁴² Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336—1551 / Izdevis A. Švābe. — Rīga, 1941. — Nr. 418, 454.
- ⁴³ Škutāns S. Dokumenti par kļaušu laikiem.. — 164., 170. lpp.
- ⁴⁴ Паавер К. Формирование.. — С. 160.
- ⁴⁵ UB, II, Nr. 1905.
- ⁴⁶ Grevé K. Sāugetiere.. — S. 163.
- ⁴⁷ Цалкин В. И. Млекопитающие древней Латвии. — Табл. 1.
- ⁴⁸ Jakubowski J., Kordzikowski J. Polska XVI wieku.. — S. 159; Škutāns S. Dokumenti par kļaušu laikiem.. — 174., 342., 355. lpp.
- ⁴⁹ Цалкин В. И. Млекопитающие.. — Табл. 1; Паавер К. Формирование.. — Прил. II.
- ⁵⁰ UB, I, Nr. 340; UB, VI, Nr. 440; UB, XII, Nr. 796; Grevé K. Sāugetiere.. — S. 163; Škutāns S. Dokumenti par kļaušu laikiem.. — 164. u.c. lpp.
- ⁵¹ Цалкин В. И. Млекопитающие.. — С. 14.
- ⁵² Паавер К. Формирование.. — С. 56, 57.
- ⁵³ Mūgurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi.. — 4., 10. tab.
- ⁵⁴ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — 9., 10. tab.
- ⁵⁵ Spekke A. Latvieši un Livonija.. — 120. lpp.
- ⁵⁶ Šreinerts P. Kurzemes hercogistes mežsaimniecība.. — 384. lpp.
- ⁵⁷ Dionisii Fabricii. Livoniae historiae.. — S. 440.
- ⁵⁸ Tentelis 1924. — 28.—30. lpp.
- ⁵⁹ Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 150.—328. lpp.
- ⁶⁰ Kundziņš L. Tanisa kalnā izraktie kauli.. — 54.—56. lpp.
- ⁶¹ Паавер К. Костные остатки птиц из Асотского городища // Материалы и исследования по археологии ЛатвССР. — Рига, 1961. — Т. II. — С. 225.
- ⁶² Tentelis 1924. — 34., 35. lpp.
- ⁶³ Vai Rozīna Lentilija 17. gs. Kurzemē novēroto putnu uzskaitījumā «gallinago» attiecas uz rubeni, kā to sapratis tulkotājs latviešu valodā (Tentelis 1924, 34. lpp.), nav drošas pārliecības, «capella gallinago» pēc zoologu klasifikācijas attiecas uz purva sloku, t.s. mērkaziņu.
- ⁶⁴ Transehe N. Dzīvnieki latvju daiņās. — 205.—207. lpp.
- ⁶⁵ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 223—225.
- ⁶⁶ Tentelis 1924. — 34., 35. lpp.
- ⁶⁷ Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch von K. E. Georges. — Leipzig, 1879. — Bd I. — S. 639.
- ⁶⁸ Mežirbe (kuropatka) reģistrēta gandrīz katras muižas mežos, turpretī laukirbe pieminēta ļoti reti (Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 158. lpp.).
- ⁶⁹ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 223.
- ⁷⁰ LKV. — Rīga, 1927—1928. — 1. sēj. — 1636.—1638. sl. *
- ⁷¹ Indriķa hronika / Tulk. Ā. Feldhūns, Ē. Mūgurēviča priekšv. un komentāri. — Rīga, 1993 — XIX, 6.
- ⁷² Ванкина Л. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига, 1970. — С. 132; Лозе И. Поселения каменного века Лубанской низины. — Рига, 1988. — Табл. 23.
- ⁷³ Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 150., 155., 158., 164. u.c. lpp.
- ⁷⁴ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 225.
- ⁷⁵ Tentelis 1924. — 34. lpp.; Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 150. u.c. lpp.
- ⁷⁶ Transehe N. Dzīvnieki latvju daiņās. — 209. lpp.
- ⁷⁷ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 225.
- ⁷⁸ Juškēvičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — Rīga, 1931. — 202., 203. lpp.
- ⁷⁹ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 224.
- ⁸⁰ Turpat. — 225. lpp.
- ⁸¹ Transehe N. Dzīvnieki latvju daiņās. — 204. lpp. Kraukļu bara ķerkšana mežā pie vilku saplosītām mājlopu paliekām ir kalpojusi par orientieri t.s. vilkaču sameklēšanai 16. gs. otrajā pusē, ko atzīmējuši ārzemju ceļotāji (Spekke A. Latvieši un Livonija.. — 129. lpp.).
- ⁸² Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 225.
- ⁸³ Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 150.—328. lpp.
- ⁸⁴ Паавер К. Костные остатки птиц.. — С. 225.
- ⁸⁵ Brežgo B. Latgolas inventāri.. — 150.—333. lpp.
- ⁸⁶ Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. — Rīga, 1936. — S. 125, 126.
- ⁸⁷ Straubergs K. Latviešu tautas paražas. — Rīga, 1944. — 1. sēj. — 166. lpp.
- ⁸⁸ Hjörn's T. Est-, Lyf- und Lettländische Geschichte // Monumenta Livoniae antiqua. — Dorpat; Leipzig, 1835. — Bd I. — S. 7.
- ⁸⁹ Šreinerts P. Kurzemes hercogistes mežsaimniecība.. — 384. lpp.
- ⁹⁰ Liefländische Landes-ordnungen.. — S. 32; Šreinerts P. Mežsaimniecības likumdošana zviedru laikos Vidzemē // Mežkopja darbs un zinātne. — Rīga, 1939. — I/II. — 11.—52. lpp.
- ⁹¹ Pöhltsam J. Essen und Trinken in den livländischen Städten in Spätmittelalter // Medium Aevum Ooutidinum. — Krems, 1996. — Sonderband V. — S. 119.
- ⁹² LA. — 310. lpp.
- ⁹³ Šreinerts P. Kurzemes hercogistes mežsaimniecība.. — 385., 407. lpp.
- ⁹⁴ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500—1600. — Stokholma, 1964. — 385. lpp.
- ⁹⁵ Šreinerts P. Mežsaimniecības likumdošana zviedru laikos.. — 18.—20. lpp.
- ⁹⁶ Turpat. — 21. lpp.
- ⁹⁷ Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. — Petrograd, 1918. — II Teil. — S. 587, 588; Latviešu etnogrāfija. — Rīga, 1969. — 117., 118. lpp.
- ⁹⁸ Šreinerts P. Mežsaimniecības likumdošana zviedru laikos.. — 21. lpp.
- ⁹⁹ Tentelis 1924. — 34.—36. lpp.

DIE JAGD IN LETTLAND IM MITTELALTER

Zusammenfassung

Die Jagd hat im Vergleich mit der Viehzucht in der Wirtschaft der Einwohner im Territorium Lettlands im Mittelalter einen zweitrangigen Platz eingenommen. Davon zeugt auch der prozentuale Vergleich des osteologischen Materials aus den Ausgrabungen der Wohnorte des 13. – 17. Jahrhunderts: Knochen der Haustiere betragen 87 %, der wilden Tiere aber – 13 %. Solches Verhältnis kann man aber nicht an jedem Ort feststellen. Die Bedeutung des Wildes unter den Nahrungsmitteln der Bevölkerung ist sowohl von der geographischen Lage als auch vom sozialen Status des Wohnortes abhängig. Falls sich Wohnorte neben großen Waldmassiven befunden haben, ist das Eigengewicht des Wildes im Vergleich zu den Lebensmitteln der Viehzucht größer gewesen. Obwohl Chronisten des 16. – 17. Jh. die große Zahl der wilden Tiere erwähnt haben, in den Revisionen der livländischen Burgen dagegen wurden keine Fleischvorräte des Wildes, sondern nur der Haustiere erfaßt.

Falls man über Waldfauna Lettlands bis zum 13. – 14. Jh. nur auf Grund des osteologischen Materials aus den Ausgrabungen urteilen kann, so gibt es aber im Mittelalter wenn auch knappe so doch einzelne Hinweise in schriftlichen Quellen. Auf Grund des osteologischen Materials kann man über den Bestand der wilden Tiere im 13. – 17. Jh. urteilen und konkrete Nachrichten über Tiere erwerben. Man kann zwei große Gruppen des Wildes hervorheben – Paarhufer (Elch, Auerochse, Hirsch, Reh,

Wildschwein) und Pelztiere (Biber, Marder, Eichhörnchen, Fischotter, Fuchs u. a.) nennen. Es erwies sich, daß die Landbewohner anfänglich vor allem Paarhufer gejagt haben. Solches großes Wild hat die während der häufigen Kriege im 13. – 14. Jh. ausgeraubten Haustiere kompensiert.

Als intensive Handelsbeziehungen entwickelt wurden, hat man viel Pelztiere gejagt, darum verminderte sich schnell ihre Zahl am Ausgang des Mittelalters. Die seit der Bronzezeit aufgekommene Tendenz, den Haustieren immer größere Aufmerksamkeit zuzuwenden, hat im Mittelalter die Futterbasis für große wilde Tiere allmählich vermindert. Darum sind solche Tiere wie Auerochse und wilder Pferd verschwunden, die Zahl der Wildschweine verringerte sich.

Im 16. – 17. Jh. wurde begonnen, bei der Jagd Schußwaffen zu verwenden. Schußwaffen wurden bald zum Privilegium des Adelsstandes. Landtage haben den Bauern die Jagd der großen wilden Tiere verboten. Die Bauern durften nur kleine und verderbliche Tiere mit Hilfe der Falleisen, Fanggarne, Netze u. dgl. jagen, man sollte aber Pelz dem Gutsbesitzer abgeben. Die Forstmeister kümmerten sich um Beachten der Jagdvorschriften der Regierung. Sie hatten die Pflicht, mit Erlaubnis der Gutsbesitzer die Jagd zu organisieren, wenn Bauern die geplante Jagd vorbereiteten – die sogen. Wolfgruben gruben, Umzäunungen zum Hereinlocken der Tiere bildeten u. a. m.

Ieva Ose

KONRADS ŠTRAUSS UN SENĀS LIVONIJAS KERAMIKA

(Veltījums pētnieka 100 gadu jubilejai)

Pēc ievērojamā vācu keramikas pētnieka Konrada Štrausa 1969. gadā Bāzelē Šveicē izdotās grāmatas par senās Livonijas keramiku¹ viņa vārds Latvijā ir pazīstams katram viduslaiku arheologam, keramikas pētniekam un krāšņu restauratoram. Šī grāmata vēl šodien ir vienīgais plašais attēlu krājums un vispārinošs vēsturisks apcerējums par apdedzināta māla izstrādājumiem mūsu zemē no 13. līdz 19. gadsimtam. Tāpēc īpašu interesi radīja Bavārijas Nacionālā muzeja galvenā konservatora (t.i., galvenā fondu glabātāja) Dr. Ingolfa Bauera šī raksta autorei personiskā sarunā 1994. gada rudenī sniegtā informācija, ka viņu muzejā Minhenē glabājas K. Štrausa atstātais mantojums — personiskais arhīvs. 1995. gada oktobrī, pateicoties «Sorosa fonda — Latvija» atbalstam, raksta autorei bija iespēja piedalīties vācu keramikas pētnieku kārtējā konferencē un pēc tam vairākas dienas uzkavēties arī Minhēnes muzejā, lai iepazītos ar tiem K. Štrausa arhīva materiāliem, kas savākti par Latviju.

Pirms sīkāk aplūkosim Minhēnes muzejā iegūto jauno informāciju, nedaudz jāpievēršas pašam slavenajam keramikas pētniekam. K. Štrausa biogrāfija Latvijā nav picejama, tāpēc īsi ieskicēsim viņa dzīves gājumu, par kuru rakstījuši vairāki viņa laikabiedri.² Konrads Štrauss dzimis 1899. g. 10. aprīlī kā otrais dēls tirgotāja ģimenē Frankfurtē pie Oderas. Pēc ģimnāzijas beigšanas viņš iesaukts armijā un dažus mēnešus kā ierindnieks cīnījies I. pasaules kara frontēs Francijā un Krievijā. Pēc kara jauneklis turpinājis izglītoties — no 1918. līdz 1920. gadam mācījies keramikas amatniecības skolā Bunclavā un to pabeidzis kā profesionāls keramiķis. Jau 1917. gadā pirms iesaukšanas armijā jaunais keramikas entuziasts ir paspējis publicēt savu pirmo rakstu par seno podniecību vācu māla rūpniecības avīzē «*Tonindustrie-Zeitung*» Berlīnē.³ Turpmāk ik gadu periodikā iespiests viens vai vairāki K. Štrausa raksti par fajansu, akmensmasas keramiku, podiņu krāsnīm un ievērojamiem vācu renesanses laika podniekmeistariem.

1920. gadā K. Štrauss iestājas Berlīnes universitātē. Jau pirmajā studiju gadā viņš čakli apceļo senās pils un muzejus universitātes tuvākajā apkārtnē, vācot materiālus par keramiku savām

publicācijām. Vēl būdams students, 1921. gadā K. Štrauss izdod savu pirmo grāmatu par dzimtās pilsētas Frankfurtes podiņu krāsnīm.⁴ Šī darba 48 lappusēs un daudzajās ilustrācijās autors aplūkojis novada krāšņu vēsturi, podiņu izgatavošanas tehnoloģiju, publicējis pēdējo gadsimtu Frankfurtes podnieku vārdus un cunftu noteikumus. Līdzīgas publicācijas bagāti ilustrētu brošūru veidā sagatavotas un iespiestas 1923. gadā par viduslaiku keramiku Vācijā, bet 1925. gadā par Hesenes, 1926. gadā par Brandenburgas un 1928. gadā par Silēzijas podiņu krāsnīm.⁵ Viens no tā laika ievērojamākajiem vācu keramikas pētniekiem — Valhers fon Molteins augsti novērtējis jaunā censoņa spējas un piesaistījis K. Štrausu savam gados vecāku, slavenāku līdzstrādnieku pulkam, lai izdotu mākslas amatniecības vēsturei veltītu žurnālu «*Altes Kunsthandwerk*», kurš gan iznāca tikai vienu — 1927. gadu.

K. Štrauss savas akadēmiskās studijas mākslas vēsturē, senvēsturē un arheoloģijā 20. gados turpināja Marburgas un Breslavas universitātē, bet pabeidza 1930. gadā Grācā, iegūstot doktora grādu. Tolaik viņam ir jau gandrīz gatavs manuskripts par Šteiermarkas podiņu krāsnīm, kas grāmatā iznāk 1940. gadā.⁶

Lai brīvajos brīžos varētu kaislīgi nodoties savas dzīves mērķim — senās keramikas izpētei, K. Štrauss ikdienā nodevās maizes darbam, strādādams par mākslas antikvitāšu tirgotāju. Līdz 2. pasaules karam viņš dzīvoja Berlīnē un galvenokārt vāca un pārdeva porcelānu, fajansu un nelielas mākslinieciskas mēbeles. Arī tirdzniecībā izpaudās K. Štrausa talants — viņš guva tik labus panākumus, ka spēja segt vairāku savu pētījumu publicēšanu.

2. pasaules kara laikā jau kā pusmūža vīrs K. Štrauss atkal tika iesaukts karadienestā un nokļuva Baltijā, kur apakšvirsnieka pakāpē kalpoja kādā vērmahta aizmugures kancelejā. Katru no dienesta brīvi brīdi kaislīgais keramikas pētnieks izmantojis apkārtējo muzeju, piļu un arhīvu apmeklēšanai, jo nerimstošā zinātnieka gars urdījis vākt visus iespējamus materiālus arī par Latvijas un Igaunijas keramiku. Neskatoties uz kara laika grūtībām, savāktās fotogrāfijas un arhīvu izrakstus viņš spējis arī saglabāt un aizvest sev līdzi,

1. att. Konrads Štrauss

atgriezoties Vācijā. Pēckara gados tie apkopoti šī raksta sākumā minētajā grāmatā.

Kad ienaidnieku aviācijas uzlidojumos tika sagrautas Vācijas pilsētas, K. Štrauss zaudēja savu veikalu Berlīnē un visu īpašumu, tai skaitā grāmatas un pirms kara savāktos materiālus par seno keramiku. Jau pirmajās pēckara dienās viņš atkal no jauna enerģiski sāka organizēt mākslas priekšmetu tirdzniecību Berlīnē un Hamburgā. Drīz vien viņš pavisam pārcēlās uz Minheni, kur atrada jaunu mājvietu savam uzņēmumam un pavadīja atlikušo mūžu. K. Štrauss centās piedalīties visās svarīgākajās pēckara mākslas priekšmetu izsolēs Vācijā un ārzemēs, bet studiju nolūkos apceļoja lielāko daļu Eiropas muzeju, kur strādāja to bagātajos keramikas fondos. Tādējādi papildinātās zināšanas par Eiropas keramiku, porcelānu un fajansu palīdzēja gan veiksmīgāk vadīt veikalu, gan apkopot savāktos fotomateriālus iecerētajās grāmatās. Blakus sekmīgajai tirgotāja darbībai K. Štrauss vienmēr atrada laiku, lai apzinātu un iegādātos jaunāko literatūru par keramiku, sarakstītos ar dažādiem Eiropas muzejiem un arhīviem par tajos glabātajiem materiāliem, kā arī sacerētu iisākus un garākus rakstus un publicētu kopumā 11 grāmatas par fajansu un krāsns podiņiem. Savas dzīves laikā viņš bijis viens no ražīgākajiem senās keramikas pētniekiem Eiropā.

Kopš 1952. gada K. Štrauss kā viens no dibinātājiem darbojās Vācu keramikas draugu biedrībā Diseldorfā (*Gesellschaft der Keramikfreunde*), kura kopš 1959. gada četrceturksnīgā gadā izdod grezno, bagātīgi ilustrēto žurnālu «*Keramos*». Paša pētnieka spalvai šajā žurnālā pieder 14 raksti, kuri tapuši laikā no 1966. līdz 1977. gadam. K. Štrauss miris Minhenē 1978. gada 18. jūnijā un apglabāts Ziemeļu kapsētā.

Laikabiedri K. Štrausu (1. att.) raksturojuši kā nerimstošas enerģijas pārpilnu optimistu, kura neizsīkstošais humors un asprātīgās piezīmes kuplinājušas ikvienu sanāksmi. Viņa plašās zināšanas visās keramikas jomās un bagātie iespaidi daudzajos paša apceltajos Eiropas muzejos radī-

juši pamatīgu respektu citos keramikas entuziastos. Vecākās paaudzes keramikas pētnieku un mīlotāju, kā arī ietekmīgās Vācu keramikas draugu biedrības locekļu vidū par K. Štrausa darbību izplatīts mīts. Viņa pētnieka autoritāte Vācijā vēl šodien tiek augstu vērtēta.

K. Štrausa zinātniski nozīmīgāko publikāciju bibliogrāfija aptver ap 80 nosaukumu.⁷ Pētnieka raksti iespiesti vācu keramikas žurnālos «*Keramische Zeitschrift*», «*Keramos*», Minhenē izdotajā «*Weltkunst*», Parīzē iznākušajā mākslas keramikai un stiklam veltītajā izdevumā «*Cahiers de la Ceramique, du Verre et des Arts du Feu*», Vīnes žurnālā «*Alte und neue Kunst*», Šveices keramikas pētnieku periodiskajā izdevumā «*Keramikfreunde der Schweiz*» un citur. Bez podiņu krāsnīm pētnieka interešu lokā pastāvīgi bijis fajanss un akmensmasas keramika, atsevišķi raksti veltīti arī renesanses traukiem, viduslaiku arheoloģiskajiem keramikas atradumiem, keramikas attēlojumam 15.—16. gs. gleznās un gravīrās un līdzīgām tēmām. 1976. gadā K. Štrauss kopā ar otru keramikas speciālistu Manfredu Meincu izdeva grāmatu par vācu manufaktūrās ražoto fajansu.⁸ Tomēr visvairāk vēribas veltīts Eiropas podiņu krāšņu vēsturei, izdodot darbu trijās daļās (1966., 1972., 1983. g.), no kurām pēdējā iespiesta jau pēc pētnieka nāves.⁹ Visas trīs grāmatas ir bagātīgi ilustrētas — tajās publicēti daudzi Eiropas, galvenokārt Vācijas, Austrijas, Šveices un Skandināvijas muzeju fondos glabāti 15.—17. gs. krāsns podiņi. Tekstā autors nav pievērsies secīgam podiņu krāšņu vēstures izklāstam, bet gan lielākoties grupējis materiālu pa sīzetiskām tēmām vai sērijām. Nevar noliegt zināmu haotismu un patvaļību materiāla atlasē, trūkst arī apskatāmo podiņu kompleksa sīkāka raksturojuma un pamatīgākas stilistiskās analīzes. Tāpēc citi vācu podiņu krāšņu speciālisti uz K. Štrausa darbiem galvenokārt atsaucas, norādot uz attēliem, jo ne katram pētniekam pašam iespējams apceļot visus muzejus. Personiskā sarunā ar šī raksta autori Minhenes muzeja keramikas speciālists I. Bauers atzina, ka nereti keramikas pētnieki K. Štrausa grāmatās uzduras uz neprecīzām vai pat pilnīgi nepareizām anotācijām, bet par K. Štrausu izplatītais mīts vēl liedz Vācijā viņa publikācijas kritiski izvērtēt, norādīt uz kļūdām un publicēt objektīvu vērtējumu viņa zinātniskajam devumam. Tāpēc laikam nebūs pārspilēti teikt, ka K. Štrausa grāmatas galvenokārt nozīmīgas kā plašas Eiropas muzeju krāsns podiņu attēlu publikācijas, kas parāda šīs mākslas amatniecības nozares izstrādājumu daudzveidību un izplatību Eiropā.

Kas ir zināms par K. Štrausa darbību Latvijā? 2. pasaules kara gados pētnieka mūsu zemē pavadītais laiks nav pazudis bez pēdām. Baltijas valstīs savāktie materiāli, kā iepriekš minēts, 1969. gadā apkopoti grāmatā,¹⁰ kuras ievadā autors atzīst, ka jau 30. gados dažas reizes esot apmeklējis Igauniju un Latviju. Kara laikā viņš bijis

daudzās Baltijas pilsētās, sevišķi labi iepazīstot Rīgu, Tallinu, Narvu, Tartu, kur pētījis seno keramiku muzejos, fotografējis vēl pastāvošās krāsnis pilsoņu mājās un muižu ēkās, kā arī pilsētu arhīvos vācis materiālus par podniekiem. 40. gados Baltijā izdotajā periodikā atrodami arī atsevišķi K. Štrausa raksti — vairāki Igaunijā iznākušajā avīzē «*Revaler Zeitung*»,¹¹ viens žurnālā «*Ostland*».¹² Pēdējais ir plašāks raksts, kas veltīts senās Livonijas māla traukiem, isi raksturojot podnieku amatu un keramikas attīstību šajā teritorijā no 13. līdz 20. gadsimtam. Tas ir Baltijā pirmais apkopojošais pārskats par vietējos muzejos glabāto keramiku, mēģinot to sistematizēt un datēt pēc analogijām ar autoram labi pazīstamo Vācijas keramiku.

Konrada Štrausa kara laika apmeklējumus tagadējā Latvijas Vēstures muzejā vēl pirms dažiem gadiem atcerējās arheoloģe *Dr. hist. h. c.* Elvīra Šnore (1905—1996), kas 40. gadu pirmajā pusē vadījusi muzeja Arheoloģijas nodaļu. K. Štrauss muzejā ieradies, tērpies garā vezumnieka šinelī. Lai gan viņš nēsājis karavīra formu, pētniekam bijis pilnīgi nemilitārs izskats. Viņš interesējies par viduslaiku keramikas kolekcijām, kuras rūpīgi pētījis, un kā pateicības zīmi uzdāvinājis kādu savu publikāciju. Tā vietējiem muzeja speciālistiem izraisījusi lielu interesi, jo Latvijā toreiz dziļāki viduslaiku keramikas pētījumi vēl nebija uzsākti.

Pēckara gados K. Štrausa grāmata par senās Livonijas keramiku, kura iznāca 1969. gadā Šveicē, Latvijā ilgāku laiku zinātniskajās publikācijās netika izmantota. Pie mums 70. gados — krievu okupācijas laikā informācija par ārzemēs iznākušajām grāmatām bija novēlota un paši darbi grūti pieejami. Pat Latvijas Nacionālajā bibliotēkā K. Štrausa Latvijai veltītais darbs nonāca ar daudzu gadu novēlošanos. Šo iemeslu dēļ K. Štrausa grāmatas nosaukums nav atrodams atsaucēs 1980. gadā Rīgā iznākušajā E. Šnores un A. Zariņas grāmatā par seno Sēlpili, kur atrasts ievērojams skaits krāsns podiņu.

Kad šī raksta autore 1983. gadā Latvijas Mākslas akadēmijā gatavoja kursa darbu, tā vadītājs — latviešu mākslas vēstures pasniedzējs Romis Bēms (1927—1993) kādā konsultācijas reizē pastāstīja par vienas K. Štrausa grāmatas ceļojumu uz Latviju. Kā personisku pateicību viņam šīs grāmatas eksemplāru gribējis dāvināt kāds paziņa, kuram radī K. Štrausa darbu atsūtījuši no ārzemēm. R. Bēms, apzinādamies šīs Latvijā retās grāmatas vērtību speciālistu vidū, lūdzis to labāk nodot Rundāles muzejam.

Trūkstot citiem apkopojošiem darbiem par Latvijas viduslaiku un jauno laiku keramiku, 80. gados K. Štrausa darbu kā rokasgrāmatu izmantojuši vairāki pētnieki. Šīs grāmatas konspēkts bijis pamatā vācu profesora Norberta Vernera referātam par keramiku un fajansu Baltijā, kas nolasīts 1984. gadā Bādhomburgas konferencē «*Homburger Gespräch*» Vācijā.¹³

K. Štrausa darbu izmantojuši Rundāles muzeja darbinieki, restaurējot pils 18. gs. krāsnis.¹⁴ Tāpat grāmata bijusi nozīmīgs attēlu krājums šī raksta autorei, strādājot ar pēckara gados Latvijā arheoloģiskajos pētījumos atrastajiem 16.—17. gs. krāsns podiņiem.¹⁵

Par K. Štrausa grāmatu izdevās atrast tikai vienu recenziju, kurā šī darba novērtējums ir atturīgs. Žurnālā «*Keramos*» ievictotajā H. Jedinga īsajā grāmatas apskatā izteikta pārliecība, ka keramikas pētniecībā K. Štrausa Livonijai veltītais keramikas apkopojums uz gadu desmitiem paliks neaizstājams standartdarbs. Tomēr, atzīmējot izdevuma vērtību kā plašam fotomateriālu krājumam, recenzents gandrīz nemaz nav analizējis tekstu.¹⁶

Kāda tad ir K. Štrausa Livonijai veltītā grāmata? Šis darbs ir plašs pārskats par keramiku Latvijā un Igaunijā no viduslaikiem līdz 19. gadsimtam. Tekstā pēc keramikas attīstības vispārēja vēsturiska pārskata aplūkoti arī vairāku Baltijas pilsētu podniecības izstrādājumi un nosaukti arhīvos atrasto meistarvārdu. Pielikumā doti izraksti no arhīviem par Latvijas un Igaunijas podnieku darbību 17.—19. gadsimtā. Hronoloģiski kārtotos attēlos — 148 tabulās ar melnbaltām fotogrāfijām parādīti senie keramikas trauki, muzejos savāktie krāsns podiņi un pils vai pilsoņu mājās saglabājušās krāsnis. Grāmatas ilustratīvā daļa ir īpaši nozīmīga, jo 2. pasaules kara laikā pilnīgi iznīcinātās Jelgavas muzeja kolekcijas, zudusi daļa no Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā pirms kara glabātajiem krāsns podiņiem, daudzas senās krāsnis vairs nav atrodamas tajās vietās, kur tās bijušas fotografēšanas laikā pirms pusgadsimta. Tāpēc K. Štrausa darbs ir nozīmīgs dokumentāls pierādījums kādreizējo senās keramikas fondu pastāvēšanai.

Tomēr, kopumā novērtējot K. Štrausa grāmatu historiogrāfiskā apskatā, kas veltīts Vācijā sarakstītiem Latvijas mākslas vēstures darbiem, mākslas vēsturnieks Rundāles pils muzeja direktors I. Lancmanis raksta: «K. Štrauss mēģinājis sniegt materiāla — krāšņu podiņu un trauku keramikas — vēsturisko un stilistisko sistematizāciju, tipoloģiju, cunftu vēstures apskatu, papildinot visu ar plašu ilustratīvo materiālu. Pēdējam ir īpaša vērtība, tāpat kā cunftu materiālu publicējumiem, toties sistematizējošā daļa cieš no tā, kas ir neizbēgams, strādājot tūlumā un par aplūkojamo tēmu spriežot pēc atmiņām, pierakstiem un fotogrāfijām. Grāmatā ir tik daudz kļūdu un pārpratumu, ka tās lietošana jāievēro liela uzmanība.»¹⁷

Kaut arī nevar noliegt šī vērtējuma objektivitāti, jāņem vērā apstākļi, kādos grāmata tapusi. Par to liecina Minhenes muzeja materiāli. Tā kā K. Štrausam nebija pēcnācēju, pēc viņa nāves viss pētnieka personiskais arhīvs — dažādi izraksti, piezīmes, fotogrāfijas, publikāciju autoreksemplāri, vēstules utt. — tika nodots Bavārijas Nacionāl-

lajam muzejam Minhenē. Arhīvs vēl nav zinātniski apstrādāts un inventarizēts. K. Štrauss savus pētniecības materiālus glabājis vienādās stingra kartona kastēs — atvilktnēs, kuras ir mašīnraksta lapas lielumā un ap 10 cm biezumā. Šādas kastes muzejā ir vairāki simti. Šī raksta autore tuvāk iepazīnās ar trim kastēm (Nr. 89, 113 un 122), par kuru saturu liecināja uzraksts «Alt-Livland». Tajās lielākoties glabājās fotogrāfijas — sagataves materiāli K. Štrausa 1969. gadā izdotajai grāmatai. Interessants atradums bija uz pauspapīra varbūt paša K. Štrausa zīmēts grāmatas vāka uzmetums ar uzrakstu «Töpferkunst in Alt-Livland» un attēlu — 18. gs. krāsns podiņiem raksturīgu ainavu (2. att.). Šī skice grāmatā tomēr nav izmantota. Vienā no kastēm bija arī vairāki krāsaini akvareļi, kas attēloja 18. gs. podiņus. Vienam no tiem bija tāds pats ietvars kā K. Štrausa grāmatā publicētam podiņam no Rīgas.¹⁸

Arhīvā glabātie fotoattēli parāda K. Štrausa grāmatas ilustrāciju avotus, jo lielai daļai no fotogrāfijām bija uzraksti otrā pusē, kas norādīja negatīvu vai pašu attēloto priekšmetu glabāšanās vietu. Grāmatai pamatā izmantotas četras fotoavotu grupas. Pirmkārt, K. Štrauss kara laikā Rīgā vācis 18.—19. gs. Latvijas krāšņu fotogrāfijas Pieminekļu valdē, par ko liecina šis iestādes zīmogs. Otrā avotu grupa ir krāsns podiņu fotogrāfijas no

2. att. Uzmetums senās Livonijas keramikai veltītās grāmatas vākam (K. Štrausa materiāli Bavārijas Nacionālajā muzejā Minhenē, 122. kaste)

KONRAD STRAUSS

**KERAMIK
IN ALT-LIVLAND**
(ESTLAND · LETTLAND)

3. att. K. Štrausa grāmatas «Die Geschichte der Töpferkunst vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland)» realizētais apvāks

Rīgas Doma muzeja (tagadējais Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs), uz kurām ir rūpīgi uzraksti sīkā rokrakstā, vācu valodā atzīmējot muzeja 1938. g. izrakumu vietu Rīgā, vāciskos ielu nosaukumus, krāsns podiņu fragmentu inventāra numuru muzejā, atraduma izmērus, glazūras krāsu. Treškārt, izmantotas daudzas fotogrāfijas ar Latvijas un Igaunijas krāšņu attēliem no Marburgas fotoarhīva, kas iegūtas jau pēckara gados Vācijā. Tām otrā pusē ir šīs iestādes zīmogs ar negatīva numuru un vietas norādi. Ceturtā avotu grupa ir fotogrāfijas vai pastkartes ar Latvijas krāšņu attēliem, kuras ir vai nu iespiestas, vai dažādu fotogrāfu uzņemtas. Vēl ir atsevišķas fotogrāfijas ar īsiem uzrakstiem — dažādām grūti izprotamām zīmēm. Varbūt daļu no tām uzņēmis pats K. Štrauss? Diemžēl daļai fotogrāfiju uzraksti ir daļēji vai gandrīz pilnīgi nogriezti, kad izvēlēts attēlu formāts, sagatavojot ilustrācijas iespiešanai. Bez fotogrāfijām K. Štrausa grāmatas sagataves materiālos ir arī attēlu klišeju nospiedumi — darba ilustrācijas bez numuriem uz sliktāka papīra nekā grāmatā.

Starp K. Štrausa Livonijas grāmatas sagataves materiāliem ir tikai nedaudzas fotogrāfijas, kuras nav ievietotas grāmatā. Tie ir daži interjeru skati, kuros neizdevīgi izvēlēts krāsns rakurs — tā interjerā aizsegta ar citiem priekš-

Tabulā doti K. Štrausa grāmatā (*Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland)*). — Basel, 1969) kļūdaini anotēto tabulu un attēlu numuri, grāmatā iespīestā nepareizā anotācija un blakus minēti tie uzraksti, kas atrodami uz atbilstošām fotogrāfijām Minhēnes muzejā glabātajā pētnieka arhīvā. Tas ir daļējs K. Štrausa grāmatas kļūdu labojums, kas varētu palīdzēt turpmākiem grāmatas izmantotājiem. Tabulā dota arī glabāšanās vieta un negatīvu numuri atsevišķiem pareizi anotētiem attēliem. Fotogrāfijām ar Pieminekļu valdes zīmogu negatīvu numuri bija atzīmēti tikai atsevišķos gadījumos.

Saisinājumi: DMR — Dommuseum Riga; Fo. — Fundort; Kr. — Kreis; M. — Museum; Marburg — Bildarchiv Foto Marburg; PV — Pieminekļu valde (Denkmalamt Lettland).

metiem, kā arī vairāki Rīgas Doma muzeja podiņu fotouzņēmumi, uz kuriem redzami sīki keramikas fragmenti ar neskaidru formu un rotājumu. Tā, piemēram, grāmatā nav ievietoti vairāki K. Štrausa materiālos glabāti attēli ar Marburgas fotoarhīva zīmogu. Uz viena no nepublicētajiem uzņēmumiem ir Rīgas Melngalvju nama lielās zāles blakustelpas skats (negatīva numurs 150 211), uz otra — Rundāles pils dienvidu spārna alkova istaba (negatīva Nr. 153 123), uz trešā — Mazstraupes pils 18. gs. krāsns fragments (negatīva Nr. LA 483/31).

Minhēnes muzejā glabātais K. Štrausa arhīvs ne tikai parāda Livonijas grāmatas attēlu avotus. No tā varētu tikt izmantoti arī citur vairs neatrodami Latvijas krāšņu attēli. Kaut arī K. Štrausa grāmata ir dārgs poligrāfisks izdevums uz laba kritpapīra, oriģinālo fotogrāfiju kvalitāte nereti ir ievērojami labāka nekā grāmatā redzamo. Bez tam arhīvs ļauj atklāt daudzas neprecizitātes grāmatas ilustrāciju anotācijās.

Sodien grūti pateikt, kāpēc K. Štrauss tik bieži kļūdiņies, sagatavojot attēlu parakstus. Varētu saprast, ka ārzemniekam grūti zināt precīzos Baltijas vietu nosaukumus, sevišķi tāpēc, ka uz atsevišķiem fotoattēliem Pieminekļu valdes ierēdņi paskaidrojums rakstījuši neskaidrā rokrakstā. Varētu izskaidrot arī atsevišķu anotāciju īsumu vai norādes par nezināmām glabāšanās vietām, ja manuskripta sagatavošanas gaitā daļai fotogrāfiju nogriezti uzraksti un vēlāk tos bijis neiespējami atjaunot. Bez tam darba gaitā mainīts atsevišķu

attēlu izvietoējums un numerācija grāmatas tabulās, par ko liecina vairākkārt nosvītrotie numuri dažu fotogrāfiju otrā pusē. Arī tas varēja radīt kļūdas, ja vienlaikus netika mainīta anotācija attēlu sarakstā. Tomēr neprecizitāšu ir daudz vairāk nekā varētu rasties nejaušas pārskatīšanās rezultātā. Sava nozīme varētu būt arī K. Štrausa impulsīvajam raksturam. Viņš bijis aizrautīgs pētnieks, apveltīts ar plašām zināšanām, bet laikam pietrūkusi zinātnieka skrupulozitāte. 70 gadu vecumā, kad iznāca Livonijai veltītā grāmata, autoram varbūt nevajadzīgs vai nogurdinošs liecis pedantisms zinātniskā aparāta sastādīšanā, precizitāte rediģēšanā un faktu vairākkārtīga pārbaudīšana. Tāpēc, izmantojot K. Štrausa grāmatas attēlus, pētniekiem katreiz jāpārbauda to anotācijas pareizība. Var vienīgi teikt, ka, spriežot pēc uzrakstiem uz oriģinālajām fotogrāfijām, šajā grāmatā tiešām ir tikai Latvijas un Igaunijas materiāls un nav iekļauti citu reģionu keramikas attēli. Diemžēl Minhēnes muzeja arhīvā nebija pilnīgi visu Livonijas grāmatas attēlu oriģinālu — trūka trauku keramikas sākotnējās fotogrāfijas un arī daļa no ilustrācijās redzamajiem krāsns podiņiem un krāsnīm.

Kaut arī šajā rakstā atzīmēti vairāki senās Livonijas keramikai veltītās grāmatas trūkumi, tomēr K. Štrausa darbs vēl arvien ir plašākais publicētais Latvijas un Igaunijas vēsturiskās keramikas attēlu apkopojums, kuram līdzīgu piemums finansiālu apsvērumu dēļ nez vai tuvākajā laikā varēs izdot.

PARINDES

¹ *Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland)*. — Basel: P. H. Heitz, 1969. — 272 S., 148 Taf.

² Dr. Konrad Strauss 75 Jahre alt // *Keramos*. — 1974. — H. 64. — S. 73; *Langer H. Dr. Konrad Strauss, ein Leben für Keramikforschung // Keramos*. — 1980. — H. 87. — S. 67—70; *Meinz M. Dr. Konrad Strauss † // Keramos*. — 1978. — H. 81/82. — S. 145.

³ *Strauss K. Alt-Naumburger Töpferkunst // Tonindustrie-Zeitung (Berlin)*. — 1917. — N 33.

⁴ *Strauss K. Alte Frankfurter Kachelöfen*. — Berlin, 1921.

⁵ *Strauss K. Alte deutsche Kunsttöpfereien*. — Berlin, 1923; *Strauss K. Studien zur mittelalterlichen Keramik*. — Leipzig, 1923; *Strauss K. Die Töpferkunst in Hessen*. — Strassburg, 1925; *Strauss K. Kacheln und Öfen der Mark*

Brandenburg. — Strassburg, 1926; *Strauss K. Schlesische Keramik*. — Strassburg, 1928.

⁶ *Strauss K. Kacheln und Öfen der Steiermark*. — Graz, 1940.

⁷ *Langer H. Dr. Konrad Strauss*. — S. 69, 70.

⁸ *Strauss K, Meinz M. Jagdliche Fayencen deutscher Manufakturen*. — Hamburg; Berlin, 1976.

⁹ *Strauss K. Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. — Strassburg, 1966; *Strauss K. Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts*. — Teil II. — Basel, 1972; *Strauss K. Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern*. — Teil III. — München, 1983.

¹⁰ *Strauss K. Die Geschichte*.

¹¹ Norādes par avīzē «Revaler Zeitung» 1942. un 1944. g. iespiestiem 6 rakstiem dotas: *Strauss K. Die Geschichte*. — S. 240.

K. Strauss. Die Geschichte., Basel, 1969.		Uzraksts uz analogas fotogrāfijas K. Štrausa materiālos Bavārijas Nacionālajā muzejā Minhenē
Tabulas Nr.	Grāmatā dotā krāsns podiņu vai krāsns atrašanās vieta	
57:6	Fo. Doblen, M. Mitau	Fo. Bauskesche Ruine 1910, M. Mitau; Grösse 16x19; Kat. Nr. Eth. 410
59:6	Fo. Riga, M. Riga	Fo. Riga, zwischen Wall-, Schmiede-, Weber-, Stallstr. 1938, DMR
62:2	Fo. Goldingen, M. Mitau	Fo. Goldingen, No. 160, 161, 166 ¹⁹
63:5	Fo. Goldingen, M. Mitau	Fo. Goldingen, No. 155, WT, 20. IV 35 ²⁰
64:1	M. Dorpat	Fo. Riga, zwischen Wall, Schmiede-, Weber- und Theaterstr., Ausgrabungen des Museums 1938
64:5	M. Riga	Fo. Riga, zwischen Wall, Schmiede-, Weber- und Theaterstr., Ausgrabungen des Museums 1938
64:6	Fo. Goldingen, M. Mitau	Fo. Goldingen, WT 28. XII 34
73:1	Fo. Riga, DMR	Fo. Riga, Ausgrabungen des Museums, zwischen Wall-, Schmiede-, Weber- u. Stallstrasse 1938
75:6	Herrenhaus Gem. Kartenhof, Kr. Modohn	Ludenhof (Lunamois), Kr. Tartu
80:1	Herrenhaus Lindenhof, Kr. Dorpat	Ludenhof (Lunamois), Kr. Tartu
87:1	Schloss Ruhenthal	Ruhenthal, Schloss (Marburg, Nr. 187 352)
87:2	Narwa	Schloss Ruhenthal (PV)
96:2	Schloss Ruhenthal	Schloss Katarinental, Reval (Marburg Nr. 187 562)
108:1	Herrenhaus Sekja, Kr. Riga	Herrenhaus Sehja, Kr. Riga (PV)
108:2	Standort unbek., Lettland	«Bitte zeigen sie das Foto im Denkmalamt, falls sie es nicht im Archiv haben» [un atbilde ar sarkanu zīmuli]: «Zuerst — Melngalvju iela 4 Riga, dann: Lielstraupes pils, jetzt: Staatliches historisches Museum Riga»
124:1	Schloss Walk, Estland	Schloss Kolk (Estl.), (Marburg, Nr. 157 232)
130:5	In der Sakristei zu Schönberg (Skaistkalne)	Herrenhaus Anzen, Kr. Windau (PV, Nr. 27811)
130:6	Herrenhaus Anzen, Kr. Windau	Herrenhaus Anzen, Kr. Windau (PV Nr. 27812)
131:3	Herrenhaus Alt-Karkhell Kr. Walk	Alt-Karkkell (Vec-Kārķi) (PV)
136:4	Mitau, Villa Medem	Mitau, Upes-Str. 9—3 (PV)
137:3	Lettland	Riga, Marstallstrasse 21 (PV)
138:1	Narwa	Riga, Herrn Goring Str. 83 (PV)
138:4	Herrenhaus Wessnerhof Estland	Herrenhaus Blieden (Pils-Blidene), Kr. Tuckum (PV)
138:6	Flussstr. 9, Mitau	Klein-Roop (Marburg, LA 483/32)
138:8	Mitau	Herrenhaus Alt-Karkkell (Vez-Kārķi) (PV)
139:7	Lettland	Herrenhaus Blieden (Pils-Blidene), Kr. Tuckum (PV)
140:2	Schloss Klein-Roop	Klein-Roop Schloss (Marburg LA 483/36)
141:2,5	Waisenhausstr. 12, Riga	Waisenstrasse 12
141:8	—	Klein-Roop Schloss (Marburg LA 483/33)
142:2	Lettland	[Mitau], Upes-Str. 7 (PV)
144:2	Villa in Mitau	Mitau, Villa Medem (Marburg Nr. 152 937)
145:2	Herrenhaus Blumenhof Kr. Walk	Herrenhaus Blumenhof (Blome), Kr. Walk (PV Nr. 26238)

- ¹² *Strauss K.* Keramik in Alt-Livland: Geschirrtöpferei vom Mittelalter bis zur Neuzeit // Ostland. — 1944. — Jg. 3, N 1. — S. 16—23.
- ¹³ *Werner N.* Keramik und Fayencen im Baltikum // Homburger Gespräch 12.—14. September 1984. — Bad-Homburg, [s.a.] — H. 6. — S. 142—152.
- ¹⁴ *Lancmane L., Vilīte V.* Rundāles pils krāsni // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. — Rīga, 1987. — 2. laid. — 198., 199. lpp.
- ¹⁵ *Ose I.* Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilis, 15. gs. beigas — 18. gs. sākums. — Rīga, 1996.
- ¹⁶ *Jedding H.* Buchbesprechungen: Konrad Strauss, Die Geschichte.. // Keramos. — 1972. — H. 58. — S. 66.
- ¹⁷ *Lancmanis I.* Latvijas mākslas vēstures senākā posma pētišana Vācijā un VFR pēc 1939. gada // Doma. — Rīga, 1991. — 1. laid. — 24., 25. lpp.
- ¹⁸ *Strauss K.* Die Geschichte.. — Taf. 88:4.
- ¹⁹ Šķiet, ka minētie krāsni podiņi (*Strauss K.* Die Geschichte.. — Taf. 62:2) Jelgavas muzejā nekad nav bijuši. Pēc to izrakšanas 30. gados dienas presē publicēta norāde, ka visus Kuldīgas pils atradumus nodos no jauna veidojamam Kuldīgas provinces muzejam (sk.: Kur glabājas Kuldīgas hercogu valsts varenības zīmes? // Brīvās Zemes Ilustrēts Pielikums. — 1936. — Nr. 9. — 27. febr. — 68. lpp.). Tagad pilnīgi analogi fragmenti glabājas Kuldīgas novadpētniecības muzejā.
- ²⁰ Grāmatā (*Strauss K.* Die Geschichte.. — Taf. 63:5; 64:6) iespiesto zīmējumu oriģinālus varbūt zīmējis Kuldīgas novadpētnieks V. Fromholds-Treijs (Sk.: Eine wissenschaftliche Leistung: W. Frommhold-Treu rekonstruiert Schloss Goldingen // Rigasche Rundschau. — 1936. — N 41. — S. 2), par ko varētu liecināt iniciāļi «WT» uz šiem attēliem K. Štrausa materiālos Minhenes muzejā.

Ieva Ose

KONRAD STRAUSS UND DIE KERAMIK IN ALT-LIVLAND

(Dem 100-jährigen Jubiläum des Forschers gewidmet)

Zusammenfassung

Diese Publikation wird dem berühmten deutschen Keramikforscher Konrad Strauss (1899–1978) und seinem Beitrag zur Erforschung der Keramik in Alt-Livland (jetzt Lettland und Estland) gewidmet. K. Strauss hat mehrere Jahre während des Zweiten Weltkrieges als Unteroffizier in einer Heeres-Kompanieschreibstube im Baltikum verbracht. In der freien Zeit besuchte er örtliche Museen, Schlösser und Archive in Riga, Tallinn, Tartu und weiteren Städten und sammelte Fotomaterialien sowie Auszüge aus Urkunden über die alte örtliche Keramik. Damals leistete er Vorarbeiten für sein 1969 in Basel, Schweiz herausgegebenes umfangreiches Buch «Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland)». Bald nach dem Zweiten Weltkrieg ließ der Keramikforscher sich in München als Kunsthändler nieder. Nach dem Tod von K. Strauss wurden seine Forschungsmaterialien über die Keramik dem Bayerischen Nationalmuseum in München übergeben. K. Strauss hat seine reiche Sammlung an Fotos, Auszüge, Kopien, Entwürfe, Briefe u.a. Materialien über die Keramik in vielen gleichartigen, aus Karton gefertigten Kisten aufbewahrt, die in der Größe einer Seite der Maschenschrift und etwa 10 cm dick gewesen sind. Im Museum werden mehrere Hunderte von solchen Kisten mit dem Nachlaß von K. Strauss aufbewahrt.

Im Herbst 1995 hat die Verfasserin dieses Beitrages die Möglichkeit gehabt, einige Tage im Bayerischen

Nationalmuseum zu verbringen und die von K. Strauss gesammelten Materialien über Alt-Livland kennenzulernen. In den Kisten Nr. 89, 113, 122 befanden sich meistens Fotos — Vorlagen für Abbildungen des der Keramik in Alt-Livland gewidmeten Buches von K. Strauss. Diese Materialien haben gezeigt, daß K. Strauss hauptsächlich vier Fotoquellen für sein Buch ausgenutzt hat: Abbildungen der Kacheln aus dem Dommuseum in Riga, Fotos der Öfen aus dem Denkmalamt Lettlands und Ansichtskarten mit Interieuren, die während des Krieges in Riga gesammelt worden sind, sowie Abbildungen der Öfen Lettlands und Estlands aus dem Bildarchiv Foto Marburg in Deutschland. Leider wurden während der Vorbereitung des Buches mehrere Fehler im Verzeichnis der Abbildungen gemacht, die man jetzt entsprechend der ursprünglichen Aufschriften auf den Originalfotos im Nachlaß von K. Strauss berichtigen kann (s. Tabelle). Obwohl diese Fehler die Arbeit der Keramikforscher in Lettland beschweren, muß man erkennen, daß das Buch von K. Strauss mit seinen 148 Bildtafeln die größte publizierte Sammlung der Keramik Alt-Livlands ist. Nach den Verlusten des Krieges, als das Museum in Jelgava (Mitau) völlig vernichtet, die Sammlungen des Dommuseums in Riga teils verloren und mehrere alte Öfen in den Innenräumen abgebrochen wurden, hat das Buch von K. Strauss auch dokumentarischen Wert erworben.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Konrad Strauss.

Abb. 2. Entwurf für den Umschlag des Buches über die Keramik in Alt-Livland (Konrad-Strauss-Nachlaß, Bayerisches Nationalmuseum München, Kasten Nr. 122).

Abb. 3. Realisierter Schutzumschlag des Buches von K. Strauss über die Keramik in Alt-Livland.

Indriķis Šterns

«DE PORTU SEMIGALLIE»*

Ar pilsētu vēsturnieki saprot relatīvi mazu, bet biezi apdzīvotu vietu, kuras iedzīvotāji iegūst savas iztikas lielāko daļu ar nodarbošanos, kas nav saistīta ar lauksaimniecību. Parastie pilsētu iedzīvotāji ir tirgotāji, amatnieki, brīvo profesiju pārstāvji (kādu, protams, Senlatvijā nebija).

Ar ciemu — pretstatā pilsētai — saprot biezi apdzīvotu vietu, kuras iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecība (zvejniecība šajā kontekstā uzlūkojama par lauksaimniecības blakusnozari) un iedzīvotājus saista izcelšanās no ista vai iedomāta kopīga senča.

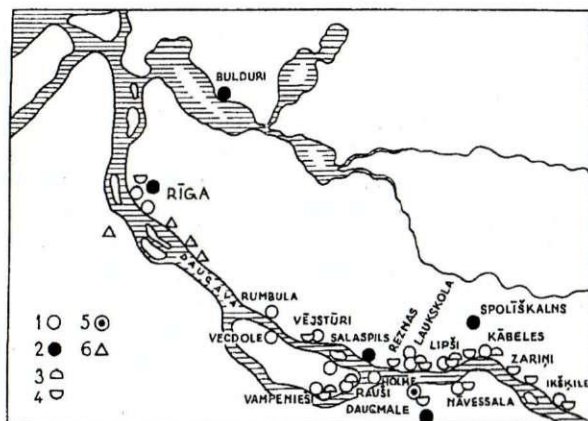
Ja pilsētā dzīvoja amatnieki un tirgotāji, tad ar to nebūt nav teikts, ka pilsētu iedzīvotāji nav pazīnuši un nodarbojušies ar lauksaimniecību: viduslaikos¹ bija gluži parasts, ka pilsētņiekiem pie mājām bija ne vien savi dārziņi, bet arī mājlopi (cūkas, govīs, aitas), mājputni (vistas, zosis) un, protams, zirgs, jo, tāpat kā tagad automobilis ir svarīgākais transportlīdzeklis, tā viduslaiku «auto» bija zirgs. Tāpēc arī vairākām viduslaiku pilsētas saimēm bija savs zirgs līdz ar zirgu stalli un sienu šķūni. Bez tam daudziem pilsētu namīpašniekiem bija dārzi un pat zemes gabali (aramzeme, bet visbiežāk pļavas) ārpus pilsētas robežām, t.s. pilsētas lauku novadā, jo, ko kāds pilsētas iedzīvotājs varēja izaudzēt pats, tas nebija jāpērk (un viduslaikos nauda apgrozībā bija maz) vai jāmaina pret lauku iedzīvotāju ražojumiem.² Tā kā pilsētas atradās arī pie upēm un ezeriem, tad, protams, to iedzīvotājiem nebija sveša zvejniecība.

Latvijā ar senpilsētu būtu jāsaprot iezemiešu amatnieku un tirgotāju relatīvi maza apmetne, kuras iedzīvotāji bez savas galvenās nodarbošanās gādāja sev iztiku arī ar lauksaimniecību un zvejniecību. Senpilsēta bija ciema izaugšanas process par pilsētu.

Kur senpilsētas sāka veidoties? Ļoti bieži pils vai nocietināto piļu pievārtē, jo tās vislabāk varēja sagādāt amatniekiem un tirgotājiem drošību un nosargāt viņu darbnīcas un preču nolik-

tavas.³ Amatniekiem un tirgotājiem pieaugot skaitā, tiem pietrūka vietas pašā pilī vai pilskalnā, tāpēc viņi pamazām sāka apmesties ārpus pils, veidojot priekšpili,⁴ no kuras laika gaitā izauga pilsēta ārpus tiešās pils teritorijas.⁵ Lai pasargātu šādas pilsētas iedzīvotājus no uzbrukumiem no ārpuses, viņu apmetni palaiķam apjoza ar valni un sētu (žogu).⁶ Rietumeiropā, kur mācēja mūrēt ar kaļķi un cementu, tā radās pilsētas mūris ar vairākiem vārtiem.

Bet pilsētas varēja izaugt arī pie satiksmes ceļu mezgliem bez pilskalniem vai pilīm,⁷ ja tur bija izveidojusies izdevīga tirdzniecības vai amatniecības ražojumu apmaiņas vieta. Šādi mezgli varēja rasties gan pie sauszemes ceļu krustcelēm, gan pie upju satekām, gan pie upju brasliem⁸ un tiltiem⁹ vai viegli šķērsojamām vietām (Jersika un Dignāja; Sēlpils un Oliņkalns; Daugmale un Salaspils). Vietas, kur apmetās amatnieki un tirgotāji, viduslaiku latīņu teksti sauc par *portus*¹⁰ (no lat. *portare* — «nest līdzī, atnest»; *portitor* — «muitnieks, nesējs,

1. att. Daugavas lejteces lībiešu arheoloģiskie pieminekļi.
1 — apmetne, 2 — pilskalns, 3 — uzkalniņu kapulauks,
4 — lidzenais kapulauks, 5 — pilskalns ar senpilsētu,
6 — senlietu savrupatradumi

(Pēc Ē. Mugurēvičs. Mittelalterliche Siedlungen, Abb. 44, 1)

* Frāze pārņemta no «Indriķa hronikas» IV nodaļas 7. paragrāfa virsraksta.

pārcēlājs») — osta, patvēruma vieta, noliktava, piestātne, pārceltuve, tirgotāju apmetne.¹¹ Viduslaiku tekstos *portus* bieži nozīmēja pilsētu.¹² Bez jūras ostas *portus* varēja nozīmēt arī sauszemes tirgus vietu, sevišķi kādas upes krastā¹³ bez pils. Par šādu raksturīgu viduslaiku tirgus vietu izauga vācu Rīga smilšainā un purvainā līdzenumā pie Daugavas lejteces.

Senlatvijā pirms vācu agresijas sākuma par šādu starptautisku tirgus vietu bija izaugusi Zemgales osta, ko vairāki arheologi, sākot ar F. Balodi, ir identificējuši ar Daugmales pilskalnu.

Vienīgā rakstītā liecība par Zemgales ostu ir Indriķa hronikas IV nodaļas 7. paragrāfs. Tā kā šis ir grūti un dažādi interpretējams paragrāfs, dots tā pilns teksts (sekots Ā. Feldhūna tulkojumam¹⁴):

«Par Zemgales ostas aizliegumu. Tāpat pēc Teoderiha uzstājīgā lūguma augsti cienījamais Romas krēsla bīskaps stingri, piedraudot ar baznīcas lāstu, aizliedza visiem, kas tirdzniecības nolūkā uzmeklēja Zemgali, izmantot turienes ostu. To vēlāk par pareizu atzina arī paši tirgotāji un ar kopīgu lēmumu šo ostu pasludināja par aizliegtu, tā ka ikvienam, kas turpmāk tirdzniecības nolūkā uzdrošinātos tajā iebraukt, tiktu atņemta manta un dzīvība. Tāpēc, kad vēlāk, divus gadus pēc pilsētas uzcelšanas, daži grībēja pārkāpt savu solījumu, visi tirgotāji sākumā uzstājīgi lūdza viņus nebraukt uz Zemgali. Tomēr šie, neievērodami pāvesta norādījumu un noniecinādami tirgotāju kopīgo lēmumu, ar savu kuģi aizbrauca lejup pa Daugavu. Citi, vērodami viņu pārdrošību, ar citiem kuģiem piebrauca viņiem klāt un uzbruka. Galu galā viņi saņēma ciet divus vīrus — loci un kuģa vadītāju — un sodīja tos ar nežēlīgu nāvi, bet pārējos piespieda atgriezties.»

Vispirms jāaizrāda, ka attiecīgā pāvesta bulla nav atrasta, tāpat kā nav saglabājies rakstīts tirgotāju lēmums par ostas apmeklēšanas aizliegumu.

Indriķa teksta analīze jāsāk ar frāzi «visiem, kas tirdzniecības nolūkā uzmeklēja Zemgali»; tā tad aizliegums attiecās uz braucējiem pa Daugavu gan no rietumiem, gan austrumiem. Tomēr nākamā teikuma sākums — «To vēlāk par pareizu atzina arī paši tirgotāji» — liek saprast, ka hronists te domājis tikai rietumu tirgotājus, jo krievi taču nebija ne ieinteresēti, nedz tiesīgi līdzī lemt par ostas aizliegšanu. Kas varēja būt rietumu tirgotāji? Vispirms jau Rīgā dzīvoja vācu tirgotāji, bez tam Rīgā no Vāczemes iebraukušie tirgotāji, tāpat gotu tirgotāji no Visbijas. Bet tālāk hronists vēstī, ka «visi tirgotāji» lūdza dažus, kas grībēja šo lēmumu pārkāpt, «nebraukt uz Zemgali». Šī liecība laikam pasaka, ka «visi tirgotāji» bijuši Rīgas vācu tirgotāji, jo Visbijas, tāpat Vāczemes tirgotāji jau nebija ieinteresēti sargāt Rīgas ostas monopolitāsības: viņiem taču bija vienalga, kam un kur viņi savas preces pārdeva un iepirka — tirgotāji bija

ieinteresēti savā peļņā, nevis rīdzinieku monopolitāsībās. Tas jau redzams no tā, ka pāvesta aizlieguma bullu lūdza Rīgas bīskapa Alberta sūtītais Teoderihs, nevis kāds sūtnis ārpus Alberta jurisdikcijas.

«Divus gadus pēc pilsētas uzcelšanas» — ja pieņemtu, ka Rīga uzcelta 1201. gadā, tad tie, kas «grībēja pārkāpt savu solījumu», to mēģināja darīt 1203. gadā; ja par vācu Rīgas uzcelšanas gadu pieņemtu vēlāku laiku, tad arī nebraukšanas solījuma pārkāpums notika pēc 1203. gada. Tad «nebraukt uz Zemgali» — no kurienes? Indriķis raksta: «...ar savu kuģi aizbrauca lejup pa Daugavu.» No kurienes? Visticamākā vieta varētu būt Ikšķile, kur atradās agrākā vācu tirgotāju sēta. Bet kāpēc uz Zemgali bija jābrauc no Ikšķiles? Kāpēc neklausīgiem vācu tirgotājiem vispirms bija jābrauc garām Zemgales ostai, jāapgriež kuģis Ikšķilē un tad jābrauc «lejup pa Daugavu» atpakaļ uz Daugmales kompleksu? Un vai divus gadus pēc Alberta bīskapa sēdekļa pārcelšanas uz Rīgu vācu tirgotājiem vēl bija ko braukt uz Ikšķili? Un vai «visi tirgotāji», kas «sākumā uzstājīgi lūdza viņus nebraukt uz Zemgali», tiešām šādu lūgumu izteica ārpus Rīgas; vai «visi tirgotāji» tiešām vēl uzturējās Ikšķilē vai kur citur augšpus Daugmales? Īsto atbildi nekad neuzzināsim, bet, manuprāt, šeit ir meklējama hronikas pārrakstītāja kļūda, *ascendent* vietā ierakstot *descendent*. Šai sakarā jāpatur vērā, ka hronikas oriģināls nav atrasts; tāpat Zamoisku kodekss, ko L. Arbuzovs izmantojis labākai teksta rekonstrukcijai, nav kopija no oriģinālteksta, bet no kāda vēlāka noraksta.¹⁵ Tāpēc pieļaujams, ka kāds hronikas pārrakstītājs pavirši izlasījis oriģinālu un *as-* vietā ierakstījis *des-*.

Var arī šaubīties par Ā. Feldhūna tulkojuma precizitāti, kad viņš *ceteri* tulko kā «citi»; manuprāt, tie ir «pārējie», konkrētā gadījumā: pārējie vācu tirgotāji Rīgā. Jo kur vēl citur varēja atrasties klausīgi vācu tirgotāji ar kuģiem, ja ne Rīgā? Viņiem taču nebija iemesla braukt Rīgai garām, jo visai tirdzniecībai bija jānotiek Rīgas ostā.

Protams, iepriekš minētie argumenti ir pieņemumi, ko neviens nevar pierādīt.

Tomēr Indriķa hronika dod dažas netiešas ziņas par Zemgales ostas atrašanās vietu. Jau hronikas 1. nodaļas 2. paragrāfā Indriķis saka, ka Meinards «tikai Kristus dēļ, vienīgi lai sludinātu, ieradās Lībjzemē kopā ar tirgotājiem, jo vācu tirgotāji, ko ar lībjiem saistīja draudzības saites, mēdza bieži, braukdami kuģos pa Daugavas upi, apmeklēt Lībjzemi».

Kāpēc vācu tirgotāji par savu apmetnes vietu bija izraudzījuši Ikšķili, ko viņi sauca par ciemu? Loģiskākā atbilde, šķiet, būs tā, ka vāciem Ikšķile bijusi ne vien pazīstama no iepriekšējiem apciemojumiem, bet viņi tur tikuši arī labvēlīgi uzņemti, un tirgotājiem tur izdevies nodibināt savu sētu. Šādam pieņēmumam par labu runā apstākļi, ka Rīga tad vēl nebija kļuvusi par vācu tirgotāju piestāšanās vietu; tāpat

jāpieņem, ka pirms Meinarda vāciem nebūs izdevies iegūt atļauju izveidot savu faktoriņu lielākajā Senlatvijas starptautiskajā tirdzniecības ostā pie Daugmales, tāpēc — varbūt ar dāvanām — viņi to bija panākuši lībju savrupciemā Ikšķilē, kas atradās tikai 6 km no Daugmales pilskalna augšup (austrumos) pa Daugavu un nepiederēja pie Daugmales apmetņu kompleksa.¹⁶ Un tieši vācu sētas atrašanās Ikšķilē lieku reizi liecina, ka Zemgales osta bijusi pie Daugmales Daugavā, nevis Lielupē, jo vācu tirgotāji taču nebūtu izvēlējušies savu apmetni pie Daugavas, ja Zemgales osta būtu atradusies Lielupē; tad arī vāci būtu meklējuši vietu savai sētai Lielupes krastos, tuvu pie Zemgales ostas Lielupē. Pirmie vācu tirgotāji (pirms Meinarda) brauca uz Senlatviju — viņiem vēl svešu zemi —, lai tirgotos, nevis lai dibinātu koloniju vai ieviestu kristīgo ticību. Bez tam — kā to liecina Indriķis — agrīno vācu tirgotāju tirdzniecības partneri bija lībji, un lībji nedzīvoja Zemgalē pie Lielupes.

Vēsturnieka uzmanību vēl saista divi citi Indriķa hronikas teicieni: «tirdzniecības nolūkā uzmeklēja Zemgali» un «nebraukt uz Zemgali»; abās frāzēs ar Zemgali saprasta Zemgales osta. Šajā sakarā būtu jāmin hronikas 5. nodaļas 3. paragrāfs, kurā teikts, ka 1202. gadā leiši «ar lielu karaspēku devās lejup pa Daugavu un virzījās uz Zemgali». Bet, lai no Lietuvas iebruktu Zemgalē, taču nav jāmaršē cauri Zemgalei līdz Daugavai un tad jādodas pa to lejup uz Zemgali! Un, ja atpakaļceļā no Zemgales leiši ir atradušies pie Rumbulas, tad tas nozīmē, ka Indriķis par Zemgali saucis to zemgaļu apdzīvoto novadu, kas atradās Rīgas pievārtē, tag. Katlakalna pagastā, kā arī Daugavas labajā krastā.

Te jāpiezīmē, ka pēc arheologu atklājumiem zemgaļi vidējā dzelzs laikmetā (400.—800. g.) dzīvoja arī Daugavas kreisajā krastā tag. Katlakalna pag., kā arī Rietumvidzemē,¹⁷ tātd vikingu laikos dzīvoja abos Daugavas krastos tās lejtecē. Tāpēc arī zviedru vikingi ap 1035.—1041. gadu brauca ar kuģiem pa Daugavu uz Zemgali ievākt meslus¹⁸ vai ap 1000.—1075. gadu iepirkt preces Zemgalē¹⁹ (t.i., Zemgales ostā), vai ap 1040. gadu devušies uz Zemgali ap Kolkas ragu,²⁰ tātd uz Daugavu. Un kāpēc lai zviedri būtu novirzījušies no iebrauktā vikingu ceļa Daugavā un dotos pa Lielupi uz Mežotni, kur vikingu laiku atradumi ir mazāk nozīmīgi nekā pie Daugavas²¹?

Tālāk jāatzīmē fakts, ka Indriķa hronika nepiemin ne Daugmales pilskalnu, nedz kādu citu apmetni Daugmales akvatorijas apkaimē, izņemot tag. Mārtiņsalu. Tas liecina, ka Indriķa laikā šīs apmetnes jau bija zaudējušas savu agrāko dominējošo nozīmi. Pēc G. Zemīša un A. Caunes atzinuma Daugmales pilskalna apdzīvotība izbeigusies jau 12. gs. otrajā pusē,²² un, tā kā tajā nav atrasti vācu bultu uzgaļi, arheologi pieņem, ka pilskalns nav gājis bojā vācu uzbrukuma rezultātā.²³ Ar Indriķis šādu uzbrukumu

nemin; tāpat nav ticams, ka vāciem jau 12. gs. otrajā pusē Senlatvijā bija karotāji, kas būtu vērsušies pret labi nocietināto Daugmali un varējuši to ieņemt. Tāpēc ticamāks būs pieņēmums, ka Daugmales pilskalns gājis bojā skaudīgo zemgaļu vai kareivīgāko leišu sirojumā rezultātā.²⁴

Lai gan Doles salu hronika nepiemin, tomēr zināms, ka tā vēl 1211. un 1226. gada dokumentos²⁵ saukta *Insula Regis* (Karālsala), kas norāda, ka agrāk tur dzīvojis un valdījis kāds lībju kungs, — tātd pirmsvācu laikā tai bijusi daudz lielāka politiska nozīme nekā Indriķa laikā.

Toties Mārtiņsala vairākkārt minēta gan Indriķa hronikā, gan dokumentos (saukta Sala), un no visiem Daugmales apkārtnes kungiem Ako ir vienīgais, kas hronikā saukts vārdā. No tā būtu jāsecina, ka Ako bija izvirzījies par Piedaugavas lībju vadoni. To jau apliecina pats Indriķis: «Ako, viņu vadītājs un vecākais, visas nodevības un visa ļaunuma ierosinātājs, kas bija uzkuģinjis Polockas kņazu uz karu pret rīdziniekiem, kas bija sapulcinājis leišus, sasaucis turaidiešus un visu Lībjzemi cīņai pret kristiešiem. Līdz ar citiem viņš tika nogalināts, un viņa galva ar uzvarās vēsti nosūtīta bīskapam.»²⁶ Ne jau visu nogalināto galvas sūtīja bīskapam Albertam.

Salas nozīmība izskaidrojama ar tās ģeogrāfiski un stratēģiski svarīgo atrašanās vietu — tā pārvaldīja vācu kuģošanu Daugavā no jūras uz Ikšķili, tāpēc par tās paturēšanu savās rokās cīnījās gan vāci, gan lībji, gan polockieši.

Atgriežoties pie arheoloģiskām liecībām, jāatzīmē, ka Guntis Zemītis un Andris Caune atzīst, ka 12. gs. otrajā pusē Daugmales pilskalna apdzīvotība ir izbeigusies. Vēsturnieki Daugmales kompleksa bojāeju var datēt daudz precīzāk — ar 1200. gadu, kad pāvests Innocents III aizliedza tirgotājiem apmeklēt Zemgales ostu.²⁷ Ja arī Daugmales pilskalns tad jau bija pamests, tad tā tirdzniecības funkcijas vēl kādu laiku turpināja pildīt pilskalnam pretī pāri Daugavai esošā lībju apmetne, tag. saukta Laukskola, tāpat apmetne Mārtiņsalā — toreiz saukta vienīgi par Salu (*Holme*) — un Doles sala austrumu gala apmetnē pie Raušiem un Vampeniešiem.

Kas bija šīs lībju apmetnes iepretī Daugmales pilskalnam? Arheologi, kas minētajās apmetnēs veikuši izrakumus (A. Zariņa, E. Šnore, Ē. Mugurēvičs), savos izrakumu pārskatos tās dēvēja par ciemiem, kaut gan tūlīņ uzsvēra, ka «visu šo ciemu iedzīvotāji bez lauksaimniecības un zvejas Daugavā nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību»²⁸. Lielākā no pētītajām apmetnēm atradās Laukskolā (tās 12. gs. nosaukums nav zināms). Laukskolas senvietu komplekss ietvēra divas apmetnes un kapulauku un kopā aizņēma ap 10 ha, no kuriem izpētīti 6,2 ha.²⁹ Starp apmetnēm atradās ap 6 ha liels kapulauks, no kura izpētīti 4,2 ha, atsedzot 609 kapus,³⁰ kas piederēja tur no 10. līdz 13. gs. dzīvojušiem lībjiem.³¹ Izrakumu vadītāja A. Za-

riņa savā kopsavilkumā par izrakumiem Laukskolas pirmajā apmetnē saka, ka pavardi izmantoti metāla apstrādāšanai (atrasts «bronzas izejvielas gabals», «divas pincetes»), kopā atklāti 25 amatnieku pavardi ar tīģeļu fragmentiem, dzelzs un bronzas atgriezumiem; atrastas arī «dzelzs ieguves krāsns palickas». ³² Un tālāk A. Zariņa raksta: «12./13. gs. ciema apbūve pakāpeniski pavirzījies uz austrumiem. Celtnes gar Daugavas krastu izvietotas vairākās (4—5) grupās ar 8—10 m atstatumu starp tām. Grupā ietilpst līdz 50 dzīvojamu celtnu, viena laika celtnes atrodas 2—3 kaimiņu grupās. Dzīvojamās ēkas tajās novietotas tuvu blakus cita citai un orientētas aptuveni paralēlās rindās slīpi pret Daugavas krastu ZA—DR virzienā. Ap dzīvojamām ēkām, kā par to liecina saimniecības bedru izvietojums, grupējās saimniecības ēkas» ³³. Savu pārskatu arheoloģe pabeidz ar atzinumu, ka apmetnē atrasti rudzu un miežu graudi, graudberži un dzirnakmeņi, liellopu, cūku, zirgu un aitu kauli, asaru, raudu, zandartu, plaužu, līdaku, plīču, ālantu, liņu, jūras salakas, sapalu, ruduļu un salates asakas. ³⁴ Būtu nevēsturiski apšaubīt to, ka viduslaiku pilsētu iedzīvotāji paši vismaz daļēji ieguvuši savu uzturu, un vientiesīgi pieņemt, ka Daugavmalas iedzīvotāji nav nodarbojušies ar zvejniecību.

Par atradumiem Laukskolas otrajā apmetnē A. Zariņa raksta, ka tajā «celtnu izvietojuma blīvāks» nekā pirmajā ciemā, ³⁵ abās apmetnēs kopā atrastas 16 monētas. Pēc Latvijā 10.—12. gs. dzīvesvietās atrasto monētu skaita Laukskola ierindojama otrajā vietā (aiz Daugmales pilskalna). ³⁶ Laukskolas kapulaukā no 609 atsegtajiem kapiem iegūti 32 naudas svāriņu atsvariņi ³⁷ un 116 monētas ³⁸.

Senpilsēta Daugmales pilskalna pakājē rietumos ir nepilnus 2 ha liela; ³⁹ tā bijusi apjosta ar valni (vai žogu), ⁴⁰ un žogā bijuši ap 5 m plati vārti, no kuriem vedis ceļš uz Daugmales ostu (diemžēl tajā izrakumi nav izdarīti). Vārtus no abām pusēm sargājuši plānā 4 x 4 m un 4 x 3 m lieli, guļbūvē celti koka torņi; ⁴¹ ceļš no senpilsētas «veda uz seno ostu» ⁴². Daugmales senpilsētā veikti tikai izsekošanas izrakumi, un pēc arheologa G. Zemīša vērtējuma senpilsētas austrumu daļa ir tipiska amatnieku apmetne. ⁴³

Laukskolas apmetne stiepās gar Daugavas labo krastu vismaz 500 m garumā un 70—100 m platumā, aizņemot ap 4 ha lielu apdzīvotu platību. ⁴⁴ Vēsturniekam, izvērtējot un salīdzinot atradumus Laukskolā un Daugmales senpilsētā, būs jāatzīst, ka Laukskola bija daudz lielāka senpilsēta nekā pie Daugmales pilskalna esošā.

Doles salas austrumu gala lībju apmetne, kuru datē ar 11.—13. gs. un ko arheoloģe Elvīra Šnore sauc par Vampeniešu kapulauku un Raušu ciemu (tagad applūdināti), aizņēma visu piekrasti ⁴⁵ ar vismaz 3 kapulaukiem; izrakumu vadītāji pēc saviem izrakumiem to sadalījuši vairākos nosaukumos (Vampeniešu I kapulauks,

Vampeniešu II kapulauks, Raušu kapulauks, Raušu ciems, Vampeniešu ciems, ⁴⁶ kas nav arheoloģiski pētīts). Raušu apmetnei 2,5 ha lielā dzīvesvieta pieslēgusies Daugavas ūdensceļam (Dziļās Daugavas krastam) iepretī Mārtiņsalai; ⁴⁷ tajā atklātas 12 celtnu vietas, kas apsildītas ar pavardiem, un virszemes maizes krāsnis. ⁴⁸ Apmetnes iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, zvejniecību un auduši uz vertikāliem stāviem; ēdienu viņi gatavojuši māla traukos un vara katlos. ⁴⁹ Izrakumu vadītāja E. Šnore raksta: «Izpētītajā apmetnes daļā plaukusi amatniecība. Daudzos pavardos atrasti rotkaļa darbarīki. vai arī metāla atgriezumi, pusfabrikāti un pārliešanai sagatavoti bronzas rotu fragmenti. Amatniecības darbnīcu pastāvēšana Raušu apmetnē liecina, ka apmetnes vietā, tāpat kā pētītajos trīs Doles salas agrā feodālisma perioda kapulaukos, atrastās rotas lielākoties darinātas uz vietas Dolē.» ⁵⁰ To pašu atzīst arheoloģe J. Daiga, izvērtējot Raušu metālapstrādes darbnīcas; arī viņa uzsver vara trauku, bronzas liešanas un apstrādāšanas un dzelzs kausēšanas darbnīcas, atzīmējot, ka sevišķi icspaidīga darbnīca bija kādā 10 x 6 m lielā celtņē ar 10 pavardiem. ⁵¹ Tomēr J. Daiga arī skaidri pasaka, ka «darbnīcas parasti bija reizē arī dzīvojamās mītnes», ⁵² kā jau vispār viduslaikos. Savu stāstu J. Daiga papildina ar to, ka Dolē atrastas divas krāsaino metālu apstrādes darbnīcas, kurām līdzās gulēja divas 18 un 7 kg smagas vara plātes, kas izmantotas par izejmateriālu, ⁵³ tātad tās Dolē bija importētas.

Par tirdzniecību Doles salas apmetnē liecina arī atrastās importpreces un 482 izpētītos kapos atrastās 55 monētas. ⁵⁴

Ja par Laukskolas apmetni varētu teikt, ka tajā dominēja tirgotāji, tad Doles sala bija vairāk amatnieku apmetne un pēc viduslaiku apmetņu standarta uzlūkojama par senpilsētu. Jo neviens taču nedomās, ka specializējušies metālapstrādātāji būs sējuši, plāvuši, medījuši un zvejojuši un tikai pa vaļas brīžiem gatavojuši rotas un kausējuši dzelzsrūdu.

Daugmales arheoloģiskā kompleksa ceturtā izrakumu vieta bija Salaspils Mārtiņsala, kas atrodas kuģojamās Daugavas vidū starp Doles salas dienvidgalu un Salaspils pilskalnu, tā ka šī saliņa kontrolēja visu satiksmi pa Daugavu no Rīgas līdz Ikšķilei. Tag. Mārtiņsalu Indriķa hronika sauc *Holme* (II, 2) un tās iedzīvotājus — *Holmenses* (I, 7), t. i., «Sala» un «salieši» (*Holm* viduslejasvācu un zviedru valodā nozīmē mazu saliņu upē). Izrakumus tajā veicis arheologs Ē. Mugurēvičs, atsedzot apmetnes vietā 0,75 ha lielu zemes platību. 1973. gadā savā izrakumu kopsavilkumā ⁵⁵ viņš atzīmē, ka no 20 ha lielās salas apdzīvoti bijuši tikai 4—5 ha (25%) — rajons ap vācu celto pili (tātad pret Daugavas ūdensceļu) un salas paaugstinātās malas; pārējā salas daļā atradies mežs un ganības. Pirmsvācu laika Mārtiņsalas apmetnē biju-

šas kādas 20—30 ēkas, kurās dzīvojis ap 150—200 cilvēku.⁵⁶ Salas iedzīvotāju vairums bijis lībji, bet tur apmetušies arī Kursas kuronizētie lībji, latgaļi un zemgaļi.⁵⁷ Apmetne bijusi nocietināta,⁵⁸ un tās iemītnieki nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, zvejniecību un amatniecību.⁵⁹ «Dzelzs sārņu un bronzas sakusumu atradumi (700 gab.), tāpat citas iegūtās senlietas (rotkaļu pavardi, knaibles, cirtņi, āmuri, atgriezumi, lejamā veidne u.c.) liecina par dzelzs kaušēšanu un bronzas apstrādi ciema teritorijā.»⁶⁰ Par tirdzniecību ar Krievzemi liecina importētās stikla krelles un aprocas, krustiņi un dažādi piekariņi, ar rietumiem — Vāczemes un zviedru monētas.⁶¹ Atrasts arī sudraba stienītis, atsvariņi, bronzas svariņu stienītis.⁶² Pārvērtējot Doles salas un Mārtiņsalas arheoloģisko izrakumu materiālu, Ē. Mugurēvičs 1983. gadā atzīst šīs vietas par svarīgiem amatniecības un tirdzniecības centriem un tāpēc sauc tās par agrām pilsētām.⁶³ Manuprāt, Mārtiņsalas apmetne bija tāda pati senpilsēta kā Daugmales pilskalna pakājē, Laukskolā un Doles salas augšgalā pastāvējusi.

Pedējā vieta Daugmales kompleksā, kur izdarīti arheoloģiskie izrakumi, ir Salaspils pilskalns Daugavas labajā krastā iepretī Mārtiņsalai. Diemžēl Vācu ordeņa pils Salaspilī celta agrākajā pilskalnā, tāpēc no senās apmetnes tikpat kā nekas nav saglabājies⁶⁴ (nav arī zināms, vai pie tā bijusi senpilsēta). Arheologs A. Stubavs varējis konstatēt vienīgi 12.—14. gs. vidum relatīvi blīvu apbūvi ar nelielām koka celtnēm. Atsegta arī kalve ar dzelzs sārņiem, izdedžiem un dzelzs priekšmetiem. Apmetni apdzīvojuši lībji.⁶⁵ Par salaspiliešu «tirdznieciskiem darījumiem.. liecina miniatūro svariņu 2 bronzas atsvariņi. Salaspils apmetnes iedzīvotāji bijuši zemkopji, lopkopji, amatnieki un tirgotāji.»⁶⁶ Arī šīs skopās un fragmentārās ziņas liecina, ka Salaspils, līdzīgi kā pārējās iztirzātās apmetnes, veidoja daļu no Daugmales kompleksa. Kā to varētu saukt?

Zemgales ostu arheologi tagad meklē pie Daugmales pilskalna. Bet, salīdzinot visas piecas izrakumu vietas, redzams, ka tās ir ļoti līdzīgas cita citai: tās visas bija Daugavas krastos un

ūdensceļā izaugušas apmetnes, kuru iedzīvotāji nodarbojās ar amatniecību, tirdzniecību un, protams, — kā tas viduslaikos vispār bija parasts — ar lauksaimniecību un zvejniecību. Vēsturnieku tas vedina šīs apmetnes saukt par senpilsētām. Indriķa hronika par 1200. gadu vēstī, ka Rīgas vācu tirgotāji ar Alberta starpniecību bija panākuši Zemgales ostas slēgšanu. Kas bija šī *portus Semigallie*?

Ja nu Daugmales pilskalns ir pamests 12. gs. otrajā pusē, bet 13. gs. pašā sākumā hronists vēl runā par Zemgales ostu, tad Indriķa minētā osta nevarēja atrasties Daugmales pilskalnā. Tāpēc jāpieņem, ka tirgotāju kuģis, kas — neklusot pāvesta aizliegumam — devās uz Zemgali, uz tirgus vietu, kura varēja atrasties tikai Doles salā, Mārtiņsalā, Salaspilī un Laukskolā. Citiem vārdiem: Zemgales osta bija visa Daugavas gultne ar senpilsētām abos Daugavas krastos, kur amatnieki strādāja un tirgotāji iegriezās un kur maksāja caurlaides muitu Mārtiņsalā. Protams, ar dokumentu liecībām vēsturnieki to nevar pierādīt, un arheologi to nevar noraidīt, jo viņi ir atklājuši amatniecības un tirdzniecības centrus šajā Daugmales kompleksā abos Daugavas krastos. Un kas tad ir *portus*, ja ne osta, piestātne, tirgotāju apmetne, kas viduslaiku tekstos bieži nozīmēja pilsētu?⁶⁷

Varbūt šodien tas skan paradoksāli, ka labākais vienotājs pagātnē starp tālām zemēm un svešām tautām bija ūdens, precīzāk — ūdensceļš. Jo kā gan senie fenīkieši būtu nodibinājuši savu Kartāgas koloniju bez Vidusjūras ūdensceļa, kā Kristofers Kolumbs būtu atklājis Ameriku bez Atlantijas okeāna vai Fernans Magelāns apbraucis pakārt zemeslodei bez Klusā okeāna? Un kā lībekieši būtu sasnieguši Senlatviju bez Baltijas jūras? Vai mēs tad varētu šodien skandēt: Cekulaina zīle dzied Rīgas torņa galiņā?

Ja šodien Daugavu uzskata par šķirtni starp Zemgali un Vidzemi,⁶⁸ tad tas nebūt nenozīmē, ka arī zviedru vikingu un 12. gs. vācu tirgotāju un hronista Indriķa acīs Daugava bija šķirtne: tā bija vienotāja starp abu krastu senpilsētām Zemgalē, tā bija *portus Semigallie*.

PARINDES

¹ Ar viduslaikiem ir saprasts periods no Romas impērijas bojāejas un ģermaņu tautu staigāšanas laikiem līdz Martiņa Lutera reformācijai.

² Die Libri redituum der Stadt Riga / Hrsg. J. G. L. Napier-sky. — Leipzig: Duncker und Humblot, 1881; Die Erbebücher der Stadt Riga 1384—1579 / Hrsg. J. G. L. Napier-sky. — Riga: Kymmels Buchhandlung, 1888; *Šterns* 1. Latvieši un krievi viduslaiku Rīgā // LVIŽ. — 1996. — Nr. 2. — 22.—53. lpp.; *Urtāns V.* Senā pilsēta un ciems Latvijas teritorijā agrajā feodālismā // ASM 1972. — Rīga, 1973. — 64., 65. lpp.

³ *Pirenne H.* Northern Towns and Their Commerce // *The Cambridge Medieval History.* — Vol. VI. — P. 512, 513; *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darījumi Tervetes pilskalnā // *AF.* — Rīga, 1964. — 6. laid. — 85. 104. lpp.; *Urtāns V.* Senā pilsēta.. — 64. lpp.

⁴ *Pirenne H.* Northern Towns.. — P. 513, 514; *Urtāns V.* Senā pilsēta.. — 64. lpp.

⁵ *Pirenne H.* Northern Towns.. — P. 514.

⁶ *Pirenne H.* Commerce Creates Towns // *Town Origins: The Evidence from Medieval England* / Ed. John F. Benton, Boston: D. C. Heath, 1968. — P. 3.

- ⁷ *Pirenne H. Commerce Creates Towns.* — P. 2; *Mugurēvičs Ē. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // AE.* — Rīga, 1961. — 3. laid. — 61.—79. lpp.; *Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII—XVII gs.* — Rīga: Zinātne, 1971; *Urtāns V. Senā pilsēta.* — 65. lpp.
- ⁸ Sk.: *Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi.* — Rīga: LPSR ZA izd-ba, 1956. — 1. d., 1. sēj. — Sub nomine; Anglijā šāda slavena vieta ir *Oxford*, brasls, pār kuru veda vēršu ceļš.
- ⁹ *Indriķa hronika / No latīņu val. tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* — Rīga: Zinātne, 1993. — XXVII, 1.
- ¹⁰ *Pirenne H. Commerce Creates Towns.* — P. 2.
- ¹¹ *Niermeyer J. F. Mediae latinitatis lexicon minus.* — Leiden: Brill, 1976. — Sub nomine.
- ¹² *Pirenne H. Northern Towns and Their Commerce.* — P. 513; *Pirenne H. Commerce Creates Towns.* — P. 2—5.
- ¹³ *Petit-Dutailis Ch. A Review of the Early Theories // Town Origins.* — P. 25 (24. norāde).
- ¹⁴ *Indriķa hronika.* — IV, 7 (1200.—1203. (?) g.).
- ¹⁵ *Heinrichs Livländische Chronik. Zweite Auflage, bearbeitet von Leonid Arbusow und Albert Bauer.* — Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1955. — S. XLVII—XLVIII.
- ¹⁶ *Indriķa hronika.* — 353. lpp., 20. norāde; *Mugurēvičs Ē. Mittelalterliche Siedlungen und Veränderungen der Siedlungsstruktur am Unterlauf der Daugava im 12. bis 13. Jahrhundert // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* — Bonn, 1983. — Bd 7. — S. 174.
- ¹⁷ *Caune A. Rīgas vārda izcelsmes skaidrojumi un to atbilstība arheoloģiskajām liecībām // LZAV.* — 1992. — Nr. 6. — 39. lpp.
- ¹⁸ SLVA. — Nr. 11.
- ¹⁹ Turpat. — Nr. 13.
- ²⁰ Turpat. — Nr. 15.
- ²¹ *Indriķa hronika.* — 352. lpp., 19. norāde.
- ²² *Zemītis G. Senā Daugmale // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai.* — Rīga: Zinātne, 1991. — 132. lpp.; *Caune A. Die Siedlungszentren des 10.—12. Jahrhunderts im Gebiet des Daugava — Unterlaufs und Ihre Beziehungen zu Skandinavischen Ländern // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien in frühen Mittelalter.* — Stockholm: Almqvist und Wiksell, 1992. — S. 45.
- ²³ *Zemītis G. Senā Daugmale.* — 132. lpp.
- ²⁴ Sk. arī: Turpat. — 136. lpp.
- ²⁵ SLVA. — Nr. 61, 129.
- ²⁶ *Indriķa hronika.* — X, 8.
- ²⁷ Turpat. — IV, 7.
- ²⁸ *Caune A. Die Siedlungszentren.* — S. 46; *Mugurēvičs Ē. Kompleksie pētījumi arheoloģiskajā mikrorajonā Daugavas lejtecē (1966.—1975. g.) // ASM 1975.* — Rīga, 1976. — 71. lpp.
- ²⁹ *Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1975. gadā // ASM 1975.* — Rīga, 1976. — 103. lpp.
- ³⁰ Turpat. — 100. lpp.
- ³¹ Turpat. — 103. lpp.
- ³² *Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu ciems // ASM 1972.* — Rīga, 1973. — 81., 82. lpp.
- ³³ Turpat. — 83., 84. lpp.
- ³⁴ Turpat. — 84. lpp.
- ³⁵ *Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1974. gadā // ASM 1974.* — Rīga, 1975. — 103. lpp.
- ³⁶ *Berga T. Latvijas 10.—12. gs. dzīvesvietās iegūtās monētas // AE.* — Rīga, 1978. — 12. laid. — 119. lpp.
- ³⁷ *Ceplīte R. Atsvariņi Latvijas 10.—13. gs. kapu inventārā // AE.* — Rīga, 1974. — 11. laid. — 202., 204. lpp., Nr. 59—90.
- ³⁸ *Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв.* — Рига: Зинатне, 1988. — С. 53, табл. 20.
- ³⁹ *Zemītis G. Senā Daugmale.* — 136. lpp.
- ⁴⁰ *Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. g. // RT 1968.* — Rīga, 1969. — 56. lpp.
- ⁴¹ *Zemītis G. Senā Daugmale.* — 136. lpp.; *Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas.* — 55., 56. lpp.
- ⁴² *Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā // RT 1969.* — Rīga, 1970. — 67. lpp.
- ⁴³ *Zemītis G. Izrakumi Daugmales senvietu kompleksā — pilskalnā, senpilsētā un kapulaukā pie senpilsētas // ASM 1992 un 1993.* — Rīga, 1994. — 103. lpp.
- ⁴⁴ *Zariņa A. Salaspils Laukskolas.* — 81. lpp.; *Zariņa A. Krāsni Salaspils Laukskolas lībiešu 10.—13. gs. ciemu vietās // AE.* — Rīga, 1978. — 12. laid. — 87. lpp., 1. norāde.
- ⁴⁵ *Daiga J. Izrakumi Salaspils Lipšu kompleksā un Doles Raušu ciemā // ASM 1974.* — Rīga, 1975. — 32. lpp.; *Mugurēvičs Ē. Kompleksie pētījumi.* — 71. lpp.
- ⁴⁶ *Šnore E. Vampeniešu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. g. // RT 1968.* — Rīga, 1969. — 52., 53. lpp.
- ⁴⁷ *Šnore E. Vampeniešu — Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969.* — Rīga, 1970. — 63., 64. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. — 64. lpp.
- ⁴⁹ Turpat. — 66. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. — 64., 65. lpp.
- ⁵¹ *Daiga J. Doles Raušu metālapstrādes darbnīcas // RT 1969.* — Rīga, 1970. — 30., 31. lpp.
- ⁵² Turpat. — 31. lpp.
- ⁵³ *Daiga J. Izrakumi Raušu lībiešu ciemā 1971. gadā // ASM 1971.* — Rīga, 1972. — 61. lpp.
- ⁵⁴ *Берга Т. М. Монеты.* — С. 53, табл. 20.
- ⁵⁵ *Mugurēvičs Ē. Ciems un pils Mārtiņsalā // ASM 1973.* — Rīga, 1974. — 58. lpp.; *Mugurēvičs Ē. Die Dorfsiedlung und die Burg Holme bei Salaspils (Lettland) im Mittelalter // Zwischen Lübeck und Novgorod / Hrg. Ortwin Pelc und Gertrud Pickhan.* — Lüneburg: Institut Norddeutsches Kulturwerk, 1996. — S. 99—107; *Mugurēvičs Ē. Mittelalterliche Siedlungen.* — S. 173.
- ⁵⁶ *Mugurēvičs Ē. Mittelalterliche Siedlungen.* — S. 173.
- ⁵⁷ *Mugurēvičs Ē. Ciems un pils.* — 58. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. — 55. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. — 57. lpp.
- ⁶⁰ Turpat. — 57., 58. lpp.
- ⁶¹ Turpat. — 58. lpp.
- ⁶² *Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1968. g. // RT 1968.* — Rīga, 1969. — 43., 44. lpp.; sal.: *Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1969. gadā // RT 1969.* — Rīga, 1970. — 56. lpp.
- ⁶³ *Mugurēvičs Ē. Mittelalterliche Siedlungen.* — S. 174.
- ⁶⁴ *Stubavs A. Salaspils arheoloģiskās ekspedīcijas 1971. gada darba rezultāti // ASM 1971.* — Rīga, 1972. — 95. lpp.; *Stubavs A. Izrakumu pēdējā sezona Salaspilī // ASM 1975.* — Rīga, 1976. — 82. lpp.
- ⁶⁵ *Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1969. gadā // RT 1969.* — Rīga, 1970. — 61., 62. lpp.
- ⁶⁶ Turpat. — 62. lpp.
- ⁶⁷ Sk. 12. norādi.
- ⁶⁸ 13. gs. vēl nebija izveidojies ne jēdziens, ne vārds «Vidzeme».

THE PORT OF ZEMGALE

Summary

The «Chronicle of Henry of Livonia», referring to the events in Ancient Latvia in 1200, narrates that Bishop Albert's emissary to the Papal Court, Theodoric, had obtained from Innocent III a papal bull which forbade merchants to visit the port of Zemgale (*portus Semigallie*), threatening them with anathema. As a result of extensive excavations Latvian archaeologists have come to the conclusion that the port of Zemgale was originally situated on the left bank of the River Daugava at the castle mound of Daugmale, where numerous handicraft and commercial articles were unearthed, together with hoards of Western coins, scales for weighing silver and weights, iron melting furnaces and jewelry workshops. At the foot of the mound the remains of an ancient town and a ship landing place were discovered. But archaeologists are also convinced that the castle mound of Daugmale was destroyed and abandoned during the second half of the 12th century, a fact which leads to the conclusion that Henry's *portus Semigallie*, where all commerce was prohibited in 1200, can no longer be sought at Daugmale.

On the right bank of the River Daugava, directly opposite to the castle mound of Daugmale — at Laukskola — archaeologists have excavated a Livish settlement, dating from the 10th—13th centuries, much larger than that at Daugmale. At the Laukskola settlement houses were built in symmetrical rows, their inhabitants engaged in iron and bronze working, as well as farming and fishing. Their extensive burial ground has revealed 32 weights for weighing silver and 116 foreign coins. Thus, Laukskola was an early town.

Between the sites of Daugmale and Laukskola, in the lower reaches of the River Daugava, the Dole Island is located, where excavations have unearthed at least three Livish burial grounds and two settlements, again dating from the 10th—13th centuries. The inhabitants of those settlements were jewellers; they also worked iron and bronze, importing copper and turning it into bronze, and traded with Eastern and Western visiting merchants, a fact established by the excavation of 55 foreign coins in their graves.

The tiny islet of Mārtiņsala, located between the Dole Island and the right bank of Daugava, governed the main navigable arm of the Daugava (near Daugmale), thus controlling trade between the Baltic Sea and the Russian inland. Archaeological excavations at Mārtiņsala have also disclosed a Livish settlement from the same period, the inhabitants of which were copper- and blacksmiths, and merchants who traded (foreign coins) with Russia, Germany and Gotland. The narrative in Henry's «Chronicle» gives the impression that round the year 1200 and shortly afterwards this tiny islet and its ruler had become the most important native power in the Daugava basin at Daugmale, and thus controlled the commerce in the *portus Semigallie*, a prohibition on the visitation of which Riga's German traders had demanded from Pope Innocent III in 1200.

The author of this article is convinced that the entire Daugmale basin of the Daugava with its early towns on both banks and two islands in the river's lower reaches was the true *portus Semigallie*.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Archaeological monuments of the Livs inhabiting the lower reaches of the River Daugava: 1 — settlement; 2 — castlemound; 3 — hillock burial ground; 4 — flat burial ground; 5 — castlemound with ancient town; 6 — solitary finds.

Indriķis Šterns

PAR RĪGAS UN DAUGAVAS VĀRDU

Kas Rīgas deva tās vārdu? Un — tā kā Rīga atrodas pie Daugavas — kas deva vārdu Latvijas lielākajai upei?

Vēstures avotos Rīgas vārds pirmo reizi minēts Indriķa hronikā par notikumiem 1198. gadā (gan pierakstītiem 1225.—1227. g.): *ad locum Rige* («Rīgas vietā», II,4); 1201. gadā hronists jau runā par Rīgas pilsētu: *Riga civitas* (V,I). Indriķis, rakstot par 1200. gadu, arī pasaka, no kā Rīga dabūjusi savu vārdu: *a Riga lacu* («no Rīgas ezera», IV,5), kas mūsdienās ir identificēts ar Rīgas jeb Rīdzenes upes paplašinājumu tās lejtecē.¹ Rīgas vācu namnieki tagad aizbērto Rīdzeni par Rīgas upi saukuši visus viduslaikus (tātad tas ir upes sākotnējais nosaukums). Tā 1234. gadā Rīgas bīskaps Nikolajs dāvināja dominikāņiem savu «akmens pili līdz ar tai abās pusēs pieklāvīgajiem gruntsgabaliem un visiem tās piederumiem, kas atrodas vecajā pilsētā pie Rīgas» (*iuxta Rygam in antiqua civitate situm*).² 1335. gada «Rīgas ienākumu grāmatā» skaidri teikts: «Indriķis Osenbruge un Jānis Aserleve [maksā] par ādu mītuvi viņpus Rīgas [upes] 2 mārkas, uz 2 gadiem» (*Hinricus Osenbrugge et Johannes Aserleve 2 mr. de domo cerdonum ultra Rygam, ad 2 annos*)³ — tātad viņpus Rīgas upes, nevis Rīgas pilsētas! Tāpat šīs grāmatas 11. lpp. teikts: *Orti trans Rygam* («Dārzi viņpus Rīgas», t.i., Rīgas upes). 1345. gadā minēts zemes gabals «pie Smilšu vārtiem starp Rīgu un jauno izbūvi pilsētas mūrī» (*apud santporten intra Rygam et novum opus in muro*);⁴ vēl 1396. gadā minēts «pilsētas dārzs viņpus Rīgas [upes]» (*ortum civitatis trans Rigam*).⁵ 15. gs. beigās par Rīgas upi jau teica *garden by der Risinghe*⁶ («dārzs pie Rīdzenes»), un no šī vācu vārda tad izveidojās latviskā forma «Rīdziņa» jeb «Rīdzene».

Par Rīgas pilsētu 13. gs. (1255. g.) vēl teica *stat tho Rige*⁷ («pilsēta pie Rīgas»), bet 15. gs. jau saka *bynnen Rige*⁸ («iekšpus Rīgas») un 16. gs. — *de stadt Righe*⁹. Pēc šīs analīzes nav šaubu, ka Rīgas pilsēta dabūjusi savu nosaukumu no aizbērtās Rīdzenes upes agrākā vārdā «Rīga»; vēl joprojām nav skaidrības, kas devis Rīgas upītei vārdu un ko tas nozīmē.¹⁰

Pirmais Rīgas vārdu gan upītes, gan pilsētas apzīmēšanai min hronists Indriķis (IV,5, 1200. g.; V,1, 1201. g.), un pirmoreiz dokumentā pilsētas vārds minēts 1209. gada rudenī. Šis dokuments ir Jersikas Visvalža lēņa grāmata, ko izdevis bīskaps Alberts Sv. Pētera baznīcas kapsētā Rīgā: *in cimiterio beati Petri in Riga*.¹¹ Tātad vācu imigrantiem, kas 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā ieradās Senlatvijā,¹² Rīgas vārds jau bija pazīstams tā tagadējā formā. Kur viņi bija to dzirdējuši? Visloģiskākā vieta, šķiet, ir Gotlande, jo kā Alberts, tā laikam arī hronists Indriķis brauca no Vācijas uz Senlatviju caur Visbiju.¹³ Tātad arī Gotlandē (Visbijā) 12. gs. beigās Rīgas vārds būs bijis pazīstams. Kad skandināvi iepazinās ar Rīgas vārdu?

Saksis Gramatiķis (1140—ap 1220) savā hronikā «Dāņu darbi» ietvertajā Hadinga sāgā (notikumi starp 866. un 894. g.), stāstot par Hadinga uzbrukumu Hellepontai karaļa Daugavieša pilsētai pie Daugavas (*Handwanum, Hellesponti regem, apud Dunam urbem*)¹⁴ — vienalga, vai tā bija Daugmalc, Jersika, Koknese vai kāda cita pilsēta Daugavas krastos —, Rīgas vārdu nav minējis; tātad tā nevarēja būt Rīga. Arī arheoloģiskās liecības par Rīgas tā laika apdzīvotību nav atrastas. Tāpat Rīgas vārds nav minēts Sakša Gramatiķa Frodi sāgā (notikumi 10. gs. sākumā), kad Hadinga dēls Frodi uzbrūk Daugavieša (*Handwanus*) pilsētai.¹⁵ Tikai Daugavas grīva (*i tuna asu*) bez Rīgas vārda minēta Bēnestades rúnakmenī (ap 1000.—1075. g.).¹⁶ Nēdervalles rúnakmens (ap 1040. g.) stāsta, ka Sveins no Sēdermanlandes (Zviedrija) braucis ar kuģiem uz Zemgali (*simkala*) ap Kolkas ragu (*um tumisnis*);¹⁷ tas nozīmē, ka viņam bija jābrauc pa Daugavas grīvu, lai tiktu uz Zemgali; un atkal Rīgas vārds nav minēts.¹⁸ Arī Indriķa hronika, kad runāts par lībiešu tirgotāju braucieniem uz Senlatviju pirms 1184. gada, nemin Rīgu, vienīgi Daugavas upi un Ikšķili (I, 2,3). No tā varētu secināt, ka vācu tirgotāji Rīgas lībju apmetnes ievērojuši, tikai sākot ar bīskapa Meinarda (1186—1196) un Bertolda (1196—1198)

laiku, un arī tad lībju apmetnes sauktas vienīgi par «Rīgas vietu» vai «Rīgas ciemu» (II, 4).

Dabiska atbilde uz jautājumu, kas devis Rīgai vārdu, tad nu būtu: Rīgas tālaika iedzīvotāji. Kā to noskaidrojis arheologs Andris Caune, tie bija lībji. Diemžēl no lībju valodas nav zināmi vārdi ar celmu *rig-*, tāpēc lingvisti ir vienprātis, ka «Rīga» nav lībju vārds. Rīgas pilsētai vārdu nebūs devuši arī vācu tirgotāji, jo hronists Indriķis taču skaidri pasacījis, ka pilsēta dabūjusi vārdu no Rīgas upītes, kas acimredzot jau tā saukta vācu ekspansijas sākumā. Laikam arī skandināvu vikingi nebūs devuši Rīgai tās vārdu, jo, kā iepriekš noskaidrots, vikingu laika dokumenti to nepazīst; Rīgā nav atradusies arī vikingu kolonija. Tātad atliek vienīgi Rīgas agrīnie iedzīvotāji zemgaļi un sēļi. Pie šāda atzinuma nācis arī arheologs Andris Caune: «Zemgaļiem daudzus gadusimtenus dzīvojot Rīgas tuvākajā apkārtnē, varēja arī rasties viņu valodā dotais upītes nosaukums **Ringā*,»¹⁹ — ar piezīmi, ka 11. gs. daļa Rīgas apmetnes iedzīvotāju varētu būt bijuši sēļi, tāpēc «vārda *Ringa* pārveidošanā par *Rīgu* kādā mērā piedalījušies arī sēļi»²⁰.

Sēļu klātbūtne Rīgas apkaimē apliecināta arī pāvesta legāta Modenas Vilhelma divos 1226. gada šķirējtiesas lēmumos par Rīgas pilsētas zemēm tās lauku novadā.²¹ Tādā gadījumā vārds «Rīga» <*ringa* būtu baltu cilmes un nozīmētu «likupe, ločupīte».²² Bet, lai šo lingvistisko pieņēmumu apstiprinātu, jāpierāda, ka 12. gs. zemgaļu un sēļu valodā celms *ring-* jau pārvērties par *rig-*; tas ir lingvistu darbs. Vēsturnieku vairāk interesē jautājums, kāpēc lībji, kas 11. un 12. gs. dzīvojuši Rīgas apmetnēs, nav devuši paši savu vārdu Rīgas upītei, jo, kā skaidro A. Caune, pārējie zināmie Rīgas apkārtnes nevāciskie vārdi ir lībju valodas cilmes:²³ *Thamagar*, *Osmesare*, *Lokesare*, abas Daugavas Pierīgas salas, tad *Rodenpois* ezers un *Pele* upe. Te gan tūlīn jāpiebilst, ka upītes vārdu Hermanis Bruinings ir identificējis ar lībju vārdu *pala* (upīte),²⁴ un A. Caunes pieņemtā latviskā cilme upītes vārdam *Morditze*, tāpat *Laghena* būtu jāpierāda baltu lingvistiem. Tā paliek pāri par drošu (?) baltu cilmes vienīgi «Rīgas» vārds.

Ja vārds «Rīga» nenāk no lībju valodas, tad tas rāda, ka vācu Senlatvijas braucēji to nav dzirdējuši no lībju mutes, bet tas viņiem bijis pazīstams pirms ierašanās «Rīgas vietā». Tāpēc jāatgriežas pie iepriekš izteiktās hipotēzes, ka vācu tirgotāji to jau dzirdējuši Visbijas ostā — izejas punktā braukšanai uz Senlatviju. Kad tad skandināvi varēja iepazīties ar Rīgas vārdu? Ja «Rīga» ir baltu cilmes vārds — tad radies tikai pirms lībju ienākšanas Rīgā, tātad 11. gs. beigās un 12. gs. sākumā, un Gotlandes tirgotāji to būs noklausījušies no Rīgas agrīnajiem apdzīvotājiem — zemgaļiem un sēļiem. Kā 12. gs. lībji saukuši Rīgas upīti un savu apmetni; mēs

vienkārši nezinām. Tāpēc, ja lingvisti nebūtu pārliecināti, ka pirms 12. gs. zemgaļu un sēļu mutē *ring-* vēl nebija pārvērties par *rig-*, vietvārdam «Rīga» jāmeklē cits etimoloģisks izskaidrojums kā baltu cilmes vārdam.²⁵ Varbūt tad jāatgriežas pie K. Karuļa hipotēzes, ka Rīgas vārds pārņemts no senskandināvu *rige*, gan apzīmējot nevis nelīdzenu zemes reljefu, kā to pieņem K. Karulis,²⁶ bet likumoto Rīgas upīti.

Rīgas pilsēta atrodas Daugavas krastā, un aizbērtā Rīgas (Rīdzenes) upīte kādreiz ieteceja Daugavā. Kas deva Daugavai vārdu? Kur vācu Senlatvijas braucēji to dzirdēja?

Tas, ka vācu tirgotāji Rīgas vārdu varēja būt dzirdējuši Gotlandē, ir tikai pieņēmums, savukārt par Daugavas veco vārdu *Dyna*²⁷ — ar nozīmi «upe» — jau var droši teikt, ka vāci to noklausījušies Gotlandē: pirmo reizi *Dyna* minēta t.s. Gutusāgā (kas apraksta gotu jeb gūdu izceļošanu no Gotlandes); tā sacerēta ap 10.—11. gs., kaut arī uzrakstīta tikai 14. gs. vidū²⁸ un tēlo notikumus ap 5. gs. pēc Kristus. Šī pati forma *Dyna* (rūnu inskripcijā *tuna*) atkārtota arī 11. gs. iegrebtajā Bēnestades (Zviedrija) rūnakmeņī.²⁹ Sakša Gramatika latīniski uzrakstītajā Hadinga sāgā (par notikumiem 9. gs. otrajā pusē) lietots nosaukums *Duna*,³⁰ Indriķa hronikā — *per Dune* (I,2); tātad caur Gotlandi braukušie vācu tirgotāji to būs noklausījušies Visbijā. Vācieši tad arī konsekventi pārņēmuši savā valodā no skandināviem Daugavas nosaukumu *Dūna*.³¹

Lingvisti ir darinājuši teorētisku Daugavas seno nosaukumu kā *Dueina* (gan nekur neuzrakstītu) ar paralēlformu *Duna*, un šī pēdēja forma tad dominējusi rietumu valodās,³² kamēr pirmā forma — austrumu valodās.³³ Te gan tūlīn jāpiezīmē, ka forma *Dwina* pirmo reizi mūsu vēstures dokumentos minēta jau bīskapa Alberta 1210. gadā izdotajā dokumentā, no kura gan saglabājies tikai 14. gs. vidus noraksts.

Kā paši latvieši senatnē saukuši Daugavu, var tikai minēt. Valodnieks K. Karulis domā, ka *Dviena*, un par pierādījumu tam min mājvārdu pie Daugavas Dignājā — *Dvieninieki* un Ilūkstes upes pieteku *Dvieti*.³⁴ Bez tam var minēt *Dvietes* pagastu pie Daugavas (Ilūkstes apr.) un agrāko *Podunāja*, tag. Dunavas pagastu Ilūkstes apriņķī. No šī izzudušā baltu vārda *Dviena* (ar nozīmi «brāzmaina upe»?) tad lībji pārņēmuši savu nosaukumu *Veina*, tag. lībiešu *Vēna* un igauņu *Väina*.³⁵ Pēc lībju vārda *Veina* hronists Indriķis Piedaugavas lībjus sauc par *daugaviešiem* (*Veinalenses*, X, 6; sal. X,13, kur hronists viņus sauc *Dunenses*). Ja lībji pārņēmuši Daugavas vārdu no baltu valodām, tad tas liecina, ka lībji nebija sākotnējie iedzīvotāji Daugavas lejtecē.

Tagadējais latviešu vārds «Daugava», pēc lingvistu domām, ievicisies ne agrāk par 14. gadsimtu; diemžēl par tā etimoloģiju un nozīmi valodnieku vidū vēl šodien nav vienprātības.³⁶

PARINDES

- ¹ Kā nevēsturiska ir noraidāma Indriķa dotā alternatīva, ka Rīga savu vārdu būtu dabūjusi no latīņu verba *rigare* (apslacīt, veldzēt), t.i., ka no Rīgas apkārtējās pagānu tautiņas saņēmušas kristietības veldzi (IV, 5).
- ² SLVA. — Nr. 202.
- ³ Die Libri redituum der Stadt Riga (turpmāk LR.) / Hrsg. J. G. L. Napiersky. — Leipzig: Duncker und Humblot, 1881. — I, N 82.
- ⁴ Turpat. — II, Nr. 64.
- ⁵ Turpat. — II, Nr. 746.
- ⁶ Die Erbebücher der Stadt Riga, 1384—1579 (turpmāk Erbebücher) / Hrsg. J. G. L. Napiersky. — Riga: Kymmell, 1888. — II, Nr. 8 un 9 no 1493. g.; sal. LR III, Nr. 93 no 1523. g. — *Rysing*.
- ⁷ SLVA. — Nr. 412.
- ⁸ Erbebücher. — II, Nr. 13 no 1494. g.
- ⁹ LR III. — 156. lpp.
- ¹⁰ Sk.: *Caune A.* Rīgas vārda izcelsmes skaidrojumi // LZAV. — 1992. — Nr. 6. — 35.—41. lpp.
- ¹¹ SLVA. — Nr. 51.
- ¹² Alberts pirmo reizi ieradās Latvijā 1200. g. (Indriķa hronika. — Rīga, 1993. — IV, 1), bet Indriķis — laikam 1203. g. (*Mugurēvičs Ē.* Priekšvārds // Indriķa hronika. — 26. lpp.).
- ¹³ Vāci brauca no Libekas uz Senlatviju un otrādi. — Indriķa hronika. — I, 11 (1195. g.); II, 3, 10 (1198. g.); III, 1 (1199. g.); X, 4 (1206. g.); XII, 6 (1208. g.); XIV, 12 (1210. g.); XXV, 2 (1221. g.).
- ¹⁴ SLVA. — Nr. 7.
- ¹⁵ Turpat. — Nr. 9.
- ¹⁶ Turpat. — Nr. 12.
- ¹⁷ Turpat. — Nr. 15.
- ¹⁸ Ari arheologs A. Caune atzīst, ka «Rīgas arheoloģiskajā materiālā nav atrasts neviens vikingu laikmeta importa priekšmets». — *Caune A.* Rīgas vārda izcelsmes.. — 41. lpp.
- ¹⁹ Turpat. — 39. lpp.
- ²⁰ Turpat. — 40. lpp.
- ²¹ SLVA. — Nr. 122, 132, 134.
- ²² *Caune A.* Rīgas vārda izcelsmes.. — 37. lpp.
- ²³ *Caune A.* „Pati Rīga ūdenī. — Rīga: Zinātne, 1992. — 14., 15. lpp.: *Rodenpois, Pitcorga, Lockesare, Osmesare, Tamegare.*
- ²⁴ Livländische Güterurkunden I (turpmāk LGU I) / Hrsg. Hermann Bruiningk und Nicolaus Busch. — Riga: Jonck & Poliewsky, 1908. — N 8.
- ²⁵ Valodnieks Konstantīns Karulis ir pārliecināts, ka vietvārds «Rīga» pārņemts no senskandināvu vārda *riga* (ko izrunāja ar garu i) ar nozīmi «nelidzenums, izliekums» un vārds «attiecināts nevis uz upi, bet uz zemes reljefu», par pamatu minot smilšu kāpas un *mons Rige* (*Karulis K.* Daugavas un Piedaugavas vietvārdi: nosaukumu cilme // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. — Rīga: Zinātne, 1991. — 153. lpp.). Šo K. Karuļa pieņēmumu gan neatbalsta nedz Indriķa hronika, nedz viduslaiku Rīgas rātes grāmatas (LR un Erbebücher). Bez tam, ja senskandināvu *riga* nozīmē izliekumu (vācu *Krümmung*), tad tas ļoti labi var tikt attiecināts uz likumaino Rīgas upi.
- ²⁶ *Karulis K.* Daugavas un Piedaugavas vietvārdi.. — 153. lpp.
- ²⁷ SLVA. — Nr. 2.
- ²⁸ *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // Indriķa hronika. — 9. norāde 336. lpp.
- ²⁹ SLVA. — Nr. 12.
- ³⁰ Turpat. — Nr. 7.
- ³¹ Tāpat arī Igaunijas nosaukumu *Eistland* (SLVA. — Nr. 6, ap 860. g.), Kursas *Kurland* (SLVA. — Nr. 6, 10, ap 10. gs. sākumu), Zemgales *Seimgale* (SLVA. — Nr. 11, ap 1035.—1041. g.; Nr. 15, ap 1040. g.), Lībjzemes (vēlāk arī Vidzemes) *Lifland* (rūnu rakstā *lifla*; SLVA. — Nr. 14, ap 1030. g.), Ventas *Uindau* (SLVA. — Nr. 17, ap 1100. g.).
- ³² Ja zviedru vikingi ir devuši savu vārdu Daugavai bez Rīgas minēšanas, tad tā būtu jauna liecība, ka Rīgas vārds nav skandināvu dots.
- ³³ Krievu vārds Daugavai ir *Dvina*, poļu — *Dzwina*.
- ³⁴ *Karulis K.* Daugavas un Piedaugavas vietvārdi.. — 149. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 148., 149. lpp.
- ³⁶ Turpat. — 150., 151. lpp.

Indriķis Šterns

ON THE PLACE-NAMES «RIGA» AND «DAUGAVA»

Summary

As medieval sources indicate, the city of Riga has acquired its name from the rivulet Riga, on the banks of which the German merchants about 1200 established their settlement, which in 1201 became the Seat of the Bishop of Riga. The rivulet Riga at its entry into the River Daugava forms a peninsula, and this peninsula then became the medieval city, though the citizens of Riga had their gardens and some settlements across the rivulet (*trans Rygam*). The place-name Riga in this form was known to the German settlers by the late 12th

century, and since it was derived from neither the German nor the Livish languages, nor was it known to the Swedish Vikings, modern scholars assume that it is of Baltic origin, probably given by the ancient inhabitants of that region, the Latvian tribes of the Selonians and the Semigallians; in such case the name Riga would mean a meandering rivulet, and the German settlers would have learned it in Gotland on their way from Lübeck to Daugava via Visby.

The River Daugava forms southwestern side of medieval Riga. Linguists presume that the

ancient name of the river was *Duina* with a parallel form *Dyna* (meaning a river with rapids) and is of Baltic origin. The river was known to the Swedish Vikings in the 10th century as *Dyna*, *Duna*, and since the German traders of the 12th century used the same form *Duna*, *Düna* it is clear evidence that the German settlers had learned the river's name on their way — via Visby — to the eastern coast of the

Baltic Sea. The 12th century inhabitants of Riga, the Livs, had taken over in their language the river's Baltic name *Dveina* as *Veina*; thus demonstrating that they were not the earliest inhabitants of that site.

Historians are still uncertain why the river's old name changed to Daugava, and why the original Livish name for their settlements at the River Riga has not been preserved.

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE — Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga, 1957 —
- ASM — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. — Rīga, 1972 —
- LA — Latvijas PSR arheoloģija. — Rīga, 1974.
- LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga, 1927—1940. — 1.—21. sēj.
- LVIŽ — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — Rīga, 1991 —
- LZAV — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). — Rīga, 1946 —
- RT — Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. — Rīga, 1959—1971.
- Sb. Rig. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus den Jahren 1873—1934. — Rīga, 1874—1936.
- SLVA — Senās Latvijas vēstures avoti. — Rīga, 1937—1940. — 1.—2. burtn.
- SM — Senatne un Māksla. — Rīga, 1936—1940.
- UB — Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F. G. v. Bunge u.a. — Reval; Riga; Moskau, 1853—1910. — Bd 1—12.
- АСГЭ — Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — Ленинград, 1959 —
- МИА — Материалы и исследования по археологии СССР. — Москва; Ленинград, 1940 —
- САИ — Археология СССР: Свод археологических источников. — Москва; Ленинград, 1961 —

ARCHÄOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

XIX

Verlag des Instituts der Geschichte Lettlands

Riga 1997

ARCHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XIX

Redaktore *I. Stašulāne*

Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*

Korektore *B. Vārpa*

Formāts 60x84/8

Latvijas vēstures institūta apgāds,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.

Reģistrācijas apliecība nr. 2-1095.

Iespiests SIA **N.I.M.S.** Pērnavas iela 47, Rīga, LV 1009

Arheoloģija un etnogrāfija. 19. laid. / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. —
Ar 467 Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. — 176 lpp.: il.
ISSN 0320-9415, ISBN 9984-601-60-9

Kārtējais rakstu krājuma «Arheoloģija un etnogrāfija» laidniens veltīts aktuālām Latvijas senākās vēstures problēmām. Autori pievēršas jautājumiem, kas aptver laikposmu no vissenākajiem laikiem līdz vēlajiem viduslaikiem.

Tiek aplūkota Latvijas teritorijas iedzīvotāju nodarbošanās, ticējumi, dzīves apstākļi, darbarīki, ieroči, rotas, keramika un rotaļlietas. Tā kā liela daļa šeit publicētā materiāla iegūta izrakumos senkapos, analizētas arī apbedīšanas tradīcijas, dots mīrušo zobu vērtējums etniskā plāksnē. Sakarā ar tuvojošos Rīgas astoņsimtgadi, balstoties uz arheoloģiskajiem datiem un rakstītajiem avotiem, krājumā apskatītas Daugavas lejteces vēstures un toponīmas problēmas. Krājums bagātīgi ilustrēts.

Visiem, kas interesējas par Latvijas senvēsturi.

UDK 902/904(474.3)+39(=174)(082)

